

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ansiklopedi

ya da
bilimler, sanatlar
ve
zanaatlar
açıklamalı sözlüğü

Çeviri: İsmail Hakkı Özgüç

Diderot'nun YKY'deki öteki kitabı:

Paris Salon Sergileri (1996)

DIDEROT/D'ALEMBERT

ANSİKLOPEDI
YA DA
BİLİMLER, SANATLAR VE ZANAATLAR
AÇIKLAMALI SÖZLÜĞÜ
(SEÇİLMİŞ MADDELER)

ÇEVİREN:
SELAHATTİN HİLAV

Yapı Kredi Yayınları
Cogito-14

ANSİKLOPEDI ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü
Diderot / D'Alembert
Özgün adı: Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences des Arts et des Métiers
Çeviren: Selahattin Hilav

Kapak Tasarımı: Nahide Dükel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: İstanbul, Temmuz 1996
2. Baskı: İstanbul, Ekim 2000
ISBN 975-363-175-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1996
Bu baskıya kaynak alınan kitap © Flammarion, Paris, 1986

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
<http://www.shop.superonline.com/yky>
e-posta: yikultur@ykykultur.com.tr

İçindekiler

Ansiklopedi ve Aydınlanma Felsefesi (*Selahattin Hilav*) • 11
Kronoloji (*Alain Pons*) • 23

ANSİKLOPEDİ

ya da

BİLİMLER, SANATLAR VE ZANAATLAR
AÇIKLAMALI SÖZLÜĞÜ

Öndeyiş (*D'Alembert*) • 29

İnsan Bilgileri Sisteminin Ayrıntılı Açıklanması (*Diderot*) • 95

Başyargıç Bacon'ın Bilimler Bölümlemesi Üzerine

Düşünceler (*Diderot*) • 105

Yayın Yöneticilerinin Uyarısı (III. Cilt) (*D'Alembert*) • 113

Uyarı (VIII. Cilt) (*Diderot*) • 117

SEÇİLMİŞ MADDELER

A

Agnus scythicus (İskit kuzusu) (*Diderot*) • 123

Aguaxima (*Diderot*) • 124

Aius-Locutius (*Diderot*) • 125

Ansiklopedi (*Diderot*) • 127

Aşı (Çiçek aşısı) (*Tronchin*) • 135
Ayrıcalık • 136

B

Bacchionite'ler (*Diderot*) • 137
Basın (*De Jaucourt*) • 137
Bilimlerin Öğeleri (*D'Alembert*) • 139
Boşınarç (*De Jaucourt*) • 146
Brahmanlar (*Diderot*) • 147

C

Cenevre (*D'Alembert*) • 148
Cizvitler (*Diderot*) • 152
Cordeliers (*Diderot*) • 154
Cumhuriyet (*De Jaucourt*) • 154

Ç

Çiftçiler (*Quesnay*) • 155
Çorap (*Diderot*) • 161

D

Deha (*Saint-Lambert*) • 165
Deneyisel (*D'Alembert*) • 167
Dinsel Melankoli (*De Jaucourt*) • 173
Dinsiz (*Diderot*) • 174
Doğal Eşitlik (*De Jaucourt*) • 174
Doğal Hak (*Diderot*) • 175
Doğal Özgürlük (*De Jaucourt*) • 179
Doğmak (*Diderot*) • 179

E

Ekonomi (*Rousseau*) • 180
Ekonomi Politik (*Boulanger*) • 186
Eleştiri (*Marmontel*) • 191
Epikürosçuluk (*Diderot*) • 194
Etyopyalılar (Etyopyalıların felsefesi) (*Diderot*) • 195
Ezarika (*Diderot*) • 196

F

Farkedilmez (*Diderot*) • 197

Fransa (*De Jaucourt*) • 197
Fransızca (*Voltaire*) • 198
Fuar (*Turgot*) • 198

G

Gaddarlık (*De Jaucourt*) • 200
Gazete • 200
Gazeteci (*Diderot*) • 201
Gereksinim (*Diderot*) • 203
Gündelikçi (*Diderot*) • 203
Güzel (*Diderot*) • 204

H

Halk (*De Jaucourt*) • 210
Hastane (*Diderot*) • 211
Hayvan (*Diderot*) • 213
Hazsever (*Diderot*) • 215
Hiçlik (*Diderot*) • 216
Hobbesçuluk (*Diderot*) • 216
Hoşgörü (*Romilly*) • 217
Hoşgörüszlük (*Diderot*) • 218
Hükümdarlar • 219
Hükümet (*Diderot*) • 221

I

Isparta ya da Lakedaimon • 223

İ

İffet (*Diderot*) • 224
İktidar (*De Jaucourt*) • 225
İnanmak (*Diderot*) • 225
İsa'nın Vaazı (*De Jaucourt*) • 226
İskitlerin, Trakyalıların ve Getae'lerin Felsefesi (*Diderot*) • 227
İsviçre (*De Jaucourt*) • 227

K

Kafkaslar (*Diderot*) • 228
Kartal (*Diderot*) • 228
Kilise Babaları (*De Jaucourt*) • 229
Kolej (*D'Alembert*) • 229

Kopernik (Kopernik'in sistemi ya da varsayımı) (*D'Alembert*) • 233

Kölecilik (*De Jaucourt*) • 234

Kötü Huy (*Diderot*) • 234

Kutsal Makam (*De Jaucourt*) • 235

L

Lüks (*Saint-Lambert*) • 235

M

Makyavelcilik (*Diderot*) • 239

Maliye (*Pesselier*) • 239

Metafizik (*Diderot*) • 241

Moda (*De Jaucourt*) • 241

Musevi ve Hristiyan Felsefesi (*Diderot*) • 241

Mutlak Monarşi (*De Jaucourt*) • 242

Mutlu (*Voltaire*) • 242

Mülkiyet • 243

N

Nüfus (*Damilaville*) • 244

O

Okul (Felsefe okulu) (*D'Alembert*) • 247

Olgü (*Diderot*) • 248

P

Prusya • 249

Put. Putataparlık (*Voltaire*) • 249

Pyyrhoncu ya da Kuşkucu Felsefe (*Diderot*) • 250

R

Rahipler (*D'Holbach*) • 252

Ruh (*Diderot*) • 253

S

Sanat (*Diderot*) • 255

Sanayi (*De Jaucourt*) • 261

Savaş (*De Jaucourt*) • 261

Seçmecilik (*Diderot*) • 267

Servet (*D'Alembert*) • 268

Sınırlı Monarşi (<i>De Jaucourt</i>) • 269
Site (<i>Diderot</i>) • 269
Sivil Özgürlük (<i>De Jaucourt</i>) • 270
Siyasal Otorite (<i>Diderot</i>) • 270
Siyasal Özgürlük (<i>De Jaucourt</i>) • 272
Skolastiklerin Felsefesi (<i>Diderot</i>) • 272
Sokratesçi Felsefe (<i>Diderot</i>) • 273
Sömürge (<i>Véron de Forbonnais</i>) • 273
Spinozacı (<i>Diderot</i>) • 274
Stratford ya da Stretford (<i>De Jaucourt</i>) • 275

T

Tarih (<i>Voltaire</i>) • 276
Tasarruf (<i>Faiguet</i>) • 279
Temel Yasa (<i>De Jaucourt</i>) • 280
Temsilciler (<i>D'Holbach</i>) • 281
Teokrasi (<i>D'Holbach</i>) • 285
Teozoflar (<i>Diderot</i>) • 286
Ticaret (<i>Véron de Forbonnais</i>) • 287
Törelere (<i>Diderot?</i>) • 289
Törenler (<i>Diderot</i>) • 291
Tufandan-Önceki Felsefe (<i>Diderot</i>) • 292

V

Vatan (<i>De Jaucourt</i>) • 293
Vergiler (<i>De Jaucourt</i>) • 293

Y

Yahudiler (<i>De Jaucourt</i>) • 294
Yaşam • 294
Yurttaş (<i>Diderot</i>) • 295

Z

Zenci Ticareti (<i>De Jaucourt</i>) • 295

Ansiklopedi ve Aydınlanma Felsefesi

Ansiklopedi sözcüğünün etimolojisini veren İngilizce ve Fransızca kaynaklarda bir anlam farklılığı göze çarpıyor. İngilizce Merriam-Webster sözlüğünde, bu sözcüğün Latince "encyclopaedia"dan geldiği ve kaynağının *genel eğitim* anlamındaki Grekçe "enkyklopaideia" olduğu; bunun da "enkyklios" (*genel*) ve "paideia"dan (*eğitim*'den) oluştuğu belirtiliyor. Grekçe olduğu varsayılan "enkyklopaideia"ya Quintillanus'un bir elyazmasında rastlanmış. Dolayısıyla, sözcüğün kaynağının anlamı, *genel eğitim* ya da *çocuk yetiştirme genel bilimi*.

Fransızca sözlük *Le Petit Robert*'de de "encyclopédie"nin aynı Latince sözcükten geldiği belirtilmiş, ama bunun kaynağı olan Grekçe sözcüğün ("eg-kuklios paideia") karşılığı olarak *tüm bilgi dairesini (çevrimini) kapsayan öğretim*, denmiş. Sözcüğü 1532'de Fransızca'ya aktaran da Rabelais.

Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü'nün yayın yönetmeni Diderot bu yapıtta yer alan ansiklopedi maddesinde şöyle diyor: "Bu sözcük, bilgilerin art arda gelişi ve bir araya getirilişi anlamını taşır ve eski Yunanca 'en' bağlacı ile daire ve bilgi anlamına gelen adların ('koklos' ve 'poideia') birleştirilmesinden ortaya çıkmıştır."

Grekçe kaynak, sözcüğün anlamına ilişkin farklı açıklamalara karşın, İngilizce ve Fransızca'da ansiklopedi dendiğinde, bütün bilgileri kapsayan ve abece düzenine ya da konuya göre düzenlenmiş yapıt anlaşıyor.

Ansiklopedi sözcüğü Osmanlıca'da Muhîtü'l-maârif diye çevrilmiş; *bilgilerin çeviren'i* (çemberi) ya da *çevrim'i* anlamına geliyor. Şemsettin Sami, *Kamus-ı Fransevî*'de bu sözcüğün karşılığını şöyle veriyor: "Kâffeî fûnun ve sanayie müteallik mebahisi câmi kitap ki ekseriya mevad-i mûndericesi huruf u heca sırasıyla mürettep olur. / Külliyyat-ı ulum ve fûnun, muhîtü'l-maârif...."⁽¹⁾ Emrullah Efendi'nin 1900'de ancak bir cildini yayımlayabildiği ansiklopedinin adı da Muhîtü'l-maârif. Bütün bunlar, *ansiklopedi* sözcüğünün aktarılmasında, Fransızca kaynakların verdiği etimoloji bilgisine dayanıldığını gösteriyor. Ansiklopedi sözcüğü, ancak 1920'lerde Türkçe'ye girmiş olsa gerek. M. Bahaettin'in 1926'da basılan *Yeni Türkçe Lûgat*'ında bu sözcüğe rastlıyoruz. Karşılığı da şöyle veril-

miş: “Bütün malumatın heyet-i umumiyesi. / Bircümle ulum ve sanayiden bahs eden eser, muhitü'l-maârif.” Ansiklopedi sözcüğü bugün, belli başlı bütün yabancı dillerde olduğu gibi, Türkçe’de de, bilgilerin, bilimlerin, sanatların, zanaatların, tekniklerin tümünü kapsayan yapıt anlamında kullanılıyor.

Batı’da, ansiklopedi denebilecek yapıtların ilki, Martianus Capella’nın V. yüzyılda hazırladığı ve gramer, diyalektik, retorik, geometri, astroloji, aritmetik ve müzik olmak üzere yedi konuyu kapsayan kitaptı. Daha sonra buna benzer yapıtlar ortaya kondu. Morciri’nin *Büyük Tarih Sözlüğü* (1674) ve Bayle’ın *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*’ü, hem içerik hem de abece düzeniyle hazırlanmış olmaları bakımından modern anlamda ansiklopedinin ilk örnekleridirler. Aynı şeyi, Diderot ve d’Alembert’in yararlandığı Chambers’ın *Cyclopaedia*’sı için daha kesinlikle söyleyebiliriz.

İslam kültür çevresinde, konulara göre yazılmış olan ve ansiklopedi niteliği taşıyan yapıtların en ilginç, o dönemin hemen hemen bütün bilgilerini kapsayan ve İhvan-ı Safa diye adlandırılan bilginlerin X. yüzyılda hazırladıkları eli iki risaleden oluşan yapıttır. Osmanlılar’da, Taşköprülüzade’nin *Mevzuatü’l-ulum*’u (XVI. yy.), Kâtip Çelebi’nin *Keşfü’z-zûnun*’u (XVII. yy.), Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Marifetname*’si (XVIII. yy.), ansiklopedik yapıtlar arasında sayılabilir.

Diderot ve d’Alembert’in *Ansiklopedi*’si ise, kendinden önceki aynı türden yapıtlardan, hem biçim hem de içerik bakımından nitel olarak ayrılır. Bu *Ansiklopedi*’nin biçimsel özellikleri arasında, kendisinden önce pek az örneği olan abece düzenine göre gerçekleştirilmesini, hacmi bakımından Zedler’in almış sekiz ciltlik *Universal Lexicon*’u (1732-1750) dışında kendinden önceki bütün ansiklopedilerden daha büyük olmasını, iki yüzden fazla yazın adamı ve bilginin katkısıyla hazırlanmasını sayabiliriz.

İçeriksel özelliğini de, *Ansiklopedi*’yi yönlendiren bilgi anlayışında ve manevi ve ahlaksal amaçlarda aramak gerekir. Diderot şöyle diyor: “Gerçekten de *Ansiklopedi*’nin amacı şu yeryüzündeki bölük pörçük ve dağınık bilgileri bir araya getirmek, birlikte yaşadığımız insanlara, bu bilgilerin genel sistemini açıklamak ve bizden sonra gelecek insanlara aktarmaktır. Böylece daha önceki yüzyıllarda yapılmış çalışmalar, daha sonraki yüzyılların işine yarayacak ve daha bilgili hale gelmiş olan torunlarımız, hem daha erdemli ve hem de daha mutlu olacaklar ve biz de insan ırkına yakışır kişiler olarak ölüp gideceğiz.” Burada önemli olan nokta, bilgilerin, insanoğlu ve bu dünya için olduğu ve insanı sadece onların erdemli ve mutlu kılacağı düşüncesinin ileri sürülmesi ve geleneksel, dinsel ve metafizik bilgi anlayışlarına karşıt bir tutumun benimsenmesidir. Bu da, *Ansiklopedi*’nin içeriğini genel olarak belirleyen ayırt edici bir özelliktir. Nitekim, insan yaşamı için büyük önem taşıyan zanaatlara ve tekniklere, *Ansiklopedi*’de, daha önce rastlanmadık biçimde önem verilmesi de bunun bir sonucudur. Ama, üzerinde aklın işlem yaptığı duyumların, gözlemlerin ve deneylerin bir sonucu oldukları için, bilgilerde bir art arda geliş, zincirlenmiş ve türeyiş de vardır; yani bilgiler bölük pörçük ve rastlantısal olarak verilmemiş-

lerdir; bunun tam tersine belli bir sisteme dayanırlar. Bu durum, abece düzeni ile bilimler sistemini ya da soyağacını uzlaştırma sorununu ortaya çıkarmıştır ve Diderot'un bilimler sınıflamasına çok önem vermesinin nedeni de, bilgi ve bilimlerdeki organik bağıntıların ve sistemin gözden kaybedilmemesini sağlamak istemesidir.

İçeriği genel olarak belirleyen bu özellikleri belirttikten sonra, *Ansiklopedi*'de bazı konularda ileri sürülmüş düşünce ve görüşleri açıklamaya çalışacağız.

Bilginin kaynağı, sınırı ve değeri sorununa, yani *bilgi kuramı*'na ilişkin görüşlerde *Ansiklopedi*'nin tutumu çok açıktır. Bu görüş, Descartes'ın temel ve kesin bir ilkeden ("düşünüyorum, öyleyse varım") yola çıkarak tümdengelim yoluyla bütün varlığı düşünceyle temellendirmeye ve açıklamaya çalışan ve doğruluğu Tanrı'nın metafizik güvencesine bağlı olan felsefesinden farklı ve ona karşıttır; Leibniz'in tözler arasında Tanrı'nın önceden kurduğu uyuma ve dolayısıyla mantık ile varlık arasındaki özdeşliğe dayanan bilgi anlayışından da farklıdır. *Ansiklopedi*'de benimsenmiş bilgi anlayışı, Bacon ve Locke'un doğrultusunda yer alan ve duyu verilerine, gözleme, deneye ve aklın bunlar üzerinde yaptığı işleme dayanan *ampirik* ya da *duyumcu* bir görüştür. Dolayısıyla bu anlayış, hem Skolastik'e hem de kendinden önceki yüzyılın ve özellikle Descartes ile Spinoza'nın sistemlerine ters düşer. Bu açıdan, *Ansiklopedi* düşünürlerinin *akıl sistemi*'ni bir yana bırakıp sistem aklı'na yöneldiklerinin ileri sürülmesi yerindedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, önceki yüzyılda olduğu gibi *Ansiklopediciler*'in de, aklın bütün insanlarda tek ve bir olduğuna ve bilgi bakımından en güvenilir kaynağı oluşturduğuna, duyumcu olmalarına rağmen inanmış olmalarıdır. Ama onların duyu verileri ve deneyler üzerinde işlemler yapan bu aklı, kapalı bir sisteme değil, ilerleyen bir bilgiye, açık bir bilgi dünyasına ulaştıran bir yetidir. *Ansiklopediciler*, kabullenilmiş bütün inançları, bilgileri, değerleri, gelenekleri, toplumsal kurumları, böyle bir aklın süzgecinden geçirip eleştirmeye yönelmişlerdir.

Ansiklopedi'nin savunduğu bilgi anlayışı, metafizik sorunların doğal olarak bir yana bırakılması sonucunu verdi. Gerçi *Ansiklopedi*'de metafizik sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz, ama alışlagelmiş anlamından çok farklı bir anlamda kullanılıyor bu sözcük. D'Alembert *Önedeğiş*'te şöyle diyor: "Locke'un, aşağı yukarı, Newton'ın fiziği yarattığı gibi metafiziği yarattığı söylenebilir. (...) Kısacası, metafiziği olması gerekene, yani ruhun deneysel fiziğine (...) indirgedi." Dolayısıyla, mutlak varlık, Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü gibi metafizik sorunlarda *Ansiklopedi*'de ağır basan görüşün kuşkuculuk, bilinemezcilik ya da maddecilik olduğu söylenebilir. Nitekim d'Alembert bilinemezcidir; Diderot ise, önce tek bir Tanrı'nın var olduğunu bu dünyayı etkilediğini ileri süren *tanrıcilik* görüşüne, sonra vahyi kabul etmeyen, ama bir tanrısallığın ve doğal bir dinin var olduğuna inanan *yaradancılık*'a bağlanmış, daha sonra doğacılığı benimsemiş ve en sonunda, içkin bir tümtanrıclıkta ya da maddecilikte karar kılmıştır. Ama Rousseau ya da Voltaire gibi din konusunda tanrıcilik ve yaradancılık gi-

bi farklı görüşleri de benimsemiş olsalar, Ansiklopediciler'in hemen hepsinin hoşgörüsüzlüğü, bağnazlığı, kurumlaşmış dini ve dolayısıyla kurulu düzeni şiddetle eleştirdiklerini unutmamak gerekir. Gerçekten de bu düşünürlerin amacı, yaygın ve kalıplaşmış inançları aklın ışığında inceleyip geçersizliklerini göstermek ve insanoğluna eleştirel bilincini ve doğal özgürlüğünü kazandırmaktı.

Din sorunu, genellikle Aydınlanmacılar'ın ve özellikle Ansiklopediciler'in üzerinde en fazla tartıştıkları sorunlardan biridir. Özgür düşüncenin ve aklın yüceltilmesi, Ansiklopediciler'i din konusunda da bir akıl dini kavramına yöneltmişti. Bu, bütün dinsel inanç farklarından sıyrılmış, gelenekten kurtulmuş bir dindi; yani, doğal dindi. Ama bu din anlayışı, Ansiklopediciler'i ve o dönemin düşünce dünyasını etkileyen XVIII. yüzyıl Fransız maddeci düşünürlerinin tanrıtanımazlığıyla çatışma içindeydi. Voltaire'in, Hristiyan inançlarını kıyasıya eleştirmesine rağmen tanrıtanımazlığı da reddetmesinden ötürü, bir akıl dininin ve tanrının varlığının kabul edilmesi gerektiği sonucuna varması bu çatışmayı çözmeye yönelik bir çabanın ürünüdür. Voltaire, maddeciliğin ahlaka bir temel sağlayamayacağını ve ancak yaradancılığın kabul ettiği anlamda bir tanrının varlığına inanmanın, bu gerekli temeli oluşturabileceğini de düşünüyordu. Dolayısıyla "Tanrı olmasaydı, onu yaratmamız gerekirdi" demesinin anlamını, bu bağlamda aramak gerekir. Diderot ise, tam anlamıyla tanrıtanımaz olmadığı halde, doğanın, organik ve dinamik bir yapısı olduğunu, kendi kendine çalan bir piyanoya benzediğini düşündüğü için, bir tanrıya da gereksinimi olmadığı sonucuna varmıştı. Maddeciliği mantıksal sonuçlarına kadar götüren ve sistemli bir biçimde açıklayan Baron d'Holbach ise, tanrı kavramının, insanoğlunun korkularından ve bilgisizliğinden kaynaklandığını ileri sürer; maddeden başka hiçbir şeyin gerçek bir varlığı olmadığını söylediği için de, hem Hristiyanlıkla, hem tanrıcılıkla, hem de yaradancılıkla çatışır. Sadece felsefi gerekçeler yüzünden değil, insanın yozlaşması, un ve yaşamındaki sefaletin ve zavallılığın, Tanrı'ya inanmaktan kaynaklandığını düşündüğü için de dine karşıdır.

Devlet ve siyasal iktidar konusunda Ansiklopediciler'in genel olarak aydın ve bilgili bir hükümdar (aydın despot) yönetimini ya da meşruti monarşiyi savundukları söylenebilir. Bu belki de, düşüncelerini, iktidarın ve din çevrelerinin tehdidi altında özgürce açıklamaktan kaçınmak zorunda kalmış olmalarının bir sonucudur. Ama bu düşünürlerin hemen hepsi, dinin ve devlet işlerinin ayrılmasından; eğitimin ve başka toplum kurumlarının din adamlarının denetiminden kurtarılmasından, yani laiklikten yanadırlar. Onlara göre, devlet, toplum yararına çalışmalı; toplumun düzenini ve mutluluğunu sağlamalı; yurttaşların kişisel inançlarına ve düşüncelerine karışmamalıdır. Devletin yetkisi ve görevi, hukuk ve yasa alanına giren etkinlikler ve edimlerle sınırlıdır. Dolayısıyla devlet, yurttaşların yaşamına, ancak bu açıdan ve bu alanda müdahale edebilir. Bu arada, Ansiklopediciler'in, ekonomi alanında, din ve siyaset felsefesindeki kadar eleştirci ve "ilerici" olmadıklarını; genellikle özel mülkiyeti ve

getirilişi sadece tutkularla sınırlandırmak ve olanaklı olduğu ölçüde duyumlara kadar genişletmemek için bir neden var mı? Çeşitli organlardan edindiğimiz algıların birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, bu algıları, hepsinde ortak olan bir açıdan, yani ruhumuzu içine soktukları haz ve tedirginlik durumu açısından karşılaştırmak yine de olanaklıdır. Korkunç bir nesnenin ya da dehşet verici bir gürültünün her biri, bizde, onları belli bir noktaya kadar birbirine yaklaştırabileceğimiz bir heyecan yaratır ve bunu da, birinci ya da ikinci durumda, çoğunlukla, ya aynı adla ya da eşanlamlı adlarla belirtiriz. Bundan ötürü, korkunç bir nesneyi betimleyecek bir müzikçinin, bu nesnenin etkisine en benzer heyecanı yaratabilecek gürültü çeşidini doğada ararsa, başarılı olmaması için bir neden göremiyorum. Hoşa giden duyumlar için de aynı şeyi söyleyebilirim. Başka türlü düşünmek, sanatın ve hazlarımızın sınırlarını daraltmak demektir." Ses dünyasının ve dolayısıyla müziğin alanının genişletilmesini öngören bu anlayış, yüz altmış yıl sonra İtalyan fütüristlerinin, özellikle kentlerin ve makinelerin çıkardıkları gürültülerin müziksel önemine değinen kuramsal yazılarında yankılanır. Balilla Pratella 1911'de şöyle yazıyordu: "İnsanoğlunun çeşitli bilimsel keşifleriyle sürekli olarak ve her zaman bir başka biçimde evcilleştirilen doğanın bütün yeni başkalaşımalarını müziğe aktarmak gerekir. Kala-balıkların, büyük endüstri şantiyelerinin, trenlerin, transatlantiklerin, zırhlıların, otomobillerin ve uçakların müziksel ruhunu dile getirmek gerekir."

Luigi Russolo da şöyle diyor: "Bazıları, gürültünün kulağa hoş gelmediğini söyleyerek itiraz edeceklerdir. Tatlı duyumlar veren hoş gürültüleri sayıp döken, çürütmeye değmeyen itirazlardır bunlar. Sizi, gürültülerin şaşırtıcı çeşitliliğine inandırmak için gökgürültüsünü, rüzgârı, çağlayanları, ırmakları, akarsuları, uzaklaşan bir atın tırsını, bir arabanın arnavut kaldırımında sıçramalarını, gece vakti bir kentin tımturaklı ve beyaz soluklarını, kedilerin, bütün evcil hayvanların ve insan ağzının konuşmaksızın ve şarkı söylemeksizin çıkardığı bütün gürültüleri sayabilirim. (...) Mağazaların kaydırma kapılarını, kala-balığın patırtısını, garların, demirhanelerin, iplik fabrikalarının, matbaaların, elektrikle çalışan fabrikaların ve metroların farklı gürültülerini zihnimizde orkestralayarak eğleneceğiz." Diderot'un *resim* sanatına değinirken genellikle sanatın özünü irdelediği yazıları da ilginçtir. Goethe'nin açıklamalar yazarak Almanca'ya çevirdiği *Resim Üzerine Deneme* adlı yapıtında Diderot, hiçbir konuda mutlak ve değişmez kuralların olmadığını; sanatın sadece, gerçek olanı taklit etmesi ve betimlemesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre bir kambur, doğa bakımından, Medici Venüs'ü kadar kusursuz ve yetkindir. Dolayısıyla, doğadaki biçimler, geleneksel olarak güzel diye adlandırılmış şeyden daha üstündür. Kant, yıllar sonra, sanatın özünün güzel birşeyi anlatmak değil, birşeyi güzel anlatmak olduğunu söyleyecek ve Baudelaire "Une Charogne"u (Bir Leş) yazacaktı.

D'Alembert'in *dil* konusunda söyledikleri de ilginç. Ona göre, ulusal dillerin kullanılması, bilginin yayılması ve edebiyat alanında özgünlüğe ulaşılması bakımından yararlı. Ama, Latince'nin tamamen bir yana atılması, özellikle

felsefe açısından sakıncalı. Burada, genel olarak kabul edilen kapitalizm-burjuvazi-ulusal dil ilişkisinde, felsefe açısından da olsa bir geri adım atılmış gibi görünüyor. D'Alembert, ulus gerçeğine de pek iyi gözle bakmıyor; "büyük adamlar dehalarına, sıradan adamlar uluslarının dehasına adarlar kendilerini," diyor. Bu arada, bizde, ulusalcı Ziya Gökalp'in de bilim dili olarak Arapça'dan yararlanmak gerektiğini ileri sürdüğünü belirtelim.

Ansiklopediciler'in büyük katkısıyla; akıl, deney bilgisi ve eleştiri üzerinde temellenmiş bir yeni düşünce tarzının radikal bir biçimde ortaya konması ve savunulması, Devrim'den önce Fransız halkının yaşam koşulları ve siyasal iktidarın tutumuyla derinden ilişkilidir. Halkın sefaleti, yozlaşmış ve çürümüş saray hayatı ve despot bir iktidar, iki yüzlü din adamları, o dönemde Fransa'da, geleneklerin ve manevi değer diye ileri sürülen şeylerin birer aldatmacadan başka şey olmadığını; insanların gözü önüne, ister istemez seriyordu. Bu durumda, Fransız maddeci düşünürleri ve Ansiklopediciler, devlet, Kilise ve kurulu düzen ile hak duygusunun ve aklın istemleri arasındaki çelişkiyi irdeleyip ortaya koydular ve tepki gösterdiler; insanların içinde bulundukları bu koşulların bilincine varmalarının ve özgürlüklerinin ellerinden alınamayacak birşey olduğunu kavramalarının düşünsel olanaklarını yarattılar ve böylece Fransız Devrimi'nin zeminini hazırladılar.

Antikçağ felsefesinde olduğu gibi Yeniçağ felsefesinde de, metafizik ve varlıkbilim sorunları üzerinde duran bir düşünce evresinden sonra, toplum, kültür ve insan sorunlarının ağır bastığı eleştirel bir evrenin geldiği felsefe tarihlerinde belirtilir. Gerçekten de *Aydınlanma*, XVII. yüzyılın büyük felsefe sistemlerinden sonra ortaya çıkıyor ve bu bakımdan Antikçağ'ın Sofistler dönemini hem hatırlatıyor hem de onunla birçok benzerlik gösteriyor. *Aydınlanma*, Rönesans'tan beri ele alınan, ama net ve kesin bir biçimde irdelenmeyen insan sorunları üzerinde duruyor. Bunu da, akla ve deney bilgisine dayanarak ileri sürdüğü görüşlerle temellendirmeye çalışıyor; doğaüstü ilkelere baş vurmaksızın, yaşadığımız dünyada insandan kaynaklanan ve insan-için olan bir yaşam kurmak amacını güdüyor. *Aydınlanma*'nın Sofistler'le başka birçok ortak noktası da var. Sofistler'in Grek aydınlanmasında, insanın her şeyin ölçüsü olarak kabul edilmesi; kendisinden önceki felsefeye karşıt olarak insan ve kültür sorunlarının ele alınması; gerçeğin, gözlem ve deney bilgisiyle irdelenmesi; toplum konusunda, devletin bir sözleşmeden doğduğu ve dolayısıyla ona göre düzenlenmesi gerektiğinin, insanların doğal bakımdan eşit olduklarının ve dolayısıyla özgür ve köle insan ayrımının savunulamayacağını; dinin, iktidardaki zeki kimseler tarafından halka boyun eğdirilmesini sağlamak için uydurulmuş bir kurum olduğunun ileri sürülmesi; düşüncelerin geniş kitlelere yayılmak istenmesi, bu tür ortak noktalar. Kültürün sorgulanması diye özetleyebileceğimiz bu ortak çaba, *Aydınlanma*'da özellikle Rousseau'da doruk noktasına ulaşır ve tarihsel olanın yapay ve yozlaşmış, doğal olanın ise sağlıklı ve doğru olduğu karşıtlığının ortaya konmasına yol açar. Bu bağlamda, Rousseau'nun Batı kültürünü radikal bir sorgulamadan geçirdiği; doğrudan doğruya kötü sonuçları orta-

ya koyduğu ve dolayısıyla kültür sorununun tam anlamıyla ilk olarak onun yapıtlarında ortaya konduğu ve kültürün kendi'nin-bilinci'ne vardığı söylenebilir.

Diderot, güttükleri amacın “yaygın ve ortak düşünce tarzını değişikliğe uğratmak” olduğunu söylüyordu. Gerçekten de Aydınlanmacılar ve Ansiklopediciler, bilginin yanı sıra, ona bağıntılı olarak eyleme de önem veriyorlardı. Lucien Goldmann'ın belirttiği gibi, Aydınlanmacılar, “bilme ile eylemin arasındaki sıkı bağın bilincindeydiler. Ama onlar, ister doğaya ister insan toplumuna ilişkin olsun, *praksisi* (insan etkinliğini), insan eyleminde ya da aynı amacı güden birçok bireyin eşzamanlı eyleminde, bilme yoluyla edinilmiş özerk bilgilerin doğrudan uygulanması olarak görüyorlardı. Onlar için, ister doğa bilimleri, ister toplum bilimleri söz konusu olsun, bilim, varlığı ve gelişimi, hiç kuşkusuz pratik gereksinimlerle ve bireylerin deneyimleriyle desteklenmiş ve hatta olanaklı kılınmış özerk bir gerçeklikti; ama bu bilimin içeriği, insanların tarihsel eylemiyle hiçbir şekilde belirlenmemişti. Dolayısıyla praksisin, toplum yaşamında, kuramsal bilgilerin ve ahlaksal ilkelerin uygulanması olarak önemli bir rolü vardı ve praksis, merakın ve araştırmanın gelişmesinde yararlı ya da zararlı bir etken olabilirdi; ama sözcüğün gerçek ve dar anlamında, *hakikatin içeriği üzerinde etki gösterebilen ve insan ile toplumu nitel bir dönüşüme uğratabilen bir yaratıcı etkinlik değildi*. Kısacası, Aydınlanma düşünürleri, düşünce ile eylem arasındaki bağıntıların diyalektik karakterini hiçbir zaman sezinlememişlerdi.”

Ayrıca, Aydınlanma'nın katıksız akılsal bir düşünüş ve kavrayış üzerinde temellendirilmek istenmesinin, bu düşünce akımını, karşısına dikilip eleştirdiği nesneyle yani dinle diyalektik olarak belirlenmeye zamanla yol açtığı ve aynı akımın kendine özgü bir çeşit bağınazlığa ve hoşgörüsüzlüğe sürüklenmesine yol açtığı da söylenebilir. Katıksız, salt ve formel bir düşünüşün insan gerçekliğini, dinin ve inancın kaynağını ve ona duyulan gereksinimin anlamını kavrayamayacağı; soyut bir insan imgesiyle yetinmek zorunda kalacağı, Aydınlanma'ya yönelik irdellemelerde çok kez dile getirilmiştir. Hegel ve Goethe de Aydınlanma'yı bu açıdan eleştirirler ve dolayısıyla, *romantik, trajik ya da diyalektik dünya görüşlerine*, bir tür zemin hazırlarlar.

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde, önce, Aydınlanma'nın başlıca eleştiri konusunun din olduğunu belirtiyor. Ama bu din, insan yaşamındaki eski anlamını ve etkinliğini kaybetmiş bir dindir. Çünkü Hristiyanlık, Aydınlanma döneminde, insan bilincinin geçirdiği dönüşümler dolayısıyla (Goldmann, bir Marxçı, “burjuvazinin yükselmesi ve onunla birlikte akılcı düşüncenin de gelişmesi dolayısıyla” sözünü kullanabilir burada, diyor) sadece, Tanrı'ya ilişkin basit bir bilme, “bir Tanrı bilimi” haline gelmiştir. Dolayısıyla Aydınlanma, tarihsel gelişimde insanoğlunun insan olması sürecinde dinin somut yerini; bir çeşit “uyuyan bilinç” olması durumunu gözden kaçırmış ve dolayısıyla ona yönelttiği eleştiri de ele aldığı nesneyle sınırlanarak ve belirlenerek parçasal ve soyut bir eleştiri olarak kalmıştır. Ama Aydınlanma, boş inanç haline gelmiş bir dinle savaştı sadece; bu felsefe aynı zamanda dünyaya yönelik bir eleştiri anlayışı ve

insanla evren arasında bir ilişkidir de ve bu ilişki, akılsal bilgi ve katıksız düşünme ve kavrama üzerinde temellendirilmiştir. Dolayısıyla Aydınlanma felsefesi, "her şeyi yıkan" ve bundan ötürü "kendisini de paralayan" bir eleştirel anlayış, "katıksız bir zekâsal düşünce" olarak ortaya çıkmaktadır. Goldmann şöyle devam ediyor: "Ama bu durumda, insana ve topluma ilişkin akılcı dünya görüşü, biçimsellikten kurtulamıyor; manevi dünyanın (ya da tinin) her tür açıklayıcı ve bilimsel bilgisinin biricik özsel içeriği (ya da Marxçı olarak Hegelci idealizmden uzaklaşarak söylenebileceği gibi; "praksisin, insanların tarihte ve tarih üzerinde gösterdikleri eylem olarak insanlığın tarihsel oluşumunun bilgisi", denebilir), Aydınlanma düşüncesinin bir eksikliği olarak kalıyor. Akıl gözüyle seyretmenin sağladığı bilgiyi etkin bilime, nesnenin bilimini öznenin bilimine dönüştüren ve böylece bunların biriyle ötekini özdeşliğinin bilincine ulaşan biricik içerik, Aydınlanma'da yok. [...] İmdi, etkinliğin ve içeriğin olmayışı, Aydınlanma'nın temsil ettiği bu bilmeyi yetersiz kılıyor ve bilmede örtük olarak bulunan has (authentique) yan- Aydınlanma'nın tarihçi anlayıştan uzak olduğu halde etki gösterdiği ve tarihi etkilediği ölçüde bu yandan söz edilebilir ancak- Aydınlanma'yı aşan bir perspektifle kavranabiliyor. Bilinç düzeyinde tarihsel olarak etki göstermiş olan bu örtük içerik, doğanın sistemli ve kapsayıcı olarak açıklanması; teknik açıdan uygulanması, evrensel olarak yaygınlaştırılıp öğrenilmesi ve bütün bunların, toplumsal yaşamı dönüşüme uğratma konusunda katkıda bulunması ve dolayısıyla somut tarihsel işlevini yerine getirmesidir."

Hegel, Aydınlanma içinde bir ileri adım olarak gördüğü Ansiklopedi hareketini, gerçek eylem için verilen savaşa götüren kesin bir atılım ve tamatamına kuramsal bir bilgi olan kendisini aşma çabası olarak değerlendirerek şöyle diyor:

"Bu dil, verilen yargı bir anlık gevezelik olduğu ve kendini hemen unuttuğu için, ancak bir üçüncü bilinç karşısında bir bütün olarak gösterebilir kendini ve bu bilinç, kendini katıksız zekâsal kavrayış olarak da, darmadağın özelliklerini, genel bir imge içinde toplayarak ve herkesin kavrayabileceği bir şey haline getirerek gerçekleştirebilir ancak."

Goethe'nin Aydınlanma'yı eleştirisi de bir bakıma aynı doğrultuda yer alır. *Faust*'un ilk dizelerinde, Aydınlanma'nın idealleri ile, insanın sadece soyut akıl ve düşünce gücüyle yetinemeyeceğini dolaylı olarak ileri süren bütünsel bir varlık özlemi, karışıklık içinde ortaya konur. Faust, her şeyi öğrenmiştir, ama bu evrensel bilginin sınırlarının da bilincindedir ve gerçek yaşama, insansal gerçekliğin özüne ulaşmak için edindiği evrensel bilginin yetersizliğini ve onu aşmak gerektiğini duyar. Goethe, bilginin yanı sıra ve ondan daha fazla, eylemin gerekliliği üzerinde durur. Faust, geniş ve derin bilgiler edinerek sadece Hristiyanlıktan değil, ama her çeşit dinden sıyrılmıştır; ne var ki, eleştirel düşüncesi kendine dönerek, katıksız bilmenin sınırlarını ve yetersizliğini göstermiştir ona. Böylece Faust, katıksız akıl bilgisinin, gerçekliği gerektirdiği gibi kavrayamayacağı sonucuna varır. Eylemden bağımsız ve ayrılmış bilginin bir tan-

rının elde edebileceği birşey olduğunu ve böyle bir tanrıya yetebileceğini; ama insan yaşamını doldurabilecek temel bir içerik sağlayamayacağını düşünür. Goldmann, Goethe'nin eyleme verdiği önemi değerlendirerek onun bilgi ve eylem arasında diyalektik bir ilişki gördüğü sonucuna varıyor ve Aydınlanma felsefesine yönelttiği eleştirileri de bu açıdan temellendiriyor. Ayrıca, Faust'un Aydınlanma felsefesinin idealini bir yana bırakırken, yeniden Hıristiyanlığa dönmediğini, ama tarihsel insan eylemi kavramına yaklaştığı ölçüde, dinin açık anlamlarının ötesinde, insansal, evrensel ve tözsel mesajını kavramaya başladığını ve bu mesajın ortaya attığı sorunlara bir başka düzeyde cevap verilmesinin gerekli olduğunu ve Aydınlanma'nın sözü geçen sorunların kavranmasına set çekmekle kalmayıp, ortaya konmaları hakkını da yadsıdığını söylüyor.

İnsanın, eylemiyle hem kendini, hem dünyayı dönüşüme uğrattığı ve dolayısıyla özneyle nesneden herhangi birine egemenlik tanınarak insanoğlunun açıklanamayacağı ve insanın kendini yaratan bir varlık olduğu görüşüne, temeline dayanan bu tür diyalektik bir düşünceden kaynaklanan eleştiriler, Aydınlanma'nın, içinde yer aldığı düşünce tarihi sürecinden ayrı düşerek bir başka kültür çevresine aktarıldığı zaman başına gelenleri açıklamak bakımından çok önemlidir.

Batı dünyasının ürünü olan düşünce akımları ve bu arada özellikle Aydınlanma, içinden çıkmış olduğu felsefi bağlama tamamen yabancı ve çoğunlukla karşıt kültür ortamlarına aktarılmak istendiğinde, genellikle yanlış bir kopyaya dönüşüyorlar. Doğu'nun genellikle akılsal düşünce geleneğinden yoksun, özgür düşüncenin ve eleştirinin ne olduğunu bilmeyen bireysiz ve felsefesiz toplumlarında bu durum açık bir biçimde kendini gösterir. Herhangi bir sanayi ürününü ithal edip sahiplenmek ve onu kendinin sanıp mutlu olarak tafa satmak, bir düşünce ya da bilim ürününü sahiplenmeye kalkışmaktan çok daha kolaydır. Ama her iki durumda da bir ithalat söz konusudur ve bir makineyi üretemeyen, bu aracı ne ölçüde sakarlık ve acemilikle kullanabiliyorsa, düşünce üretemeyen bir kültüre bağlı bir kişi de, dışardan aktardığı düşünce karşısında öylesine acemidir. Bu sorun, tam anlamıyla bir felsefe ve düşünce tarihi sorunu değildir; daha çok kültür etkileşimleri tarihi ve sosyolojisi kapsamı içinde yer alır. Çünkü, Batı ve genellikle Doğu düşünce tarihleri arasında bir zamanlar belli bir alışveriş ve ilişki gerçekleşmiş de olsa, bu ilineksel bağlantıya rağmen, organik ve öze değgin bir türdeşlik yoktur. Dolayısıyla Doğu'da ve Tanzimat'tan bu yana Türkiye'de Batı düşüncesini, felsefesini ve özellikle üzerinde çok durulan Aydınlanma'yı benimseme ve özümleme çabaları da aslına sadık olmayan bir kopyadan ileriye geçememiş, öncesi ve sonrası olmayan havada, soyut ve bulanık bir düşünce yığını olarak kalmış^m; siyasal iktidarın resmi ideolojisinin gerekçesi ve çoğunlukla da bir baskı aracı olarak iş görmüştür.

Örneğin Türkiye'de, özellikle Cumhuriyet döneminde, resmi ideolojinin temeli olarak pozitivizmin yanı sıra benimsenmiş olan Aydınlanma, hemen hemen boyutlarından bir tanesine, yani laikliğe indirgenmiş; Aydınlanma'nın özgür düşünce ve eleştiri gibi öteki temel boyutları, resmi ideolojinin mutlak kı-

sıtlamasına uğramıştır. Halkın cahil olduğunun ve bunun biricik temel nedeninin dinde aranması gerektiğinin düşünülmesi; akıl öğretme yoluyla bilgilendirme, emir verme ve baskı yapma gibi tutumların doğal bir davranış haline gelmesine yol açmıştır. Kendisinden başkasına tahammül edemeyen bu garip Aydınlanma anlayışı; körü körüne inanma ve savunma bakımından, yani biçimsel (formel) açıdan aralarında hiçbir fark bulunmayan, ama körü körüne inandıkları ve savundukları varlıklar ve görüşler bakımından, yani içeriksel açıdan birbirinden ayrılan “ilericiler” ve “gericiler” arasındaki karşıtlığı sürekli olarak beslemiş; manevi ve siyasal alanda tam bir anlayışsızlık, inat ve çözümsüzlük doğurmuştur ve bu, Türkiye’de Aydınlanma’nın başına gelen kötü serüvenlerden sadece bir tanesidir.

(Selahattin Hilav)

KAYNAKÇA

- BİRAND Kâmuran, *18. Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal*, Felsefe Arkivi, sayı 1, 1945.
- GOLDMANN Lucien, *La Bourgeoisie Chrétienne et les Lumières*.
- GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*.
- HORKHEIMER-ADORNO, *Dialectic of Enlightenment*.
- HYPPOLITE Jean, *Genèse et Structure de la Phénoménologie de l’Espir de Hegel*.
- PONS Alain, *Introduction, Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences des Arts et des Métiers*.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*.

Kronoloji

- 1745: Paris'te yaşayan Dantzig'li bir Alman olan Sellius, editör Le Breton'a, Ephraim Chambers'ın *Cyclopaedia, or an Universal Dictionary of Arts and Sciences*'ını (1728, 2 cilt, in-folio) çevirme önerisinde bulundu. Le Breton, kendisine bir imtiyaz verilmesini sağladı (Şubat); Sellius ve tasarıya para yatıracak olan İngiliz John Mills ile bir sözleşme yaptı. *Cyclopaedia*'nın metni düzeltilecek ve geliştirilecekti (4 cilt metin ve 1 cilt levha). Le Breton ile iki ortağı birbirlerinden ayrıldılar (Ağustos). Le Breton, üç başka kitapçıyla, yani Briasson, Durand ve büyük David'le iş birliğine girdi (Ekim).
- 1746: *Chambers ve Harris'in sözlüklerinden, ekler yapılarak gerçekleştirilecek Bilimler ve Sanatlar Evrensel Ansiklopedisi ya da Sözlüğü* için yeni bir imtiyaz verildi. Çalışmayı l'abbé Gua de Malves yönetecekti; Diderot, çevirmen olarak işe alınmıştı; d'Alembert de bilimsel maddeleri denetleyecekti.
- 1747: Gua de Malves, görevini bıraktı. Diderot ve d'Alembert, yayından sorumlu oldular (Ekim).
- 1748: İlk tasarı genişletildi. D'Alembert, bilimsel bölümden; Diderot ise yapının geri kalan bölümünden ve özellikle, *Sanatların Betimlenmesi*'nden sorumluydu. Yeni çalışma arkadaşları işe alındı.
- 1749: Diderot, *Körler Üzerine Mektup*'un yayımlanmasından sonra Vincennes zindanına atıldı (Temmuz). Kitapçılar, onun lehinde girişimlerde bulundular. Diderot, kassım ayında serbest bırakıldı.
- 1750: Diderot'nun yazdığı *Prospectus* dağıtıldı (aralık). İn-folio 10 cildin (bunların ikisi levhalara ayrılmıştı) yayımlanması tasarlandı.
- 1751: Abone ödemeleri büyük ölçüde gelmeye başladı. Cizvitlerin yayımladığı *Journal de Trévoux*'da *Prospectus*'u eleştiren P. Berthier ile Diderot arasında kalem tartışması başladı. Haziranda, Bir yazarlar topluluğunun hazırladığı *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*'nün ilk cildi yayımlandı. Bu cildin başında, D'Alembert'in yazdığı uzun bir *Önedeğiş* bulunuyordu. *Journal de Trévoux*'nun saldırıları yeniden başladı. *Ansiklopedi*'ye katkıda bulunan l'abbé de Prades, Sorbonne'da bir tanrıbilim tezi savundu (Aralık).
- 1752: İkinci cilt yayımlandı (Ocak). L'abbé de Prades'in tezi sansüre uğradı ve yakılmaya mahkûm edildi. Paris başpiskoposu Christophe de Beaumont, Hollanda ya

kaçan Prades aleyhine bir buyrultu çıkardı ve *Sözlük*'e katkıda bulunan bir başka yazar, yani l'abbé de Yvon da onun ardından bu ülkeye kaçtı. Cizvit P. Geoffroy'nun risalesi yayımlandı ve Jansenist *Nouvelles ecclésiastiques* saldırılarına başladı. Yayımlanmış olan iki cildi yasaklayan Devlet Konseyi kararı çıkarıldı (Şubat). Kitaplık müdürü Malesherbes'in ve Saray'daki cizvit karşıtı grubun (Mme de Pompadour, Bernis) desteği sayesinde, *Ansiklopedi* gözetim altında devam edebildi. Diderot, *L'abbé de Prades'in savunmasına ek'i* yayımladı (Ekim).

1753: Başında d'Alembert'in bir *Uyarı'sı* bulunan III. cilt yayımlandı (Kasım).

1754: Kesin olarak kararlaştırılmış baskı sayısı, 4225 nüshayla sınırlandırıldı. IV. cilt yayımlandı.

Fréron, *Anné littéraire*'de saldırılarına başladı. Lyon'da cizvit Tholomas, d'Alembert'e şiddetle saldırdı. D'Alembert, Fransız Akademisi'ne kabul edildi (Kasım).

1755: Voltaire'in de katılmaya başlamasına tanıklık eden ve Diderot'nun *Ansiklopedi* maddesini içeren V. cilt yayımlandı (Kasım).

1756: VI. cilt yayımlandı (Mayıs).

1757: XV. Louis'ye karşı Damiens suikastı yapıldı (Ocak). Bozguncu yazılardan sorumlu olanları ölümle ya da kürek mahkûmluğuyla cezalandıran Parlamento buyruğu çıkartıldı.

Yılın son aylarında, *Ansiklopedi* düşmanları gemi azaıya aldılar. Vaux de Gir'y'nin *Premier Mémoire sur les Cacouacs* (Kasım), Jacob-Nicolas Moreau'nun *Nouveau Mémoire pour servir à l'histoire des Cacouacs* (Kasım), Palissot'nun *Petites Lettres sur de grands philosophes* ve Soret ile P. Hayer'in *La Religion vannée ou Réfutation des auteurs impies* adlı yazıları yayımlandı.

Kasım ayında yayımlanan VII. ciltte bulunan d'Alembert'in *Cenevre* maddesi, Cenevreliilerin ve özellikle de ansiklopedistlerin dostu hekim Tronchin'in protestolarına ve *Lettre à d'Alembert sur les spectacles*'ı 1758'de yayımlanacak olan Rousseau'nun ayrılmasına yol açtı.

1758: Saldırılarından ve hırpalanmaktan bezen d'Alembert, *Ansiklopedi*'den ayrılma kararı aldı, ama matematik konusundaki maddelerle ilgilenmeyi kabul etti. Ayrılma tehdidinde bulunan Voltaire gene de birlikte çalışmaya devam etti. Çalışma gecikti ve 1758'de hiçbir cilt yayımlanmadı.

Helvetius'un *De l'Esprit* adlı kitabı mahkûm edildi (Ağustos). Abraham Chaumex'in *Préjugés légitimes contre l'Encyclopédie*'si yayımlandı (Kasım).

1759: Korkunç bir yıl. Paris Parlamento'su tarafından mahkûm edilen ve aralarında *Ansiklopedi*'nin de bulunduğu sekiz yapıta el konulmasına ilişkin karar, genel savcı Joly de Fleury tarafından yayımlandı (Şubat). *Ansiklopedi*'nin yedi cildi, bir sansür komisyonuna havale edildi ve VIII. cilt baskıdayken öteki ciltlerin dağıtımını yasaklandı.

Krallık Komisyonu, 1746 imtiyazını geri aldı (Mart). Kitapçılar, abonelere paralarını geri vermekle yükümlendi. Kitapçılar, yayına Hollanda ya da İsviçre'de devam etme tehdidinde bulundular. Malesherbes, anlaşmaya vardı ve abonelerin zararının henüz basılmamış olan levha ciltleriyle ödenmesi yoluna gidildi. *Bin gravür derlemesi* için yeni bir imtiyaz verildi (Eylül). *Ansiklopedi* kurtulmuştu. Hükümet, metinler de dahil olmak üzere, yapının daha sonraki yıllarda tamamlanacağını görmezlikten gelir gibi davrandı.

Papa XIII. Clement, *Ansiklopedi*'yi mahkûm etti. *Sözlük* yöneticilerini, Réaumur tarafından Bilimler Akademisi'nin *Sanatların ve Zanaatların Betimlenmesi* yapısı

için sipariş edilen levhaları kullanmakla suçlayan gravürcü Pierre Patte'in mektubu, *Anné littéraire*'de yayımlandı (Kasım). Kitapçılar, *Observateur littéraire*'de buna cevap verdiler (Aralık).

- 1760: Le Franc de Pompignan, Fransız Akademisi'ne kabul konuşmasında, "filozoflar" a saldırdı. Palissot'nun ansiklopedistleri gülünç düşürdüğü komedisi *Filozoflar*'ın Comédie-Française'de ilk temsili yapıldı. Palissot'nun koruyucusu ve Choiseul dükünün metresi olan Robecq prensesinin şiddetle eleştirildiği ve üzerinde yazar adı bulunmayan *Préface de la comédie des Philosophes, ou la vision de Charles Palissot* broşürü yayımlandı. *Ansiklopedi*'ye katkıda bulunan l'abbé Morellet'nin bu broşürün yazarı olduğu ortaya çıktı ve Morellet Bastille'e atıldı.
- Yılın ikinci yarısında ortalık biraz duruldu. Editörlerin toptan yayımlamaya karar verdikleri son on cildin hazırlanması için Diderot, durup dinlenmeden çalıştı.
- 1762: *Levhalar*'ın birinci cildi yayımlandı (Ocak). İsa Topluluğu Paris Parlamentosu tarafından mahkûm edildi ve cizvitlerin yönettiği okullar kapatıldı (Ağustos). Diderot, *Cizvitler* maddesini bitirdi. Rus çariçesi II. Katerina'nın *Ansiklopedi*'yi Riga'da bitirmek üzere gelmesi konusundaki önerisi, Diderot tarafından kabul edilmedi.
- 1763: *Levhalar*'ın II. ve III. ciltleri yayımlandı.
- 1764: Diderot, Le Breton'un tehlikeli olarak gördüğü bazı metinler üzerinde, kendisine haber vermeden sansür uygulandığını ve basılı metnin kimi zaman müsveddelelere uymadığını fark etti (Kasım). Kitaplık'ın müdürü olarak Sartine, Malesherbes'nin yerine geçti.
- 1765: *Levhalar*'ın IV. cildi yayımlandı (Ocak). Metnin son ciltleri basıldı ve Diderot, "Büyük ve lanetlenmiş yapıt bitti!" diye haykırabildi (Eylül).
- 1766: 1759 mahkûmiyeti sırasında baskıya hazır bekleyen on cilt metnin dağıtımı gerçekleşti. Paris ve Versailles'da dağıtım yasağı sürdü. Bu yasağa aldırmayan Le Breton, birkaç gün Bastille'e atıldı (Nisan).
- 1767: *Levhalar*'ın V. cildi yayımlandı.
- 1768: *Levhalar*'ın VI. cildi yayımlandı.
- 1769: *Levhalar*'ın VII. cildi yayımlandı.
- 1770: Yapıtın yeniden basılması hakkını almış olan Panckouke'a daha önce bastığı ciltleri dağıtması konusunda hükümet tarafından izin verilmedi. Panckouke, basıma Cenevre'de devam etmesi için İsviçreli editör Cramer ile ortaklık kurdu. *Ansiklopedi*'nin yeni bir baskısının yapılmasına Livourne'da girildi. (Fransızca Sözlük, O. Diodati'nin notlarıyla 1758'den başlayarak Lucques'da yeniden basılmıştı).
- A. Yverdon ve B. de Felice, *Ansiklopedi*'yi, tam anlamıyla yeniden hazırlanmış olarak in-quarto 58 cilt halinde yayımlamaya başladılar.
- 1771: *Levhalar*'ın VIII. ve IX. ciltleri yayımlandı. Memnun kalmayan Luneau de Boisjermmain adlı bir abone tarafından kitapçılar aleyhine dava açıldı. 1778'de verilen kararda, Luneau'nun davası reddedildi.
- 1772: *Levhalar*'ın X. ve XI. ciltleri yayımlandı. Gerçek anlamda *Ansiklopedi*'nin 17 cilt metin ve 11 cilt levhalar olarak yayımlanması tamamlandı.
- 1776-1777: Panckouke, *Ansiklopedi*'ye *EK*'i yayımladı (4 cilt mezin, 1 cilt levha).
- 1780: Bir *Dizin* yayımlandı (2 cilt).

(Alain Pons)

ANSİKLOPEDİ
YA DA
BİLİMLER, SANATLAR VE ZANAATLAR
AÇIKLAMALI SÖZLÜĞÜ

Öndeyiş

Okurlara sunduğumuz bu Ansiklopedi, adının da belirttiği gibi, bir yazarlar topluluğunun yapıtıdır. Aralarında biz bulunmasaydık, bu yazarların, haklı bir ün kazanmış oldukları ya da ona layık oldukları güvencesini verebilirdik kuşkusuz. Ama ancak bilginlerin verebileceği bir yargıyı önlemek istemeye kalkışmasak da, böylesine büyük bir girişime en fazla zararı dokunabilecek bir itirazı her şeyden önce bir yana itmemiz, en azından görevimizdir. Bundan ötürü, güçlerimizi bu kadar aşan bir yükün altına tek başımıza girmek gibi bir gözüpeklik göstermediğimizi ve yayın yönetmenliği işlevimizin, en büyük bölümü bize tamı tamına sunulmuş malzemeyi düzenlemekten başka bir şey olmadığını açıklıyoruz. [...]

Yayımına başladığımız ve bitirmeyi umduğumuz bu yapıtın iki amacı var: yani, *Ansiklopedi* olarak bu yapıtın, insan bilgilerinin düzenini ve zincirlenişini elden geldiğince ortaya koyması; *Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü* olarak da, her bilim ve ister özgür ister mekanik sanatlar olsun, bunların her birinin temelini oluşturan genel ilkeleri ve içeriğini ve özünü oluşturan en temel ayrıntıları kapsaması gerekiyor. Demek ki, Öndeyiş'imizin planı ve bölünümü, bu iki açıdan, yani *Ansiklopedi* ve *Açıklamalı Sözlük* açısından belirlenecek. Bunları art arda ele alacak ve bu ikili amacı hangi araçlarla gerçekleştirmeye çalıştığımızı açıklayacağız.

Buluşların arasındaki ilinti üzerinde azıcık düşünülmüş de olsa, bilimlerle sanatların birbirlerine sürekli olarak yardım ettiklerini ve dolayısıyla aralarında, onları birleştiren bir bağ olduğunu görmek kolaydır. Belli bir bilim ve sanatı az sayıda genel kurala ve kavrama indirgeme çoğunlukla zordur, ama insan bilgisinin sonsuz çeşitlilik gösteren dallarını tek bir sistem içine sokmak, bundan daha az zor değildir.

Bu irdilemede atacağımız ilk adım, deyiş yerindeyse, bilgilerimizin soyağacını ve birbirinden türeyişini; onları doğuran nedenleri ve birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlayan özellikleri incelemektir; kısacası, fikirlerimizin kökenine ve türeyişine kadar inmektir.

Bütün bilgilerimiz, doğrudan ve düşünülmüş olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan bilgiler, istencimizin herhangi bir işlemi olmadan dolaysız olarak aldığımız bilgilerdir. Bu bilgiler, deyiş yerindeyse, ruhumuzun bütün kapıları açıkken bir dirençle karşılaşmadan ve çaba gösterilmeden içeri giren bilgilerdir. Düşünülmüş ya da düşünömsel bilgiler ise, zihnin, doğrudan bilgiler üzerinde işlem yaparak, onları birleştirecek ve düzenliyerek elde ettiğı bilgilerdir.

Doğrudan bilgilerimizin tümü, duyulardan elde ettiğimiz bilgilerden başka şey değildir ve dolayısıyla, bütün fikirlerimizi duyularımıza borçluyuzdur. İlk filozofların bu ilkesini, skolastikler de uzun süre bir belit (aksiyom) olarak gördüler. Bu ilkeyi yüceltmeleri için, onun eski dönemlerden kalmış olması yeterli bir nedendi ve skolastikler, tözsel formları ya da doğaötesi nitelikleri de aynı coşkuyla savunuyorlardı. Nitekim, felsefenin yeniden doğuş döneminde bu hakikat, kendilerinden ayırt edilmesi gereken saçma kanılar gibi ele alındı ve yanlışla karışmış olmak ya da yanlışın yanı sıra yer almak, doğru olan için en büyük tehlike oluşturduğu ve gerektiğı gibi kavranmamasına yol açtığı için, bir yana atıldı. Birçok açıdan etkileyici olan ve belki de daha az tanındığı için daha da çarpıcılık taşıyan doğuştan fikirler sistemi ise, skolastiklerin beliti-nin yerine geçti ve uzun süre hüküm yürüttükten sonra hâlâ birkaç savunucu bulmaktan geri kalmadı. Önyargılar ya da sofizm tarafından kovulan hakikatin yerine dönebilmesi böylesine zahmetli bir işti. Nihayet, pek az zaman önce, eskilerin haklı oldukları, hemen hemen genel olarak kabul edildi. Biz, eskilere, yalnız bu noktadan değil, daha başka noktalardan da yaklaşımaya başlamış bulunuyoruz.

Hiçbir şey, duyularımızın varlığı kadar kuşkusuz değildir. Duyuların, bütün bilgilerimizin kaynağı olduğunu göstermek için, bunların böyle bir kaynak olabileceklerini kanıtlamak yeterlidir. Çünkü, doğru dürüst felsefede, temeli, olgular ve tartışma götürmez hakikatler olan her çıkarım, varsayımlara (bu varsayımlar büyük bir ustalığın ürünleri olsalar da) dayanmaktan ileri gidemeyen şeye tercih edilir. Oluşturmamız için sadece duyularımız üzerinde düşünmemizin yeterli olduğu katışıksız zihinsel fikirlerin, ruhumuzda daha önceden var olduğunu varsaymanın ne gereğı var? Ele alacağımız ayrıntılar, bu fikirlerin, gerçekte, duyularımızdan başka bir kökeni olmadığını gösterecektir.

Duyularımızın bize ilk öğrettiğı ve kendisinden ayırtlanmamış halde bulunduğu şey, kendi varlığımızdır. Dolayısıyla, ilk düşünömsel fikirlerimiz, bize, yani doğamızı oluşturan düşünen ilkeye ilişkindirler ve kendimizden ayrı şeyler de değildirler. Duyularımıza borçlu olduğumuz ikinci bilgi, dış nesnelerin varlığıdır ve kendi bedenimiz de bu nesneler arasında yer alır. Çünkü bedenimiz, benliğimizdeki düşünen ilkenin doğasını kavramamızdan bile önce bizim dışımızda bir nesne olarak var olmuştur. Bu sayısız nesneler, üzerimizde öylesine güçlü ve sürekli bir etki bırakır ve bu etki, bizi nesnelere öylesine bağlar ki, düşünömsel fikirlerimizin bizi kendi varlığımıza döndürdüğü bir ilk andan sonra dört bir yanımızı saran ve bizi, onlar olmasa içinde kalacağımız yal-

nızlıktan çekip alan duyumlarla, bu ilk andan sıyrılmak zorunda kalırız. Bu duyumların çokluğu, onların tanıklığında gördüğümüz uygunluk ve gözlemlediğimiz ayrıntılar ve düşünümsel fikirlerimizi yöneten ve ancak duyumlarımız üzerinde işlem yapan istençli kararlılığımıza oranla bu duyumların bize yaşattığı istenç dışı haz ve acılar; evet bütün bunlar, duyumlarımızın kaynağı olarak gördüğümüz bu nesnelerin varlığından kuşku duymamamız konusunda önlenemez bir eğilime kapılmamıza yol açar ve bu eğilim, birçok filozof tarafından, bir Yüce varlığın işi ve bu nesnelerin varlığının en inandırıcı kanıtı olarak görülmüştür. Gerçekten de, burada, her bir duyum ile onu ortaya çıkaran ya da en azından bizim duyumu kendisine bağladığımız nesne arasında hiçbir bağıntı ortada bulunmadığı için, akıl yürütmeyle, bunların, birinden ötekine geçme olanaklı görünmemektedir. Burada, akıldan da daha güvenilir bir içgüdüden başka şey yoktur ve böylesine büyük bir aralığı aşmamızı da, bu içgüdü sağlayabilmektedir. Bu içgüdüğü öylesine güçlü bir biçimde duyarız ki, dış nesneler ortadan kaldırıldığı sırada bu içgüdüünün varlığını sürdürdüğünü bir an varsaysak, aynı nesneler ansızın yeniden ortaya çıktığında bile aynı içgüdüünün gücünde bir artma olmaz. Dolayısıyla, duyumlarımızın, bizim dışımızda, onlara varsaydığımız bir nedeni olduğunu hiç duraksamadan kabul edelim. Çünkü, bu nedenin gerçek varlığından doğacak olan etki, bizim duyduğumuz etkiden hiçbir biçimde farklı olmayacaktır. Bu arada, Montaigne'in sözünü ettiği ve insan eylemlerinin ilkesi konusunda kendilerine soru soruduğunda "insanlar var mı ki" diyerek hâlâ irdelemeler yapan filozoflara öykünmeyelim. Tartışmadıkları zaman kuşkucuların bile kabullendikleri bir hakikate gölge düşürmeye kalkışmak yerine, bunun ilkesini geliştirmeyi, açık görüşlü ve bilgili metafizikçilere bırakalım. Bir yandan, ruhumuzu dış nesnelere doğru sürükleyen, öte yandan sadece ruhumuza özgü oldukları için ona dar bir alan belirleyen ve bu alandan çıkmasına izin vermeyen bir yığın algıyla hem itilen hem alıkonan ruhumuzun kendi dışına attığı bu ilk adımda hangi dereceye ulaşmış olduğunu belirleme bu metafizikçilerin işidir.

Varlıklarıyla bizi etkileyen bütün nesneler arasında varlığı bize en fazla çarpıcı gelen kendi bedenimizdir. Ama bedenimizin varlığını fark eder etmez, onu çevreleyen tehlikeleri uzaklaştırmak için göstermemizi istediği dikkatin de bilincine varırız. Binlerce gereksinimi olan ve dış cisimlerin etkisine son derece duyarlı olan bu beden, korunmasına özen göstermezsek çok geçmeden yıkıma uğrar. Kuşkusuz, bütün dış cisimler, tatsız duyumlar duymamıza yol açmaz; bazıları, etkilerinin verdiği hazla, kötü etkileri gideriyor gibidir. Ama insanoğlunun durumundaki bahtsız yan, acının, duyduğumuz en keskin duygu olması ve hazzın bizi ondan daha az etkilemesi ve acılarımızı hemen hemen hiçbir zaman avutamamasıdır. Birkaç filozof, acıların içinde, haykırışlarını tutarak, acının bir kötülük olmadığını boşu boşuna söyleyip duruyor ya da başka birkaç filozof, yüce mutluluğun ten zevklerinde olduğunu ileri sürüyordu. Oysa, yaşamımızın en yüce iyiliğinin, acının yokluğu olduğunu söylemekle yetinselerdi ve bu yüce iyiye hiçbir zaman ulaşamayacağımızı, ama ancak, özen gösterme-

miz ve uyanıklığımız oranında az çok yaklaşabileceğimizi kabul etmekle yetin- selerdi, bu filozofların hepsi de, doğamızı daha iyi tanımış olacaktı. Bu çeşit do- ğal düşünceler, kendi benliğiyle baş başa kalmış ve önyargılardan uzak herke- sin aklına gelen şeylerdir ve bunlar, kişinin, nesnelerden edindiği ilk izlenimin ardmdan gelirler. Bu düşünceleri, gerçek bilgiler için büyük değer taşıyan ve onlar tarafından gözlemlenmeye layık olan ilk ruh hareketleri arasında sayabi- liriz ve bunlar, ilkelerini hemen her zaman yalanladıkları sıradan felsefe tara- fından görmezlikten gelinmiş ya da reddedilmiştir.

Bedenimizi, acıdan ve yıkımdan koruma zorunluluğu, bazılarını arama- mız ve bazılarından kaçınmamız için yararlı ya da zararlı olabilecekleri dış nes- neler arasında araştırmamıza yol açar. Ama bu nesnelere bir göz atar atmaz, bunlar arasında bize tamı tamına benzer görünen çok sayıda varlık buluruz. Bu varlıkların formu, bizim formumuza tamı tamına uymaktadır e ilk bakışta, bunlar, bizimkilerden farksız algıları olan varlıklar olarak görünürler. Dolayı- sıyla, her şey, onların da aynı bizimkiler gibi gereksinimleri olduğunu ve bu ge- reksinimleri giderme konusunda da aynı ilgiyi duyduklarını düşünmemize yol açar. Benzerlerimizle, varlığımızı korumamıza yarayan ya da bize zararlı olan şeyleri saptayabilmek için birleşmemizin yarar sağladığını anlamak zorunda kalmamız da bunun bir sonucudur. Fikirlerin iletişimi, bu birliğin ilkesi ve da- yanağıdır ve zorunlu olarak göstergelerin (imlerin) yaratılmasını gerekli kılar. Toplumların oluşumunun kökeni işte buradadır ve bu oluşumla birlikte diller ortaya çıkmak zorunda kalmıştır.

Birçok güçlü güdünün bizi öteki insanlarla kurmak zorunda bıraktığı bu ilişki, çok geçmeden fikirlerimizin alanını genişletir ve kendimiz için çok yeni fikirler ve böyle bir destek olmasaydı kendi başımıza üretebileceklerimizden çok uzak görünen fikirler ortaya koymamızı sağlar. Kendi duyumlarımız ile benzerlerimizin duyumları arasında bulduğumuz benzerliğe eklenmiş olarak bu karşılıklı iletişimin, bizi etkileyen bütün nesnelerin varlığını varsaymamıza ilişkin karşı konmaz eğilimi pekiştirip pekiştirmedini saptamak filozofların işidir. Ben kendi konumdan çıkmamak için, ister kendi fikirlerimizi başka in- sanlara açıklamak, ister onların fikirlerini kendi fikirlerimize katmak söz konu- su olsun, böyle bir ilişkiden duyduğumuz hoşnutluğun ve elde ettiğimiz yara- rın, toplumun bağlarını gittikçe daha sağlamlaştırmaya ve toplumu kendimiz için elden geldiğince daha yararlı kılmaya yöneltmesi gerektiğini belirtmekle yetineceğim. Ama toplumun her üyesi, ondan elde ettiği yararı kendisi için da- ha da artırmak istediğinden ve öteki üyelerin ynu isteğiyle savaşmak zorunda kaldığından, herkes, aynı hakka sahip olduğu halde bu yararlardan aynı payı alamaz. Dolayısıyla, böylesine meşru bir hak, uygulanması, bizi hayvanlarla aynı sıraya yerleştiriyormuş gibi görünen, ama kötüye kullanılmaması da çok güç olan şu malum barbar eşitsizlik yasasıyla, yani en güçlü olanın hakkı de- nen yasayla çiğnenir. Böylece, doğa tarafından bazı insanlara verilmiş olan ve hiç kuşkusuz zayıfları desteklemek ve korumak için kullanılması gereken kuv- vet, tam tersine, zayıfların baskı altına alınmasına yol açar. Ama baskı ne kadar

şiddetliyse, onu çekenler, baş eğmek için hiçbir neden olmadığını duyarak, o ölçüde sabırsızlanarak katlanırlar ona. Haksızlık ve dolayısıyla ahlaksal iyi ve kötü kavramının kaynağı işte buradadır ve birçok filozof, her insanda yankılanan doğanın seslenişinin en vahşi halklarda bile kendini duyarmasına yol açtığı bu kavramın ilkesini araştırmıştır. İnsanların yapmak zorunda kaldıkları ilk yasaların kaynağı olan ve benliğimizde bulduğumuz doğal yasanın kaynağı da buradadır. Bu doğal yasa, yapılmış ilk yasaların desteği olmadığı durumda bile, baskıyı ortadan kaldırmasa da en azından sınırlayacak kadar güçlüdür kimi zaman. Benzerlerimizin kusurlarının sonucu olarak başımıza gelen kötülükler, böylece, bu kusurlara karşıt erdemlere ilişkin düşünömlü ve çok değerli bir bilgi doğurur bizde. Eksiksiz bir birlik ve eşitlik olsaydı, bizi belki de bu değerli bilgiden yoksun kılardı, diyebiliriz.

Haklı ve haksız ve bunun sonucu olarak eylemlerin ahlaksal doğası konusunda edindiğimiz fikir, bizi, doğal olarak, benliğimizde eylem kaynağı olan ilkenin ya da başka bir deyişle, bizdeki isteyen ve düşünen tözün ne olduğunu incelemeye götürür. Bu tözün, bedenimiz olmadığını kavramak için, bedenin doğasını ve ondan edindiğimiz fikri derinleştirmek gerekmez; çünkü, maddede gözlemlediğimiz özelliklerin, isteme ve düşünme yetisiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Nous denilen varlığın farklı doğaları olan iki ilkeden oluştuğu sonucu da buradan kaynaklanır. Bu ilkeler, öylesine birlik halindedirler ki, birinin hareketleri ile ötekinin etkilenimleri arasında, önleyemediğimiz gibi, değişikliğe de uğratamadığımız ve bunları birbirine bağımlılık içinde tutan bir karşılıklılık vardır. Bizden böylesine bağımsız olan bu boyun eğiş, bu iki ilkenin doğası ve yetkinsizleri konusunda sürüklendiğimiz düşünömlerimize de ekli olarak, ne isek o olmamızı borçlu olduğumuz ve gücü her şeye yeten bir Zekâ'yı akıl gözüyle görme katna yükseltir bizi ve dolayısıyla tapınmamızı (dinimizi) gerekli kılar. Bu Zekâ'nın varlığı, bilinip tanınmak için, iç duygumuzdan başka şey gereksinim duymaz; öteki insanların ve tüm doğanın evrensel tanıklığı olmasa da bu böyledir.

Dolayısıyla, kusur ve erdem konusundaki salt düşünsel fikirler, yasaların ilkesi ve zorunluluğu, ruhun maneviliği, Tanrı'nın varlığı ve ona karşı ödevlerimiz; kısacası, acil olarak ve kaçınılmaz biçimde gereksinim duyduğumuz hakikatler, duyumlarımızın doğurduğu düşünömsel fikirlerin ürünüdür.

Bu ilk hakikatler, benliğimizin en soylu bölümü için ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, bu bölümün bağılı olduğu beden, gittikçe çoğalan gereksinimlerini gidermek zorunluluğu dolayısıyla dikkatimizi kendine çevirtir. Bedenin korunmasının gözetmesi gereken hedef, ya kendisi için tehlike oluşturan kötülükleri önlemek ya da başına gelen kötülöklere çare bulmaktır. Bunu, iki yoldan gerçekleştirmeye çalışınız: kendi özel buluşlarımızla ve öteki insanların araştırmalarıyla. Öteki insanlarla ilişkimiz, onların araştırmalarından yararlanmamızı sağlar. Önce tarım ve tıp, daha sonra da mutlak olarak zorunlu öteki sanatlar işte buradan kaynaklanmışlardır. Bunlar, hem en ilksel bilgilerimizdir, hem de doğaları gereği çok uzak görünen bütün öteki sanatların kaynaklarıdır.

Bu konuyu, daha ayrıntılı bir biçimde ele almamız gerekiyor.

İlk insanlar, zihinsel güçleriyle, yani tek tek ya da birlikte gösterdikleri çabalarla birbirlerine yardım ederek, belki de kısa bir zamanda, cisimleri nasıl kullanacaklarını ve onlardan nasıl yararlanacaklarını büyük ölçüde keşfettiler. Yararlı bilgilere büyük bir merak sararak, önce boş ve soyut düşünceleri bir yana bırakmak ve doğanın kendilerine sunduğu çeşitli varlıkları hızla ele almak; onları, en çarpıcı ve elle tutulur özelliklerine göre bileştirmek ve düzenlemek zorunda kaldılar. Bu ilk bileştirmenin ardından, yine de insanların gereksinimlerine bağlı olan, ama daha fazla özen ve incelik isteyen ve daha az duyuşsal olan bazı özelliklerin daha derinlemesine incelenmesinden başka şey olmayan bir başka düzenleme geldi. Bu düzenleme, cisimlerin değişikliğe uğramasına çözülüp dağılmasına ve bundan sağlanabilecek kullanıma ilişkindi.

Ama, sözünü ettiğimiz insanlar ve onlardan sonra gelenler, kendi yaşamalarını korumak gibi çok ilginç bir amacın etkisinde, bu konuda ne kadar yol alırlarsa alsınlar, bu gepgeniş evrene ilişkin deneyim ve gözlem, en büyük çabalarının bile aşamadığı engelleri onların önüne çıkardı. Düşünmeye alışmış ve ondan bir verim almaya hırsla sarılmış olan zihin, o zaman, cisimlerdeki özelliklerin, sadece merak çekici keşfinde, bir çeşit kaynak bulma durumuna girdi. Gerçekten de, birçok hoş giden bilgi, yararlı bir hakikatin yokluğu konusunda bizi avuttuğuna göre, bize gerekli olanı vermediği zaman bile, Doğa'nın incelenmesinin, en azından hazlarımıza cömertlikle karşılık verdiği söylenebilir ve bu, bizim yoksun olduğumuz şeyi çok aksak bir biçimde de olsa gideren artı bir fazlalıktır. Üstelik, gereksinimlerimizin ve tutkularımızın yönelik olduğu nesnelerin düzeninde, haz, ilk yerlerden birini tutmaktadır ve merak, düşünmesini bilen herkes için bir gereksinimdir; özellikle de, bu tedirgin istek, hiçbir zaman doyuma ulaşamama gibi bir çeşit sıkıntıya dayanıyorsa, söylediğimiz, daha da geçerlidir. Demek ki biz, sadece hoş giden birçok bilgiyi, bize çok daha gerekli olabilecek bilgileri elde edememe bahtsızlığına borçluyuz. Böyle bir çaba harcamamıza yol açan başka bir neden de, bu çabada, yararlılığın amaç olmanasına rağmen, en azından bir vesile olmasıdır. Gerçekten de, sadece merağa dayanan araştırmaların, günün birinde bize yararlı olabileceğini kabullenmemiz için yeterli bir neden, başlangıçta hiç aklımıza gelmediği halde, bazı bilgilerde kimi zaman gerçek bir yarar bulmuş olmamızdır. Genellikle Fizik ya da Doğa'nın incelenmesi denen geniş bilimin kökeni ve ilerlemelerinin nedeni, işte buradan kaynaklanır. Bu bilimi doğurmuş olan tarım ve tıp, bugün aynı bilimin dallarıdır. En temel ve ötekilerine oranla ilk olmalarına rağmen bu dallar, öteki dallar tarafından şu ya da bu ölçüde susturulmaları ve gözden kaybettirilmeleri oranında şu ya da bu ölçüde el üstünde tutulmuşlardır.

Bir bölümünü gereksinim, bir bölümünü eğlenme sonucu olarak gerçekleştirdiğimiz Doğa incelemesi sırasında, cisimlerin çok sayıda özelliği olduğunu, ama bu özelliklerin çoğunlukla, bir tek varlıkta iyice birleşmiş halde bulunduğunu ve dolayısıyla her birini daha derinlemesine incelemek için, bunları birbirinden ayrı ele almamız gerektiğini fark ederiz. Zihnimizin bu işlemi sonu-

cunda. bütün cisimlerde kendini gösteren özellikler buluruz. Bunlar, hareket etme ya da hareketsizlik halinde bulunma ve Doğa'da gözlemlediğimiz başlıca değişimlerin ilkesi olan hareketi birbirine iletme gibi özelliklerdir. Bu özelliklerin ve her şeyden önce hareketin iletilmesi özelliğini incelediğimizde, duyularımızın da yardımıyla, hepsinin dayandığını bir başka özelliği çok geçmeden keşfederiz. Bu özellik, içine girilmezlik ya da sokuşmazlıktır; yani, her cismin kendi kapladığı yerden herhangi başka bir cismi dışarda bırakmasını sağlayan bir çeşit güçtür. Bunun sonucu da, birbirine olabileceği kadar fazla yaklaşan iki cismin, ayrı oldukları zaman doldurdıkları yerden daha dar bir yer kaplayamamalarıdır. Sokuşmazlık, cisimleri, bu cisimlerin yer aldığını düşündüğümüz sınırsız mekânın bölümlerinden ayırt etmemizi sağlayan başlıca özelliktir; daha doğrusu, en azından duyularımız böyle bir yargıya vardırılmaktadır bizi ve eğer duyularımız bizi bu konuda yanıltıyorsa, bu, varoluşumuzu ve korunmamızı tehlikeye düşürmeyen metafizik bir yanılmadır. Her şey, mekânı, gerçek olmasa da varsayımsal bir cisimler alanı olarak düşünmeye yöneltmektedir bizi. Gerçekten de, hareket konusunda edinebildiğimiz en net fikri, bu mekânın, içine girilebilir olarak düşündüğümüz bölümleri sayesinde oluşturabiliyoruz. Dolayısıyla, en azından zihinsel işlemle, biri içine girilmez, öteki cisimlerin alanını oluşturan iki çeşit uzamı birbirinden ayırt etmek zorundayız. Sokuşmazlık, maddenin parçaları konusunda oluşturduğumuz fikirde zorunlu olarak bulunmasına rağmen, görelî bir özellik olduğu, yani onu iki cismi birlikte inceleyerek oluşturduğumuz için, çok geçmeden, bu özelliği uzamdan ayırt etme alışkanlığını ediniyoruz ve uzamı sokuşmazlıktan ayrı ele alıyoruz.

Bu yeni bakışla, cisimleri, mekânın şekilli ve uzamlı bölümleri olarak görüyoruz artık. Bu, cisimleri ele alabileceğimiz en genel ve en soyut bakış açısıdır. Çünkü, şekilli bölümlerini ayırt etmediğimiz bir uzam, içinde hiçbir şeyi fark edemediğimiz için her şeyi gözden kaçırdığımız uzak ve karanlık bir tablodan başka şey olmayacaktır. Her birine göre değişmesine rağmen yine de cisimlere her zaman bağlı iki özellik olan renk ve şekil, bu cisimleri, mekânın zemininden ayırmamızı sağlar. Bunun için de, bu iki özellikten biri bile yeterlidir. Nitekim, cisimleri en düşünsel form içinde ele almak istediğimizde, şekli renge tercih ediyoruz. Bunun nederi, hem görme, hem de dokunma ile bilindiği için, şeklin daha alışık olduğumuz bir şey olması; bir cisimde şekli, renksiz olarak tasarlamamızın bize daha kolay gelmesi ve nihayet şeklin, mekân bölümlerini daha kolayca ve daha net bir biçimde belirlemeye yaramasıdır.

Böylece, uzamın, sadece şekilli olarak taşıdığı özellikleri belirlemeye ulaşmış oluyoruz. Bu, Geometri'nin amacıdır. Geometri, bu amaca daha kolayca varmak için uzamı, önce bir boyutla, daha sonra iki boyutla ve nihayet, akılla kavranabilir cisimlerin özünü, yani düşünsel sınırlarla her yönden belirlenmiş bir mekân parçasının özünü oluşturan üç boyutla ele alır.

Böylece, zihnimizin art arda gelen işlemleri ve soyutlamalarıyla, maddeyi, sadece hayaletini ele almak için hemen hemen bütün duyusal özelliklerinden soyarız. Bu araştırmanın bizi ulaştırdığı buluşla çok yararlı olacağını, ci-

simlerin sokuşmazlığını göz önüne almamız gerekmediği her durumda ilkin kavramak gerekir. Örneğin, cisimlerin, şekilli, hareketli ve birbirleri arasında mesafe bulunan mekân bölümleri olarak ele alıp onların hareketini incelemek söz konusu olduğunda, durum böyledir.

Şekilli uzam konusundaki irdelemelerimiz, gerçekleştirilmesi gereken birçok bileştirme ve bağdaştırma çıkarır karşımıza. Dolayısıyla, bu bileştirmeleri kolayca gerçekleştirmemizi sağlayacak bir araç yaratmak gerekir ve bu bileştirmeler, öncelikle, hesaptan ve geometri formlarını oluşturduğunu düşündüğümüz farklı bölümlerin bağıntısından başka bir şey olmadıkları için, yaptığımız araştırma, bizi çok geçmeden Aritmetik'e ya da sayılar bilimine ulaştırır. Aritmetik, başka bir çok bağıntının karşılaştırılmasının sonucu olan tek bir bağıntının kısaltılmış bir biçimde dile getirilmesini bulmak sanatından başka şey değildir. Bu bağıntıları karşılaştırmanın çeşitli tarzları, Aritmetik'in farklı kurallarını ortaya çıkarır.

Bu kurallar üzerinde düşündüğümüzde, bağıntılarda, belli birtakım ilkelere ya da genel özellikler görmememiz olanaksızdır. Bu özellikler de, sözü geçen bağıntıları tümel bir biçimde dile getirerek onlardan kurabileceğimiz farklı bileştirmeleri bulmamızı sağlayabilir. Genel bir form içine sokulmuş olan bu bileştirmelerin sonuçları, sözü geçen aritmetik hesaplarıdır ve genellik durumlarının kaldırabileceği en yalın ve kısa bir ifadeyle temsil edilmelerinden başka şey değildir. Bağıntıları bu biçimde belirtme bilimine ya da sanatına da Cebir denir. Böylece, sayılar olmadan gerçek anlamda hesap olmadığı ve uzam olmadan da ölçülebilir büyüklükler olmadığı (nitekim, mekân olmasa, zamanı şaşmaz bir biçimde ölçemezdik) halde, fikirlerimizi gittikçe daha genelleştirerek, genel büyüklükler Bilimi'ne, yani matematiğin ve bütün doğa bilimlerinin başlıca bölümüne ulaşırız. Bu bilim, nicelik konusunda, yani artma ve azalma gösterebilecek her şey konusunda yapılabilen bütün buluşların temelidir.

Bu bilim, maddenin özelliklerini akıl gözüyle incelememizin bizi ulaştırdığı en uzak sınırdır ve maddesel dünyadan büsbütün çıkmadan, daha ileriye gitmemiz olanaksızdır. Ama zihnin ilerleyişi, araştırmalarında, algılarını artık daha fazla çözüp ayıramayacak bir noktaya varıncaya kadar genelleştirdikten sonra, çıkış noktasına yeniden dönerek bu algıları tekrar bir araya getirip birleştiren ve onlarla yavaş yavaş ve adım adım, duyularımızın dolaylımsız ve doğrudan nesnesi olan gerçek varlıkları oluşturan bir ilerleyiştir. Gereksinimlerimize doğrudan bağlı olan bu varlıklar, aynı zamanda, en fazla incelememiz gereken varlıklardır. Matematik soyutlamalar, bunların bilgisini edinmemiz konusunda bize kolaylık sağlarlar; ama bu bilgiler, kendileriyle yetinilmediği ölçüde yararlıdırlar.

Soyut geometrik düşünüşle, şekilli uzamın özelliklerini bir bakıma tüketikten sonra, bu uzama, fiziksel cismi kuran ve bu cisimden soyutladığımız son duyusal nitelik olan sokuşmazlığı geri vermeye başlamamızın nedeni de, işte

budur. Bu yeni bakış, cisimler ancak sokuşmazlık taşıdıkları için birbirleri üzerinde etki gösterdiklerinden, bu cisimlerin birbirleri üzerindeki eylemlerini ele alır. Mekanik'in konusu olan denge ve hareket yasaları da, işte buradan çıkarılır. Böylece araştırmalarımızı, bilinmeyen hareket ettirici nedenler ya da güçlerle kıpırdayan cisimlerin hareketlerine kadar genişletebiliriz ve bunun için, bu nedenlerin etkilerini yöneten yasanın bilinmesi ya da öyle varsayılması yeterlidir.

Sonunda, tam anlamıyla cisimsel dünyaya girdiğimizde, cisimlerin özellikleri konusunda en çeşitli ve en derin bilgileri elde etmek için Geometri'yi ve Mekanik'i nasıl kullanacağımızı çok geçmeden kavrarız. Fiziko-matematik denen bütün bilimler, aşağı yukarı bu tarzda ortaya çıkmıştır. Bu bilimlerin en başında yer alan; incelenmesi, bize sunduğu görkemli görünümünden ötürü, kendi benliklerimizin incelenmesinden sonra en fazla özen göstermemize layık olan Gökbilim'dir. Gözlemi hesapla birleştiren ve bunların her ikisini birbiriyle aydınlatan bu bilim, göksel cisimlerin uzaklıklarını ve en karmaşık hareketlerini, hayranlık verici bir biçimde belirler; bu hareketleri doğuran ve değişikliğe uğratan güçleri bile bir bir saptar. Bundan ötürü, Gökbilim'in, Geometri ile Mekanik'in bir arada en yüce ve güvenilir uygulaması olduğunu söyleyebiliriz ve bu bilimin ilerlemelerini de, insan zihninin, harcadığı çabalarla ulaştığı başarının en görkemli anıtı olarak görebiliriz.

Çevremizdeki yersel cisimlerin incelenmesinde de, matematik bilgilerin kullanılması, büyük önem taşır. Bu cisimlerde gözlemlediğimiz bütün özelliklerin, şu ya da bu ölçüde kavrayabildiğimiz bağıntıları vardır ve bu bağıntıların bilgisi ya da keşfedilmesi de, ulaşabileceğimiz biricik amaçtır ve dolayısıyla kendimize seçmemiz gereken biricik amaç da budur. Öyleyse, doğayı, bulanık ve keyfi varsayımlarla bilip tanımayı umut edemeyiz; doğanın bilgisine, fenomenlerin düşünümüne dayanan incelenmesiyle; bunları birbiriyle karşılaştırmak yoluyla; çok sayıdaki fenomeni, bunların ilkesi olarak görebileceğimiz tek bir fenomene elden geldiğince indirgemeyi sağlayacak sanatla bu bilgiye ulaşmayı umut edebiliriz. Gerçekten de, bir bilimin ilkelerinin sayısı ne kadar azaltılırsa, bu ilkelere o kadar genişlik kazandırılmış olur; çünkü bir bilimin inceleme nesnesi, zorunlu olarak belirlenmiş olduğundan, bu nesneye uygulanan ilkeler ne kadar az sayıda olurlarsa o kadar verimli olurlar. Bu ilkelerin daha kolay kavranmalarını da sağlayan bu indirgeme gerçek sistemli düşündürüştür ve çoğunlukla uyuşmadığı sistem düşünüşü ile karıştırılmamalıdır. İlerde bu konu üzerinde uzun uzadıya duracağız.

Ama, ele alınan inceleme nesnesi ne ölçüde güç ve genişse, sözünü ettiğimiz indirgeme o ölçüde zahmetlidir. Bundan ötürü Doğa'yı incelemeye kendilerini verenlerden, bu işi gerçekleştirmelerini de aynı ölçüde istemeye hakkımız vardır. Örneğin mıknaıs, en fazla incelenmiş ve üzerinde şaşırtıcı buluşlar yapılmış cisimlerden biridir. Mıknaısın demiri çekme, kendi etki gücünü demire aktarma, kurallara bağlı bir çeşitlenme göstererek şaşırtıcı bir şaşmazlıkla kutularda dönme ve bulunduğu yere bağlı olarak, ufuk çizgisiyle şu ya da bu bü-

yüklükte bir açı oluşturarak eğilme özelliği vardır. Bütün bu ilginç özellikler, müknaşın doğasından kaynaklanmaktadır ve bugüne kadar bilmediğimiz ve belki de uzun süre bilemeyeceğimiz genel bir özellikten kaynaklanmaktadır. Böyle bir bilginin ve müknaşın fiziksel özelliklerini kavramanın eksikliği karşısında, eğer olanaklıysa, bütün bu özellikleri tek bir özelliğe indirgemek, bir filozof^{m)} için gerçek bir araştırma olacaktır kuşkusuz. Ama böyle bir buluş, fiziğin ilerlemesine yararlı olduğu ölçüde, çabalarımıza rağmen bunu başaramayacağımızdan korkmamız da o ölçüde yerindedir. Art arda gelişleri belki de dünyanın genel sistemine bağlı olan çok sayıda başka fenomen için de aynı şeyi söyleyebilirim.

Demek ki, böylesine zahmetli, ama gerekli ve hatta zevkli bir çalışmada elimizde kalan biricik çare, elden geldiğince fazla olguyu toplamak, bunları en doğal bir düzen içine sokup düzenlemek ve öteki olguları doğuran belli sayıda temel olgulara indirgemektir. Kimi zaman, daha ileri gitmeye cesaret edersek, bunu da, bizimki kadar zayıf bir görüşe uygun bilgece bir sakınganlıkla yapmamız gerekir.

Fiziğin, genel ve deneysel Fizik diye adlandırılan bu geniş bölümünde izlememiz gereken plan, işte budur. Bu bilim, fiziko-matematik bilimlerden, akla dayanan bir deneyler ve gözlemler derlemesi olması bakımından ayrılır. Fiziko-matematik bilimler, genel Fizik'ten farklı olarak, matematik hesapları deneye uygulayarak, kimi zaman, bir tek gözlemden, kesinlikleri bakımından geometrik hakikatlere iyice yaklaşan birçok sonuç çıkarırlar. Nitekim, ışığın yansıması konusundaki tek bir deney, tüm Katoptrik'i, yani aynaların özellikleri bilimini sağlar bize; ışığın kırılması konusundaki bir tek deney, gökkuşağının matematik açıklanmasını, renkler kuramını ve tüm Dioptrik bilimini, yani içbükey ve dışbükey camların özelliklerini inceleyen bilimi sağlar; sıvıların basıncı konusundaki tek bir gözlemden, bu cisimlerin dengesine ve hareketine ilişkin bütün yasalar çıkarılır ve nihayet, düşen cisimlerin hızlanması konusundaki tek bir deney, bunların, eğik düzlemlerdeki düşüşünün hızına ilişkin yasaları ve sarkaç yasalarını bulmamızı sağlar.

Ama geometricilerin, cebir fiziği bu uygulanmasını kimi zaman kötüye kullandıklarını da itiraf etmek gerekir. Geometriciler, hesaplarına temellik edecek deneylerden yoksun oldukları zaman, kendilerine, hakikate uygun düşüyor gibi görünen varsayımlar ortaya koyarlar. Oysa bu varsayımlar, doğada gerçek olarak var olandan çok uzaktırlar. İyileştirme sanatı bile hesaba indirmek istenmiş ve çok karmaşık bir makine olan insan vücudu, cebirci hekimlerimiz tarafından en basit ya da sökülmesi en kolay bir makine gibi ele alınmıştır. Bu yazarların, en büyük geometricileri bütün yaşamları boyunca uğraşabilecek hidrolik ve statik problemlerini, bir kalemde silip atarak çözdüklerini görmek, acayip bir şeydir. Daha bilge ya da çekingen olan bizler ise, bu hesapların ve bu bulanık varsayımların çoğunu, Doğa'nın boyun eğmek zorunda

1) Doğa ve insan sorunlarını, akla ve bilime dayanarak ıdeleyen ve açıklayan kısme anlamında kullanılıyor (Ç N).

olmadığı düşünce oyunları olarak görmekte yetinelim ve fizikte biricik gerçek irdelemenin, ya matematik analizin deneylere uygulanmasında ya da yöntemli düşünceyle aydınlanan ve bazı görüşler sağlayabilen tahminlerle desteklenen, ama her çeşit keyfi varsayımdan kesinlikle sıyrılmış olan gözlemden başka bir şeyde bulunmadığını unutmayalım.

Burada bir an durarak, arkamızda bıraktığımız yola bir göz atalım. Böyle yaptığımızda, iki sınırı fark edeceğiz. Bu iki sınırda, akıl ışığına verilmiş bütün kesin bilgiler toplanmış gibidir. Çıkış noktamız olan bu sınırlardan biri, kendi benliğimiz hakkındaki fikirdir ve bu, bizi, gücü her şeye yeten Varlık fikrine ve temel ödevlerimize ilişkin fikre götürür. Öteki sınır ise, cisimlerin, uzamın ve büyüklüğün genel özelliklerini ele alan matematik bölümüdür. Bu iki sınır arasında, yüce Zekâ'nın, insanoğlunun merakıyla alay edercesine, kimi zaman sayısız bulutla örttüğü gibi kimi zaman da bizi çekmek için yer yer ortaya çıkan ışınlarla aydınlatmış çok geniş bir aralık vardır. Evren, okuyanların kavrayış gücünün düzeyine inerek hemen hemen her şeyi anladıkları konusunda onları ikna etmeye çalışan yazarların yüce bir karanlık taşıyan yapıtlarına benzetilebilir. Gerçek yolu hiçbir zaman bırakmadan bu labirente giriyorsak, ne mutlu bize! Böyle yapmazsak, bizi oraya götürecek parıltılar, oradan daha da uzaklaşmamıza yol açacaklardır sadece.

Zaten, güvenebileceğimiz ve deyiş yerindeyse, sözünü ettiğimiz alanının iki ucuna sürülmüş az sayıdaki kesin bilgimizin bütün gereksinimlerimize cevap vermesi için gerekli olan daha birçok şey vardır. İncelenmesi çok gerekli olan insan doğası, sadece akıyla aydınlandığında, insanın kendisinin bile çözemediği bir sırdır ve böylesine önemli bir konu üzerinde kafa yoran en büyük dâhiler bile, aynı konu hakkında geri kalan insanların bildiğinden fazla pek az şey bilmektedirler çoğunlukla. Bugünkü ve gelecekteki yaşamımız ve bu yaşamımızı borçlu olduğumuz Varlık ve bizden istediği tapınış türü konusunda da aynı şey söylenebilir.

Dolayısıyla, bu kadar çeşitli nesneler konusunda bizi bilgilendiren vahye dayalı bir Din, bize en gerekli olan şeydir. Doğa bilgisine bir ek hizmeti gören bu din, bizden gizlenmiş olanların bir bölümünü gösterir bize, ama mutlaka bilmemiz gerekeni açıklamakla yetinir ve dolayısıyla, geri kalan bölüm bize kapalıdır ve kuşkusuz hep kapalı kalacaktır. İnanılması gereken birkaç hakikat ve davranışlarımızda uymamız gereken birkaç buyruk; vahye dayanan dinin bütün alanı işte budur. Bununla birlikte, bu dinin dünyaya ilettiği aydınlıklar sayesinde, halk bile, birçok ilginç sorunu konusunda felsefe çıgırlarının hepsinden daha sarsılmaz ve daha kararlı bir tutum içindedir.

İkinci sınırı oluşturan matematik bilimlerine gelince; bunların doğalarına ve sayılarına bakıp hayranlık duymamız gerekmez. Bu bilimler, kesinliklerini, inceleme nesnelerinin yalınlığına borçludurlar. Matematikğin bütün bölümlerinin, eşit ölçüde yalın bir nesnesi olmadığını ve dolayısıyla, tam anlamıyla kesinliğin, yani kendiliklerinden, zorunlu olarak doğru ve apaçık ilkelere dayanan kesinliğin, bütün bu bölümlerde eşit olarak ve aynı tarzda bulunmadığını

itiraf etmek gerekir. Bunların birçoğu, fizik ilkelerine, yani deney hakikatlerine ya da basit varsayımlara dayandığı için, ancak, deneyin ya da salt varsayımın kesinliğine sahiptirler. Dolayısıyla, büyükler hesabını ve uzamın genel özelliklerini ele alanlar, yani Cebir, Geometri ve Mekanik, tam anlamıyla apaçıklığa sahip gibi görülebilirler. Bununla birlikte, bu bilimlerin zihnimize sunduğu aydınlıkta, bir derecelenme ve gözlemlenmesi gereken bir ayrıntı vardır. Kapsadıkları nesne ne kadar geniş ve genel ve soyut bir tarzda ele alınmışsa, bu bilimlerin ilkeleri de o kadar kesin ve açıktır ve dolayısıyla, Geometri, Mekanik'ten daha yalımdır ve bunların her biri de, Cebir'den daha az yalındır. Bu durum, sözü geçen bilimleri filozof olarak incelemiş olanlar için bir paradoks değildir. İnsanların çoğunun ulaşılmaz gibi gördüğü en soyut fikirler, çoğunlukla, en büyük aydınlığı taşıyan fikirlerdir ve fikirlerimiz, bir nesnede ne kadar fazla duyuşsal özellik inceliyorsak o kadar kararır. Uzam fikrine eklenmiş sokuşmazlık, önümüze bir sır daha çıkıyor gibi görünmektedir; hareketin doğası, filozoflar için bir bilmecedir; bu filozoflar, cisimlerin çarpışma yasasının metafizik ilkelerini de daha açık bir biçimde göremiyorlar. Kısacası, madde ve onu ortaya koyan özellikler konusunda oluşturdukları fikri ne kadar derinleştirirlerse, bu fikir maddeyi o kadar karanlık hale getirmekte ve filozofların elinden kayıp gidiyor gibi görünmektedir.

Bundan ötürü, zihnin, bütün matematik bilgilerle aynı ölçüde doyuma ulaşmadığını kabullenmekten kendimizi alamayız. Öyleyse, daha da ileri giderek, hiçbir önyargıya kapılmadan, bu bilgilerin eninde sonunda ne olduklarını araştıralım. Bu bilgiler, ilk bakışta, hiç kuşkusuz, çok sayıda ve hatta bitip tükenmez gibi görünmektedirler. Ama, hepsini bir yere topladıktan sonra, felsefi bir bakışla bunları sayacak olursak, gerçekte, inanıldığından çok daha az sayıda olduklarını görürüz. Burada, bu hakikatlerin bir çoğunun pek az olan kullanımından ve kullanımından söz etmiyorum. Bu açıdan ele almak, onlara karşı pek güçlü olmayan bir kanıt ileri sürmek olacaktır. Dolayısıyla, bu hakikatleri kendilerinde ele alarak söz ediyorum onlardan. Gerçekten de, geometrinin bunca kurumlandığı belitleri (aksiyomları), aynı yalın fikrin iki farklı gösterge ya da sözcükle dile getirilmesinden başka nedir? İki artı iki dört eder diyen kimsenin, iki artı iki iki artı iki eder diyenden daha fazla bir bilgisi var mıdır? Bütün, parça, daha büyük ve daha küçük konusundaki fikirlerimiz, herhangi birini, bütün ötekiler aynı zamanda kendilerini ortaya koymadan düşünemediğimize göre, doğrusunu söylemek gerekirse, aynı yalın ve tek fikir değil midirler? Bazı filozofların gözlemlediği gibi, sözcüklerin kötüye kullanılması yüzünden birçok yanlışla düşüyoruz ve belitleri, belki de, bu kötüye kullanıma borçluyuz. Ama, belitlerin kullanımını mutlak olarak mahkûm etmeye kalkışmıyorum. Sadece, onların kullanımının sınırlarını göz önüne sermek istiyorum. Bu alışkanlık yoluyla bizi, yalın fikirlerle daha içli dışlı hale getirmek ve onları uygulayabildiğimiz farklı kullanımlara daha elverişli kılmaktır. Matematik teoremler konusunda da, bazı yerinde kısıtlamalarla aşağı yukarı aynı şeyi söylüyorum. Önyargılara kapılmadan ele alındıklarında, bunların da, az sayıda ilk-

tün bu incelemelerin hepsinden aynı zamanda söz etmek durumunda kalacaktık. Şimdi, insanların işleyip ortaya koydukları bu öteki bilgilerin aşağı yukarı hangi sırayı izleyerek ortaya çıktığını görelim.

İnsanların, kendi çabalarıyla ya da benzerlerinin yardımıyla fikirlerinin alanını genişletmekle elde ettikleri yarar, onların, bilgileri edinme ve düşüncelerini birbirlerine iletme tarzını bir sanat haline sokmanın yararlı olacağını düşünmelerine yol açtı. Bu sanat bulundu ve Mantık diye adlandırıldı. Mantık sanatı, fikirleri en doğal düzenleri içinde sıralamayı; bu fikirler arasında en dolayimsız zincirlemeyi kurmayı; çok sayıda yalm fikri kapsayan fikirleri çözüp ayırttırmayı; bu fikirleri her açıdan ele almayı ve nihayet başkalarına, fikirleri daha kolay anlayabilecekleri bir form içinde sunmayı öğretir. Haklı olarak bütün bilgilerimizin anahtarı olarak görülen bu akılyürütme bilimi, yukarda saydıklarımıza dayanır. Ama, icat söz konusu olunca Mantık'ın ön sırada yer aldığına inanmamak gerekir. Akılyürütme sanatı, Doğa'nı, sağlam düşünceli kimselere kendiliğinden sunduğu bir armağandır ve mantık kitaplarının, ancak onlara gereksim duymayan kimseden başkasına pek yararlı olmadığı söylenebilir. İlkeler halinde dile getirilmiş mantık bilimi, kötü akılyürütmeleri ayırt etmeden ya da kimi zaman onları usta işi ve aldatıcı bir biçim içinde örtbas etmeden çok zaman önce, birçok doğru ve sağlam akılyürütme ortaya konmuştu.

Fikirleri gerektiği gibi bir art arda geliş içine yerleştirmeyi ve dolayısıyla, bazılarında ötekilere geçmeyi kolaylaştıran bu değerli sanat, birbirinden çok farklı görünen insanları belli bir noktaya kadar yaklaştıran bir araç sağlar. Gerçekten de bütün bilgilerimiz, ilksel olarak bütün insanlarda aşağı yukarı aynı olan duyumlara dayanır ve doğrudan fikirleri bileştirme ve birbirine yaklaştırmaya sanatı, bu fikirleri, şu ya da bu ölçüde doğru bir düzenleme ve başkalarının şu ya da bu ölçüde kavrayabilecekleri duruma getirilebilecek bir döküm ekle-mekten başka bir şey yapmaz. Fikirleri kolaylıkla bileştirip düzenleyen, aynı işi zahmetle yapandan pek farklı değildir. Bir tabloyu görür görmez belli bir yargı veren kimse ile aynı tablonun estetik değerini anlamak için kendisine bu tablodaki bütün ayrıntıların gösterilmesi gereken kişi arasında da pek az fark vardır. Bunların her ikisi de, tabloya ilk göz atıklarında aynı duyumları edinmişlerdir. ama bu duyumlar, deyiş yerindeyse, ikinci kişiyi âdeta yalayıp geçmiş ve öteki-nin bir anda vardığı noktaya ulaşması için bu ikinci kişiyi her bir duyum üzerinde uzun süre durdurmak gerekmiştir. Bundan ötürü, gerektiğinde, sağlam bir mantıkla, en kafasız kişiye bile öğretilmeyecek bir bilim ya da sanatın bulunmadığını söylemek yanlış olmaz. Çünkü, önermeleri yalın fikirlere indirge-nemeyen ve önermelerinin art arda gelişleri hiçbir yerde kesintiye uğramaya-cak biçimde düzenlenemeyen pek az bilim ve sanat vardır. Zihnin şu ya da bu ölçüde ağır işlemesi, bu zincirin varlığını da şu ya da bu derecede gerekli kılar ve büyük dehâların avantajı, bir art arda geliş ötekilerden daha az gereksinim duymaları ya da daha doğrusu, ona çok çabuk ve neredeyse kendileri de far-kında olmadan oluşturmalarıdır.

Fikirlerin iletilmesi bilimi, bu fikirleri düzene sokmakla yetinmez; bu

iletmenin aynı zamanda, her bir fikri elden geldiğince net bir biçimde dile getirmesi ve dolayısıyla, bunları belirtmesi gereken göstergeleri de yetkinleştirmeyi öğretmesi gerekir ve insanların yavaş yavaş gerçekleştirdikleri de budur zaten. Toplumlarla birlikte doğmuş olan diller, başlangıçta, hiç kuşkusuz, her tür göstergenin garip bir koleksiyonuydular ve dolayısıyla, duyularımızın alanına giren doğal cisimler de, adlarla belirtilen ilk nesnelerdi. Bu ilk oluşumları içinde, kullanımlarının hemen gerçekleştirilmesi gerektiğini için, dillerin, hayli kusurlu, yoksul ve kesin kurullara pek az sahip oldukları söylenebilir ve mutlak olarak gerekli olan sanatlar ve bilimler, diksiyon ve üslup kuralları henüz doğarken, birçok ilerleme gerçekleştirebiliyorlardı. Ne var ki, fikirlerin iletilmesi, kuralların az oluşundan ve hatta sözcüklerin kıtlığından pek etkilenmiyordu; daha doğrusu, her bir insanı, kendi bilgilerini sürekli bir çalışmayla ve başkalarına güvenmeden artırmakla yükümlü kılmanın gerekli olduğu ölçüde etkiliyordu. Çok kolay bir iletme kimi zaman ruhu uyuşturur ve gerçekleştirebileceği çabalara zarar verebilir. Doğuştan kör, sağır ya da dilsiz olanların gerçekleştirdikleri mucizelere bakıldığında, zihnin gizil güçlerinin, canlı olduklarında ve yenilmesi gereken güçlüklerle harekete geçirildiklerinde neler ortaya koyabilecekleri açıkça görülür.

Ne var ki, karşılıklı ilişkilerle fikirler aktarmanın ve edinmenin kolaylığında, tartışılmaz yararlar da olduğundan, insanların, bu kolaylığı gittikçe daha fazla artırmaya çalışmalarına şaşmamak gerekir. İnsanlar bunu yapmak için, göstergeleri, en kolaylıkla el altında bulundurulabilen simgeler oldukları için sözcüklere indirgediler. Üstelik, sözcüklerin ortaya çıkış düzeni, zihnin işlemlerinin düzenini izledi. Yani tek tek varlıklardan sonra, kendi başlarına var olmayan, ama bu tek tek varlıklarda bulunan ve çoğunda ortak olan nitelikleri adlandırdılar. Böylece, yavaş yavaş, bazıları fikirlerin birbirine bağlanmasını, bazıları cisimlerin genel özelliklerinin belirtilmesini, bazıları da tam anlamıyla manevi kavramların dile getirilmesini sağlayan soyut terimlere ulaşıldı. Çocukların uzun zaman harcayarak öğrendikleri bu terimlerin bulunması, hiç kuşkusuz, daha fazla zamanın harcanmasını gerektirmişti. Sonunda, sözcüklerin kullanımı temel kurallara bağlanarak, Mantık'ın dallarından biri olarak görebileceğimiz Gramer ortaya kondu. İnce ve usta işi bir Metafizik'le aydınlanan bu bilim, fikirlerdeki ayrıntıları ayırt eder; bu ayrıntıların farklı göstergelerle ayırt edilmesini öğretir; bu göstergelerden en iyi biçimde yararlanmanın kurallarını sağlar; her şeyin kaynağına inen felsefi düşünüş aracılığıyla, kimi zaman, bir göstergenin ötekine tercih edilmesine yol açan ve görünüşte hayli garip olan seçimin nedenlerini bulur.

İnsanlar, fikirlerini birbirlerine iletirken, tutkularını da iletmeye yönelirler. Buna da Retorik'le ulaşırlar. Mantık ve Gramer'in zihne hitap ettiği biçimde duyguya hitap etmek için ortaya konmuş olan Retorik, aklın sesini susturur ve tek bir insanın elinde, bu sanatın kimi zaman bütün bir ulus üzerinde gerçekleştirdiği akıl almaz etki, belki de, bir insanın bir başkası üzerindeki üstünlüğünün en parlak tanığıdır. Burada tuhaf olan şey, böylesine az rastlanır bir yete-

neği, kurallarla tamamlamak gerektiğine inanılmış olmasıdır. Bu, aşağı yukarı, dehâyı kurallara bağlamak istemeye benzetmektedir. Hatipleri konuşma sanatına borçlu olduğumuzu düşünen ilk insan, ya onlar arasında yer almıyordu ya da doğaya nankörlük ediyordu. Sadece doğa, güzel konuşma yeteneğine sahip bir kimseyi yaratabilir ve bu kimsenin, başarılı olması için okuması gereken ilk kitap, insanlardır; büyük örnekler ise ikinci kitaptır ve bütün ünlü yazarların, hatibin yeteneği konusunda bize bıraktıkları felsefi ve derin düşünceler, böyle bir hatibe benzemenin ne kadar güç olduğunu kanıtlar sadece. Bu meslekte yol göstericilik yapma iddiasında bulunmayacak kadar aydınlık düşünceli olan bu yazarlar, onun tehlikeli engellerini belirtmek istiyorlardı kuşkusuz. Retorik diye yüceltilmiş ya da bu adı gülünçleştirmekten başka işe yaramamış olan ve hitabet sanatı ile aralarında Skolastiğin gerçek felsefeye oranına benzeyen bir ilişki bulunan bu ukalaca çocuksuluklar ise, Retorik konusunda en yanlış ve barbarca fikri vermekten başka bir şey yapmazlar. Ne var ki, kötüye kullanılımlarının yeterince evrensel olarak tanınıp bilinmeye başlamasına rağmen, bunların, insan bilgisinin ayrı bir dalını oluşturma konusunda edinmiş oldukları yer, dışarı atılıp kovulmalarını henüz olanaksız kılmaktadır.

Çağdaşlarımızla birlikte yaşamak ve onları egemenlik altına almak yetmez bize. Merak ve kendimize duyduğumuz saygının etkisiyle harekete geçen ve doğal bir kanmazlıkla hem geçmiş, hem şimdiyi, hem de geleceği kucaklamaya çalışan bizler, bizden sonra geleceklerle ve bizden öncekilerle de birlikte yaşamak isteriz. Kusurlarını ve erdemlerini, bilgilerini ve yanlışlarını gözümüzün önüne serip bizi geçmiş yüzyıllarla birleştiren ve bizim aynı özelliklerimizi gelecek yüzyıllara ileten Tarih biliminin kökeni ve tarih incelemesi, işte buradan kaynaklanmaktadır. İnsanları, onların çevresindeki gösterişli dekorla değil de, ancak yaptıkları iyiliklerle değerlendirmek gerektiğini tarihten öğreniriz. Nitekim, kendilerinden hakikati saklamak için her şeyin elbirliği ettiği bahtsız kimseler olan hükümdarların kendileri, bu şaşmaz ve korkunç mahkemede yargılayabilirler kendilerini. Çünkü, kendilerine benzeyen ve kendilerinden önce gelenlere tarihin yaptığı tanıklık, gelecek kuşakların onlar hakkında söyleyeceklerinin bir yansımasıdır.

Kronoloji ve Coğrafya, sözünü ettiğimiz bilimin iki dalı ve dayanağıdır; biri, insanları zaman içine yerleştirir; öteki, yeryüzünün üzerindeki dağılımlarını ele alır. Her ikisi de, yeryüzünün ve göklerin tarihinden, yani, tarihsel olgulardan ve göksel gözlemlerden büyük yardım sağlar ve şairlerin diliyle konuşmamıza izin verilirse, zamanların biliminin ve yerlerin biliminin, Gökbilim'in ve Tarih'in kızları olduğu söylenebilir.

İmparatorlukların ve geçirdikleri devrimlerin incelenmesinin başlıca sonuçlarından biri, birçok büyük aile olarak birbirlerinden ayrılmış insanların, çeşitli toplumları nasıl oluşturduklarını; bu farklı toplumların, farklı hükümet türlerini nasıl doğurduklarını ve yine bu toplumların, kendileri yapıp benimsedikleri yasalarla olduğu gibi, üyelerinin birbirleriyle daha kolayca iletişim kurmaları için her birinin ortaya koyduğu özel göstergelerle de kendilerini öteki-

lerden nasıl ayırt etmeye çalıştıklarını ırdelemektir. Zahmetli bir inceleme konusu olan bu diller ve yasalar çeşitliliğinin kaynağı işte budur. Özel ve yüksek bir ahlak çeşidi olan ve sıradan Ahlak'ın ilkelerinin kimi zaman ancak büyük incelikler göstererek uyusabildiği ve devletlerin yönetimlerinin temel güçlerine kadar girerek onları koruyup yaşatabilen, zayıflatan ya da yıkıma uğratan şeyi ayırt eden Politika'nın kökeni de yine budur. Bu, halklar ve insanlar konusunda edininilmesini gerekli kıldığı bilgiler ve dayanması gerektiği yeteneklerin genişliği ve çeşitliliğinden ötürü, belki de bütün ötekilerden daha güç bir inceleme alınır. Özellikle siyaset adamı, tek tek ve farklı uzlaşımların hepsinden önce gelen doğal yasanın, aynı zamanda halkların ilk yasası olduğunu ve devlet adamı olmak için insan olmak da gerektiğini unutmak istemediği zaman, bu güçlük kendini apaçık gösterir.

Duyulardan doğrudan edindiğimiz fikirlere ya da bu fikirlerin genellikle *Felsefe* diye adlandırılan bileştirilmesine ve karşılaştırılmasına dayanan insan bilgilerinin bu bölümünün başlıca dalları işte bunlardır. Bu dallar, sonsuz sayıda başka dallara bölünürler ve bunların sayılıp dökülmesi, önsözden çok *Ansiklopedi*'nin kapsamına girer.

Düşünümün ilk işlemi, doğrudan kavramları birbirine yaklaştırmaktan ve birleştirmekten başka şey olmadığı için, bu Öndeyiş'te, düşünümü, bu açıdan ele almak ve meydana getirdiği farklı bilimlere gözden geçirmek zorunda kaldık. Ama ilksel fikirlerin bileştirilmesiyle oluşturulan kavramlar, zihinimizin gerçekleştirebileceği biricik şeyler değildir. Düşünümlü bilgilerin, şimdi sözünü etmemiz gereken bir başka türü de vardır. Bunlar, doğrudan fikirlerimizin nesnesi olanlara benzeyen varlıkları tasarlayarak ve bileştirerek kendimiz için oluşturduğumuz fikirlerdir. Eskilerin çok iyi bildikleri ve durmadan salık verdikleri Doğa'nın taklidi denen şey de, işte budur. Bizi en fazla etkileyen doğrudan fikirler, anılarını en kolayca sakladığımız fikirler olduğundan, ilişkin oldukları nesneyi taklit ederek yeniden canlandırmaya en fazla çalıştığımız fikirler de yine bunlardır. Hoşa giden nesneler, sadece tasarımlanmış olmaktan çok, gerçek oldukları için bizi daha fazla etkilediklerine göre, tasarımlanma durumunda yitirdikleri hoşlukların yeri, taklidin verdiği hazzın hoşluğuyla belli bir biçimde doldurulur. Gerçek olan ve ancak hüznün ve tedirginlik duyguları veren nesnelerin taklidi ise, kendilerinden daha hoşa gidicidir; çünkü, bu taklit, bizi, rahatsız ediciliğini duymadan heyecanın zevkine varmamızı sağlayacak bir uzaklıkta tutar. Genellikle, güzel Doğa'nın taklidi, birçok yazarın, net bir fikir veremeden üzerinde yazılar yazdıkları ve hangi türden olurlarsa olsunlar, bizde canlı ya da hoş duygular uyandıran nesnelerin taklidine dayanır. Bu yazarların bize net bir fikir verememelerinin nedeni, güzel Doğa'nın ancak, hem çok ince bir duyguyla kavranabilmesi, hem de bu konuda, keyfiliğe dayananla doğru olanı ayırt eden sınırların henüz iyice saptanmamış olması ve kanulara özgür bir alan bırakmış olmasıdır.

Taklide dayanan bu bilgilerin en başında, dile getirdikleri nesneleri bütün ötekilerden daha yakından taklit ettikleri ve duyulara daha doğrudan hitap

ettikleri için Resim ve Heykel yer alır. Bunlara, gereksinimden doğan ve lüksle yetkinleştirilen Mimarlık da eklenebilir. Kulübelerden saraylara kadar derece derece yükselmiş olan Mimarlık, filozofun gözünde, deyiş yerindeyse, en büyük gereksinimlerimizden birinin süslü bir maskesinden başka şey değildir. Güzel Doğa'nın bu sanattaki taklidi, daha önce sözünü ettiğimiz iki sanattan daha az çarpıcı ve daha sınırlıdır. Bu iki sanat, fark gözetmeksizin ve sınırlanmadan güzel Doğa'nın bütün bölümlerini dile getirirler ve onu, olduğu gibi, yani tekdüze ya da çeşitlenmiş olarak canlandırırlar. Buna karşıt olarak Mimarlık, kullandığı çeşitli cisimlerin bir araya getirilmesi ve birleştirilmesiyle, doğanın her bireyde şu ya da bu ölçüde gerçekleştirmiş olduğu ve bütündeki güzel çeşitlenmeyle karşıtlık halinde bulunan simetrik düzenlemeyi taklit etmekle yetinir.

Resim'den ve Heykel'den sonra gelen ve taklit için, kulağa hoş gelen bir uyum içinde sıralanmış sözcüklerden başka bir şeyi kullanmayan Şiir, duyulardan çok imgeleme hitap eder ve ona, bu evreni meydana getiren nesneleri canlı ve etkileyici bir biçimde betimler ve bu nesneleri, onlara kazandırdığı coşku, hareket ve yaşamla, resmetmekten çok yaratıyor gibi görünür. Nihayet, hem imgeleme hem de duyulara hitap eden Müzik, taklit bakımından en son sırada yer alır. Bunun nedeni, Müzik'in, canlandırmak istediği nesneleri daha az yetkin bir biçimde taklit etmesi değil, ama şimdiye kadar çok az sayıda imgeyle sınırlanmış gibi görünmesidir. Bu da, Müzik'in doğasından çok, bu sanatla uğraşanların pek az sayıda icat yapmasından ve az kaynaktan yararlanmasından ileri gelmektedir. Başlangıçta, belki de gürültüyü canlandırmaktan başka amacı olmayan Müzik, ruhtaki çeşitli duyguların ve daha doğrusu çeşitli tutkuların dile getirildiği bir tür söylem ve hatta dil haline yavaş yavaş geldi. Ama bu dile getirişi, sadece tutkularla sınırlandırmak ve olanaklı olduğu ölçüde duyumlara kadar genişletmemek için bir neden var mı? Çeşitli organlardan edindiğimiz algıların birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, bu algıları, hepsinde ortak olan bir açıdan, yani ruhumuzu içine soktukları haz ve tedirginlik durumu açısından karşılaştırmak yine de olanaklıdır. Korkunç bir nesnenin ya da dehşet verici bir gürültünün her biri, bizde, onları belli bir noktaya kadar birbirine yaklaştırabileceğimiz bir heyecan yaratır ve bunu da, birinci ya da ikinci durumda, çoğunlukla, ya aynı adla ya da eşanlamlı adlarla belirtiriz. Bundan ötürü, korkunç bir nesneyi betimleyecek bir müzikçinin, bu nesnenin etkisine en benzer heyecanı yaratabilecek gürültü çeşidini doğada ararsa, başarılı olmaması için bir neden göremiyorum. Hoşa giden duyumlar için de aynı şeyi söyleyebilirim. Başka türlü düşünmek, sanatın ve hazlarımızın sınırlarını daraltmak demektir. Burada söz konusu olan betimlemenin, duyumlarımızı birbirinden ayırt eden küçük farkların ince eleyip sık dokuyan ve derinlemesine bir incelenmesini gerekli kıldığını, ama aynı zamanda, bu farkların, sıradan bir yetenek tarafından ayırt edileceğini umut etmemek gerektiğini söylemeliyim. Deha sahibi kimse tarafından kavranan, beğeni sahibi kimse tarafından duyumsanan ve zeki bir insan tarafından algılanan bu küçük farklar, kalabalıkların ulaşamadıkları şey-

lerdir. Hiçbir şeyi betimlemeyen her müzik, ancak gürültüsüdür ve her şeyi yozlaştıran alışkanlık etkili olmadığında, düzensiz ve ilişkisiz bir uyumlu ve sesli sözcükler dizisinden daha fazla haz vermeyecektir. Her şeyi betimlemeye dikkat eden bir müzikçinin, birçok durumda, bize kaba saba anlayış için meydana getirilmemiş uyum tabloları sunacağı doğrudur. ama bundan çıkarmamız gereken bütün sonuç, bir müzik öğrenme sanatı ortaya koyduktan sonra, bir de müzik dinleme sanatı ortaya koymak gerektiğidir.

Burada, başlıca bilgilerimizin dökümünü sona erdireceğiz. Bütün bunlar bir arada ele alındığında ve bunların ayırt edilmesine yarayan genel bakış açılarını arandığında, bunlardan sadece pratik nitelikte olanların herhangi bir şeyi gerçekleştirmeyi amaçladıkları; düpedüz soyut düşünceye dayananların nesnelerini irdelemekle ve özelliklerini akıl gözüyle seyretmekle yetindikleri ve nihayet bazılarının da nesnelerini soyut düşünceyle inceleyerek bu nesnenin pratikte ne gibi kullanımı olabileceğini saptadıkları görülür. Soyut düşünce ve pratik, *Bilimler'i Sanatlar'dan* ayırt eden başlıca farktır ve bilgilerimizin her birine, bu fark göz önüne alınarak bu adlardan biri ya da öteki verilmiştir. Ama bu konudaki fikirlerimizin henüz kesinleşmemiş olduğunu itiraf etmek gerekir. Soyut düşüncenin pratikle birleşmiş durumda bulunduğu bilgilerimizin bir çoğuna hangi ad verilmesi gerektiği çoğunlukla bilinmemektedir. Örneğin, Mantık'ın bir sanat mı yoksa bilim mi olduğu okullarda her gün tartışılır; oysa, Mantık'ın hem sanat hem de bilim olduğu söylenerek bu sorun çözülebilir. Sözcüklerin anlamları net ve kesin bir biçimde saptansaydı, sorulardan ve zahmetlerden öyle kurtulacaktık ki!

Sağlam, değişmez ve kapris ile kanıdan sıyrılmış kurallara dayandırılabilen her bilgi sistemine, genelde, *Sanat* adı verilebilir ve bu açıdan pratik yanları göz önüne alındığında bilimlerimizden birçoğunun sanat olduğu söylenebilir. Zihnin ya da ruhun işlemlerinin kuralları olduğu gibi, bedenın işlemlerinin, yani dış cisimlerle sınırlı olmalarından ötürü gerçekleştirilmeleri için sadece ele gereksinimi olan işlemlerin de kuralları vardır. Sanatların, özgür ve mekanik olarak ayırt edilmeleri ve birincilerin ikincilere üstün tutulmaları buradan kaynaklanır. Bu üstünlük, hiç kuşkusuz, birçok bakımdan bir haksızlıktır. Ama en gülünç önyargıların bir teki bile yoktur ki bir nedene ya da daha doğrusu, bir kökene dayanmasın. Kötüye kullanmaları çoğunlukla düzeltmeyen felsefe, en azından, bunların kaynağını meydana çıkarabilir. Beden gücü, insanların eşit olma konusunda sahip bulunmuş oldukları hakkı yararsız kıldığından, sayıları her zaman fazla olan daha zayıflar, bu gücü baskı altına almak için birleştiler. Böylece, yasaların ve farklı türden hükümetlerin yardımıyla, ilkesi artık kuvvet olmayan bir uzlaşım eşitsizliği kurdular. Bu sonuncu eşitsizlik, iyice pekiştikten, onu korumak ve sürdürmek için haklı olarak birleşerek, ona karşı, benliklerinde hiçbir şeyin yıkamadığı üstünlük isteğiyle gizlice karşı koymaktan geri kalmadılar. Dolayısıyla, daha az keyfi olan bir eşitsizlikte zararlarını bir bakıma gidermeye çalıştılar ve yasalarla zincirlenmiş olan bedensel güç, hiçbir üstünlük olanağı sağlamadığından, zihinlerin arasındaki farkta, aynı ölçüde doğal,

daha dingin ve topluma daha yararlı bir eşitsizlik ilkesi aramak zorunda kaldılar. Böylece, varlığımızın daha soylu olan bölümü, daha kötü olan bölümünün zorla ele geçirdiği ilk avantajlardan, belli bir biçimde intikamını aldı ve düşünce yetenekleri, beden yeteneklerinden genellikle daha üstün olarak kabul edildi. Bir el işlemine dayanan ve izninizle, bir alışkanlıkla tekrarlanıp duran hareketlerin esiri diyeceğim mekanik sanatlar, önyargıların insanlar arasında en aşağı sınıfa yerleştirdikleri kimselere bırakıldı. İnsanları, böyle bir işi yapmaya, beğeni ve yüksek yeteneklerden daha fazla ve genellikle çeken yoksulluk, daha sonra aynı insanları küçümsemenin bir nedeni oldu. Zihnin özgür işlemleri ise, bu konuda doğa tarafından en fazla kayırılmış olduklarına inananların payına düştü. Ne var ki, özgür sanatların zihinden istedikleri çalışma ve bu sanatlarda büyük başarı elde etme güçlüğü bakımından mekanik sanatlardan üstün olmaları, mekanik sanatların çoğunun bize sağladığı yararlar yeterince dengelendi. Bu sanatları, çok sayıda insanın yapabilmesini kolaylaştırmak için tam anlamıyla makinesel işlemlere indirgemeye yol açan da, işte bu yarardı. Ama toplum, kendisini aydınlatan büyük dehalara hakbilirlikle saygı gösterirken, kendisine hizmet eden elleri küçük düşürmemelidir. Pusuların bulunmasının insanlığa yararı, bu işnenin özelliklerinin açıklanmasının fiziğe yararından daha az değildir. Nihayet, sözünü ettiğimiz ayırt etmenin ilkesini kendinde ele aldığımızda, uğraştıkları bilimleri gerçek anlamda mekanik bir sanat olan nice sözde bilgin görmüyor muyuz ve ayrıca, düzensiz, kullanımsız ve ilişkisiz olgularla dolu bir kafa ile makinesel işlemlerden başka şey yapmayan bir zanaatkârın içgüdüğü arasında ne gibi gerçek bir fark var?

Mekanik sanatların küçümsemesi, bunların mucitlerini de belli bir noktaya kadar etkilemiş gibi görünüyor. İnsanlığın bu velinimetlerinin adları hemen hemen hiç bilinmiyor, ama onları yıkanların tarihini, yani fatihlerin tarihini bilmeyen yok. Ne var ki belki de, zihnin keskin kavrayışının, sabrının ve kaynaklarının en hayranlık verici kamatlarını zanaatkârlarda aramak gerekir. Sanatlardan çoğunun adım adım icat edildiğini ve örneğin saatleri, bugün gördüğümüz yetkinlik düzeyine getirmek için birçok yüzyıl geçmesi gerektiğini söylemeliyim. Bilimler için de aynı şey söz konusu değil mi? Gerçekleştirenleri ölümsüzlüğe kavuşturan birçok buluş, daha önceki yüzyılların çalışmalarıyla hazırlanmış ve ancak bir adım atılmasını gerektirecek kadar olgunlaşmış değil midir? Yine saatçiliği ele alırsak, saatlerin leğendesini, maşasını ve çalarını borçlu olduğumuz kimselerin, cebir bilimini yetkinleştirmek için art arda çalışmış kimseler kadar saygıdeğer olduklarını söylememiz gerekmez mi? Zaten, insanların çoğunluğunun sanatları küçüksemesinin, bu sanatları incelemekten alıkoymadığı bazı filozoflara inanacak olursam, öylesine karmaşık ve parçaları birbirine öylesine bağımlı makineler vardır ki, bunları icat etmenin birden fazla kişinin işi olduğunu söylemek güçtür diyebilirim. Adı unutulup gitmiş olan az rastlanır böyle bir dâhi, bilimde yeni yollar açmış olan az sayıdaki yaratıcı insanın yanında yer almayı hak etmiş değil midir?

İlkelere indirgenmiş özgür sanatlar arasında, doğanın taklidine yönelen-

lere, amaçları hoş duyum ve duygular yaratmak olduğu için Güzel Sanatlar denmiştir. Ama, bu sanatları, daha gerekli ya da daha yararlı olan Gramer, Mantık ve Ahlak gibi özgür sanatlardan ayıran sadece bu değildir. Bu sonuncuların, her insanın bir başkasına aktarabileceği belli ve saptanmış kuralları vardır; oysa Güzel Sanatlar'ın uygulanması, temeli bakımından, yasalarını ancak dehadan alan bir icada dayanır ve bu sanatlar konusunda yazılmış kurallar, gerçek anlamda, onların sadece mekanı: bölümüdür ve aşağıyı yukarı teleskopun sağladığı sonucu verirler, yani sadece, gören kişiye yardımcı olurlar.

Buraya kadar bütün söylediklerimizden, zihnimizin, nesneler üzerinde işlem yapışının çeşitli tarzlarının ve bu nesnelerden elde ettiği çeşitli kullanımların bilgilerimizi birbirlerinden genel olarak ayırt etmemiz için bize bir ilk araç sağladıkları sonucu çıkıyor. Bilgilerimizdeki her şey, ister mutlak gereklilikten, ister beğeni ve hoş giderlikten, hata ister kullanım ve kapristen olsun, gereksinimlerimizle ilişkilidir. Gereksinimler ne kadar uzak ve doyuma ulaştırılmaları ne kadar güçse, bu amaca yönelik bilgilerimizin ortaya çıkması da o ölçüde ağırdır. Geometri kadar kesin olsaydı, Tıp'ın, salt soyut düşünce bilimlerinin aleyhine gerçekleştirebileceği kim bilir ne ilerlemeler vardı, değil mi? Ama, bilgilerimizin bizi etkileyiş tarzında ve ruhumuzun bu fikirlere ilişkin yargılarında çok daha belirgin başka özellikler vardır. Bu yargılar, apaçıklık, kesinlik, olasılık, duygu ve beğeni sözcükleriyle belirtilirler.

Apaçıklık, zihnin, aralarındaki ilişkiyi bir anda kavradığı fikirlerde; kesinlik, ilişkileri, ancak belli sayıda aracı fikrin yardımıyla kavranabilen fikirlerde ya da yine tıpkı bunun gibi, kendinden apaçık olan bir ilkeyle özdeşliği, ancak şu ya da bu ölçüde uzun bir yol izlendikten sonra görülebilen önermelerde bulunur. Zihinlerin yapısına göre, birisi için apaçık olanın, bir başkası için kimi zaman ancak kesin olması da buradan kaynaklanmaktadır. Apaçıklık ve kesinlik sözcüklerini bir başka anlamda ele alarak, birincinin sadece zihnin işlemlerinin sonucu olduğunu ve matematik ve metafizik işlemlere dayandığını, ikincinin ise bilgisini duyularımızın sürekli ve değişmez ilişkisinden edindiğimiz fiziksel nesnelere daha özgü olduğunu da söyleyebiliriz. Olasılığın başlıca alanı ise, tarihsel olgular ve genel olarak, nedenlerini ayırt edip seçemediğimiz için bir tür rastlantıya bağladığımız geçmiş, şimdiki ve gelecek bütün olaylardır. Nesnesi şimdi ve geçmiş olan bu bilgi dalının inandırıcılığı, sadece tanıklığa dayandığı halde, belirlere dayanan inandırıcılık kadar güçlüdür. Duygunun iki türü vardır. Birisi, ahlak hakikatlerine yöneliktir ve vicdan diye adlandırılır. Bu, iyi ve kötüye ilişkin doğal yasanın ve fikrin sonucudur ve kalp apaçıklığı diye adlandırılabilir. Çünkü bu duygu, soyut düşünce apaçıklığından çok farklı olduğu halde, bizi, aynı güçle boyunduruğu altına alır. İkinci tür duygu ise, özellikle güzel Doğa'nın taklidine ve dile getirme güzelliği denen şeye ilişkindir; yüce ve çarpıcı güzellikleri coşkuyla kavrar, gizli güzellikleri incelikle bulup ayırt eder ve sadece bunların dış görünüşünde kalanları bir yana atar. Çoğunlukla da, nedenlerini ayrıntılarıyla ortaya koymadan sert yargılar verir. Bunun nedeni, söz konusu nedenlerin, o anda geliştirilmesi güç bir yığın fikre da-

yanması ve başkalarına aktarılmasının da daha güç olmasıdır. Beğeni ve dehayı bu tür duyguya borçluyuz. Bunlar, dehanın yaratan bir duygu ve beğenin yargılayan bir duygu olması bakımından birbirlerinden ayrılırlar.

Bilgilerimizin farklı bölümlerine ve onları ayırt eden özelliklere ilişkin olarak ele aldığımız ayrıntılardan sonra, geriye sadece, bu bölümlerin hepsini aynı görüş açısı içinde toparlayan, kökenleri ve aralarındaki ilişkileri belirtmeye yarayan bir soyağacı ya da ansiklopedik ağaç oluşturma işi kalıyor. Bu ağacı nasıl kullanmaya çalışacağımızı hemen açıklayacağız. Ama bunu gerçekleştirmek kolay bir iş değildir. Fikirlerimizin kökenine ilişkin olarak açıkladığımız felsefi tarihin böyle bir girişimi iyice kolaylaştırmasına rağmen, ansiklopedik ağacın, bu tarihe ses çıkarmadan boyun eğmesi gerektiğine ve eğebileceğine inanmamak gerekir. Bilimlerin ve sanatların genel sistemi, zihnin, hangi yöne gideceğini pek bilmeden girdiği bir tür labirent ve dolambaçlı bir yoldur. Zihin, kendisinin ve bağlı olduğu beden gereksinimleriyle iki ayağı bir pabuca sıkışmış durumda, önce, karşısına çıkan ilk nesneleri inceler; bu nesnelere ilişkin bilgide, inebileceğinden daha derinlere iner, çok geçmeden önünü tıkayan güçlüklerle karşılaşır ve bunları aşma umudu ya da umut kırıklığıyla, yeni bir yola girer; sonra çıkış noktasına geri döner; kimi zaman yenileriyle karşılaşmak üzere, ilk engelleri aşar ve bir nesneden ötekine hızla geçerek, bu nesnelerin her biri üzerinde farklı aralıklarla ve sanki sarsıntılara uğrayarak kesintiliği, fikirlerin ortaya çıkışının zorunlu sonucu olan bir dizi işlem yapar. Ama zihin bakımından tam anlamıyla felsefi olan bu kargaşa, içinde gösterilmesi istenen ansiklopedik ağacı çarpıtabilir ya da tamamen yok edebilir.

Zaten, daha önce Mantık konusunda belirtmeye çalıştığımız gibi, bütün öteki bilimlerin ilkelerini kapsıyor gibi görünen ve dolayısıyla ansiklopedik düzende en başta yer alması gereken birçok bilim, ilk olarak icat edilmiş olmadıkları için fikirlerin ortaya çıkış düzeninde aynı sıraya uymaz. Gerçekten de, ilk incelememiz tek tek varlıkların incelenmesi olmuştur ve ancak tikel ve elle tutulur özelliklerini irdeledikten sonra, zihinsel soyutlamalarla bu varlıkların genel ve ortak özelliklerini göz önüne almış ve Metafizik ile Geometri'yi oluşturmuşuzdur ve ancak, ilk göstergelerin uzun süre kullanılmasından sonra, bu göstergelere ilişkin sanatı bir bilim haline getirecek ölçüde yetkinleştirmişizdir. Bu işlemlere ilişkin kuralları da, fikirlerimizin nesneleri üzerinde gerçekleştirdiğimiz uzun bir işlemler dizisinden sonra giriştiğimiz düşünümle ortaya koymuşuzdur.

Nihayet, bilgilerimizin sistemi, çeşitli dallardan oluşmuştur ve bunların birçoğunun aynı ve tek bir birleşme noktası vardır ve bu noktadan hareket ederek, bütün yolların hepsine birden girmek olanaksızdır ve burada yapılan seçim, farklı kişilerin doğasına bağlıdır. Üstelik, aynı kimsenin çok sayıda dalın hepsini birden gözden geçirmesi de, az rastlanır bir durumdur. Doğanın incelenmesinde, insanların hepsi, birlikte davranırcasına, en acil gereksinimleri gidermeye giriştiler, ama çok daha az gerekli bilgilere ulaştıklarında, bunları, aralarında bölüşmek ve her biri, aşağı yukarı eşit adımlarla kendi yolunda iler-

lemek zorunda kaldı. Dolayısıyla birçok bilim, zamandaş diyebileceğimiz biçimde ortaya çıktı; ama zihnin ilerlemelerinin tarihinde bunlar, ancak art arda geliş içinde ele alınabilirler.

Bilgilerimizin ansiklopedik düzeni ise bundan farklıdır. Bu düzen, bilgilerimizi, elden geldiğince küçük bir alanda toplamaya ve filozofu, bu geniş labirente hem belli başlı bilimleri ve hem de sanatları kavrayabileceği; soyut düşüncelerinin nesnelerini ve bu nesneler üzerinde yapabileceği işlemleri bir bakışta görebileceği; insan bilgilerinin genel dallarını, onları ayıran ya da birleştiren noktaları ayırt edebileceği ve onları birbirine yaklaştıran gizli yolları kimi zaman şöyle bir görebileceği çok yüksek bir görüş açısına yerleştirmeye dayanır. Bu, başlıca ülkeleri, yerlerini ve karşılıklı bağımlılıklarını, birinden ötekine düz çizgi halinde giden ve her bir ülkede, ancak orada oturanlar ve gezginler tarafından bilinebilen ve ancak çok ayrıntılı ve özel haritalarda gösterilebilen ve binlerce engelle kesintiye uğrayan yolu göstermesi gereken bir tür dünya haritasıdır. Bu özel haritalar, Ansiklopedi'nin çeşitli maddeleri ve Ağaç ya da şekilli Sistem ise, onun dünya haritası olacaktır.

Ama üzerinde yaşadığımız kürenin genel haritalarında görüldüğü gibi, nesneler birbirine az çok yaklaştırılmış oldukları ve haritayı yapan coğrafyacının bakışı yerleştirdiği yere göre farklı bir görüş sağladıkları gibi, ansiklopedik ağacın şekli de, yazın dünyasının göz önüne alındığı görüş açısına bağlı olacaktır. Dolayısıyla, farklı izdüşümlerin dünya haritaları kadar farklı sayıda insan bilgisi sistemleri tasarlanabilir ve hatta, bu sistemlerden her biri, ötekilerin dışında, bazı özel avantajlara sahip olabilir. Kendi uğraştıkları bilimi, evrenin kendileri için yapıldığına inandıkları için kendilerini dünyanın merkezine yerleştiren ilk insanlar gibi, bütün öteki bilimlerin merkezine seve seve yerleştirmekten geri kalmayan pek az bilgin vardır. Bu bilginlerin çoğunun kendini beğenmişliği, felsefi bir gözle bakıldığında, belki de, kendilerine çok önem vermelerinin dışında, haklı çıkmasını sağlayacak nedenler bulabilir.

Ne olursa olsun, bütün ansiklopedik ağaçlardan, bilimler arasında en fazla sayıda ilişki ve bağıntı sunacak olan ağaç tercih edilecektir kuşkusuz. Ama böyle bir ağacı bulduk diye övünebilir miyiz? Her zaman belirttiğimiz gibi doğa, doğrudan duyumlarımızın ve algılarımızın ilksel nesneleri olan tek tek varlıklardan meydana gelmiştir sadece. Bu tek tek varlıklarda, aslında, onları birbiriyle karşılaştırmamızı sağlayan ortak özellikler ve birbirlerinden ayırt etmemizi sağlayan benzemez özellikler görüyoruz. Soyut adlarla belirtilen bu özellikler, bu nesnelerin içine yerleştirildikleri farklı sınıfları oluşturmaya yöneltmiştir bizi. Ama çoğunlukla bir ya da birçok özelliğinden ötürü bir sınıfa yerleştirilmiş herhangi bir nesne, başka özellikler dolayısıyla bir başka sınıfa da bağlı olabilir ve o sınıfta yer alabilir. Dolayısıyla, genel bölümde keyfi bir yan, zorunlu olarak vardır. En doğal düzenleme, nesneleri hem ayırmaya, hem de birleştirmeye yarayan derece derece küçük farklarla birbirinin ardından getiren düzenleme olacaktır. Ama bizim bildiğimiz varlıkların az sayıda oluşu, bu küçük farkları saptamamıza izin vermiyor. Evren, şu ya da bu ölçüde büyük olan

ve anakarayla ilişkisini bilemediğimiz bazı adalar gördüğümüz uçsuz bucaksız bir Okyanus'tan başka şey değildir.

Bilgilerimizin ağacı, bu bilgileri doğal ve vahiyli olarak; yararlı ve hoş a gider olarak; soyut ya da pratik olarak; apaçık, kesin ve olası olarak; nesnelerin ya da göstergelerin bilgileri olarak, yani böylece sonsuza kadar bölümleyerek oluşturulabilir. Biz, hem bilgilerimizin ansiklopedik düzenine, hem de ortaya çıkış düzenlerine en fazla cevap veriyor gibi gördüğümüz bir bölümlemeyi seçtik. Bu bölümlemeyi, Öndeyiş'imizde daha sonra sözünü edeceğimiz ünlü bir yazara borçluyuz; ama aynı bölümlemede, daha sonra hesabını vereceğimiz bazı değişiklikler yapmanın gerekli olduğunu düşündük. Ne var ki, böyle bir bölümlemede keyfi bir yanın her zaman egemen olacağına iyice inanıyoruz ve dolayısıyla sistemimizin eşsiz ve en iyi sistem olduğuna inanmıyoruz. Çalışmamızın, sağlam düşünceli kimseler tarafından tamamen onaylanmama durumuna düşmemesi, bizim için yeterlidir. Modern bir filozof tarafından haklı olarak kınanan ve doğanın ürünlerini cinslere ve türlere bölümlemekle uğraşıp duran ve bu çalışmada, söz konusu ürünlerin kendisini inceleyeydi çok daha iyi kullanmış olacağı kadar uzun zaman harcayan doğa bilimcilere hiç de benzemek istemiyoruz. Muazzam bir bina yapması gerekirken, bütün hayatını bu binanın planını çizmekle geçiren bir mimar ya da büyük bir sarayı gezmek isteyip de bütün zamanını sarayın girişini seyretmekle geçiren bir meraklı için ne denebilir ki!

Ruhumuzun ele alıp uğraştığı nesneler, ya manevi ya da maddeseldirler ve ruhumuz, bu nesneleri, ya dolaysız fikirlerle ya da düşünömlü fikirlerle ele alır. Dolaysız bilgilerin sistemi, bu bilgilerin tam anlamıyla edilgin ve makinesel bir biçimde toplanmasından başka şey olamaz ve bu da, bellek diye adlandırılır. Daha önce gördüğümüz gibi, düşünüm iki çeşittir; yani, ya doğrudan fikirlerin nesneleri üzerinde akıl yürütür ya da onları taklit eder. Böylece, bellek, gerçek anlamıyla akıl ve imgelem, düşüncelerinin nesneleri üzerinde ruhumuzun işlem yaptığı üç ayrı tarzdır. Biz burada, imgelemi, nesneleri tasarımlama ya dayanan yetiyle bir tutmuyoruz, çünkü bu yeti, duyuşal nesnelerin belleğinin kendisinden başka şey değildir ve göstergelerin icadıyla yükünü hafifletmiş olmasa, sürekli olarak çalışması gereken bir bellektir bu. Biz belleği daha soylu ve dakik bir anlamda ele alıyoruz; yani, taklit ederek yaratma yeteneği olarak anlıyoruz.

Bu üç yeti, ilkin, sistemimizin üç genel bölümünü ve insan bilgilerinin genelde üç nesnesini oluşturur. Bunlar, belleğe dayanan Tarih, aklın verimi olan Felsefe ve imgelemin doğurduğu Güzel Sanatlar'dır. Akla imgelemden önce yer verirse daha sağlam ve zihnin işlemlerinin doğal ilerlemesine daha uygun bir düzen ortaya çıkacak gibi geliyor bize. İmgelem, yaratıcı bir yetidir ve zihin, yaratmayı düşlemeden önce, gördüğü ve bildiği şey üzerinde akıl yürütmekle işe başlar. Akla imgelemden önce yer vermeye yol açan bir başka neden, bu sonuncu ruh yetisinde, öteki ikisinin bir noktaya kadar birleşmiş durumda olması ve aklın, imgelemde, bellekle bağlantı içinde bulunması ve aklın,

imgelemde, bellekle bağlantı içinde bulunmasıdır. Zihin, nesneleri, ancak doğrudan fikirlerle ve duyularla tanıdığını başka nesnelere benzer olmaları dolayısıyla yaratır ve tasarımlar ve bu nesnelerden ne kadar uzaklaşırsa, oluşturduğu varlıklar da o kadar garip ve az hoş giden nesneler olur. Dolayısıyla, Doğa'nın taklidinde, icat bile bazı kurallara boyun eğer ve Güzel Sanatlar'ın bugüne kadar kusurlardan kurtulamayan felsefi bölümünü oluşturan kurallar da bunlardır ve kusurlu oluşun nederi, icadın, ancak dehanın ürünü olması ve dehanın da tartışmaktan çok yaratmayı sevmesidir.

Nihayet, aklın ilerlemeleri art arda gelen işlemleri içinde incelenecek olursa, yetilerimizin düzeninde, aklın imgelemde önce gelmesi gerektiğine inanılacaktır. Çünkü akıl, nesneler üzerinde yaptığı son işlemlerle, imgeleme ulaşır; yani, bu işlemler, konularından soyutlamayla çekilip alınmış ve duyularımızın dolayimsız alanının artık dışına çıkmış genel varlıklar yaratmaktan başka şey değildir. Nitekim, Metafizik ve Geometri, akla dayanan bütün bilimler arasında, imgelemin en fazla payı olan bilimlerdir. Geometri'nin aleyhinde bulunan akıllı kişilerimizden özür dilerim; kendilerini bu bilimin böylesine yakınında olduklarına inanmıyorlardı kuşkusuz ve onları bu bilimden böylesine ırak düşüren belki de sadece Metafizik'ti. Bir geometricide imgelem, yaratan bir şairde olduğunda daha az etkin değildir. Hiç kuşkusuz, geometrici ve şair, nesneleri üzerinde farklı biçimde işlem yaparlar; birincisi, nesnesini soyutlar ve çözümler, ikincisi ise, bileştirir ve süsler. Bu farklı işlem yapma tarzı, farklı zihinlerin ürünüdür kuşkusuz ve dolayısıyla, büyük geometricinin ve büyük şairin yetenekleri, tek bir kişide, belki de hiçbir zaman birlikte bulunmaz. Ama bu yetenekler birbirlerini dışta bıraksalar da bırakmasalar da, birbirlerini küçümseme hakkına hiçbir zaman sahip değillerdir. Antikçağ'ın bütün büyük adamları arasında Homeros'un yanında yer almayı en fazla hak etmiş olan kimse, belki de Arkhimedes'dir. Sanatını seven bir geometricinin, konu dışına bu biçimde çıkışın bağışlanacağını ve bu bilime aşırı hayranlık duymakla suçlanmayacağını umuyor ve konuma yeniden dönüyorum.

Varlıkların genelde manevi ve maddesel olarak bölünmesi, üç genel dalın alt-bölümlerini veriyor bize. Tarih ve felsefe bu iki tür varlıkla aynı zamanda meşgul olur ve imgelem ancak, tam anlamıyla maddesel varlıklara dayanarak etkinlik gösterir. Bu da, imgelemin, yetilerimizin düzeninde son sıraya konulmasının yeni bir nedenidir. Manevi varlıkların başında gelen Tanrı'dır ve hem doğası, hem de onu bilme konusundaki gereksinimimiz dolayısıyla Tanrı'nın ilk sırada yer alması gerekir. Bu yüce Varlık'm altında Vahiy'in bize varlığını bildirdiği yaratılmış ruhlar vardır. Daha sonra, iki ilkedен oluştuğu için ruhuyla bu yaratılmış ruhlara bedeniyle de maddesel dünyaya ilişik olan insanoğlu ve en sonunda, cisimsel dünya ya da Doğa dediğimiz uçsuz bucaksız evren gelir. Bu bölümlemede bize yol gösteren ünlü yazarın, kendi sisteminde doğaya insanoğlundan önce niçin yer verdiğini bilmiyoruz ve bunun tam tersine, her şey, insanoğlunu, Tanrı ve ruhları cisimlerden ayıran geçide yerleştirmeyi gerektiriyor gibi görünüyor.

toplum içinde ele alır.

Doğa bilimi, cisimlerin biliminden başka şey değildir. Ama cisimlerde, sokuşmazlık, hareketlilik ve uzam gibi hem ortak, hem de genel özellikler bulunduğundan, doğa biliminin bu özelliklerin incelenmesiyle işe başlaması gerekir. Dolayısıyla, bu özellikler de, zihnin soyut düşüncelerine çok geniş bir alan açan tam anlamıyla düşünsel bir yan ve ölçülebilmelerini sağlayan maddesel ve duyuşsal bir yan vardır. Soyut düşünce, cisimlerin metafiziğinden başka şey olmayan genel Fizik alanında yer alır; ölçme ise, bölümleri nerdeyse sonsuza kadar uzayan matematiğin konusudur.

Bu iki bilim, cisimleri kendinde inceleyen ve sadece tek tek varlıkları ele alan tikel fiziğe götürür bizi. Özelliklerini tanımanızın bizim için önemli olduğu cisimler arasında bedenimizin en başta yer alması gerekir ve onun ardından hemen, korumamız ve yaşamanız için en gerekli cisimler gelir. Anatomi, Tarımcılık, Tıp ve bunların çeşitli dalları, işte buradan kaynaklanır. Nihayet, irdelememizin konusu olan bütün doğal cisimler, açıklamalı fiziğin öteki sayısız bölümlerini meydana getirirler.

Resim, Heykel, Mimarlık, Şiir, Müzik ve bunların çeşitli bölümleri, imgelemiden doğan ve Güzel Sanatlar adı altında toplanan üçüncü genel bölümünü oluştururlar. Bunlar, Resim genel başlığı altında da toplanabilirler; çünkü, Güzel Sanatlar'ın hepsi resmetmeye indirgenebilir ve ancak kullandıkları araçlar bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Nihayet, bu sanatların tümünü icat ya da yaratış demek olan doğal anlamı içinde ele alınan Şiir'e de bağlayabiliriz.

Ansiklopedik ağacımızın başlıca bölümleri, işte bunlardır. Bu bölümler, ayrıntılarıyla, bu Öndeyiş'in sonunda yer alacaktır. Bunlardan, şimdiye kadar yapılandan çok daha geniş bir açıklamayı da ekleyerek bir çeşit harita oluşturduk. Bu harita ve bu açıklama, kamunun beğenisini kestirebilmek için *Prospetus*'te daha önce yayımlandı; işte bunun üzerinde, kolayca fark edilecek olan bazı değişiklikler yaptık. Bu değişiklikler, bizim düşüncelerimizin ve ortaya koyduğumuz yapıta ilgi gösteren iyi yurttaşlar olan bazı filozofların öğütlerinin sonucudur. Aydın ve bilgili okurların bu değişiklikleri onaylamaları, bizim uysallığımıza verilmiş bir ödül olacak; onaylamazlarsa, herkesin beğeneceği bir ansiklopedik ağaç oluşturmanın olanaksızlığına daha da inanmış olacağız.

Üç yetimiz uyarınca bilgilerimizin genel olarak bölünmesinin, yazın dünyasını, Allameler²⁾, Filozoflar ve Sanatçılar olarak üçe bölünlemeyi sağlayabilmek gibi bir yararı da vardır. Böylece, bilimlerin ağacını oluşturduktan sonra, aynı plan uyarınca yazın adamlarının ağacını da oluşturabiliriz. Bellek birinci bölümde yer alanların yeteneğidir, keskin anlayış ikinci bölümdekilere özgüdür, hoş şeyler ise üçüncüdekilerin payına düşer. Böylece, belleği düşünümün bir başlangıcı olarak ele alarak ve ona, bileştiren ve taklit eden düşünümü ekliyerek, düşünümlü fikirlerin şu ya da bu ölçüde fazla sayıda olmasının ve

2) Tarihî kaynaklar, belgeler, metinler konusunda kılı kırk yararak geniş ve derin bilgiler edinmiş kimseler anlamında kullanılıyor (Ç.N).

bu fikirlerin doğasının, insanlar arasındaki şu ya da bu ölçüdeki farkı meydana getirdiğini; en geniş anlamında ele alınan düşünümün, zihnin temel özelliğini oluşturduğunu ve farklı türlerini birbirinden ayırt ettiğini genel olarak söyleyebiliriz. Zaten, yazın adamlarını ayırıp yerleştirdiğimiz bu üç tür topluluğun, birbirlerine önem vermemekten başka ortak noktaları yoktur. Şairler ve filozoflar, birbirlerini, boş hayallerle uğraşıp duran kaçıklar gibi görürler; öte yandan onların gözünde allame, tadını çıkarmadığı şeyleri toplayıp duran ve en işe yaramaz madenlerle en değerlilerini bir seçim yapmaksızın istif eden bir çeşit pintidir; olguları bulamadığı yerde ise sözcüklerden başka şey görmeyen allame ise, şairi de filozofu da, elinde avucunda bulunandan fazlasını harcadığı için kendini zengin sanan kimseler olarak küçümser.

Kişi, kendisinde olmayan üstünlüklerden işte böyle intikam alır. Yazın adamları, bir başlarına kalacak biçimde davranmaya yönelmek yerine, yaptıkları işler konusunda karşılıklı gereksinimleri olduğunu ve bundan sağladıkları yardımı tanıyıp kabul etselerdi, kendi çıkarlarını daha iyi kavramış olacaktı. Toplum, başlıca güzellikleri ve hoşlukları hiç kuşkusuz sanatçılara, bilgi ve kavrayışı da filozoflara borçludur; ama bunlardan hiçbiri, belleğe ne kadar büyük borçları olduğunu fark etmiyor. Oysa bellek, bütün bilgilerimizin ilk maddesini kapsar ve allamelerin çalışmaları, filozoflara ve şairlere, ele alıp işledikleri konuların çoğunu vermiştir. Modern bir yazarın dediği gibi, eskiler, Musalar'a belleğin kızları dedikleri zaman, belki de, ruhumuzun bu yetisinin, bütün öteki yetilere ne kadar gerekli olduğunu kavıyorlardı ve Romalılar, Talih için olduğu gibi, onun için de tapınaklar kuruyorlardı.

Şimdi, hazırladığımız Sözlük'te, ansiklopedik düzenle abece düzenini nasıl uzlaştırmaya çalıştığımızı belirtmek kalıyor geriye. Bunun için üç aracı, yani yapıtın başındaki şekilli sistemi, her maddenin ilişkili olduğu bilimi ve maddenin işleniş tarzını kullandık. Genellikle, maddenin konusu olan sözcükten sonra bu maddenin bir bölümünü oluşturduğu bilimin adı kondu. Maddenin, Ansiklopedi'de alması gereken yeri bilmek için bu bilimin şekilli sistemde hangi yerde bulunduğunu görmek yeterlidir. Bilimin adının maddede yer almadığı bir durum varsa, örneğin, *Bomba* sözcüğünün askerlik sanatı içinde ya da bir kentin ya da ülkenin coğrafyada yer aldığını belirtmeyi unutmusak, böyle bir eksikliğin okurlarımızı şaşırtmayacağını umuyoruz ve bu konuda yine okurlarımızın zekasına güveniyoruz. Zaten, özellikle biraz uzun olduğu zaman bir maddedeki içeriklerin düzenlenişi maddenin başka bir bilime dayanan ikinci bir maddeye bağlı olduğu, bunun da bir üçüncüyle bağlantılı bulunduğu ve durumun böyle sürüp gittiği gözden kaçmayacaktır. Göndermelerin sağlamlığının ve sıklığının, hiçbir eksiği olmaması için çaba gösterdik. Çünkü, bu Sözlük'teki göndermelerin, içeriklerin ilişkilerini belirtmeye yaramak gibi bir özellikleri vardır. Oysa aynı türden başka yapıtlarda, göndermeler, bir maddeyi bir başka maddeyle açıklama amacı güderler. İlişkili olabileceği sanat ya da bilim terimi, kendi maddesinde açıklanmış olacağı ve okurun bunu kendisi bulabileceği için çoğunlukla gönderme yapmadık. Özellikle bilimlere ilişkin genel

maddelerde, bunların aralarındaki karşılıklı yardımlaşmaları açıklamaya çalıştık. Böylece abece düzenini üç öge oluşturuyor: maddenin bağlı olduğu bilimin adı; bu bilimin ağaç içindeki yeri; maddenin, aynı bilimdeki ya da farklı bir bilimdeki öteki maddelerle ilişkisi. Bu ilişki, göndermelerle belirtilmiştir ya da abece düzenine göre açıklanan teknik terimler aracılığıyla kolayca kavranabilir. Burada, abece düzenini başka herhangi bir düzene tercih etmemizin nedenleri söz konusu değil. Bunları, daha aşağıda yapıtımızı Bilimlerin ve Sanatların Sözlüğü olarak ele aldığımız zaman açıklayacağız.

Ayrıca, çalışmamızın, ansiklopedik düzenle ilişkili ve kalabalıktan çok, bilgili kişilere yönelik olan bölümünde iki şeyi göz önünde tuttuk. Bunların birincisi, bu Sözlük'ün bir maddesi ile dilediğince seçilmiş bir başka madde arasında doğrudan bir ilişki bulmak istemenin saçma olmasıdır. Örneğin, *'konik kesit'*in *akuzatif*e hangi gizli ilintilerle yaklaşılabileceğini bulmaya çalışmak boşunadır. Ansiklopedik düzen, bütün bilimlerin birbirlerine doğrudan ilişkili olduğu varsayımına hiçbir biçimde dayanmıyor. Bunlar, insan anlayış gücünün bilgisinden, yani aynı gövdeden çıkan dallardır. Bu dalların arasında çoğunlukla doğrudan bir ilişki yoktur ve bunların birçoğu da ancak gövdenin kendisi dolayısıyla birleştirilmiş durumdadırlar. Nitekim *konik kesit*, geometriye bağlıdır; geometri tikel fiziğe götürür, bu bilim de genel fiziğe ulaştırır; genel fizik de metafiziğe götürür ve metafizik, *akuzatif* sözcüğünün bağlı olduğu gramerin çok yakınındadır. Ama, belirttiğimiz yol alındıktan sonra bu terime varıldığında, hareket etmiş olduğumuz terimden, onu gözden kaybedecek kadar uzaklaşmış oluruz.

İkinci olarak şunu belirtmek isteriz: ansiklopedik ağacımıza, ona veremeye kalkıştığımızdan fazla üstünlük yüklememek gerekir. Genel bölümlerin kullanılmasının amacı, çok sayıda nesneyi bir araya getirmektir, ama bu kullanımın, nesnelerin kendilerini incelemenin yerini tutacağını sanmamak gerekir. Bu, edinilebilecek bilgilerin bir tür dökümüdür ve onunla yetinmek isteyen işine yaramaz, ama daha derinleşmeye çalışana yarar sağlar. Bilimin ya da sanatın tikel bir nesnesine ilişkin tek bir madde, genel terimler konusunda yapılabilecek bütün bölümlemelerden ve alt-bölümlemelerden daha fazla içerik kapsamaktadır ve daha önce coğrafya haritalarına dayanarak yaptığımız karşılaştırmayı göz önüne alırsak, bütün bilgiyi ansiklopedik ağaçtan edineceğini sanan kimse, dünya haritaları sayesinde yeryüzü ve belli başlı bölümleri konusunda genel bir fikir edinen, ama böylece, yeryüzünde yaşayan halkları ve çeşitli devletler konusunda bilgisi olduğu hayaline kapılan kimseden daha fazla bilgi sahibi olmayacaktır. Şekilli sistemimiz ele alındığında, hiçbir zaman unutulmaması gereken şey, onun ortaya koyduğu ansiklopedik düzenin, zihnin işlemlerinin ortaya çıkarken izlediği düzenden çok farklı olduğu; genel varlıkları konu alan bilimlerin, ancak, tek tek varlıkların bilimlerine ulaştırdığı zaman yararlı oldukları, gerçekte, ancak bu varlıkların var olduğudur ve eğer zihnimiz genel varlıklar yaratmışsa aynı maddede doğaları dolayısıyla hep birlikte bulunan ve fiziksel olarak birbirinden ayrı ayrı bulunamayan özellikleri birbirleri

ardınca daha kolaylıkla incelemek için bu varlıkları yarattığıdır. Bu düşünceler, buraya kadar bütün söylediklerimizin verimi ve sonucudur kuşkusuz ve dolaşısıyla Öndeyiş'imizin birinci bölümünü, biz de bununla sona erdireceğiz.

Şimdi, bu yapıtı, *Bilimler ve Sanatlar Açıklamalı Sözlüğü* olarak ele alacağız. Okurlarımızın daha büyük bir bölümünü ilgilendirebileceği kesin olduğu için bu iş, çok önemlidir ve gerçekleştirilmesi için çok daha fazla titizlik ve çalışma gerektirmiştir. Ama bu konuya bizden istenebilecek bütün ayrıntılarıyla girmeden önce, bilimlerin ve sanatların bugünkü durumunu genişçe ele almak ve bu duruma ulaşılırken hangi aşamalardan geçildiğini göstermek yararsız olmayacaktır. Bilimlerin metafizik kökeninin ve ilişkilerinin ortaya konması, bunların ansiklopedik ağacını oluşturma konusunda bize büyük yarar sağladı; bilgilerimizin art arda geliş düzeninin tarihsel açıklanması ise, bu bilgileri okurlarımıza iletmemiz gereken tarz konusunda kendimizi aydınlatmamız için daha az yararlı olmayacaktır. Zaten, bilimlerin tarihi, yazdıkları yapıtlar, insanlar arasında bilgi ve aydınlık yaymaya katkıda bulunan az sayıda büyük dehanın tarihine ilişkili olduğundan ve bu yapıtlar, bizim yapıtımıza genel yardımlar sağladıklarından, aldığımız özel yardımların hesabını vermeden önce, onlardan söz etmekle işe başlamamız gerekir. Daha gerilere gitmemek için, çıkış noktası olarak yazın dünyasının yeniden doğuşuyla sınırlayalım kendimizi.

Bu unutulmaz çağdan başlayarak zihnin gerçekleştirdiği ilerlemeler ele alındığında, sözü geçen ilerlemelerin, doğal olarak izlemeleri gereken düzen içinde gerçekleştikleri görülür. Önce tarih, belge ve metin çalışmalarıyla işe başlandı, bunun ardından edebiyat geldi ve sonunda felsefe boy gösterdi. Bu düzen, gerçekte, kendi akli ve bilgileriyle ya da çağdaşlarıyla kurduğu ilişkilerle sınırlanmış insanın uyduğu ve Öndeyiş'in birinci bölümünde ele aldığımız düzenden farklıdır. Gerçekten de biz, tek başına kalmış zihnin, izlediği yolda, edebiyattan önce felsefeyle karşılaşması gerektiğini gösterdik. Ama, aydınlanma çağından sonra gelen uzun bir bilgisizlik döneminden sıyrılarak çıkan fikir yenileşmesinin ilk ortaya çıkışından farklı olması zorunluydu.

Eskilerin, hemen bütün yazın türlerinde bize bıraktıkları başyapıtlar, on iki yüzyıl boyunca unutulmuştu. İnsanlara, her yandan kendini gösterir gibi görünen güzel ve doğru, bu insanlar üzerinde, onların farkında değillerse etki göstermediği için bilimlerin ve sanatların ilkeleri kaybolmuştu. Bunun nedeni, bu bahtsız çağların, eşine az rastlanır dehalar bakımından daha verimsiz olması değildi; çünkü, doğa yine aynı doğaydı. Ama, her zaman oldukları gibi birbirinden uzak yerlerde yetişen, farklı konularla uğraşan ve kültürden yoksun olarak sadece kendi akıl ve bilgilerine terk edilmiş olan bu büyük insanlar ne yapabilirlerdi? Okumayla ve toplumla edinilen fikirler, hemen hemen bütün buluşların tohumudur. Bu, üzerinde düşünülmeden solunan ve yaşamı borçlu olduğumuz havadır. Sözü ettiğimiz insanlar, böyle bir yardımdan yoksundular. Bunlar, ünlü ardıllarının unuttuğu ilk bilim ve sanat yaratıcılarına

benziyorlardı. Çarkları ve küçük dişlileri ilk olarak bulan bir başka yüzyılda saatler icat etmiş olacak'tı ve Arkhimedes'in çağına geri götürülen Gerbert, belki de ona denk bir kimsse olacaktı.

Bununla birlikte, bu karanlık çağların en seçkin kafaları, kendilerine şair ya da filozof dedirtiyorlardı. Peki, kendilerine pek ucuzca yakıştırdıkları bu iki unvan ve başka bilgilere hemen hiçbir şey borçlu olmamalarıyla övünüp durmaları, gerçekte onlara neye mal oluyordu? Dilleri artık konuşulmayan Grek ve Roma yapıtlarında şiirin örneklerini aramanın boşuna olduğuna inanıyorlardı ve eskilerin gerçek felsefesini çarpıtan barbar bir geleneği, bu felsefenin kendisi sanıyorlardı. Onlar için şiir, çocukça bir mekanizmaydı ve dolayısıyla, doğanın derinlemesine irdelenmesi ve insana ilişkin büyük incelemenin yerini, soyut ve metafizik varlıklar konusundaki yüzlerce beyhude soru almıştı ve bunların iyi ya da kötü bir çözümü, çoğunlukla ince eleyip sık dokumayı ve dolayısıyla zihnin büyük ölçüde kötüye kullanımını gerektiriyordu. Bu kargaşaya, hemen hemen bütün Avrupa'nın içine batmış olduğu kölelik ve bilgisizlikten doğup yeneden bilgisizliği doğuran boş inançların yıkımları da eklenirse, aklın ve beğenin geri dönmesini geciktiren engellerin hiçbir eksiği olmadığı görülecektir. Gerçekten de büyük şeyleri ancak etkinlik ve düşünme özgürlüğü ortaya koyabilir ve özgürlüğün de aşınıklardan kaçınması için akıl ve bilgiden başka şeye gereksinimi yoktur.

Bundan ötürü, insanoğlunun barbarlıktan sıyrılması için yeryüzüne yeni bir çehre kazandıran devrimlerden birinin gerçekleşmesi gerekti. Grek imparatorluğu yıkılınca, kalıntısı, varlığını hâlâ sürdürmüş pek az bilgiyi Avrupa'ya yöneltti; baskı makinesinin icadı, Mediciler'in ve I. François'nun kol kanat germesi, zihinlere can verdi ve bilgi, her yanda yeniden hayat buldu.

Bilgisizlik yüzyılları boyunca zorunluk dolayısıyla bir yana bırakılmış olan dil ve tarih incelemesi, üzerinde ilk çalışılan konu oldu. Barbarlıktan sıyrılmak üzere olan insan zihni, fikirleri toplayıp biriktirme açlığı çeken, ama ruhun yetilerinin böylesine uzun bir süre kurtulamadığı uyuşukluktan ötürü ilk ağızda bu fikirleri düzene sokamayan bir tür çocukluk içindeydi. Bütün yetiler içinde, ilk işlenen bellek oldu. Çünkü, bellek, doyuma ulaştırılması en kolay yetidir ve onun yardımıyla elde edilen bilgiler, en kolay biriktirilebilen bilgilerdir. Dolayısıyla, ilk insanların yaptığı incelemeyle, yani Doğa'nın incelenmesiyle işe başlanmadı. İlk insanların yoksun oldukları bir yardımdan, yani büyük mevkiilerdeki kimselerin ve kitap basımının herkesin malı haline getirdiği eskilerin yapıtlarının yardımından yararlanılıyordu. Bilgin olmak için de sadece okumanın yeterli olduğuna inanılıyordu. Gerçekten de, okumak görmekten daha kolaydır. Böylece, her yazın türünde eskilerin bize bırakmış her şey, ayırım gözetilmeksizin yenip yutuldu; bu yazarlardan çeviriler yapıldı, üzerlerine açıklamalar yazıldı ve gerçek değerleri konusunda pek bilgi edinilmeden, bu yazarlar, bir tür şükran borcuyla taparcasına sevidiler.

Yüksek dillerde, kendi dillerini küçük görecekt kadar derin bilgileri olan ve unlü bir yazarın dediği gibi, eskilerin zerafetinden ve inceliğinden başka her

şeyini bilen ve geniş bilgilerinin kof sergilermesinin kibir küpüne çevirdiği bir yığın allame, işte buradan ortaya çıktı. Bunun bir nedeni de, en ucuza mal olan üstünlüklerin, genellikle, insanın, kendisini süsleyip püslemeyi en fazla sevdiği üstünlükler olmasıdır. Bunlar, kendilerini dünyaya getirenlere gerçek bir yetenek açısından benzemeyip, onlardan biri olduklarına inandıkları için gösteriş yapan bir çeşit büyük beyzadelerdi. Zaten bu gösterişin bahanesi de vardı. Allameliğin ve olguların alanı, bitip tükenmez bir alandır ve dolayısıyla bu alanda, pek zahmete girmeden, her gün daha büyük bir zenginliğe ulaşıldığına inanılır. Buna karşıt olarak, aklın ve buluşların alanı hayli dardır ve burada, çoğunlukla, bilinmeyen şeyin öğrenilmesi yerine, incelemeler yapıp yapıp, bilindiği sanılan şeyden kurtulmaya ulaşmak söz konusudur. Dolayısıyla, çok farklı yetenekli bir allame, bir filozoftan ve belki de bir şairden daha övüngendir. Çünkü, icat eden bir zihin, daha ötesini gördüğü için ilerlemelerinden hiçbir zaman memnun değildir ve en büyük dehaların kendilerine duydukları saygıda, gizli ve sert bir yargı vardır ve başkalarının beğenip övmeleri bu yargıcı kısa bir süre sustursa da hiçbir zaman yoldan çıkaramaz. Dolayısıyla, daha yukarda sözünü ettiğimiz bilginlerin, çoğunlukla gülünç ve kimi zaman da barbar olan hırçın bir bilimden böylesine şan şeref duymalarına şaşmamak gerekir.

Her tür yasayı değiştirmekle ve hakça davranmakla yükümlü olduğuna inanan yüzyılımızın, bir zamanlar o kadar ünlü olan bu adamlara pek iyi gözle bakmadığı bir gerçektir. Onlara pek az önem vermek günümüzde bir üstünlük gibi görünüyor ve hatta birçok insan sadece bu üstünlükle yetiniyor. Bu bilginlerin küçümsenmesi yoluyla, kendilerini çok fazla büyüttükleri ya da çağdaşlarının cahilce övgülerinden ötürü böyle bir duyguya kapıldıkları için onlara ceza verilmek isteniyor ve ayaklar altına alınarak bu putların adları bile unutturulmak isteniyor gibi görünüyor. Ama her aşırılık haksızlıktır. Bu çalışkan insanların ortaya koyduklarından yararlanmamız daha doğru olur. Eskilerin yapıtlarından bize yararlı olabilecek her şeyi çıkarmak durumuna gelebilmemiz için, onların, yararlı olmayanı da çıkarmış olmaları gerekiyordu. Nitekim, bir maden yatağından altın çıkarabilmek için, aynı zamanda işe yaramaz ve daha az değerli maddeleri de çıkarmak gerekir. Bu insanlar dünyaya daha sonra gelselerdi, bizim gibi bir ayıklama yapacaklardı. Demek ki, edebiyat dünyasına ulaşmamız için geniş bilgiler gerekliydi.

Gerçekten de, sözcüklerden ve olgulardan başka bir şeyin aranmadığı bu yapıtlarda, öğrenilecek başka şeyler de olduğuna inanmak için eskileri daha uzun zaman okuyup durmak gerekmedi. Yazarların bu yapıtlarda sergiledikleri güzellikler çok geçmeden fark edildi. Çünkü, daha yukarda dediğimiz gibi, insanlar doğruyu fark etme gereksinimi duymuşlarsa, bunun ödülü olarak da böyle olmaktan başka şeye gereksinim duymazlar. Eskiler için o zamana kadar duyulmuş hayranlık daha canlı olamazdı, ama daha yerinde bir hayranlık haline gelmişti; ne var ki, akla uygun olmaktan da hâlâ çok uzaktı. Onları, ancak körü körüne kopya ederek taklit etmenin olanaklı olduğuna ve ancak onların

dilinde güzel sözler söylenebileceğine inanılıyordu. Sözcüklerin incelenmesinin, şeylerin incelenmesini kolaylaştırmak için zorunlu, ama bu incelemeyi geciktirdiği zaman gerçek bir kötülük haline gelen geçici bir sakıncası olduğu; en iyi düşüncelerinden yararlanmak için Grek ve Roma yazarlarını yakından tanımakla yetinmek gerektiği ve onların dillerinde yazmak için harcanacak emeğin aklın ilerlemesi açısından bir kayıp olduğu düşünülüyordu. Ayrıca, eskilerde, bizim gibi kaybolmuş birçok üslup güzelliği bulunduğu gibi, güzellik diye kopya edilme tehlikesi de olan göremediğimiz birçok kusur da olması gerektiği ve nihayet, eskilerin dilini körü körüne kullanarak elde edileceği umulan şeyin, bizim modern yazarlarımız için bile çok sağlam ve hayranlık duyulacak, ama Cicero ya da Vergilius'a gülünç gelecek ve sayısız farklı üslubu kapsayan acayip bir üslup kurmaktan başka şey olmayacağı da görülmüyordu. Nitekim kendi dilimizde yazılmış olan ve yazarın, Bossuet'nin, La Fontaine'in, La Bruyère'in ve Racine'in cümlelerini toplayarak ortaya koyduğu bir yapıt bize de gülünç gelecektir kuşkusuz.

İlk bilginlerin bu önyargısı, XVI. yüzyılda, yapıtları, açıkça söylemek gerekir ki, üstünlüklerini çoğunlukla bizim pek yargılayamayacağımız bir latince varilikten alan bir yığın Latin şair, hatip ve tarihçi ortaya çıkardı. Bunların bazıları, bizim çoğu hatiplerimizin içi bomboş ve maddesiz cisimlere benzeyen ve kimse tarafından okunmamaları için Fransızcaya çevrilmeleri yeten bıktırıcı söylevlerine benzetilebilir.

Edebiyatçılar, bu tür çılgınlıktan en sonunda yavaş yavaş kurtuldular. Onlardaki bu değişiklik en azından belli bir ölçüde, zahmete girmeksizin bilgin olmaktan memnunluk duyan ve bir düşünsel yapıtı incelemeksizin, yazarına söz verdikleri yardım ve iyiliklerin ve onu onurlandırdıklarını sandıkları dostluklarının bedeliyle yargılayan yüksek mevkideki kişilerin kol kanat germesinin sonucu gibi görünüyor. Böylece, güzelin, halk dilinde ortaya konmasının onun üstünlüğünden hiçbir şey kaybettirmediği ve hatta insanların çoğu tarafından daha kolayca algılanma üstünlüğünü edindiği; herhangi bir dilde ve özellikle de en kötü konuşmak durumunda bulunan dilde sıradan ya da gülünç şeyler söylemenin hiçbir üstünlüğü olmadığı sezilmeye başlandı. Bundan ötürü edebiyat adamları, halk dillerini yetkinleştirmeyi düşündüler ve ilkin eskilerin kendi dillerinde söylediklerini bu dillerde söylemeye çalıştılar. Ne var ki, sıyrılması çok zahmet harcamayı gerektirmiş bir yığın önyargı yüzünden, işe, Fransız dilini zenginleştirmek yerine çarpıtmakla başlandı. Ronsard bu dili Grekçe ve Latince ile doldurulmuş barbar ve anlaşılmasız bir dil olarak çarpıttı; ama iyi ki, bu dili kendisini gülünç hale getirmeye yetecek kadar bozmadı. Çok geçmeden dilimize, eski dillerin sözcüklerini değil güzelliklerini aktarmak gerektiği sezildi. Beğeniyle düzenlenen ve yetkinleştirilen dilimiz, sayısız cümle kuruluşunu ve deyiimi çabucak edindi. Nihayet Romalıları ve Grekleri kopya etmekle ve hatta taklit etmekle yetinilmedi; elden gelirse onları aşmaya ve kendi başına düşünmeye çalışıldı. Böylece, modernlerin imgelemi eskilerin imgeleminde yavaş yavaş yeniden doğdu ve geçen yüzyılın retorik, tarih, şiir ve ede-

biyatin çeşitli türlerindeki bütün başyapıtlarının aşağı yukarı aynı zamanda doğduğu görüldü.

Antikçağ'ın en iyi şairlerini okuyarak beslenen ve onlar gibi doğayı model olarak alan Malherbe, şiirimizde ilk olarak, o güne kadar görülmemiş uyum ve güzellikler ortaya koydu. Bugün çok küçümsenen Guez de Balzac, düzyazımıza soyluluk ve uyum kazandırdı. Port-Royal yazarları Balzac'ın başladığı şeyi sürdürdüler ve buna, yapıtlarından çoğuna günümüze kadar kaybolmayan modern bir hava veren ve bu yapıtları aynı dönemde yazılmış çok sayıda bayatlamış kitaptan ayırt eden kesin anlamlılığı, başarılı terim seçmeyi ve duruluğu eklediler. Corneille, oyun yazarlığında, birkaç yıl boyunca kötü beğeniye kapıldıktan sonra, nihayet bundan sıyrıldı ve okumadan çok dehasının gücüyle tiyatronun yasalarını buldu ve bunları trajedi konusundaki hayranlık verici Yazılar'ında, oyunlarının her birine ilişkin Düşünceler'inde ve temel olarak da bu oyunların kendilerinde ortaya koydu. Başka bir çığır açan Ra-cine ise, eskilerin pek bilmedikleri bir tutkuyu tiyatrodaki sergiledi ve insan yüreğinin gizli itkilerini ortaya sererek kesintisiz bir incelik ve hakikate, bazı yücelikler de kattı. Despréaux, Şiir Sanatı'nda, Horatius'un düzeyine onu taklit ederek ulaştı. Molière, gülünç kişileri ve çağının törelerini ustaca betimleyerek eski komediyi fersahlarca aştı. La Fontaine, Aisopos ve Phaedrus'u neredeyse unutturdu ve Bossuet, Demosthenes'in yanında yer aldı.

Güzel Sanatlar edebiyatla öylesine birleşmiş durumdadır ki, bunların birini işleyip geliştiren aynı beğeni, ötekileri de yetkinleştirmeye yol açar. Edebiyatımızın birçok güzel yapıtla zenginleştiği sırada Pouissin tablolarını ve Puget heykellerini yapıyordu; La Sueur, Chartreux manastırlarının tasvirlerini yapıyor ve Le Brun, İskender'in savaşlarını resmediyordu. Yeni bir türün yaratıcısı olan Quinault ise, lirik şiirleriyle kendine ölümsüzlük sağlıyor ve Lulli, doğmakta olan müziğimize ilk özelliklerini kazandırıyor.

Ama resmin ve heykelin yeniden doğuşunun, şiirinkinden ve müziğinkinden çok daha hızlı olduğunu kabul etmek gerekir ve bunun nedenini görmek güç değildir. Eskilerin her türdeki yapıtları incelenmeye başlanır başlanmaz, boş inançların ve barbarlığın elinden yeterince çok sayıda kurtulmuş olan Antikçağ başyapıtları çok geçmeden aydın kafalı sanatçıların gözlerini kamaştırdı. Praksiteles ve Phidias tam anlamıyla onların yaptığı gibi yaparak taklit edilebilirdi ancak ve yeteneğin iyi görmekten başka şeye gereksinimi yoktu. Nitekim Raffaello ve Michelangelo sanatlarını o zamandan beri hâlâ geçilmemiş bir noktaya ulaştırmak için uzun zaman harcamadılar. Genelde resmin ve heykelin nesnesi, daha çok duyuların alanına girdiğinden bu sanatlar, şiirden önce gelmeden edemezlerdi. Çünkü duyular, imgelemin, eski yazarların düşünsel ve kolayca yakalanmaz güzelliklerini kavramasından çok daha hızla eski heykellerin duyusal ve elle tutulur güzelliğinden etkilenmek durumundaydılar. Zaten imgelem bu güzellikleri keşfetmeye başladığında, aynı güzelliklerin körü körüne olan ve yararlandığı yabancı dil dolayısıyla kusurlardan kurtulamayan taklidi, imgelemin kendisinin ilerlemelerine zarar vermekten geri kal-

madı. Ressamlarımızın ve heykelticilerimizin eskilerin kullandığı aynı maddeyi işlemek avantajından yoksun olduklarını bir an varsayalım. Bu durumda edebiyatçılarımız gibi, bir başka madde kullanmayı düşünmek yerine bu maddeyi aramak ve kötü bir biçimde taklit etmek için çok zaman harcasalardı hayranlık duydukları nesneleri taklit etmek için hiç kuşkusuz çok ağır ilerleyecek ve hâlâ mermeri bulmaya çalışacaklardı.

Müzik ise, belli bir yetkinlik derecesine çok daha geç ulaşmak zorunda kaldı. Çünkü müzik, modernlerin yaratmak zorunda kaldıkları bir sanattı. Zaman, bu sanatta, eskilerin bize bırakabilecekleri bütün örnekleri yıkıma uğratmıştı ve yazıları bize kalabilen yazarlar ise bu konuda çok karanlık bilgiler ya da bir şeyler öğretmekten çok, şaşkınlık veren öyküler bırakmışlardı. Nitekim bilginlerimizden çoğu, belki de bir sahiplenme eğiliminin etkisiyle, bu sanatı Greklerden çok daha ilerilere götürdüğümüzü iddia ettiler. Bu büyük yapıtların yokluğundan ötürü çürütülmesi kadar desteklenmesi de güç ve eski müziğin gerçek ya da varsayımsal harikalarıyla ancak pek etkisiz bir biçimde karşı konulabilecek bir iddiadır. Belki de, bazı olasılıklara dayanılarak bu müziğin bizimkinden tamamen farklı olduğu ve eski müziğin melodi bakımından üstün olsa da, armoninin modern müziğe üstünlükler sağladığı söylenebilir.

Biraz önce ele aldığımız ayrıntıları göz önüne alınca, İtalya'ya çok şey borçlu olduğumuzu kabul etmememiz haksızlık olur. Gerçekten de, daha sonra bütün Avrupa'da çok verimli hale gelen bilimleri İtalya'dan aldık ve özellikle taklit edilemez birçok örneğini verdiği güzel sanatları ve sağbeğeniye de bu ülkeye borçluyuz.

Sanatların ve edebiyatın baş tacı edildiği sırada felsefenin, en azından tek tek uluslarda aynı ilerlemeyi gerçekleştirmesi için daha birçok şey gerekiyordu ve dolayısıyla felsefe, çok daha geç ortaya çıktı. Bunun nedeni, edebiyatta, felsefede olduğundan daha kolayca yetkinliğe ulaşılması değildir. Üstünlük, her türde ulaşılması aynı güçlükte olan bir şeydir. Ama, eski yazarları okumak, edebiyatın ve sağbeğeninin ilerlemesini doğa bilimlerinde olduğundan daha çabuk sağlamıştı. Edebiyat güzelliklerinin, algılanmaları için uzun süre görülmeleri gerekmez ve insanlar, düşünmeden önce duyumsadıkları için, aynı nedenden ötürü, düşündüklerini yargılamadan önce duyumsadıklarını yargılamak zorundadırlar. Zaten eskiler, filozof olmaktan daha fazla, yazar olarak yetkinlik göstermişlerdi. Gerçekten de, fikirlerimizin düzeninde, aklın ilk işlemlerinin imgelemin ilk çabalarından önce gelmesine rağmen, imgelem ilk adımlarını attığı zaman ötekinden çok daha hızla ilerler ve kendi doğurduğu nesneler üzerinde işlem yapmak gibi bir avantaja sahiptir. Oysa ancak karşısında bulunan nesnelerle sınırlanmak ve her an duraklamak zorunda olan akıl, verimsiz araştırmalarda çoğunlukla tükenip gider. Evren ve düşüncüler, gerçek filozofların okudukları ilk kitaptır ve eskiler bu kitabı hiç kuşkusuz incelemişlerdi. Dolayısıyla onlar gibi yapmak gerekti; çünkü onların yapıtları üzerinde çalışmak bu incelemenin yerini tutamazdı. Zaten bu yapıtların çoğu yıkıma uğramıştı ve zamanın kuşa çevirip bozduğu pek az sayıda yapıt da, böylesine geniş

bir konu üzerinde bize çok az kesin olan ve değişikliğe uğramış kavramlardan başka şey aktaramazdı.

Bilgisizlik yüzyıllarının sözde biliminin tümünü bileştiren Skolastik, bu birinci aydınlanma yüzyılında gerçek felsefenin ilerlemesini hâlâ zarar veriyordu. Bilinmeyen zamanlardan beri Aristoteles'in Araplar tarafından açılmış ve yüzlerce saçma ve çocukça ekle değiştirilip bozulmuş öğretisinin aslına uygun ve katıksız halde el altında bulunduğu inanılıyor ve eskilere öylesine saygı duyuluyordu ki, bu barbar felsefenin bu büyük adamın gerçek felsefesi olup olmadığı bile sorulmuyordu. Böylece yanlışlar içinde doğan ve eğitimle bu yanlışlara iyice bağlanan birçok halk, hakikat yolunda olduğuna o kadar içtenlikle inanıyordu ki, bu konuda bir kuşku duymayı aklına bile getirmiyordu. Dolayısıyla Grek hatiplerinin ve şairlerinin rakipleri olan bir çok yazar örnek aldıkları kimselere yetişir ya da onları aşarken çok eksik olmasına rağmen Grek felsefesi iyi tanınmış bile değildi.

Antikçağ'a duyulan körükörüne hayranlığın sürdürmeye katkıda bulunduğu birçok önyargı, bazı tanrıbilimcilerin halkların boyun eğmesinin verdiği cüretle gerçekleştirdikleri kötüye kullanımlarla daha da pekişiyor gibi görünüyordu. Şairlerin çoktanrıçılığın tanrılarına övgüler yağdırmalarına izin veriliyordu; çünkü, bu tanrıların adlarının korkulması gerekmeyen bir oyundan başka bir şey olamayacağından haklı olarak kuşku duyulmuyordu. Her şeyi canlandıran eskilerin dini, gerçi bir yandan imgeleme geniş bir alan açıyordu, ama öte yandan, ilkeleri çok saçma olduğundan, herhangi bir yenilikçi tarikat tarafından Jüpiter ve Platon'un yeniden diriltileceğinden korkmamak gerekiyordu. Ne var ki kör bir aklın Hristiyanlığa vurabileceği darbelerden korkuluyordu ya da korkuluyormuş gibi davranılıyordu. Ama nasıl oluyor da böylesine zavallı bir saldırıda korkulacak bir şey olmadığı görülmüyordu? Gökyüzünden insanlara gönderilen ve insanların çok doğru olarak ve çok eskiden beri büyük saygı ve sevgi gösterdikleri bu din Tanrı'nın verdiği sözlerle her zaman için güvence lenmişti. Zaten bir din ne kadar saçma olabilirse olsun (böyle bir kınamayı bizim dinimize ancak dinsizlik yöneltebilir), bu dini yıkıma uğratanlar hiçbir zaman filozoflar değillerdir. Onlar, hakikati öğrettikleri zaman bile, bu hakikati bilip tanımamaya kimseyi zorlamadan göstermekle yetinirler. Zaten böyle bir kudret, gücü her şeye yeten Varlık'tadır ancak ve halkı aydınlatanlar, esin sahibi kimselerdir ve onu yoldan çıkaranlar da, coşkuya kapılmış olanlardır. Bu sonuncuların serbestçe davranmasını inleyecek engel, dinin, kendisinden en büyük yararları sağlayabileceği felsefe için çok gerekli olan özgürlüğe zarar vermemelidir. Hristiyanlık, felsefeye yoksun olduğu bilgi ve aydınlığı sağladığı ve inanmayanlara boyun eğdirmek de ancak inayetin işi olduğu için, bu inanmayanların ağzını kapatmak işi de felsefeye verilmişti ve dolayısıyla, inancın zaferini sağlama bağlamak için, sözünü ettiğimiz tanrıbilimciler bu inanca karşı kullanılmak istenebilecek silahlara baş vurmaktan başka çare bulamamışlardı.

Ama bu kimseler arasında bazılarının felsefenin ilerlemesine karşı çıkmalarını gerektiren çok daha gerçek bir menfaati vardı. Bu kimseler, ne kadar

farklı konuda etkisini gösterirse, halkların inancının o kadar sağlam olacağına inandıklarından, dinimizin gizli hakikatlerine layık oldukları boyun eğmenin gösterilmesiyle yetinmeyip, kendi özel kanılarını dogmalar haline getirmeye çalıştılar ve dogmalardan da daha fazla bu kanıları sağlama almak istediler. Eğer insanoğlunun yarattığı bir şey olsaydı, bu kimseler, dine en korkunç darbeyi vurmuş olacaktı. Çünkü onların kanılarının yanlış olduğu bir kez anlaşıncaya kadar hiçbir şeyi ayırt edemeyen halkın onlarla bir tutulmaya çalışılan hakikatleri aynı keşfe koymasından korkulabilirdi.

İnançları daha sağlam ama aynı ölçüde tehlikeli olan başka tanrıbilimciler de, farklı nedenlerden ötürü onlara katıldılar. Bu tanrıbilimciler, amacı sadece törelerimizi ve inancımızı düzenlemek olan dinin, dünya sistemi, yani Güc-Her Şeye-Yeten'in tartışmalarımıza terk ettiği konular üzerinde de bizi aydınlatmak için oluşturulmuş olduğuna inanıyorlardı. Filozoflara olduğu gibi halka da neler yapmak ve neye inanmak gerektiğini gösteren kutsal kitapların ve Kilise Babalarının yapıtlarının, değer yargılarıyla ilintisiz sorularda halktan farklı bir dil kullanmamak durumunda olduklarını düşünmüyorlardı. Ne var ki tanrıbilimsel despotluk ya da önyargı ağır bastı. Ama Avrupa'nın güneyinde ve Yeni Dünya'da iyice güç kazanmış olan ve inancın kendisine uyulmasını buyurmadığı; sevgi ve merhametin onaylamadığı ve aslında dinin reddettiği ama başında papazlar bulunan ve Fransa'nın dehşete kapılmadan adını hâlâ anmadığı bir mahkeme dünyanın döndüğünü ileri süren bir gökbilimciyi mahkûm etti ve din sapkınlığıyla damgaladı. Bu, birkaç yüzyıl önce, Papa Zacharias'm bir piskoposu, antipodlar konusunda ermiş Augustinus gibi düşünmediği ve Kristof Kolomb'un keşfetmesinden altı yüz yıl önce onların varlığını tahmin ettiği için mahkûm etmesine benziyordu. Böylece dünyasal otoriteyle birleşmiş olarak manevi otorite, aklı susmaya zorluyordu ve insan cinsine düşünmeyi yasak etmeye ramak kalmıştı.

Kıt bilgili ve kötü niyetli hasımların açıkça savaş açtıkları felsefe bu arada, çağdaşlarının gözlerindeki bağı çözmek gibi tehlikeli bir isteğe kapılmadan, bir köşede karanlık ve sessizlik içinde dünyayı yavaş yavaş ve fark edilmez aşamalarla aydınlatacak olan ışığı hazırlayan birkaç büyük insanın yapıtlarına sığınyordu.

Bu ünlü kişilerin en başına, yapıtları haklı olarak beğenilip övülen, ama bilindiklerinden daha fazla övülen ve övülmekten çok okunmaları gereken İngiltere Başyargıcı ölümsüz Francis Bacon'ı yerleştirmek gerekir. Bu büyük adam, sağlam ve geniş görüşleri, düşüncesinin kavradığı nesnelerin çokluğu ve en yüce imgeleri en sağlam kesin anlamlılıkla her zaman birleştiren üslubunun ataklığı dolayısıyla, filozofların en büyüğü, en evrenseli ve en güzel söz söyleyeni olarak görülebilir. En koyu bilgisizlik dönemi içinde doğmuş olan Bacon, felsefe diye bir şeyin henüz var olmadığını sezdi. Oysa birçok kimse, bu alanda doruklara ulaşmış olduğunu düşünüp övünüyordu kuşkusuz. Gerçekten de, bir yüzyıl ne kadar kaba sabaysa, bilebileceği her şeyin bilgisine sahip olduğuna da o kadar çok inanır. Bu sezişine dayanarak Bacon, bütün doğa bilimlerinin

çeşitli inceleme konularını genel bir bakışla ele aldı; bu bilimleri farklı dallara ayırdı ve yapabildiği ölçüde bunların en doğru dökümünü ortaya koydu; bu konular üzerinde o güne kadar bilinenleri inceledi ve keşfedilmesi gerekenlerin çok geniş bir kataloğunu yaptı. Hayranlık verici *De Dignitate et Augmentis Scientiarum* adlı yapıtının amacı işte budur. Bacon, ilk yapıtta sunduğu görüşleri *Novum Organum Scientiarum*'da geliştirip yetkinleştirdi, daha da ileriye götürdü ve henüz akla hayale gelmeyen deneysel fiziğin gerekliliğini anlattı. Sistemlerin düşmanı olduğu için felsefeyi, bizi daha nitelikli ya da daha mutlu kılan bilgilerimizin bir bölümü olarak gördü. Felsefeyi, yararlı şeylerin bilimiyle sınırladığını söyleyebileceğimiz Bacon, her alanda doğanın incelenmesini salık verir. Öteki yapıtları da bu düzey üzerinde oluşur, adlarına kadar her şey, dahi insanı, geniş kapsamlı düşünceyi haber verir bize. Bacon bu yapıtlarda, olguları derler, deneyleri karşılaştırır; bilgileri, insan biliminin en üstün ve en temel bölümü olarak gördüğü sanatları incelemeye ve yetkinleştirmeye davet eder; insanları ilgilendirecek nitelikteki nesnelere ilişkin *tahminlerini ve düşüncelerini* soylu bir yalınlıkla açıklar ve dolayısıyla, Terentius'un yaşlı kişisi gibi, insansal olan hiçbir şeyin kendisine yabancı olmadığını söyleyebilir. Doğa biliminin, ahlakın, politikanın, ekonominin; evet her şeyin, bu aydınlık ve derin kafanın irdeleme alanı içinde olduğu söylenebilir ve ele aldığı bütün konulara kazandırdığı zenginliğe mi ya da bunlardan söz edişinin soyluluğuna mı hayran olacağını kestiremez insan. Bacon'ın yazıları ancak, Hippokrates'in tıp üzerine yazdıklarıyla karşılaştırılabilir. Zihnin işlenip geliştirilmesi, insanlar için sağlığın korunması kadar değerli ve önemli olsaydı, Bacon'ın yazıları Hippokrates'inkilerden daha az da okunmayacak, daha az da hayranlık uyandırmayacaktı. Ama yapıtları belli bir görkem kazananlar, birtakım grupların başında bulunanlardır ancak. Bacon bu gibi kimselerden değildi ve felsefesinin formu buna karşıtı ve kimseyi şaşırtmayacak kadar bilgelik doluydu. O dönemde egemen olan Skolastik, ancak gözü pek ve yeni görüşlerle yıkılabılırdi. Zaten insanlara *işte öğrendiğiniz azıcık şey, işte araştırmanız için size kalan demekle yetinen bir filozofun, çağdaşları arasında gürültü koparması pek görülmemiştir*. Böyle yüce bir deha hakkında, hangi ağırbaşlılıkla ve hatta bağlılıkla yargı verilmesi gerektiğini bilmeseydik belki de çok çekingen davranmış olabileceğinden ötürü sitemde bulunmaya cüret bile edecektik. Skolastiğin ince eleyip sık dokuyan sorularıyla bilimleri tedirgin ettiğini ve zihnin genel varlıkları incelemeyi bırakıp tikel nesneleri incelemesi gerektiğini söylemesine rağmen Bacon, Skolastiğin terimlerini kullanması ve kimi zaman skolastik ilkelere baş vurması ve o zaman çok moda olan bölümlemeler ve alt-bölümlemeler yapması bakımından, yüzyılının egemen beğenisini biraz fazla idare etmiş ya da ona saygılı davranmış gibi görünüyor. Bu büyük adam, birçok pranga kırıktan sonra parçalayamadığı ya da parçalamaya cüret edemediği birkaç zincirden kurtulamamıştı.

Daha önce sözünü ettiğimiz ve bu Öndeyiş'in sonunda bulunan ansiklopedik ağacımızı, temeli bakımından şansölye Bacon'a borçlu olduğumuzu burada açıklıyoruz. *Prospectüs*'ün birçok yerinde de bunu belirtmiştik ve aynı ko-

çok araştırmada uygulanabilmiş olan hüner ve incelik dolu değişkenler Yöntemi'dir. Ama bu büyük adamın adını özellikle ölümsüzleştiren şey, insan zihninin edindiği en geniş ve en başarılı bir fikir olan ve sadece yüksek geometride değil, bütün fiziko-matematik bilimlerde de en derin araştırmaların anahtarı olan uygulamadır; yani, cebrin geometriye uygulanmasıdır.

Filozof olarak da belki aynı ölçüde büyüktü, ama o kadar talihli değildi. Nesnesinin doğası gereği kaybetmeden her zaman kazanmak durumunda olan geometri, bu kadar büyük bir dehanın elinde çok belirgin ve herkesin görebileceği ilerlemeler gerçekleştirmekten geri kalmazdı. Felsefe ise, çok farklı bir durumda bulunuyordu ve bu alanda her şeyin baştan başlaması gerekiyordu: her alanda atılan ilk adımlar neye mal olmaz ki? Bunları gerçekleştirme üstünlüğü, büyük adımlar atma üstünlüğünü gereksiz kılar. Bize yolu açmış olan Descartes, çömezlerinin sandığı kadar bu yolda ilerlemiş olmasa da hasımlarının iddia ettiği gibi bilimlerin ona pek az şey borçlu olmaları da söz konusu değildir. Sadece yöntemi, Descartes'ı ölümsüz kılmaya yeter. Dioptrik'i geometrinin bugüne kadar tiziğe yapılan en büyük ve en güzel uygulanmasıdır. Günümüzde az okunan yapıtlarında bile yaratıcı dehanın her yerde parladığı görülür. Bugün neredeyse gülünç hale gelmiş olan anaforlar kuramı yan tutamadan yargılanırsa, o dönemde bundan daha iyi bir şey düşünülemediğini kabul etmek gerekir, derim. Bu kuramı yıkan gökbilimsel gözlemler, o dönemde henüz çok kusurluydu ya da çok az gerçekleştirilmişti ve gezegenleri taşıyan bir sıvıyı varsaymaktan daha doğal bir şey olamazdı. Ancak uzun bir fenomenler, akıl yürütmeler ve hesaplar dizisinden ve dolayısıyla uzun bir yıllar dizisinden sonra böylesine baştan çıkarıcı bir kuramdan vazgeçilebildi. Ayrıca bu kuramın anaforun kendindeki merkezkaç kuvvetle cisimlerin çekimini açıklamak gibi eşsiz bir üstünlüğü vardı ve ben şimdi bunun, felsefenin oldum olası ortaya koyabildiği varsayımların en güzellerinden ve en ustalıklılarından biri olduğunu söylemekten çekinmiyorum. Dolayısıyla bu varsayımı bir yana bırakmak için fizikçilerin kendilerine rağmen, merkezsel kuvvetler kuramının ve çok daha sonra yapılan deneylerin etkisinde kalmaları gerekti. Öyleyse, yepyeni bir fizik yaratmak zorunda olan Descartes'ın, bunun en iyisini yaratamadığını; gerçek dünya sistemine varabilmek için anaforlar kuramından geçmek gerektiğini ve hareketin yasaları konusunda yanılmış da olsa en azından, böyle bir yasanın bulunması gerektiğini ilk olarak sezdiğini kabul edelim.

Fiziği kadar yeni ve ustaca olan metafiziğinin yazgısı da aşağı yukarı aynı oldu ve yine aşağı yukarı aynı nedenlerden ötürü bu metafiziği haklı çıkarabiliriz. Sayısız çömezi varken, daha sonra geriye yalnızca savunucuları kalmış olan bu büyük adamın günümüzdeki yazgısı böyledir işte. Descartes, doğuştan fikirleri benimseyerek yanıldı kuşkusuz, ama Aristotelesçiler'den fikirlerin duyulardan kaynaklandıkları konusunda ileri sürdükleri biricik hakikati alıp benimsemiş olsaydı, içine katıldıkları için bu hakikati bozan yanlışları söküp atmak belki daha güç olacaktı. Descartes, en azından skolastiğin, kanıların, kısacası önyargıların ve barbarlığın boyunduğurunu silkip atmaya göstermeye cü-

ret etti ve günümüzde meyvelerini topladığımız bu başkaldırı, felsefeye, kendisinden daha önce gelenlerin tümünün hizmetinden daha özlü bir hizmette bulundu. Descartes, despot ve keyfi bir güce ilk olarak karşı çıkma cesaretini gösteren ve görkemli bir devrim hazırlayarak kurulduğunu göremediği daha adil ve daha mutlu bir yönetimin temellerini atan bir komplocular grubu başkanı olarak görülebilir. Sonunda her şeyi açıkladığı sonucuna vardırıysa da, en azından her şeyden şüphe etmekle işe başladı Descartes. Ona karşı çıkmak için kullandığımız silahlar, ona çevirdiğimiz için onun silahları olmaktan çıkmıyorlar. Zaten saçma kanılar kökleşmiş olduğunda, daha iyisi yapılamıyorsa, insan cinsini uyandırmak için kimi zaman, bunların yerine başka yanlışlar koymak zorunda kalınır. Zihnin kararsızlığı ve kendini beğenmişliği çakılıp kalacağı bir kanıya her zaman gereksinim duymasına yol açar. Zihin, tehlikeli bir silahı elinden almak için kendisine bir oyuncak sunulması gereken bir çocuk gibidir ve bu oyuncağı da, akıl çağı geldiğinde kendiliğinden bir yana bırakacaktır. Böylece oyuna getirilen filozoflara ya da kendini filozof sananlara, en azından, kavrayış ve bilgilerine güvenmemek öğretilmiş olur ve bu yetenek, hakikate doğru atılan ilk adımdır. Descartes işte insanlara bunu getirmek için gelmiş gibi, yaşarken zulme uğradı.

İzleyeceği yolu kendisine Huyghens'in hazırlamış olduğu Newton, ruha yet ortaya çıktı ve felsefeye, hâlâ koruması gerekir gibi görünen formu kazandırdı. Bu büyük deha, tahminleri ve bulanık varsayımları fizikten kovmak ya da en azından değerleri neyse onu vermenin zamanının geldiğini ve fiziğin sadece deneylere ve geometriye bağlanması gerektiğini gördüğü. Belki de bu görüş açısından, sonsuzlar hesabını ve diziler yöntemini bularak işe başladı.

Bunlar geometride çok geniş bir alanda kullanılır ve her şeyin sonsuz ilerleyişle gerçekleşiyor gibi görüldüğü doğada gözlemlenen karmaşık etkilerin saptanmasında daha da geniş bir kullanım alanını kapsarlar. Ağırlık deneyleri ve Kepler'in gözlemleri, Newton'ın, gezegenleri yörüngelerinde tutan kuvveti keşfetmesini sağladı. Newton, hem onların hareketlerinin nedenlerini hem de, ancak yüzyılları gerektirecek bir çalışmadan beklenebilecek bir doğrulukla, onların hesaplanmasını öğretti. Yepyeni bir optik yaratarak ayırttığı ışığı insanlara tanıttı. Bizim bu büyük filozofu övme konusunda ekleyebileceklerimiz, nerdeyse sayısız diyebileceğimiz buluşlarına ve hem geniş, hem de şaşmaz ve derin olan dehasına bugün gösterilen evrensel saygının gerisinde kalacaktır. Newton, felsefeyi birçok kazanımla zenginleştirerek onun kendisine şükran duymasını hak etti kuşkusuz. Ama belki de, felsefeye, bilgi olmasını ve koşulların zoruyla Descartes'in ona verdiği gözü pekliği gereken sınırlar içinde tutmasını öğreterek daha da yararlı oldu. Newton'ın Dünya Kuramı (sistemi demek istemiyorum), günümüzde öylesine genellikle kabul edilmiştir ki, *icat* etmenin onuru, onu gerçekleştirenin, elinden alınmak istenmektedir. Bunun nedeni, büyük insanların önce yanılmakla ve sonunda da aşırımacı olarak suçlanmalarıdır. Her şeyi eskilerin kitaplarında bulanlara, aynı kitaplarda bulunamayacak olan gezegenlerin çekimini keşfetme zevkini bırakıyorum; ama, Greklerin bunu dü-

şünmüş oldukları varsayılsa bile, onların elinde rastlantısal ve düşsel bir sistem olan şey, Newton'un elinde bir kanıtlama haline gelmiştir ve ondan başka hiç kimseye ait olmayan bu kanıtlama da, buluşunun üstünlüğünü meydana getirir ve böyle bir dayanağı olmayan çekim, birçok öteki varsayım gibi bir varsayım olacaktır sadece. Bugün bir yazar, günün birinde altın yapılacağını önceden ileri sürmeyi düşünseydi, bizden sonra gelenler, bunu bahane ederek, bu işin üstesinden gelen bir kimyacıya, büyük bir buluş gerçekleştirmiş olma onurunu tanınamamak hakkına sahip olacaklar mıydı? Ve bazı eski yazarlar bir gün görme alanımızı genişletmemizin olanaksız olmadığını düşündükleri için, göz-lüklerin icadı bunları gerçekleştirenlere daha mı az ait olacaktır?

Başka bilginler, fiziğe, skolastiklerin ve eski filozofların *gizli nitelikler*'ini sokmakla suçlayarak Newton'ı daha sağlam bir biçimde kınadıklarına inanıyorlar. Ama sözünü ettiğimiz bu bilginler, skolastiklerde, anlamdan yoksun olan ve aynı skolastiklerin, fikrine sahip olduklarına inandıkları bir varlığı belirtmek için kullandıkları bu iki sözcüğün, eski filozoflarda, bilgisizliklerinin alçakgönüllülikle dile getirilişinden başka bir şey olduğundan iyice eminler mi? Doğayı incelemiş olan Newton, fenomenleri doğuran ilk neden konusunda onlardan fazla bilgisi olduğunu düşünüp övünmüyordu, ama kendisinin görüşünden farklı bir düşünce katmaktan geri kalmayacak çağdaşlarını ayaklandırmamak için aynı dili kullanmıyordu. Newton, Descartes'ın anafollarının gezegenlerin hareketini açıklayamadığını; fenomenlerin ve mekânın yasalarının, anafolların bir yana atılması gerektiğini hep birlikte gösterdiğini; gezegenlerin birbirlerine göre yer almalarını sağlayan ve ilkesini hiç bilmediğimiz bir kuvvetin olduğunu kanıtlamakla yetindi. İtme gücünü reddetmedi ve gezegenlerin hareketlerini açıklama konusunda, bu kavramdan, o zamana kadar yapıldığından daha iyi bir şekilde yararlanılmasını istemekten daha ileri gitmedi. Onun bu isteği, henüz yerine getirilmemiştir ve belki de uzun süre getirilemeyecektir. Gerçekten de Newton, maddenin, aklımızdan bile geçirmedığımız özellikleri olabileceğini düşünmemize yol açarak ve bütün bu özellikleri bildiğimizi sanarak gülünç bir inanç içinde bulunmaktan bizi kurtarıırken, felsefeye ne gibi bir kötülük yapmış olabilirdi?

Newton, metafiziği de tamamen ihmal etmemiş gibi görünüyor. Çünkü o, metafiziğin, bilgilerimizin temeli olduğunu ve her şeyin net ve doğru kavramını onda aramak gerektiğini sezecek kadar büyük bir filozoftu. Hatta bu derin düşünceli geometricinin, uğraştığı başlıca nesneler konusunda bu tür kavramlar kurmayı başardığı, yapıtlarına bakarak söylenebilir. Ne var ki, metafizik konusunda başka bakımlardan gerçekleştirdiği ilerlemelerden pek memnun olmadığı ya da çoğunlukla kesin olmayan ve üzerinde tartışılan bu bilim konusunda insanoğluna bilgiler vermenin güç olduğuna inandığı ya da nihayet Descartes'ın metafiziğinin tehlikeli ya da yanlış görüşleri savunmak için kullanıldığı gibi kendi otoritesi altında da metafiziğinin kötüye kullanılacağından korktuğu için, en fazla okunan kitaplarında metafizikten söz etmekten kesinlikle kaçındı. Dolayısıyla, metafiziğin çeşitli konuları üzerinde ne düşündüğü ancak,

onun yolundan gidenlerin yapıtlarından öğrenilebilir. Bu alanda hiçbir devrim yol açmadığı için, biz de onu bu açıdan ele almayacağız.

Newton'm cüret edemediği ya da belki de yapamayacağı şeye Locke girişti ve bunu başarıyla gerçekleştirdi. Locke'un aşağı yukarı, Newton'm fiziği yarattığı gibi metafiziği yarattığı söylenebilir. Locke, o güne kadar kurcalanmış ve felsefenin temeli yerine geçmiş gülünç soyutlamaların ve soruların, her şeyden önce bir yana atılması gereken bölüm olduğunu düşündü. Soyutlamalarda ve göstergelerin kötüye kullanımında, yanlışlarımızın temel nedenlerini aradı ve buldu. Ruhumuzu, fikirlerini ve etkilenimlerini tanıyıp bilmek için, sakat bilgiler edinebileceği kitapları incelemeydi. Kendi benliğini derinlemesine irdelemekle yetindi ve kendini uzun süre seyredip gözlemledikten sonra *Essay Concerning Human Understanding* adlı kitabında kendisini içinde gördüğü aynayı insanlara uzatmaktan başka şey yapmadı. Kısacası, metafiziği olması gerekene yani ruhun deneysel fiziğine; sadece inceleme konusu bakımından değil, ama onu ele alış biçimi dolayısıyla da cisimlerin fiziğinden çok farklı olan bir tür fiziğe indirgedi. Cisimler fiziğinde bilinmeyen fenomenler keşfedilebilir ve çoğunlukla keşfedilmektedir. Ötekinde ise dünya kadar eski olgular bütün insanlarda aynı biçimde bulunur: yeni olgular gördüğüne inananın vay haline! Akla uygun metafizik, tıpkı deneysel fizik gibi, bütün bu olguları titizlikle bir araya getirmekten; bunlardan bir bütün oluşturmaktan ve ilk sırada yer alarak temel oluşturacak olanları ayırt edip birbirleriyle açıklamaktan başka bir şey olamaz. Kısacası, belitler kadar yalın olan metafiziğin ilkeleri, filozoflar için de halk için de aynıdır. Ama bu bilimin şu kadar uzun zamandır gerçekleştirdiği azıcık ilerleme, ister böylesine bir çalışmanın karşısına çıkan güçlük, ister bu çalışmaya kendini vermeyi engelleyen doğal sabırsızlıktan ötürü olsun, bu ilkeleri başarılı bir biçimde uygulamanın ne kadar az rastlanır bir şey olduğunu gösterir. Ama metafizikçi ve hatta büyük metafizikçi unvanı, yüzyılımızda hâlâ pek yaygın. Çünkü biz, her şeyi bol keseden dağıtmayı seviyoruz. Oysa bu unvana gerçekten layık ne kadar az insan var! Ve apaçık fikirleri ince eleyip sık dokuyarak bulandıran; oluşturdukları fikirlerde, olağanüstülüğü her zaman yalın olan hakikate tercih eden ve ancak böylesine kötü bir yetenekle bu unvanı elde eden ne kadar çok insan var! Bunu görünce, *metafizikçi* diye adlandırılanların çoğunun birbirlerine önem vermemelerine şaşmamak gerekir. Sağlam düşünceli insanlarımızın, çok geçmeden, bu unvanı bir çeşit küfür olarak kabul edeceklerinden kuşku yok. Bu durum, aslında *bilge* anlamına gelen sofist adının, eski Yunanistan'da, bu adı taşıyanların davranışları dolayısıyla yozlaşarak gerçek filozoflar tarafından bir yana itilmesine benzetilebilir.

Bütün bu anlatılanlardan, İngiltere'nin, kendisinden aldığımız bu felsefenin yeniden doğuşunu, bize borçlu olduğu sonucuna varmalıyız. Belki de, katıksız cebir ile onun geometriye uygulanması arasında, Barrow'un küçük üçgeni ile diferansiyel hesap arasındakinden daha büyük bir mesafe olduğu gibi; tözsel formlarla anaförler arasında, anaförlerle evrensel yerçekimi arasındakinden daha büyük bir mesafe vardır.

Eski Yunanistan'ın, heykellerini dikeceğini ve bunlara yer açmak zorunda kalmış olsaydı, birtakım fatihlerin heykellerini yıkacağını söyleyebileceğimiz dehalar; yani, insan düşüncesinin (tininin) kendi ustaları olarak görmesi gereken başlıca dehalar, işte bunlardır.

Bu Öndeyiş'in sınırları, adını andıklarımız kadar büyük görüşler ortaya koyamamış da olsalar, bilimlerin ilerlimesine, çalışmalarıyla büyük katkıda bulunmaktan geri kalmamış ve hakikati bizden gizleyen örtünün bir ucunu kaldırmış olan birçok ünlü filozoftan söz etmemizi engelliyor. Bunlar arasında, gökbilimsel buluşları dolayısıyla coğrafyanın ve huzlanma kuramı dolayısıyla mekaniğin, kendisine çok şey borçlu olduğu Galileo; kan dolaşımını bularak ölümsüzlüğe kavuşan Harvey; daha önce sözünü ettiğimiz ve hem yoğunluk, hem dehayla dolup taşan yapıtlarıyla geometriye de, fiziğe de büyük yararlar sağlayan Huyghens; kesin düşüncenin ve kavrayışın bir harikası olarak görülmesi gereken sikloidler konusundaki incelemeyi ve bize yeni bir bilimin yolunu açın sınırların dengesi ve havanın ağırlığı konusundaki incelemeyi yazan Pascal (eğer din yararlanmamış olsaydı, yetenekleri felsefe açısından bir kayıp olarak görülüp esef edilebilecek olan bu evrensel ve yüce deha); anlam yanlışlarını büyük ustalıklarla ayırt eden ve kendi imgelemiyi sanki sık sık aldatılmış gibi, imgelemin yanılgılarını yakalayan Malebranche; deneysel fiziğin babası Boyle ve aralarında Vésale'lerin, Sydenham'ların, Boerhaave'lerin ayrım yapılmaksızın sayılması gereken daha birçokları ve sayısız ünlü anatomici ve fizikçi yer alır.

Bu büyük adamlar arasında günümüzde, Avrupa'nın kuzeyinde çok benimsenen ve çok eleştirilen felsefesi kendisinden söz etmemizi gerekli kılan biri vardır ve bu, ünlü Leibniz'dir. Newton'la birlikte diferansiyel hesabı ortaya koymuş olmasının sağladığı şan şeref ya da kuşku bile, kendisinden saygıyla söz edilmesine yeter. Leibniz de Descartes gibi, beden ve ruhun birliği Tanrı, maddenin doğası gibi en yüksek sorulara kendisine gelene kadar bulunmuş bütün çözümlerin yetersizliğini kavramış gibi görünüyor. Hatta bu sorulara ilişkin olarak ileri sürülebilecek güçlükleri de kimsenin başaramadığı kadar sağlamlıkla ortaya koyduğu da söylenebilir. Ama Locke ve Newton'dan daha az bilge olduğu için Leibniz, şüpheler ortaya koymakla yetinmedi; şüpheleri ortadan kaldırmaya çalıştı ve bu açıdan, Descartes'tan daha başarılı olamadı. Çok güzel ve kendinde çok doğru olan *yeter neden* ilkesi, bütün eşyanın ilk nedenleri konusunda pek az bilgisi olan bizim gibi insanlara pek yararlı olacak gibi görünmüyor; *monadlar*'ı olsa olsa madde konusunda net bir fikir edinilemeyeceğini herkesten daha iyi gördüğünü kanıtlar; ama monadlar, bu fikri vermek için ortaya konulmuş gibi görünmüyorlar; *önce uyum*'u bugün Descartes'm beden ve ruhun birliği konusundaki görüşüne bir çözüm güçlüğü daha ekliyor ve nihayet *iymserlik* sistemi belki de her şeyi açıklama iddiası taşmasından ötürü tehlikeli. Bu büyük adam metafiziğe, aydınlık ve bilgiden çok, keskin görüş getirmiş gibi görünüyor. Ama bu konuda nasıl düşünülürse düşünülün, her alandaki görüşlerinin derinliği, bilgilerinin olağanüstü genişliği ve özellikle

bunları aydınlatan felsefi düşüncesünün hak ettiği hayranlık onun elinden alınamaz.

Filozoflara şaşırtıcı gelmeyecek bir gözlemle bu konuyu sona erdireceğiz. Sözünü ettiğimiz büyük adamlar, bilimlerin görünümü hayattayken değişikliğe uğratmadılar. Bacon'ın, bir grubun niçin başkanı olmadığını daha önce gördük. Bu konuda açıkladığımız nedene iki neden daha eklenmektedir. Bu büyük filozof, birçok yapıtını düşmanlarının kendisini zorlaması dolayısıyla bir köşeye çekilerek yazdı ve bu kimselerin devlet adamı olarak ona yaptıkları kötülük, yazar olarak Bacon'a zarar vermekten geri kalmadı. Ayrıca, belki de sadece yararlı olmak kaygısı güttüğünden birçok konu ele aldı ve bunu da, çağdaşlarının çok sayıda inceleme konusu üzerinde bilgi edinip aydınlanmasını istediği için yaptı. Büyük dehaların bu kadar çok şey bilmelerine izin verilmez; onlardan ancak sınırlı bir konuya ilişkin bir şey öğrenilmek istenir; ama bütün fikirlerini onların fikirlerine dayanarak yeniden oluşturma zorunda kalmak da istenmez. Descartes'ın yapıtlarının, ölümünden sonra Fransa'da, yazarın hayattayken Hollanda'da uğradığından daha fazla zulme uğramasının nedeni budur. Okullar, Musa'nunkine karşı olduğunu düşündükleri bir fiziği büyük sıkıntılardan sonra kabul etmeye cüret edebilmişlerdi. Çağdaşlarının Newton'a daha az karşı çıktıkları doğrudur. Bunun nedenleri, kendisini tanıttığı ve kendi malı olduğu ya da gerçekliği tartışılmayacak geometrik buluşlarının Newton'a hayranlık ve ansızın olmadığı gibi çok zorlama da olmayan bir saygı duyulmasını alışkanlık haline getirmesi; Newton'm, üstünlüğüyle çekemeyenleri ağızlarını kapatmak zorunda bırakması ve nihayet, inanması çok güç gibi görünse de, ötekilerden daha az haksızlık eden bir ulusa söz anlatmak durumunda olmasıdır. Newton'ın felsefesinin, İngiltere'de daha kendisi hayattayken genel olarak kabul edildiğini ve bütün yurttaşlarının kendisinden yana olduklarını ve kendisine hayranlık duyduklarını görmek gibi benzersiz bir üstünlüğü de vardı. Ama yapıtlarına Avrupa'nın da aynı biçimde kucak açması için, daha birçok şey gerekiyordu. Yapıtları Fransa'da bilinmediği gibi, Newton, Descartesçı felsefeyi yıkmış olduğu halde bu ülkede skolastik felsefe hâlâ egemenliğini sürdürüyor ve biz, benimsemeyi aklımızdan geçirmediğimiz sırada, anaförler kuramı yıkılmış bulunuyordu. Biz bu kuramı savunmak için onu benimsemek için olduğu kadar uzun bir zaman harcamıştık. Fransa'da Descartesçılığın ancak otuz yıl önce bırakıldığını şaşkınlıkla görmek için, kitaplarımızı şöyle bir açmak yeter. Bizim aramızda Newtoncu olduğunu açıkça söyleyen ilk kimse, geniş geometrik bilgilere, onunla her zaman birlikte bulunmayan felsefi bir düşüncesi ve bu bilgilerin zarar vereceğine inanma olanağını artık ortadan kaldıran bir yazma yeteneğini de eklediği, yapıtları okununca görülecek olan *Discours sur la figure des astres*, yazarıdır. M. de Maupertuis, ülkesinde benimsenen fiziği, gözü kapalı kabullenmeden de iyi bir yurttaş olunabileceğine inanmış ve bu fiziğe saldırmak için kendisine minnet duymamızı gerektiren bir cesaret göstermek zorunda kalmıştı. Gerçekten de, beğeni konusunda yeniliklere doymak bilmeyen ulusumuz, bunun tam tersine, bilim konusunda eski görüşlere çok bağlı-

dır. Birbirine çok karşıt gibi görünen bu iki eğilimin ilkesi birçok nedene dayanır ve özellikle, karakterimizi oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bir şeyin tadını çıkarma tutkusunda aranmalıdır. Duyguya dayanan her şey, uzun uzadıya peşinden koşulacak bir şey değildir ve bir anda kendini sunmadığında hoşla giderildiğini yitirir ve ayrıca, onu tutkuyla yaşamamız da çok geçmeden sona erer ve doyuma ulaşır ulaşmaz tiksinti duyan ruh, aynı biçimde bir yana atacağı yeni bir nesneye hızla yönelir. Buna karşıt olarak zihin, aradığı şeye düşünce düşünce ulaşır ve bundan ötürü, ararken harcadığı uzun zaman ne kadarsa, bunun tadını da o kadar çıkarmak ister; şaşmaz hesaplardan ve bileştirmelerden çok, güler yüzlü, varsayımsal ve kestirime dayanan bir felsefe söz konusu olduğu zaman böyledir bu. Kuramlarına, zanaatkarların mesleklerine olduğu kadar ateşli bir çabayla ve aynı nedenlerle bağlı olan fizikçiler, bu bakımdan, halka, akıllarının ucundan geçirmedikleri kadar çok benzerler. Descartes'a saygı duyalım, ama onun bir yüzyıl sonra yaşasaydı mücadele edeceği görüşleri, zahmete girmeden bir yana bırakalım. Özellikle de, Descartes'ın güttüğü davayı, çözümlerinininkiyle karıştırmayalım. En koyu cehalet içinde onun yeni bir yol (aldatıcı da olsa) ararken gösterdiği deha, onun dehasıydı ve onu, karanlıklarda ilk olarak izleme gözü pekliliğini gösterenler, en azından, cesur kimselerdi; ama, bilgilerin ortaya çıkıp yayılmasından sonra, onun izinden giderek yolunu kaybetmenin övünülecek bir yanı yoktur artık. Descartes, öğretisini hâlâ savunan az sayıda bilgin arasında, sadece çocukluklarında öğrendiklerine körü körüne bağlılık ya da bilmem hangi ulusal önyargı (felsefenin bir utancısıdır bu) dolayısıyla bu öğretiyle bağlı olanları, bizzat kendisi inkâr ederdi. Bu çeşit nedenlerle Descartes'ın yandaşlarından sonuncusu olunabilir, ama onun ilk öğrencilerinden biri olma üstünlüğü elde edilemez ve daha çok hasmı olma durumuna düşülür. Büyük bir adamın hatalarına hayranlık duyma hakkını elde etmek için, zaman geçip de gün ışığına çıktıklarında, bunları görüp tanımak gerekir. Dolayısıyla, genellikle kötü yargılayıcılar olarak görülen gençler, bilgiden yoksun olmadıklarında, felsefi konularda ve daha birçok konuda, belki de en iyi yargılayıcılarıdır; çünkü, her şeyi eşit ölçüde yeni gördükleri için, iyi bir seçim yapmaktan başka şeyle ilgilenmezler.

Aslında, iki felsefenin işini bitirenler, yabancı ülkelerin olduğu kadar Fransa'nın da genç geometri bilginleridir. Bunlardan eski olanı öylesine bir yana itilmişti ki, en ateşli savunucuları bile, bir zamanlar yapıtlarında durmadan sözünü ettikleri şu anafoları, ağızlarına almaya bile cüret edemiyorlar. Eğer günümüzde, Newtonculuk, haksız ya da meşru herhangi bir nedenle yıkıma uğratılmış olsaydı, şimdiki sayısı çok kabarık çömezleri, hiç kuşkusuz, başkalarına oynattıkları rolü oynayacaklardı. İnsan kafasının doğası budur işte; en az önceki insanlara olduğu kadar filozoflara da egemen olan kendini sevip beğenmenin ve bütün buluşların başına gelmesi kaçınılmaz olan çelişkinin sonuçları da bunlardır.

Bacon, Descartes ve Newton'ın başına gelenler, aşağı yukarı Locke'un da başına geldi. Rohault ve Régis uğruna uzun zaman unutulmuş, çoğunluk tarafın-

dan az tanınan Locke, sonunda, bizde de, okurlar ve az sayıda savunucular buldu. Çoğunlukla, yüzyıllarının düzeyinin çok üstünde olan ünlü kişiler, kendi yüzyılları için hemen her zaman işte böyle boşuna çabalayıp dururlar. Onların bilgilerinin meyvesini toplamak daha sonraki çağlara düşer. Ayrıca, bilimlari yeniden kuranlar, hakları olan şan ve şerefin tümünü hemen hiçbir zaman elde edemezler; beyinsiz adamlar bu şan şerefi onların ellerinden alırlar; çünkü, büyük insanlar kendilerini dehalarına ve sıradan kimseler de uluslarının dehasına adarlar. Üstünlüğün kendisine sağlamaktan kaçınmadığı tanıklığın, bayağı görüş ve beğenmelerin kendisine verdiği zararı ortadan kaldırmaya yettiği doğrudur. Üstünlük, kendi kaniyla beslenir ve bu kadar açgözlülükle peşine düşülen şöhret de, yeteneğin kendisinden ne kadar üstün olduğunu gören bayağılığın avunmasından başka bir işe yaramaz çoğunlukla. Gerçekten de her şeyi yücelten ünlülük, gördüğünden çok duyduğunu anlatır ve ona yüz ağız vermiş olan şairlerin, bir de göz bağı takmaları gerekir.

Yüzyılımızın egemen beğenisini oluşturan felsefe, bizim aramızda gerçekleştirdiği ilerlemelerle, kaybettiği zamanı telafi etmek ve babalarımızın kendisine damga gibi vurdukları bir tür küçümsemenin intikamını almak istiyor gibi görünüyor. Bu küçümseme, günümüzde, eski yapıtların kılı kırk yararcasına incelenmesine yönelmiştir, ama yöneldiği nesne değiştiği diye haklı bir şey olarak görülemez. Bugün, eskilerin yapıtlarından, bilmemiz gereken her şeyi çekip aldığımız ve dolayısıyla, bu yapıtlara hâlâ başvuracak olanların zahmete girmekten kurtarıldıkları düşünülüyor. Antikçağ'ın her şeyi söylemiş ve artık kendisine soru sorulması gereksiz bir kâhin gibi görüldüğü söylenebilir. Nitekim, günümüzde, insan vücudundaki bir küçük damar dalının bulunmasına, bir metin bölümünün onarıp eski haline getirilmesinden daha fazla önem veriliyor. Ama anatomiciler, görünüşte işe yaramaz olduğu halde, sonuçları dolayısıyla çoğunlukla yarar sağlayan araştırmalarla uğraştıkları için anatomide artık bulunacak bir şey olmadığına inanmak ne kadar gülünçse, bilginlerimizin kimi zaman uğraşıp durdukları pek de önemli olmayan araştırmaları bahane ederek kılı kırk yaran tarih ve belge incelemelerini yasaklamak istemek de o kadar saçmadır. Şu ya da bu biçimde her şeyin görülmüş ve öğrenilmiş olduğuna ve eski yazarları okuyup incelemekten hiçbir yarar sağlayamayacağımıza inanmak, cahil ya da kendini beğenmiş olmak demektir.

Bugün, her şeyi halk dilinde yazma âdeti, bu önyargıyı pekiştirmeye katkıda bulunmuştur kuşkusuz ve belki de, önyargının kendisinden daha zararlıdır. Dilimiz, bütün Avrupa'da yaygınlaşmış olduğu için, onu, yazın dünyasının yeniden doğuşundan bu yana bilginlerimizin kullandığı Latince'nin yerine geçirme zamanının geldiğine inandık. Bir filozofun Fransızca yazmasının, bir Fransızın Latince şiirler yazmasından daha başışlanır bir şey olduğunu biliyorum ve hatta, bu âdetin, bilgilerin yayılıp genelleşmesine katkıda bulunduğunu da kabul ediyorum. Bununla birlikte, aynı âdet önceden görmüş olmağımız gereken bir sakınca da doğuruyor. Örnek olduğumuz öteki ulusların bilginleri,

bizimkinden çok kendi dillerinde yazmanın daha iyi olacağına haklı olarak inandılar. Dolayısıyla İngiltere bizi taklit etti; Latince'nin sığındığı bir yer gibi görünen Almanya, bu dili görülür biçimde bir yana bırakıyor; İsveçlilerin, Danimarkalıların ve Rusların da bu ülkeyi izleyeceklerinden kuşkusuz yok. Böylece, XVIII. yüzyıl sona ermeden, kendisinden önce gelenlerin buluşlarını derinlemesine öğrenmek isteyen bir filozof, belleğine yedi sekiz dili doldurmak zorunda kalacak ve yaşamının en kıymetli zamanını bunları öğrenmek için harcadıktan sonra, bilgi edinmeye başlamadan önce ölüp gidecek. Beğeni konusunda gülünçlüğüne ortaya serdiğimiz Latin dili kullanımı, bütün üstünlüklerini anlam açıklığından ve kesinliğinden alan; evrensel ve benimsenmiş bir dilden başka şeye gereksinimleri olmayan felsefe yapıtları için çok yararlı olur kuşkusuz. Dolayısıyla, bu kullanımın yeniden geçerliğini kazanmasını dilemek yerindedir, ama bunu ummak da yersizdir. Yakınma cüretini gösterdiğimiz bu kötüye kullanım, gösteriş ve tembelliğe çok elverişli bir şeydir, dolayısıyla onu söküp çıkardığını söyleyerek övünmek de zordur. Öteki yazarlar gibi filozoflar da, okunmak, özellikle de ulusları tarafından okunmak isterler. Daha az bildik bir dil kullanacak olsalar, kendilerini övecek daha az sayıda ağız bulacaklar ve bunların söylediklerini duyarak övünmek de pek olanaklı olmayacaktır. Daha az hayranları olsa, daha iyi yargılayıcıları olacaktır kuşkusuz. Ama bu, onları pek az etkileyen bir üstünlüktür; çünkü, ün denilen şey, onu dağıtanların niteliğinden çok sayısına daha fazla bağlıdır.

Buna karşılık (abartıya kaçmamak için söylemeliyiz bunu), bilim kitaplarımız, edebiyat yapıtlarına özgü olması gerekir gibi görünen üstünlüğe de ulaşmış gibi görünüyor. Sadece bir filozof olarak ele almakla yetinmemiş olsaydım, çeşitli verimlerinden burada övgüyle söz edeceğim ve yüzyılımızın çoktandır sahip olduğu saygı değer bir yazar, bilginlere, bilgiçliğin boyunduruğunu silkip atmaya öğretti. En soyut fikirleri apaçık ortaya koyma sanatında benzersiz olan bu yazar, birçok yöntem ve anlam açıklığı ve kesinliğiyle, bu fikirleri, bunları hiç anlayamayacak olduklarına inanılan kimselerin kavrama düzeyine indirdi. Hatta, felsefeye en yabancı ve felsefenin kendisine en sert bir biçimde yasaklaması gerekiyor gibi görünen süsleri, ona kazandırma gözü pekliliğini gösterdi ve bu atılganlık, en yaygın ve en övgü dolu bir başarıyla ödüllendirildi. Ama bütün özgün yazarlar gibi, sözünü ettiğimiz bu yazar da, kendisini taklit ettiklerine inananları çok gerisinde bıraktı.

Historie naturelle yazarı ise, bambaşka bir yol izledi. Platon'un ve Lucretius'un rakibi olan bu yazar, ünlü her gün biraz daha artan yapıtında, felsefe konularına çok özgü olan ve bir bilgenin yazılarında, ruhunun betimlenmesi olması gereken o üslup soyluluğunu ve yüceliğini sergiledi.

Bununla birlikte, felsefe, hoşla gitme düşleri kurarken, asıl amacının bilgi vermek olduğunu unutmamış gibi görünüyor. Nitekim bundan ötürü, akıllı ay-

dınlatmaktan çok imgelemi hoşnut etmeye yatkın olan sistem tiryakiliği ve düşkünlüğü, günümüzde, değerli yapıtlardan hemen tamamen atılmıştır. Filozoflarımızın en iyilerinden birinin de bu sistem tiryakiliğine son darbeyi vurduğunu söyleyebiliriz³⁾. Varsayım ve tahmine dayanan düşünüş, bir zamanlar çok faydalı olabilirdi ve hatta, felsefenin yeniden doğuşu için gerekli bir şeydi; çünkü, o zamanlarda, iyi düşünmekten çok, kendi kendine düşünmeyi öğrenmek söz konusuydu. Ama zaman değişti ve şimdi bizim aramızda, sistemleri övecek bir yazar çok geç kalmış olacaktır. Günümüzde böyle bir düşünüşün elde edebileceği üstünlükler, kendisinden doğacak sakıncaları dengeleyemeyecek kadar azdır ve sistemlerin yararı bir zamanlar yol açtıkları çok az sayıdaki buluş ileri sürülerek kanıtlanmak istenirse, aynı biçimde davranılarak, birçok matematikçinin çözüm bulmak için harcadıkları çabaların bize bazı teoremler sağladıkları için dairenin kareye çevrilmesi problemiyle uğraşmaları da geometricilerimize salık verilebilir. Geometride metafizik ne ise, fizikte de sistem düşünüşü odur. Bu düşünüş, kimi zaman bizi hakikat yoluna sokmakta gerekli de olsa, kendi başına hakikate ulaştırma gücünden hemen her zaman yoksundur. Doğanın gözlenmesiyle aydınlandığında bu düşünüş, fenomenlerin nedenlerini yarım yamalak görebilir, ama bu nedenlerin varlığını, onların doğurabileceği sonuçları sağlam bir biçimde saptayarak ve bu sonuçları deneyin bize gösterdiği öteki sonuçlarla karşılaştırarak temellendirmek hesaba düşen görevdir.

Böyle bir destekten yoksun olan her varsayım, doğa bilimlerinde her zaman aranması gereken, ama sistemlerin adıyla yüceltilen boş tahminlerde pek rastlanmayan kesinlik derecesine nadiren ulaşır. Bundan başka bir şey söz konusu olmasaydı, fizikçinin biricik üstünlüğü, doğrusunu söylemek gerekirse, sistem düşünüşüne sahip olmak, ama hiçbir zaman sistem yapmamak olacaktı. Sistemlerin öteki bilimlerdeki kullanımının ne kadar tehlikeli olduğunu da, binlerce deney kanıtlamaktadır.

Demek ki, fizik sadece gözlemlerle ve hesaplara; tıp, insan vücudunun incelenmesiyle; doğal tarih, bitkilerin, hayvanların ve madenlerin ayrıntılı bir biçimde betimlenmesiyle; kimya, cisimlerin deneysel bileşimi ve ayrışımıyla sınırlıdır. Kısacası, ellerinden geldikince olgular ve bunlardan çıkarılabilecek sonuçlar içinde kalan bütün bilimler, kanıya, ancak zorda kaldıkları zaman bir yer verirler. Doğaları gereği, kendilerini gittikçe daha fazla yetkinleştirerek ilerleyen geometriden, gökbilimden ve mekanikten söz etmiyorum bile.

En iyi şeyler kötüye kullanılıyor. Her şeyi görmek ve hiçbir şeyi varsaymamak isteyen ve günümüzde bu kadar moda olan felsefi düşünüş, edebiyata bile sızdı. Bu düşünüşün, edebiyatın ilerlemesine zararı dokunduğu iddia ediliyor ve bunu görmezlikten gelmek de zor. Bileştirmeye ve çözümlemeye eğilimli yüzyılımız, duygu konusuna da soğuk ve didaktik tartışmaları sokmak istiyor gibi görünüyor. Oysa, tutkuların ve beğenin, kendilerine özgü bir mantığının olmaması değil, bu mantığın, bildiğimiz mantığın ilkelerinden bambaşka ilkeleri olması söz konusu. Benliğimizde, saptayıp ayırt etmemiz gerekenler iş-

3) *Traité des systèmes* adlı yapıtıyla Condillac. (D'Alembert'in notu.)

te bu ilkelerdir ve açıkça söylemek gerekir ki, sıradan bir filozof, böyle bir işin üstesinden gelemez. Ruhun dingin algılarını araştırmaya bütün varlığını vermiş olan böyle bir filozof için, bunların ayrıntılarını saptayıp ayırt etmek, tutkuların ya da genellikle bizi etkileyen ateşli duyguların ayrıntılarını ayırt etmekten daha kolaydır. Gerçekten de, bu tür duyguları gerektiği gibi çözümlemek kolay olabilir mi? Bunların incelenmesine girişmek gerektiğinde, ruhun bu duyguların etkisinde kaldığı zamanın, onları en az inceleyebileceği zaman olduğunu unutmamak gerekir. Bununla birlikte, bu tartışma eğiliminin edebiyatımızı, eski yazarlara körü körüne hayranlık duymaktan kurtardığını kabul etmek gerekir. Bu eğilim, eski yazarlarda, sadece, modernlerde hayranlık duymak zorunda kalacağımız güzellikleri beğenmeyi öğretti bize. Ama belki de tiyatrolarımıza egemen olan ve tamamen buralardan kovulmasa da ağır basmasına izin verilmesi gereken bilmem hangi gönül metafiziği de aynı eğilimden kaynaklandı. Bu ruh anatomisi, konuşmalarımıza bile sızdı; artık konuşmuyor, açıklamalar yapıyoruz ve topluluklarımızda tat tuz, içtenlik ve neşe kalmadı.

Dolayısıyla, incelik ve beğeniye dayanan yapıtlarımızın, geçen yüzyıllıklardan daha düşük nitelikte olmasına şaşmayalım. Bunun nedeni, bizden öncekileri aşmak için gösterdiğimiz çabada bile bulunabilir. Gerçek yol bir kez açıldığında, beğeni ve yazı sanatı kısa sürede hızlı ilerlemeler gösterir; büyük bir deha, bütün genişliği içinde kavradığı güzelliği görür görmez ve güzel Doğa'nın taklidi bir ya da en fazla iki kuşağın çok geçmeden ulaştığı belli birtakım sınırlarla çevrili gibi görüldüğünde, bir sonraki kuşağa, taklit etmekten başka bir iş kalmaz; ama bu kuşak kendisine düşen paydan hoşnut kalmaz; edindiği zenginlikler, onları çoğaltmayı isteme yetkisini verir ona ve bu kuşak, edindiğine eklemeler yapmak ister ve onu geçmeye çalışırken amacı elden kaçırır. Dolayısıyla, iyi yargılamak için hem daha fazla ilke, hem daha fazla bilgi birikimi, daha fazla sayıda nitelikli yargılayıcı, ama daha az iyi yapıt vardır ortada. Bir kitabın iyi olduğundan hiç söz edilmez, ama onun, cin fikirli birinin yapıtı olduğu söylenir. Nitekim, böylece, Phalère'li Demetrius'un yüzyılı, Demosthenes'in yüzyılının; Lukianos'un ve Seneca'nın yüzyılı, Cicero ve Vergilius'un yüzyılının; bizimki de XIV. Louis'nin yüzyılının hemen ardından gelmiştir.

Ben burada, yüzyıldan genel olarak söz ediyorum ve birlikte yaşadığımız az rastlanır büyük niteliklere sahip bazı kimseleri alaya almaya kalkışmıyorum. Edebiyat dünyasının fizik yapısı, maddesel dünyanın fizik yapısı gibi, zorunlu devrimleri birlikte getirir ve bunlardan yakınmak mevsimlerin değişmesinden yakınmak kadar yersizdir. Zaten, Plinus'un yüzyılma, daha önceki kuşağın belki de ortaya koyacak durumda bulunmuş olamayacağı hayranlık verici yapıtları, yani Quintilianus'un ve Tacitus'un yapıtlarını borçlu olduğumuz gibi, yüzyılımız da, gelecek kuşaklara, kendileriyle övüneceği anıtlar bırakacaktır. Nitekim ünlü bir şair, yetenekleri ve bahtsızlıklarıyla, ağıtlarında Malherbe'yi, epigramları ve mektuplarıyla Marot'yu çok gerilerde bıraktı. Fransa'nın, Greklerin, Romalıların, İtalyanların, İngilizlerin ve İspanyolların epik şi-

irlerinin karşısına çıkarabileceği tek epik şiirin doğduğunu da gördük. Ulusun ikiye bölünmesine yol açmış gibi görünen ve gelecek kuşakların, her birini hak ettiği yere koyacağı iki ünlü kişi, trajedi türünde şan ve şeref elde etme konusunda çatışıyorlar ve onların bu alandaki yapıtları, Corneille ve Racine'den sonra büyük bir hazla seyrediliyor. Bu iki kişiden Henriade'ı kendisine borçlu olduğumuz, sayıları pek az olan büyük şairler arasında sadece kendisinin olan bir yer elde edeceğinden emin olduğu gibi, hemen hiçbir şairin daha sıradan bir düzeyde de olsa gösteremediği en yüksek nesir yazma yeteneğine sahip. Her fikri, ona özgü terimle zorlanmadan dile getirmeyi, her nesneye özgün renk konusunda yanılmayıp her şeyi süslemeyi ve nihayet, büyük yazarları sandığından çok daha fazla ötekilerden ayırt eden bir durumda bulunmanın, yani konunun hiçbir zaman altında kalmamak gibi yukarılarında da olmamanın pek az rastlanan sanatını, kimse onun kadar iyi bilmedi. XIV. Louis çağı konusundaki denemesi eski yazarlar arasında da bizler arasında da bir örneği olmaksızın kaleme alındığı için daha da değerlidir. Yazdığı XII. Karl'ın Tarihi, üslubunun akıcılığı ve soyluluğuyla, betimlediği kahramana denk düşer ve en fazla beğendiklerimin hepsinden nitelikli olan piyesleri, sayıları ve nitelikleri dolayısıyla birçok yazarı ölümsüzlüğe kavuşturacak üstünlüktedir. Çok sayıda ve hayranlık verici yapıtlarından burada şöyle bir söz ederken, bu az rastlanan dehaya, yurttaşları, yabancılar ve düşmanları tarafından yöneltilen ve gelecek kuşakların, bu dâhi hoşnutluğunu duyamayacağı bir zamanda doruğuna ulaştıracağı övgülerin karşılığını nasıl ödeyebilirim ki!

Bizim zenginliklerimiz sadece bunlar değil. Büyük bir filozof olduğu kadar da iyi bir yurttaş olan sağlam düşünceli bir yazar, yasaların ilkeleri üzerine bize, bazı Fransızların kötülediği, ama ulusun alkışladığı ve bütün Avrupa'nı: hayranlık duyduğu bir kitap sundu. Yazarın dehasına, erdemine ve ortamı felsefe tarihine unutulmayacak bir çağ olarak geçecek bir yüzyılda aklın gerçekleştirdiği ilerlemelere dikilmiş bir anıt olacaktır bu yapıt. Eşsiz yazarlar, eski ve modern tarihi yazdılar; sağlam ve bilgili kafalar bunu derinleştirdiler; komedi, bir haz daha fazla alınmasını sağladığı için reddedilmesi doğru olmayan bir yeni tür edindi ve zaten bu tür, eskiler tarafından, inandırılmak istediğimiz ölçüde az biliniyor değildi; ve nihayet, bugün, geçen yüzyılları gıpta etmekten bizi alıkoyan birçok romanımız var.

Güzel sanatlar da, ulusumuz tarafında daha az sayılıp sevilmiyor. Bilgili sanatseverlerin söylediklerine bakılırsa, resim ekolümüz Avrupa'nın birincisi; heykelticilerimizin birçok yapıtları, eskiler tarafından bile beğenilecek nitelikte. Bu sanatlar arasında müzik, bizde, on beş yıldan bu yana belki de en fazla ilerleme gerçekleştirmiş sanattır. Diri, atılgan ve verimli bir dehanın çalışmaları sayesinde senfonilerimize daha önce tahammül edemeyen yabancılar, şimdi onların tadını almaya başladılar ve Fransızlar da, en sonunda, Lulli'nin bu sanatta yapılması gereken daha birçok şey bırakmış olduğuna ikna olmuş gibi görünüyorlar. M. Rameau, sanatını böylesine yüksek bir düzeye ulaştırınca, kendisini taklit etmeye çalışarak kötüleyen bir yığın sanatçının hem örneği hem kışkırtıcı

çekleşmesini dilemekten sakınam; barbarlık yüzyıllar sürer; çünkü bu, gerçek yaşam ortamımız gibi görünmektedir; akıl ve sağbeğeni geçip gitmektedir.

Töreleri yozlaştırdıklarını ileri sürmekle suçladığı bilimlere, usta ve filozof bir yazarı⁴⁾ yönelttiği kötülerle burada cevap vermek belki de pek yer-siz kaçmaz. Elinizdeki gibi bir yapının başında, bu yazarla bir duygudaşlık içinde bulunmamız bize pek uygun düşmeyecektir ve üstelik, sözünü ettiğimiz üstün yetenekli insan, yapıtımıza coşku ve başarıyla katkıda bulunarak çalışmalarımızı onayladığını da göstermiş gibidir. Biz bu yazarı, düşünce ve bilgi kültürü ile bu kültürün kötüye kullanılmasını birbirine karıştırdığını ileri sürerek suçlamayacağız kuşkusuz ve besbelli ki bu yazar, kötüye kullanmanın bu bilimlerden ve sanatlardan ayrılmaz olduğunu söyleyerek cevap verecektir. Ama kendisinden, bilimlere ve sanatlara yüklediği kötülüklerden birçoğunun burada sayılıp dökülmesi hem çok uzun sürecek, hem de güç olacak çok daha farklı nedenlerden hiç mi kaynaklanmadığını incelemesini rica ediyoruz. Yazın, Toplum'un gelişip incelmeye katkısı bulunur kuşkusuz, ama dolayısıyla insanlar daha iyi ve erdem daha yaygın hale gelmez. Ne var ki bu, ahlakın bile elinden alınabilecek bir ayrıcalıktır. Ayrıca şunu da söyleyebiliriz: bir vahşiler cumhuriyetinde bile cezalandırılacak olan bazı cürümlere sığınaklık edecek şekilde kullanılabildikleri için yasaları yasaklamak mı gerekir? Üstelik, burada, insan bilgileri aleyhine aklımızdan bile geçirmediğimiz bir itirafta bulunsak da, bu bilgileri yıkmamanın bir yarar sağlayacağına inanmaktan çok uzak olacağız. Çünkü bu durumda, kötülükler yine elimizde kalacak ve üstelik, cehalete de saplanmış olacağız.

Bu bilimler tarihini, insanlar ve yazın kültürü üzerinde büyük etkisi olan çeşitli yönetim biçimlerinin, bunlarda serpilip gelişecek olan ve her biri özel bir üstünlük taşıyan bilgi türlerini de belirlediğini söyleyerek sona erdirelim. Nitekim genellikle, bir cumhuriyette daha fazla sayıda hatip, tarihçi ve filozof ve bir monarşide de daha fazla sayıda şair, tanrıbilimci ve geometrici bulunacaktır. Ama bu kural, sayısız nedenle değişikliğe uğratılamayacak kadar mutlak değildir.

Bu Ansiklopedinin başında yer vermemiz gerektiğine inandığımız genel düşünceler ve görüşlerden sonra nihayet, okurları, sunduğumuz yapıt konusunda daha da ayrıntılı olarak bilgilendirme zamanı gelmiş bulunuyor. Daha önce bu açıdan yayımlanmış olan ve çalışma arkadaşım M. Diderot'un yazdığı *Prospectus*, tüm Avrupa'da büyük övgülerle karşılandığı için, ben bunu, yazarın adına, burada, ikimizin de uygun bulduğu değişiklikler ve eklemeler ile okurların gözü önüne yeniden sereceğim.

4) Bu yazar, *Ansiklopedi*'nin, okurlarımız tarafından çok beğenileceğini umduğumuz müzikle ilgili bölümünü kaleme almış ve bilimlerle sanatların, töreleri yozlaştırdığını kanıtlamak için çok güzel bir Söylem yazmış olan Cenevrelî M. Rousseau'dur. Bu Söylem, Dijon Akademisi tarafından büyük övgülerle 1750'de ödüllendirildi, 1751'in başında Paris'te basıldı ve yazarına büyük bir ün ve saygınlık kazandı. (D'Alembert'in notu.)

Bizde yazının yenilenmesinden bu yana, toplumda yaygınlaşmış genel bilgileri ve insanları fark edilmeksizin daha derin bilgilere eğilimli kulan o bilgi tohumunu bir bakıma, Sözlüklere borçlu olduğumuz inkâr edilemez. Bu tür yapıtların elle tutulur yararlılığı, onları öylesine yaygınlaştırmıştır ki, bugün artık, bu yapıtları savunmaktan çok onları övmek durumundayız. Bu yapıtların, yardımları ve bilgilenme kolaylıklarını çoğaltarak, çalışma ve inceleme aşkını söndürdüğü ileri sürülüyor. Oysa biz, tembelliği ve sağbeğenin yozlaşmasını, Sözlüklerin çok sayıda olmasından daha fazla, kendini bilgili sayanların kaçıklığında ve filozofların kötüye kullanımlarında aramak gerektiğini ileri sürme konusunda haklı olduğumuzu inanıyoruz. Bu tür derlemeler, bazı kimselere, onların yardımı olmaksızın edinmeye cesaret edemeyecekleri bazı bilgiler vermeye yararlar olsa olsa; ama, gerçekten bilgi edinmeye çalışanlar için kitabın yerini hiçbir zaman tutmazlar. Sözlükler, formları dolayısıyla bile, ancak başvuruya elverişlidirler ve baştan sona okunmaya gelmezler. Bir yazın adamının, tarihi derinlemesine incelemek istediğinde, bu amaç için Moreri'nin Sözlüğü'nü seçtiğini öğrenecek olsak, bize yöneltmek istenen sitemi haklı buluruz. Bilgilenme olanaklarını kolaylaştırmaya sınır tanınamamak gerektiğine inanmış olmasaydık, şikâyet konusu olan bu sözümona kötüye kullanmanın; yöntemlerin, temel bilgilerin, özetlerin ve kitaplıkların çoğalmasından kaynaklandığını ileri sürmekte belki de daha haklı olacaktık

İnsanların, günümüze kadar, bilimlerde ve sanatlarda gerçekleştirdikleri her şey, birkaç cilde indirgenerek, bu olanaklar daha da derli toplu hale getirilebilir. Gerçekten yararlı olan tarihsel olayları bile kapsayacak bu tasarının gerçekleştirilmesi, olanaksız olmayacaktır belki de ve buna girişilmesi, en azından dilenecek bir şeydir; çünkü, böyle bir yapıt, birbirlerini kopya etmekten başka bir şey yapmayan kimselerin yazdıkları kitaplardan bizi kurtaracaktır sonunda, Sözlüklerle alay edilmesinin etkisinde kalmamamızı sağlayacak bir başka şey de, en değerli gazetecilerin de aynı ölçüde zayıf bir temele dayanılarak eleştirilmesinin olanaklı olabilmesidir. Onların da amacı, özü bakımından, yüzyılımızın daha önceki yüzyılların bilgilerine eklediği bilgileri özet olarak sunmak; özgün metinleri bir yana bırakmayı öğretmek ve dolayısıyla, hasımlarımızın yerinde bırakılmasını istedikleri dikenleri koparıp çıkarmak değil midir? İyi özetlerle öyle çok gereksiz okumadan kurtulacağız ki!

Dolayısıyla biz, sanatlara ve bilimlere ilişkin bütün konularda başvurulabilecek ve başkalarını eğitmek cesaretini kendilerinde bulanlara yol gösterdiği gibi, sadece kendileri için bilgi edinmek isteyenleri de aydınlatacak bir Sözlüğün el altında bulunmasının önemli olduğuna inandık.

Bugüne kadar hiç kimse böylesine büyük bir yapıtı tasarlamadı ya da en azından hiç kimse, bunu gerçekleştirmedi. Bütün bilginler arasında, böyle bir işin güçlüklerini en iyi görebilecek olan Leibniz, bu güçlüklerin aşılmasını arzuluyordu. Ama öte yandan, Ansiklopediler vardı ortada ve Leibniz, böyle bir yapıt isterken, bunları bilmiyor değildi.

Bu yapıtların çoğu, geçen yüzyıldan önce yayımlandı ve tamamen küçümsenmedi. Bunların, yüksek bir kavrayışa tanıklık etmedikleri halde, en azından, çalışma ve bilgi ürünü oldukları söylenebilir. Ama bu Ansiklopediler bizim için ne gibi bir önem taşıyabilir ki? Bugün, o dönemlerde göz ucuyla bile görülmeyen nice hakikat bulunmadı mı? O dönemde gerçek felsefe beşikteydi; sonsuzluk geometrisi henüz yoktu; deneysel fizik ancak ortaya çıkmıştı; diyalektik diye bir şey de yoktu ve sağlıklı bir eleştirinin yasaları, hiç mi hiç bilinmiyordu. Bu Öndeysi'te sözünü ettiğimiz çeşitli ünlü yazarlar ve onların çizgini izleyen ünlü kişiler, yoktu ortada ya da henüz bir şeyler yazmamışlardı. Araştırma ve yarışma anlayışı, bilginleri harekete geçirmiyordu; belki daha az verimli, ama daha az rastlanır olan bir başka anlayış, yani şaşmazlık ve yöntem anlayışı, yazının çeşitli bölümlerini egemenliği altına almamıştı ve çalışmaları, bilimleri ve sanatları bunca ilerletmiş olan Akademiler de kurulmamıştı.

Sözünü ettiğimiz büyük adamların ve bilim topluluklarının buluşları, gerçi daha sonra, bir ansiklopedik Sözlüğün oluşturulmasına büyük yardımlarda bulunmuştur, ama bilgi malzemesinin çok büyük ölçüde artışının, böyle bir yapının gerçekleştirilmesini, başka bakımlardan çok daha güçleştirdiğini de belirtmeden geçmemek gerekir. İlk Ansiklopedicilerin ardından gelenlerin çok atak ya da kendini beğenmiş olup olmadıklarını yargılamak bize düşmez ve dolayısıyla onların hepsini ünleriyle baş başa bırakıyoruz; ama aralarında en tanınmış olan Ephraim Chambers'ı, üstün niteliklerini değerlendirmek için özel nedenlerimiz olduğundan, onlardan ayrı tutuyoruz.

Londra'da art arda çok sayıda baskısı yapılan, yakın zamanda Italyanca'ya çevrilen ve İngiltere'de ve öteki ülkelerde kendisine yöneltilen övgülere layık olduğunu belirtmemiz gereken Chambers'ın *Ansiklopedi'si*, bu yazarın yapısını oluştururken kullandığı içeriğin büyük bölümünü ölçüsüzce ve seçim yapmadan devşirdiği yapıtlar, İngilizce'den önce bizim dilimizde bulunmasaydı, belki hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. Dolayısıyla, bizim Fransızlar, yalın ve düpedüz bir çeviri konusunda ne düşüneceklerdi? Bu durum, bilginlerin ve uzun zamandır sahip oldukları zenginlikler, kendilerine sadece şatafatlı ve yeni bir adla sunulan okurların öfkelenmesine yol açacaktı kuşkusuz.

Bu yazara, hakkını vermekten asla kaçınmıyoruz. Chambers, bir bilimin ya da sanatın ilk ilkelerinden en uzak sonuçlarına kadar kesintisiz olarak inmeyi ve en uzak sonuçlarından ilk ilkelerine kadar yeniden çıkmayı; belli bir bilimden ya da sanattan bir başkasına fark edilmeyecek biçimde geçilmesini ve deyiş yerindeyse, yazın dünyasını, yolunu kaybetmeden baştan başa dolaşmayı sağlayan ansiklopedik düzenin ya da zincirin yararını ve üstünlüğünü çok iyi kavramıştı. Sözlüğünün planının ve taslağının çok iyi olduğu konusunda onunla aynı fikirdeyiz ve eğer uygulanması belli bir yetkinlik derecesine ulaştırılmış olsaydı, gerçek bilimin ilerlemesine, bilinen kitapların yarısından daha büyük katkıda bulunmuş olacağına inanıyoruz. Ama bu yazara olan bütün yükümlülüklerimize ve yaptığı çalışmadan çok fazla yararlanmamıza rağmen, bu çalışmaya birçok şey eklemek gerektiğini görmekten de kendimizi alamadık.

Gerçekten de, bilimlere ve sanatlara ilişkin her şey, iki yapraklı formlardan oluşan iki cilt içine nasıl sıkıştırılabilir? Böylesine geniş bir konunun, sadece terimler ve adlar dizini, eğer eksiksizse, bir cilt tutacaktır. Dolayısıyla, Chambers'ın yapıtında, birçok maddenin yer almaması ya da kesintiye uğraması gerekli olmuştur.

Bunlar tahmin değil. Chambers'ın tam çevirisi bize verilmişti; bilimler konusunda birçok şeyin eksik olduğunu; özgür sanatlarda, sayfalar tutması gereken şeyin bir sözcükle geçiştirildiğini; mekanik sanatların ise, baştan aşağı tamamlanması gerektiğini saptadık. Chambers kitaplar okumuş, ama zanaatkarları görmemişti; oysa, atölyelerde öğrenilecek çok şey vardı. Zaten, buradaki eksiklikler, bir başka yapıttaki eksikliklere benzemez. Bir Sözlükte yer almamış olan bir madde, bu yapıtın kusurlu olmasına yol açar sadece. Oysa aynı durum, bir Ansiklopedide zincirlenişi bozar ve hem biçime, hem de içeriğe zarar verir. Yapıtındaki bu eksikliği örtbas etmek için Ephraim Chambers'ın ustalığı gerekli olmuştur.

Ama bu İngiliz Ansiklopedisi üzerinde daha fazla durmayarak, Chambers'ın yapıtının dayandığımız biricik temel olmadığını, oradaki maddelerden birçoğunun yeniden yazıldığını; başka maddelerin hemen hiçbirinin, ekleme, düzeltme ya da çıkartma yapılmadan kullanılmadığını ve Chambers'm, sadece özellikle başvurduğumuz yazarlardan biri arasında yer aldığını burada belirtiyoruz. Bu İngiliz Ansiklopedisinin çevrilme tasarısına bile on yıl önce yöneltilen övgüler, bizim yapıtımızın zarar görmeyeceği ölçüde ondan yararlanmamıza bizi yönelten bir nedendi.

Bu Ansiklopedinin matematiğe ilişkin bölümü, olduğu gibi korunmasını en fazla gereken bölüm gibi geldi bize; ama, bu bölümde de yapılan büyük değişiklikler, bunun ve başka bölümlerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koyar.

İngiliz yazarından ayrıldığımız ilk konu, yerine bir başkasını koymamız gerektiğini düşündüğümüz bilimler ve sanatlar soyağacıydı. Çalışmamızın bu bölümü, yukarda yeterince açıklandı. Bu bölüm, ancak, iki yapraklı formlardan oluşan birçok cilt olarak ortaya konabilecek olan ve bir gün insanların bütün bilgilerini kapsaması gereken bir yapıtın çerçevesini sunuyor okurlarımıza.

Böylesine geniş bir konu karşısında, bizimle birlikte aşağıdaki düşüncelere dalmayacak kimse yoktur. Günlük deneyim, bir yazarın bütün yaşamı boyunca üzerinde özel olarak çalıştığı bir bilimi ya da sanatı derinlemesine ele almasının ne kadar güç olduğunu fazlasıyla gösterir. Dolayısıyla, bütün bilimleri ve sanatları tek başına ele almaya kalkışan bir kimsenin ne kadar kendini bilmez ve dar görüşlü olabileceğini bir düşünün!

Bundan da, taşımamız gereken bu kadar ağır yükü kaldırabilmek için onu paylaşmak gerektiği sonucunu çıkardık; ve hemen gözlerimizi, yeter sayıda bilgin ve zanaatkâra; usta ve yetenekleriyle ün kazanmış zanaatkâra; çalışmalarına bu işi emanet etmemiz gereken özel alanlarda çaba harcamış bilginlere diktik. Her birine, uygun olan bölümü verdik; zaten bazıları, bu yapıtın ger-

ekleşmesini üzerimize almamızdan önce, kendi bölümlerini hazırlamış durumdaydılar. Okur, onların adlarını görecektir ve bu konuda bize sitem etmeyecektir kuşkusuz. Böylece herkes, kendi bildiğinden başka bir konuyla meşgul olmadığı için, eskilerin ve modernlerin yazdıklarını sağlıklı bir biçimde yargılamak ve bu yazarlardan aldığı yardımlara kendi dağarcığından çıkardıklarını eklemek durumundaydı. Kimse bir başkasının alanına burnunu sokmadı ve belki de hiçbir zaman öğrenmemiş olduğu bir şeye karışmadı ve biz de szlklerin çoğunda bulunmayan daha fazla yönteme, kesinliğe, genişliğe ve ayrıntıya kavuşmuş olduk. Bu planın, yapıtı yönetenin önemini çok azalttığı doğrudur, ama aynı durum, yapıtın yetkinliğine pek çok şey ekledi; dolayısıyla, okurlar hoşnut kalırsa, biz yeterince şan şeref kazandıığımızı her zaman düşüneceğiz. Kısacası, alışma arkadaşlarımızın her biri, üzerine aldığı bölümü bir Sözlük olarak gerçekleştirdi ve biz bütün bu Sözlükleri bir araya getirdik.

Bu yapıtta abece sırasını izlememizi gerektiren sağlam nedenler olduğuna inanıyoruz. Bir sözcüğün anlamı konusunda bilgi edinmek isteyenler, onu abeceli bir Sözlükte, bütün öteki sözlüklerde olduğundan daha kolayca bulacağı için, abece düzeni bize, daha elverişli ve kolay göründü. Bütün bilimleri, her birini bir Sözlük yaparak ayrı ayrı ele alsaydık, abece art arda gelişinde kaçınılmaz olduğu iddia edilen karışıklık, bu yeni düzende de yer almakla kalmayacak; ama böyle bir yöntem, çeşitli bilimlerde ortak olan ve birçok kere tekrarlanması ya da rastgele yerleştirilmesi gereken sözcüklerden ötürü, birçok sakıncayla karış karışya kalacaktı. Öte yandan her bir bilimi ayrı ayrı ve sözcüklerin değil de fikirlerin düzenine göre ele alsaydık, böyle bir yapıtın formu, aradığını ancak büyük bir zahmetle bulacak olan okurlarımızın çoğu için daha da az elverişli olacaktı ve bilimlerle sanatların ansiklopedik düzeni bundan pek az şey kazanacaktı ve sözcüklerin ansiklopedik düzeni ya da daha doğrusu, bilimlerin birbirleriyle iletişim kurdukları ve bitiştikleri konular, gözden tamamen kaybolup gidecekti. Oysa, izlediğimiz planda, her iki amaca da cevap vermekten kolay bir şey yoktu ve yukarda ayrıntılarıyla akladığımız da budur. Öte yandan, her bir bilim ya da sanatın bir ayrı ve bildiğimiz kitap formunda yazılması ve bu çeşitli kitapların sadece Ansiklopedi adı altında bir araya getirilmesi söz konusu olsaydı; böyle bir yapıt için bu kadar çok sayıda insanı bir araya getirmek çok daha g olacaktı ve çalışma arkadaşlarımızdan çoğu, yapıtlarını çok sayıda başka yapıtla karışmuş görmekten çok, ayrı olarak vermeyi yeğleyeceklerdi kuşkusuz. Üstelik, bu sonuncu planı izleseydik, n dolayısıyla olduğu gibi okurlar tarafından kabul görmüş olan ve bizim de kendisine uymak istediğimiz eski *Prospectus* dolayısıyla da kullanmayı arzuladığımız İngiliz Ansiklopedisinden yararlanmayı bir yana bırakmak zorunda kalacaktık. Bu Ansiklopedinin tam çevirisi, onu basmaya girişmiş olan kitaplar tarafından bize verilmişti; biz de bu evriyi, hiçbir hazırlık malzemesini görmeden işe başlamak yerine, evriyi elden geçirmek, düzeltmek ve zenginleştirmekten daha memnun kalan çalışma arkadaşlarımıza dağıttık. Bu malzemenin çoğu onlar için yararsız olmakla birlikte, en azından, kendilerinden beklenen çalışmaya

daha ıstikle girişmelerini sağladı ve böyle olmasaydı, belki de çoğu, böyle bir çalışmayı reddedecekti. Öte yandan, bizim yönetici olmamızdan çok önce kendi bölümlerini almış olan bu bilginlerden bazıları, abece düzenine dayanan eski tasarı uyarınca çalışmalarında hayli ilerlemişlerdi. Dolayısıyla, onaylamaya daha az eğilimli olsaydık bile, bu tasarımı değişikliğe uğratmak olanaksızdı bizim için. Ayrıca, örnek aldığımız İngiliz yazarına, boyun eğmek zorunda kaldığı abece düzeni konusunda hiçbir güçlük çıkarılmadığını biliyorduk ya da en azından buna inanmakta haklıydık. Dolayısıyla her şey, bu yapıtı, eğer son sözü biz söyleyecek olsaydık da seçerek izleyeceğimiz bir plana uygun olarak gerçekleştirmek zorunda bırakıyordu bizi.

Çalışmamızda biraz uyanıklık gerektiren biricik işlem, iki bilimi ya da sanatı birbirinden ayıran boşlukları doldurmak ve birçok yazarın konusu gibi görüldüğü ve bu yazarlar da birbirlerine güvendikleri için hiçbiri tarafından yazılmamış maddelerin arasındaki aksak zincirleşiyi yeniden kurmaktır. Ama, bir bölümden sorumlu olan kimsenin, eklenmiş parçalarda bulunabilecek yanlışlardan sorumlu tutulmaması için bu parçaları bir yıldızla ötekilerden ayırmaya dikkat edeceğiz. Verdiğimiz sözü harfiyen tutacağız; başkasının çalışmasını kutsal bir şey olarak göreceğiz ve yazısının, baskı sırasında, değişikliklerden geçmesinin gerekli olduğu durumlarda, yazara danışmaktan geri kalmayacağız.

Her maddenin ya da her bölümün içeriğinin ya da inceleme konusunun kendine özgü bir üslubu vardır. Gerçekten de bir kimya işlemi, eski kaplıcaların ya da tiyatroların ve bir çilingirin çalışması, bir tarnıbilimcinin dogma ya da disiplin konuları üzerindeki araştırmalarının anlatıldığı üslupla anlatılamaz. Her şeyin kendine özgü bir rengi vardır ve belli bir tekdüzeliğe indirgemek, çeşitli çalışma türlerini birbirine karıştırmak demektir. Üslup arılığı anlam açıklığı ve şaşmazlığı, bütün maddelerin ortak nitelikleri olabilir ancak ve bunların da, maddelerde görüleceğini umuyoruz. Daha fazlasını yapmaya kalkışmak, geniş kapsamlı yapıtlarda hemen her zaman görülen, ama oysa, konuların çok çeşitli olmasının bu yapıtı kurtaracağı tekdüzeliğe ve tatsızlığa düşme sonucunu doğuracaktır.

Okurları bilgilendirmek için, ilgi duyduklarını söyleyebileceğimiz girişimin özü, bu girişim başarılı olursa sağlayacağı yararlar, bizden önce aynı girişime kalkışanların iyi ya da kötü başarıları, bu girişimin içeriğinin genişliği, uyduğumuz düzeni, her bölümün nasıl paylaşıldığı ve yönetici olarak işlevlerimiz konusunda yeterince söz söyledik.

Ansiklopedidir. bütün içeriği, üç temele indirgenebilir: bilimler, özgür sanatlar ve mekanik sanatlar. Önce bilimler ve özgür sanatlarla ilişkili olan şeyleri ele alarak başlayacak ve mekanik sanatlarla bitireceğiz söyleyeceklerimizi.

Bilimler konusunda çok şey yazıldı. Özgür sanatları konu alan kitap sayılmayacak kadar çoğaldı ve yazın dünyasında adeta bir taşkın yarattı. Ama bunların arasında gerçek ilkeleri açıklayanlar o kadar az ki! Bu ilkeleri laf kalabalığına boğan ya da yapmacık bilgisizlikler içinde yitirenler de ne kadar çok!

Otorite yüzünden zorla geçerlik kazanan ve bir hakikatin yanına konmuş bir yanlışın bu hakikati gözden düşürdüğü ya da sırf bu komşuluktan ötürü yanlışın kendini geçerli kıldığı bu tür ne kadar çok kitap var! Daha az, ama daha iyi yazılıysaydı, daha doğru davranılmış olurdu kuşkusuz.

Bütün yazarlar arasında, genel olarak en iyi diye kabul edilmiş olanlara öncelik verildi. İlkeler de buradan çıkarıldı. Onların saydam ve şaşmaz açıklamalarına, örnekler ya da sürekli olarak edinilen yetkili katkılar eklendi. Alışıl-gelmiş sıradan davranış kaynaklara göndermek ya da çoğu zaman aslına sadık olmayan ve hemen her zaman açıklık taşımayan alıntılar yapmaktır. Bu durumda, bir maddeyi oluşturan çeşitli bölümlerde, şu ya da bu konuya ilişkin olarak hangi yazara başvurmak gerektiği kestirilemez, ya da hepsine baş vur-mak gerekip gerekmediği anlaşılamaz; bu anlaşılsa bile, işin iç yüzünü anlayıp doğrulama yapmak uzun süre alan güç bir iş olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, bu kusura düşmemek için elden geldiğince çalışıldı ve maddelerin içinde, tanıklıklarına dayanan yazarların adları verildi; gerektiği zaman onların met-nine yer verildi; çeşitli görüşler karşılaştırıldı, nedenler tartıldı; kuşku ya da kuşkudan sıyrılma nedenleri ileri sürüldü; kimi zaman da bir kara bile varıldı; içimize işlemiş yanlışlar ve önyargılar, elden geldiğince yıkılmaya çalışıldı ve özellikle bunların çoğaltılmamasına ve sürdürülmemesine özen gösterildi. Ha-kikate duyulan ilgi ve ele alınan içeriğin önemi gerekli kıldığında, bilgi ver-mekle uyumadığı durumda hoşla gitmeyi her zaman feda edecek biçimde sözü uzatmaktan da korku duymadık.

Burada tanımlar konusunda önemli bir açıklama yapacağız. Bilimlere ilişkin genel maddelerde, Sözlüklerde ve öteki yapıtlarda genellikle görülen ve bir bilim ele alınırken önce tanımının verilmesini gerekli kılan geleneğe uygun olarak davrandık. Hem de elimizden geldiğince yalın ve kısa bir tanım verdik. Ama bir bilimin ve özellikle soyut bir bilimin tanımının bu bilim konusunda en azından başlangıç bilgilerinden yoksun bir kimseye bir fikir verebileceğini san-mamak gerekir. Gerçekten de, bir bilim, belli bir konuya ilişkin kuralları ve ol-gular sisteminden başka nedir ve sistemin kapsamında ne bulunduğunu hiç mi hiç bilmeyen bir kimseye, bu sistem hakkında bir fikir nasıl verilebilir? Aritme-tiğin, sayıların özelliklerinin bilimi olduğu söylendiği zaman, bu bilim konu-sunda bilgisi olmayana, felsefe taşının altın üretmenin sırrı olduğu açıklandığı zaman verilenden daha iyi bilgi mi verilmiş olur? Bir bilimin gerçek tanımı; bir bedeninin tanımının, bu bedeninin ayrıntılı bir biçimde betimlenmesinden başka bir şey olmadığı gibi, bu bilimin ele aldığı şeylerin ayrıntılı bir açıklanmasın-dan başka bir şey değildir ve dolayısıyla bizce, bilimlerin tanımları denen şey-lerin her birini, bu bilimi ele alan incelemenin başına değil de sonuna koymak daha doğru olacaktır ve bu da, elde edilmiş kavramların çok büyük ölçüde özetlenmiş bir sonucu olacaktır. Zaten bu tanımlarda, kavramı çoğunlukla bili-min kendi kavramı kadar güçlkle saptanabilen bulanık ve soyut deyişlerden başka ne var? Aritmetiğin daha önce sözü edilen tanımındaki *bilim*, *sayı* ve *özel-lik* sözcükleri bunun örnekleridir. Genel terimler gereklidir kuşkusuz ve onlar-

dan sağlanacak yararın ne olduğunu da bu yazımızda daha önce gördük; ama bunların tanımlanmasında sözcüklerin kötüye kullanılması söz konusudur ve çoğunlukla kimi zaman bilerek kimi zaman da zorda kalarak başvurulmuş bir kötüye kullanmadır bu. Ama şunu da yinelileyim ki biz, değiştirilmesi bize düşmediği ve Sözlüğün formu da gerekli kıldığı için bu konuda geleneğe uyduk. Ama önyargıları kollarken, sağlıklı olduğuna inandığımız fikirleri burada açıklamaktan kaygı duymamız da gerekmedi. Şimdi, yaptığımızın hesabını vermeye devam edelim.

Bilimlerin ve sanatların ülkesi, yığınsallık ve sıradanlıktan uzak bir dünyadır ve orada her gün buluşlar gerçekleştirilir ve bunlara ilişkin masalımsı öyküler anlatılır. Dolayısıyla, doğru olanları pekiştirmek, yanlış olanlar konusunda uyarıda bulunmak, nerelerden yola çıkmış olduğunu saptamak ve bulunması gerekenin araştırılmasını böylece kolaylaştırmak önem taşıyordu. Olguların sayılıp dökülmesinin, deneylerin karşılaştırılmasının, yöntemlerin tasarlanmasının biricik amacı, dehayı, kendisine bilinmeyen yollar açma ve büyük adamların aldıkları yolun bitimini ilk adım gibi görerek yeni buluşlara doğru ilerleme konusunda yüreklendirmektir. Bilimlerin ve özgür sanatların ilkelerini, onların kökeninin ve art arda gerçekleştirdikleri ilerlemelerin tarihi ile birlikte ele almanın amacı da budur. Eğer bu amaca ulaştıksa, sağlıklı düşünen kimseler, kendilerinden önce bilinenleri arayıp bulmaya çalışmak zorunda kalmayacaklardır. Bilimler ve özgür sanatlar alanında daha sonra gerçekleştirecek verimlerde, buluşlar ortaya koyanların, kendi dağarcıklarından yaptıkları katkılarını, kendilerinden önce gelmiş olanlardan aldıklarından ayırt etmek kolaylaşacak; çalışmalar gerektiği gibi değerlendirilecek ve dehadan yoksun oldukları halde ün kazanma açgözlülüğü için de olan ve eski sistemleri yeni fikirlermiş gibi ileri süren kişilerin maskesi de düşürülmüş olacaktır. Ama bu olanakları ortaya koyabilmek için, her konuya gereken genişliği vermek, öze ilişkin olanın üzerinde ısrar etmek ve ayrıca, kılı kırk yarmalardan vazgeçmek ve bir sözcükle açıklanabilecek olanın üzerinde uzun uzadıya durmak, itiraz edilmeyen bir şeyi kanıtlamaya kalkışmak ve apaçık olanı açıklamak gibi yaygın bir kusurdan kaçınmak gerekti. Açıklamaların eksik de, gereğinden fazla da olmamasına dikkat ettik. Bu açıklamaları yaptığımız her yerde, bunların gerekli olduğu ve yapılmadıkları yerlerde de zaten fazla olacakları görülecektir. Sağlam bir akıl yürütmenin yeterli olduğuna inandığımız bir konuda kanıtları üst üste yığmaktan da kaçındık ve güçlerini ancak sayılarından ve birbirleriyle uyumlarından aldıkları zaman bu kanıtları çoğaltmaya yöneldik.

Bilimlerin temellerine ilişkin maddeler üzerinde büyük bir titizlikle durduk; çünkü bunlar, bütün ötekilerin temelidirler. Bundan ötürü, bir bilimin temelleri, çok ötede ve uzakta olanlarla gerektiği gibi açıklanabilir ancak; çünkü bu çok ötedeki temeller, bilimin çeşitli bölümlerine uzanan genel ilkeler sistemini kapsarlar ve bu ilkeleri ortaya koymaya en elverişli yordamı tanıyıp bilmek için onu çok geniş ve çeşitlenmeli bir biçimde uygulamak gerekir.

Bunlar bizim göz önünde tutmamız gerekmiş olan sakınlardır. Girişi-

mimizin talihliliğine borçlu olduğunu söyleyebileceğimiz ve hiç de beklemediğimiz halde kavuştuğumuz başka olanaklar yanında, güvendiğimiz ve dayandığımız başka olanaklar da vardı. Bunlar, bize, bilim ve sanat meraklılarının aktardıkları ya da bilginlerin sağladıkları elyazmalarıydı. Bu kimseler arasında özellikle Prusya Edebiyat ve Bilimler Akademisi daimi sekreteri M. Formey'i anmak isteriz. Bu ünlü akademisyen, aşağı yukarı bizimki gibi bir Sözlük yapmayı düşünmüştü ve hazırladığı büyük bir bölümü bize yüce gönüllükle verdi. Dolayısıyla, kendisini saygıyla anmaktan geri kalmayacağız. Ayrıca, Sözlüğümüzün bir bölümünü hazırlamayı üzerine alan ve çalışma odasında tamamlanmış halde duran ve girişimimiz aracılığıyla yayımlanmasını kabul etmek lütfunda bulunan sanatçı ve bilginlerin araştırmaları ve gözlemleri de kaynaklarımız arasındaydı. Genel ve özel gramer maddelerinin hemen hepsi bu türden olanlardır. Şimdiye kadar bilinen hiçbir yapıtın, Fransız dilinin kuralları ve kullanımları ve hatta genellikle dillerin doğası, kökeni ve felsefesi konularında bizimki kadar zengin ve bilgilendirici olmadığını söyleyecek durumda olduğumuza inanıyoruz. Dolayısıyla, bilimler konusunda olduğu gibi özgür sanatlar konusunda da, okurlarımıza, belki de hiçbir zaman karşılaşamayacakları birçok yazınsal içerik sunacağız.

Ama, bu iki önemli dala ilişkin bilgilerin, daha sağlam ve yetkin bir biçimde okura sunulmasında, her yandan aldığımız nazik yardımların; büyüklerin korumasının ve birçok bilginin ilgi duymasının ve ilişki kurmasının da daha az katkısı olmamıştır. Genel kitaplıklar, özel çalışma odaları, derlemeler, vb.; evet her şey yazın alanında yapıtlar ortaya koyanlar ya da yazını sevenler tarafından yararlanmamız için açılmıştı bize. Biraz ustalık ve çok fazla harcama, sadece iyi dileklilikten elde edilemeyecek şeyi sağladı ve olumlu karşılıkları da, başvurduğumuz kişilerin gerçek tedirginliklerini ya da yapmacık korku ve telaşlarını hemen her zaman yatıştırdı.

Kralın hekimlerinden biri ve Kraliyet Edebiyat Akademisi üyesi olan M. Falconet, bilgileri kadar geniş zengin bir kitaplığa sahiptir ve üstelik, bilginlere bu kitaplardan yararlanma olanağı sağlamak gibi soylu bir davranış gösterir ve bize de bu bakımdan dilediğimiz bütün yardımları tam anlamıyla yapmıştır. Geniş bilgisine ince zekâlılığı ve filozofluğu da ekleyen bu yazın adamı, maddelerden bazısına göz atmak ve bize yararlı öğütler vermek ve açıklamalar yapmak lütfunda da bulundu.

Krallık Kitaplığı sorumlusu M. l'abée Sallier'ye de minnet borçluyuz; büyük bir girişime yardımcı olmanın da hazzıyla katmerlenen doğal nezaketiyle, sorumlusu olduğu zengin kaynaklardan, Ansiklopedi'mizin bilgi içeriğini ve hoşça giderliğini artıracak her şeyi seçip yararlanmamıza izin verdi. Hükümdarın yaptığı seçim, onun görüşlerine uyulabildiği zaman haklı çıkarılır ya da yüceltilir. Dolayısıyla, bilimler ve sanatlar kendilerine arka çıkmış bir hükümdarın dönemini verimleriyle ünlendirmeye fazla katkıda bulunamazlar. Onların tarihçisi ve gerçekleştirdikleri ilerlemelerin seyircisi olan bizler ise, sadece bunları gelecek kuşaklara aktarmakla uğraşacağız. Sözlüğümüzü açtıklarında, bu

kuşakların, o dönemde bilimler ve sanatlar böyleydi demeleri yeter. Kendi buluşlarını bizim saptadıklarımıza eklemeleri ve insan zihninin ve ürünlerinin tarihinin en uzak yüzyıllara kadar uzanması da yeterlidir. Ve yeter ki Ansiklopedi, zamandan ve devrimlerden korunmuş olsun. Bunun temellerini attığımız için koltuklarımız kabarmasın mı? Eski halkların; Mısırlıların, Kaldelilerin, Greklerin, Romalıların, vb., çalışmaları, onların dillerinin gerçek ilkelerini de açıklayan bir ansiklopedik yapıyla aktarılmış olsaydı, babalarımız ve bizim için ne kadar büyük bir avantaj olacaktı! Öyleyse, geçmiş yüzyılların bizim yüzyılımız için yapmamış olduğuna esef ettiğimiz şeyi, gelecek yüzyıllar için biz yapalım. Eğer eskiler, birçok büyük verim ortaya koydukları gibi bir Ansiklopedi gerçekleştirebilselerdi ve sadece bu yapıt ünlü İskenderiye Kitaplığı yangınından kurtulmuş olsaydı, öteki yapıtların kaybolması konusunda avuntu duymamıza neden olabilirdi demek cüretini bile buluyoruz kendimizde.

Bilimler ve edebiyat konusunda okurlarımıza açıklamamız gerekenler işte bunlar. Mekanik sanatlar bölümü de en az bu kadar ayrıntılara girmeyi ve özeni gerektirir. Belki de hiçbir zaman bu kadar çok güçlük bir araya gelmemiştir ve bunları aşmak için gerekli yardım da, kitaplarda bu kadar az bulunabilirdi. Bilimler üzerine çok şey yazıldı; özgür sanatların çoğu konusunda gerektiği gibi iyi şeyler yazılmadı pek, ama mekanik sanatlar konusunda ise hemen hiçbir şey yazılmadı. Gerçekten de, bu konunun genişliği ve verimliliğine oranla, yazarların yapıtlarında ne kadar az şey bulunuyor, değil mi? Mekanik sanatları ele almış biri, söyleyeceği şey konusunda pek bir şeyler bilmiyordu ve bu konuyu, çok daha iyi bir kitabın yazılması gerektiğini belirtecek biçimde işlemiştir. Bir başkası, zanaatkâr olarak değil de, daha çok gramerci ve edebiyatçı olarak ele aldığı bu konuya şöyle bir dokunup geçmişti. Bir üçüncüsü daha bilgiliydi, ama sözü öylesine kısa kesmişti ki, zanaatkârların çalışmaları ve makinelerinin betimlenmesi, yani bir başına koca kitaplar yazılmasını gerektiren bu konu, onun yapıtında çok küçük bir bölüm oluşturunuyordu. Chambers, bizim yazarlarımızdan çevirdiklerine hemen hiçbir şey eklememiştir. Dolayısıyla bütün bu durum, işçilere başvurmamızı gerektiriyordu.

Biz de, Paris'in ve krallığın en usta işçilerine başvurduk; onların atölyelerine gitmek, söylediklerini yazmak, düşüncelerini ortaya dökmelerine yardımcı olmak; bunlardan, mesleklerine özgü terimler çıkarmak, çizelgeler yapmak ve bunları tanımlamak, anılar anlatanlarla konuşmak ve bazılarıyla hem uzun, hem de sık sık yaptığımız görüşmelerle, başkalarının kusurlu, karanlık ve kimi zaman gerçeğe uymaz açıklamalarını düzeltmek (bu tür bir sakıncalı davranmak gerekliydi) zahmetine girmekten kaçınmadık. Aynı zamanda edebiyatçı da olan zanaatkârlar vardı ve onların adını burada anabilirdik, ama sayıları pek az olacaktı. Mekanik sanatlarla uğraşanların çoğu, bu işi mecburiyet sonucu kabul etmişlerdi ve içgüdüyle iş görüyorlar. Bin işçi arasında, kullandığı aletler ve yaptıkları ürünler konusunda anlaşılabilir açıklamalar yapan on kişi zar zor bulunur. Kırk yıl çalıştıkları halde makinelerinin ne olduğunu pek bilmeyen işçilerle karşılaştık. Onlara, Sokrates'in övündüğü zahmetli ve nazik iş-

levi, yani ruhları doğurtma işlevini, obstetrix animorum'u uygulamak gerekti.

Ama insanın kendisi çalışmadan, kendi elleriyle bir makineyi işletmeden ve ürünün ortaya çıkışını kendi gözleriyle görmeden, üzerinde kesin ve açık bir biçimde söz edemeyeceği nazik ve ince işler de vardır. Bundan ötürü birçok kez, makineler almak, bunları kurmak, işe bizzat girişmek ve adeta kendini bir çirak durumuna sokmak ve başkalarına, iyisinin nasıl yapıldığını öğretmek için bizzat kötü ürünler yapmak gerekti.

Her bir sanat için izlenen yöntem şuydu: 1° Kullanılan madde, bulunduğu yerler, bu maddenin hazırlanma tarzı, iyi ve kötü nitelikleri, çeşitli türleri, kullanılmadan önce ya da işlenirken üzerinde uygulanan işlemler ele alındı önce.

2° Bu maddeden yapılan başlıca ürünler ve bunları yapma tarzları üzerinde duruldu.

3° Aletlerin ve makinelerin adı, betimlemesi ve şekilleri, ayrı ayrı parçalar ve bir bütün olarak, içerden ya da profilden görülmesi gereken döküm kalıplarının ve öteki araçların kesitleri verildi.

4° Zanaatkârın sadece ellerinin ya da işi yaparken ve sanatının en önemli ürününü ortaya koyarken tüm olarak görüldüğü bir ya da birçok levhada, işçilik ve başlıca işlemler açıklandı ve betimlendi.

5° Sanata özgü terimler derlendi ve elden geldiğince sağlam bir biçimde tanımlandı.

Ama sanatlar konusunda yazı yazmak ya da bu konularda yazılanları okumak alışkanlığının pek az olması, ele alınan konuyu anlaşılabilir biçimde açıklamayı güçleştiriyor. Şekillere başvurma gereksinimi de buradan doğuyor. Sadece yalın tanımlamalarla dolu bir Sözlüğün, ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun, karanlık ve bulanık betimlemelere düşmeden şekillerden vazgeçemeyeceği, yüzlerce örnekle gösterilebilir. Dolayısıyla, şekillerden yararlanmak bizim için kesinlikle gerekiyordu. Nesneye şöyle bir göz atmak, onun üzerine yazılan bir sayfadan daha çok açıklama sağlar.

Biz, çizerleri atölyelere gönderdik. Makinelerin ve aletlerin taslakları çizildi. Açıkça görülüp algılanmalarını sağlayabilecek hiçbir şey ihmal edilmedi. Kullanımın önemi ve parçalarının çokluğu dolayısıyla bir makinenin ayrıntılı bir biçimde ele alınması gerektiğinde, yalından bileşiğe yönelen bir yol izlendi. Yani, bir ilk şekilde, bu makinenin birbirine karıştırılmayacak kadar çok parçasının bir arada sunulmasıyla işe başlandı. Bir ikinci şekilde ise, bu parçalar, başkalarıyla birlikte gösterildi. Böylece en karmaşık makine bile, düşünce için de göz için de kavranma zorluğu çıkarılmadan yavaş yavaş adeta kuruldu. Kimi zaman, ürüne ilişkin bilgiden makineye ilişkin bilgiye yükselmek ve kimi zaman da makinenin bilgisinden ürünün bilgisine inmek gerekti. Sanat madde-sinde, bu yöntemlere ve bunlardan birini ötekine tercih etme durumuna ilişkin bazı açıklamalar yer almaktadır.

Bütün insanların hemen hepsinde ortaklaşa kavramlar vardır ve bunlar zihinde, sözün sağlayamayacağı kadar açıklıkla bulunurlar. Bunu gibi, o kadar

bildik nesneler vardır ki, bunların şekillerini vermek gülünç olur. Sanatlar, çizilip betimlenmeleri yararsız olacak kadar karmaşık nesneler de ortaya koymuşlardır. İlk iki durumda, okurun, sağduyudan ve deneyimden tamamen yoksun olmadığını varsaydık; sonuncu durumda ise, nesnenin kendisine gönderim yaptık. Her şeyde bir orta yol vardır ve biz burada, bunu gözden kaçırmamaya çalıştık. Her ayrıntısı anlatılmak ve betimlenmek istenen bir sanat için ciltlerce yazı ve levha gerekir. İğne haline gelmeden önce, bir demir parçasının hangi durumlardan geçtiği şekillerle açıklanmak istense, işin sonuna hiçbir zaman ulaşılmayacaktır. Yazılarda, zanaatkârın yordamını son ayrıntısına kadar izlemek ne iyi olurdu! Şekillere gelince, bunları işçinin önemli hareketleriyle ve çizilmesi çok kolay, ama anlaşılması çok güç işlem aşamalarıyla sınırlandırdık. Temel durumları, yani çizilip betimlenmesi iyi yapıldığında, kaçınılmaz biçimde öteki durumların bilgisini de sağlayan durumları göz önünde tuttuk. Yolcuların, yollarını şaşırmasından korkarak adım başına bir yol gösterici diken kimseye benzemek istemedik. Yoldan çıkma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları her yerde, yol göstericilerin bulunmasının yeterli olacağını düşündük.

Ayrıca, zanaatkâr zanaatkâr yapan, işlemektir ve işlemek de kitaplardan öğrenilemez. Zanaatkâr bizim yapıtımızda, sadece, belki hiçbir zaman edineemediği görüşler ve ancak yıllar boyu çalıştıktan sonra ulaşabilmiş olacağı gözlemler bulacaktır. Biz, ciddi okura, merakını gidermek için çalışırken gördüğü bir zanaatkârdan öğrenmiş olabileceklerini ve zanaatkâra da yetkinliğe doğru yürüebilmek için filozoftan öğrenmeyi dilemiş olabileceği şeyi sunuyoruz.

Bilimlerle ve özgür sanatlarla ilişkili şekil ve levhaları, mekanik sanatlardaki aynı anlayış ve tutumlulukla bölüştürdük. Ama bunların da ötekilerin de sayılarını altı yüzün altına düşüremedik. Bunların oluşturduğu iki cildin, bir levhanın arkasına onun *tamı karşısına* düşenin açıklamasını; her şeklin Sözlük'te ilişkin olduğu yere de göndermeler yaparak belirtmeye dikkat ettiğimiz için, yapıtımızın en az ilginç bölümü olmayacağına inanıyoruz. Levhaların ciltlerinden birini açan okur, merakını uyandıran bir makine görse ve bu da, diyelim ki bir öğütme, kâğıt, ipek, şeker, vb., değirmeni olsa, karşı tarafında şekil 50, 51 ya da 60, vb., öğütme değirmeni, şeker değirmeni, kâğıt değirmeni, ipek değirmeni, vb., diye okuyacaktır. Daha sonra da, TANE, ŞEKER, KÂĞIT, İPEK, vb., maddelerine gönderimlerle birlikte özlü bir açıklama bulacaktır.

Gravür, çizimlerin yetkinliğine denk düşecektir ve umuyoruz ki, *Ansiklopedi*'mizin levhaları, sayı bakımından olduğu gibi güzellik bakımından da İngiliz Sözlüğündekileri geride bırakacaktır. Chambers'ta otuz levha var; eski tasarıda yüz yirmi levha öngörülüyordu; bizimkinde ise bunlardan en az altı yüz tane yer alacak.

Yukarda açıkladığımız yardımlara ve çalışmalara rağmen, arkadaşlarımızın ve kendimizin adına, yetersizliğimizi her zaman kabul etmeye ve bize aktarılan bilgilerden yararlanmaya hazır olduğumuzu, rahatlıkla söyleyeceğiz. Bir Ansiklopedinin en büyük yetkinliğe ulaşmasının, yüzyılların çabalarının sonucu olduğundan kuşku duymadığımız için, bu yardımları minnetle kabul edece-

kalktığı bu büyük işe, *Ansiklopedi*'nin çeşitli bölümlerinde eksik olan çok sayıda maddeyi de yazarak, daha az önemli olmayan bir çalışmayı daha ekledi. Bu çalışmaya, felsefenin en güzel yüzyıllarına yarasır bir cesaretle; yazının saygı değerliliğini yücelten bir özveriyle ve yazını seven ve geliştiren ve özellikle *Ansiklopedi* çalışmasına katılmış olanların minnettarlığına layık ateşli bir çabayla verdi kendini. Yapıtımızın çeşitli ciltlerinde, ona borçlu olduğumuz maddelerin ne kadar çok olduğu görülecektir. Bunlar arasında çok sayıda uzun ve kapsamlı madde vardır. İlk cildin basımından birkaç ay önce ayrı olarak yayımladığı SANAT maddesinin kazandığı başarı, M. Diderot'yu, öteki makaleler üzerinde her titizliği göstermesi konusunda yüreklendirdi ve dolayısıyla ben, başka türlerde olmalarına rağmen bu maddelerin SANAT ile karşılaştırılmaya layık olduklarını ileri sürebilirim. En az dikkat gerektiren şeylere bile pek alışkın ve bu SANAT maddesini, sanki başka türlü olabilirmiş gibi çok kanıtlamalı ve metafizik bulan bazı kimselerin haksız eleştirisine burada cevap vermenin bir yararı yok. Konusu soyut ve genel bir terim olan her madde ancak, felsefi ilkelere yükselerek gerektiği gibi ele alınabilir; ama düşünmeye alışmamış olanlar için, bu ilkeleri kavramak güç iştir. Ne var ki biz, birçok kimsenin bu maddeyi çok iyi anladığını haz duyarak gözlemlediğimizi söylemeliyiz burda. Maddeyi eleştirenlerin ise, benzer konulu başka maddelere ilişkin olarak da bize aynı sitemi yöneltmelerini diliyoruz.

İşte, bu muazzam derleme konusunda söylememiz gerekenler bunlar. Derleme, ilgi çekebileceği her şeyle kendini ortaya koyuyor: yayımlanmış olduğunu görme konusunda gösterilen sabırsızlık, basımını geciktiren engeller, bu işi yüklenmemize bizi zorlayan durumlar, bu işe kendimizi verirken sanki bunu kendimiz seçmiş gibi gösterdiğimiz ateşli çaba, iyi yurttaşların bu girişimi övgülerle karşılamaları, aldığımız her çeşit sayısız yardım, hükümetin bize sağlaması gereken ve sağlamak ister gibi görüldüğü koruma, yapıtı daha gün ışığına çıkmadan boğmaya boşu boşuna çalışmış olan güçlü ya da zayıf düşmanlar, ve nihayet, gösterdikleri özen ve çaba için yurtlarına yararlı olma üstünlüğünün sağladığı doyunluktan başka şey beklemeyen ve komploya ya da dala-vereye başvurmayan yazarlar. Biz bu Sözlük'ü ötekilerle karşılaştıracak değiliz; onların hepsinin bize yararlı olduğunu haz duyarak kabul ediyoruz ve bizim çalışmamız, hiçbir şekilde herhangi bir kimsenin çalışmasını kötülemek değildir. Bizi yargılamak, okurlara düşer: onları, konuşanlardan ayırt etmemiz gerektiğine inanıyoruz.

(D'Alembert)

İnsan Bilgileri Sisteminin Ayrıntılı Açıklanması

Fiziksel nesneler, duyular üzerinde etki gösterirler. Bu varlıkların izlenimleri, anlayış gücünde, algılar doğurur. Anlayışgücü, bu algıları, ancak, üç temel yetisiyle, yani bellek, akıl ve imgeleme üç tarzda ele alıp işler. Yani, ya bellek aracılığıyla algılarının düpedüz ve yalın bir dökümünü yapar; ya Akıl'la, bu algıları irdeler, karşılaştırır ve sindirir; ya da imgelem aracılığıyla algıları taklit etmekten ve yapaylarını oluşturmaktan tat alır. İnsan bilgilerinin belleğe dayanan *tarih'e*, akıldan kaynaklanan *felsefe'ye* ve imgelemden doğan *şiiir'e* genel olarak bölümlenmesi (bu bölümleme akla yeterince yakın görünüyor) sonucu buradan doğuyor.

BELLEK VE ONDAN KAYNAKLANAN TARİH

Tarih olgular'a ilişkindir ve olgular ya Tanrı'dan ya insanoğlu'ndan ya da doğa'dan kaynaklanır. Tanrı'dan kaynaklanan olgular, kutsal tarih'in; insanoğlundan kaynaklanan olgular, uygarlık tarihi'nin alanında yer alır ve doğadan kaynaklanan olgular ise, doğal tarih'in konusudur.

TARİH

I. Kutsal. - II. Uygar. - III. Doğal.

I. *Kutsal tarih, kutsal ya da kilise tarihi'ne* ayrılır; anlatının olaydan önce geldiği *kehanetlerin tarihi, kutsal tarih'in* bir dalıdır.

II. Evrensel tarihin dalı olan *uygarlık tarihi, cujus fidei exempla majorum, vicissitudines rerum, fundamenta prudentiae civilis, hominum denique nomen et fama*

comissa sunt [ataların (eskilerin) o inaçlarının örnekleri, konuların değişimleri, hukuksal öngörünün temelleri, kısaca insanın adı ve itibarı birleşti,]' konularına göre, gerçek anlamda uygarlık tarihi ile yazın tarihi'ne ayrılır.

Bilimler, insanların düşünümünün ve doğal kavrayışının ürünüdür. Bundan ötürü, Başyargıç Bacon, hayran olunacak yapıtı *De dignitate et augmento scientiarum*'da [Bilimlerin (yüksek) değeri ve gelişmesi hakkında] bilginlerin tarihi olmaksızın dünya tarihinin, gözü çıkarılmış Polyphemos heykeli olduğunu söylerken haklıdır.

Gerçek anlamında uygarlık tarihi, şu alt bölümlere ayrılabilir. *anılar, eski yapıtlar ve tamamlanmış tarih.* Gerçekten de, tarihin, geçmiş zamanların resmi olduğu doğru ise, *eski yapıtlar* onun hemen her zaman zedelenmiş desenleri ve tamamlanmış tarih de hazırlık çalışmaları *anılar* olan bir tablodur.

III. *Doğal tarih'in bölünümü, doğa olguları'nın farklarına ve bu farklar da doğanın durumları'nın farklarına dayanır.* Doğa, ya *göksel cisimler*'de, *hayvanlar*'da, *bitkiler*'de, vb., gördüğümüz gibi tekdüzelidir ve düzenli bir yol izlemektedir ya da *garibeler*'de olduğu gibi her zamanki yolundan sapmış ve zorlanmış gibi görünmekte ya da *sanatlar*'da olduğu gibi, çeşitli kullanımlara sokulmakta ve baş eğmektedir. Doğa, ya *her zamanki ve düzenli yolu*'nda ya *sapmalar*'ında ya da *kullanılım*'ında her şeyi ortaya koyar. *Doğanın tekdüzeligi*, doğal tarihin birinci bölümüdür. *Doğanın hataları* ya da *sapmaları*, doğal tarihin ikinci bölümüdür. *Doğanın kullanılımları*, doğal tarihin üçüncü bölümüdür.

Tekdüze doğanın tarihi'nin sağladığı yararlar üzerinde daha fazla durmak gereksizdir. Öte yandan, *garibe doğa tarihi* neye yarar diye bir soruyla karşılaşsak, *sapmalar*'ın olağandışlıklarından *sanat*'ın harikalarına, onu daha da yoldan çıkarmaya ya da yoluna sokmaya ve özellikle, *ut axiomatum corrigatur iniquitas*, [belitlerin eşitsizliklerinin (hukuk-dışı olma durumlarının) düzeltilmesi için,] genel yargıların sakınımsızlığını düzeltmeye yaradığını söyleyeceğiz.

Çeşitli kullanımlara boyun eğmiş doğanın tarihine gelince bu, uygarlık tarihinin bir dalı haline getirilebilir. Çünkü genel olarak sanat, gereksinimleri ya da lüksü dolayısıyla Doğa'nın ürünlerine uygulanmış olan insan çalışmasıdır. Her ne olursa olsun, bu uygulama ancak iki şekilde, yani doğal cisimleri ya birbirine yaklaştırarak ya da birbirinden uzaklaştırarak yapılır. İnsanoğlu, doğal cisimlerin birbirine yaklaştırılması ya da birbirinden uzaklaştırılması olanaklı olduğu ölçüde bir şey yapabilir ya da hiçbir şey yapamaz.

Tekdüze doğanın tarihi, başlıca inceleme konularına göre *göksel tarih* ya da *yıldızların, hareketlerinin, duyuşal görünüşlerinin*, vb., *tarihi* olarak bölümlere ayrılır; bunlarda, nedeninin, sistemlerle, varsayımlarla, vb., açıklanması değil, sadece yalın fenomenler söz konusudur.

Bunların bir bölümü, *rüzgârlar, yağmurlar, gökgürültüleri, kuzey kıvıllığı*, vb., gibi gök olayları tarihidir. Bir başkası, *karanın ve denizin ya da dağların, ırmakların, nehirlerin, akımların, gel-gitlerin, kumların, toprakların, ormanların, adala-*

(*) Bu kitapta yer alan bütün Latince parçalar Evren Erem tarafından Türkçeleştirilmiştir. (Yay. N.)

rın, anakaraların, vb., tarihidir. Başka bölümler de, *madenlerin tarihi*, *bitkilerin tarihi* ve *hayvanların tarihidir*. Öğelerin, ateşin, havanın, toprağın ve suyun, görünen doğasının, duysal etkilerinin, hareketlerinin, vb., tarihi de buradan kaynaklanır.

Garibe doğanın tarihi'nin de aynı bölünmeleri izlemesi gerekir. Doğa, göklerde, havanın bölgelerinde, toprağın yüzünde, denizlerinde dibinde, vb., her şeyde ve her yerde olağandışlıklar gösterebilir.

Kullanılan doğanın tarihi, insanların, doğa ürünleri üzerinde sanatlarda, zanaatlarda ve yapımevlerinde gerçekleştirdikleri çeşitli işlem ve kullanışlar kadar geniştir. Şu ya da bu doğa ürününe geri götürülemeyen hiçbir insan çalışması verimi yoktur. *Para basan ustanın, altın varakçının, altın eğiricinin, altın haddeccinin, rendeleyicinin* sanatları, altının ve gümüşün işlenmesine ve kullanılmasına; *cevahir yontucusu*'nun, *elmasçı*'nın, *cevahirci*'nin, *hakkâk*'ın, vb., sanatları, değerli taşların işlenmesine ve kullanılmasına; *demirhane, kilitçilik, bıçakçılık, silahçılık, arkebüzciülük*, demirin işlenmesine ve kullanılmasına; *camcılık, aynalar, aynacının ve camcının* sanatı, vb., camun işlenmesine ve kullanılmasına; *güderici*'nin, *sepicisi*'nin, *derici*'nin, vb., sanatları, derilerin işlenmesine ve kullanılmasına; yün ve ipeğin sağılması ve eğirilmesi, *çuhacı*'nın, *şeritçi*'nin, *sırmacı*'nın, *düğmecisi*'nin, *kadife, saten, damasko, nakışlı kumaş, parlak ipekli*, vb., işçilerinin sanatları, yünün ve ipeğin kullanılmasına; *çanak çömlek, fayans, porselen*, vb., toprağın işlenmesine ve kullanılmasına; *mimar*'ın, *heykeltci*'nin, *yalancımermerci*'nin, vb., mekanik uğraşları, taşın işlenmesine ve kullanılmasına; *dülgerlik, marangozluk, oymacılık, sandıkçılık*, vb., tahtanın işlenmesine ve kullanılmasına geri götürülebilir ve iki yüz elliden fazla olan bütün öteki maddeler ve sanatlar için de aynı şey söz konusudur. Bunların her birini nasıl ele almayı tasarladığımız, *Öndeyiş*'te açıklanmıştır.

AKIL VE ONDAN KAYNAKLANAN FELSEFE

Felsefe ya da akla bağlanması gereken insan bilgisi bölümü, çok geniştir. Duyularla algılanmış hemen hiçbir nesne yoktur ki, üzerinde düşünülmüş olması bir bilim oluşturmaz. Ama bu çok sayıda nesne arasında, önemleriyle dikkati çeken, *quibus abscinditur infinitum* [sonsuzluğun kendileriyle kesintiye uğradığı] ve bütün Bilimlerin kendilerine geri götürülebileceği bazı nesneler vardır. Bu temeller, insanoğlunun, doğal tarih ve kutsal tarih üzerindeki düşünmeleriyle bilgisine ulaştığı *Tanrı*, varoluşundan bilinçle ve içduyuyla emin olan *insan* ve insanoğlunun, dış duyuları kullanarak tarihini öğrendiği *doğadır*. Demek ki, *Tanrı, insan* ve *doğa, felsefe*'nin ya da *Bilim*'in (bu iki sözcük eşanlamlıdır) genel bölünümünü verecektir bize ve *felsefe* ya da *Bilim, Tanrı Bilimi, insan Bilimi* ve *doğa Bilimi* olacaktır.

FELSEFE YA DA BİLİM

I. Tanrı bilimi. - II. İnsan bilimi. - Doğa bilimi.

I. İnsan zihninin doğal ilerlemesi, bireylerden türlere, türlerden cinslere, yakın cinslerden uzak cinslere yönelen bir yükselme ve her adımda bir Bilim oluşturmaktan başka şey değildir ya da en azından, daha önce oluşmuş herhangi bir bilime bir dal eklemektir ve böylece, hem doğada rastladığımız hem de kutsal tarihin bize bildirdiği yaratılmamış ve sonsuz bir zekâ, vb., kavramı ve bunun yanı sıra, yaratılmış, sonlu ve bir bedene bağlı olan ve insanda gördüğümüz, hayvanda da var olduğunu varsaydığımız bir zekâ kavramı, bizi, bedeni olmayan, yaratılmış ve sonlu bir Zekâ kavramına ve oradan da genel Zihin (Tin) kavramına ulaştırmıştır. Ayrıca zihinsel olduğu gibi cisimsel de olan varlıkların genel özellikleri, *varoluş, olabilirlik, süre, töz, yüklem*, vb., oldukları için, bu özellikler incelenmiş ve *Ontoloji* ya da *Genel olarak varlığın Bilimi* ortaya konmuştur. Dolayısıyla, baş aşağı bir düzen içinde önce *Ontoloji*, daha sonra *Zihnin bilimi* ya da *Pnömatoloji* ya da yaygın olarak *tikel Metafizik* denen şey ortaya çıkmıştır ve Bilim, Tanrı'nın Vahiy ile düzelttiği ve kutsallaştırdığı *Tanrı bilimi* ya da *doğal Tanrıbilim* olarak bir bölüm oluşturmuş; *Din ve gerçek anlamıyla Tanrıbilim* ve kötüye kullanımla da *Boş inançlar*, buradan kaynaklanmıştır. *İyilik ya da kötülük yapan ruhlar* ya da *Melekler ve Şeytanlar* öğretisi de bir bölümdür ve *Kehanet* ya da *Kara büyü* hayaletleri buradan kaynaklanır. Bir başka bölüm de, düşünüp kavrayan *Akıllı ruh bilimi* ile duyumlarla sınırlı olan *Duyu ruh bilimi* alt bölümlerine ayrılan Ruh bilimidir.

II. *İnsan bilimi*. İnsan biliminin bölümleri insanın yetilerine göre bölümlenir. İnsanın başlıca yetileri, *anlayışgücü* ve *istençtir*. *Anlayışgücünün* hakikate yöneltilmesi, *istencin* de *erdeme* boyun eğdirilmesi gerekir. Bunların birincisi *mantığın*, ikincisi *ahlakın* amacıdır.

Mantık, düşünme sanatı'na, düşüncelerini akılda tutma sanatı'na ve düşünceleri iletme sanatı'na ayrılabilir.

Düşünme sanatı'nın, anlayışgücünün ne kadar belli başlı işlemi varsa o kadar dalı vardır. Anlayışgücünde, başlıca dört işlem birbirinden ayırt edilir. Bunlar, *kavrama*, *yargı*, *akılyürütme* ve *yöntemdir*. *Fikirler* ya da *algılar öğretisi*, *kavrama*'ya; *önergeler öğretisi*, *yargı*'ya; *tümevarım* ve *kanıtlama öğretisi*, *akılyürütme*'ye ve *yöntem*'e bağlanabilir.

Kanıtlama'da ya kanıtlanması gereken şeyden ilk ilkelere yükselinir ya da ilk ilkelere, kanıtlanacak şeye inilir ve *çözümleme* ile *bireşim* de buradan doğar.

Akılda tutma sanatı'nın iki dalı vardır: *Belleğin kendisinin bilimi* ve *Belleğin eklerinin bilimi*. İlk başta tamutamina edilgin bir yeti olarak ele aldığımız ve şimdi burada aklın yetkinleştirebileceği etkin güç olarak irdelediği bellek, ya *doğal* ya da *yapay*'dır. *Doğal bellek*, organların bir etkilenimidir; *yapay bellek* ise, *önkav-*

ram'a ve simge ye dayanır. *Önkavram* olmadan, zihinde hiçbir şey ortaya çıkmaz; *simge* ise, *imgelen'*in, belleğin yardımuna koşmasını sağlar.

*Yapay tasarımlar, belleğin ekler'*dirler. *Yazı*, bu tasarımlardan biridir ve yazarken, ya *yaygın harfler'*den ya da *özel harfler'*den yararlanır. Birincilerin oluşturduğu topluluğu *abece*, ikincilerinkine *işaretler* denir. Okuma yazma, çözme sanatları ve *yazım bilimi* buradan kaynaklanır.

*İletme sanatı, söylemin araçlarının Bilimi'*ne ve *söylemin niteliklerinin Bilimi'*ne ayrılır. Söylemin araçlarının Bilimi'nae, *gramer* denir. Söylemin niteliklerinin Bilimi ise, *retorik'*tir.

Gramer, göstergeler, telaffuz, kurma ve *sözdizimi* Bilimlerine ayrılır. *Göstergeler*, hecelenen seslerdir; *telaffuz* ya da *prozodi*, bunları güzel söyleme sanatıdır; *sözdizimi*, bunları zihnin çeşitli görüşlerine uygulama sanatıdır ve *kurma*, bunların, uygulama ve düşünümüne dayanan ve söylemde edinmeleri gereken düzenin bilgisidir. Ama düşününce, hecelenen seslerden başka göstergeleri de vardır. Bunlar *jest* ve *karakterler'*dir. *Karakterler, fikişel, hiyeroglifişel* ya da *armasal'*dir. *Fikişel* olanlar, Kızılderililerinki gibi, her biri bir fikri belirten ve dolayısıyla varlıkların sayısı kadar çoğaltılmaları gereken karakterlerdir. *Hiyeroglifişeller*, dünyanın çocukluk döneminin karakterleridir. *Armāsallar* ise, bizim *armalar bilimi* dediğimiz şeyi oluştururlar.

*Eleştiri'*yi, *pedagoji'*yi ve *filoloji'*yi de *iletme sanatı'*na bağlamak gerekir. *Eleştiri*, yazarların yazılarındaki zedelenmiş ve bozuk yerleri onarır, basımlar hazırlar, vb. *Pedagoji*, öğrenilecek konuları ve öğretme tarzım ele alır. *Filoloji* ise, evrensel yazın bilgisiyle uğraşır.

*Nazım'*ı ya da *şiiirin mekaniği'*ni de *söylemi süsleme sanatı'*na bağlamak gerekir. *Retorik* bölümlenmesini bir yana bırakıyoruz; çünkü bundan bilim de sanat da çıkmaz ve bu olsa olsa *pantomim'*dir ya da *jesttir* ve *jest* ile *sesten* de, *deklamasyon* kaynaklanır.

*İnsan bilimi'*nin ikinci bölümü olarak ele aldığımız *ahlak*, ya *genel* ya *tikel'*dir *Tikel* ahlak, *doğal, ekonomik* ve *politik hukukbilimi'*ne ayrılır. *Doğal hukuk bilimi*, tek insanın ödevlerinin Bilimidir; *ekonomik hukukbilimi*, aile içindeki insanın ödevlerinin Bilimidir; *politik hukukbilimi* ise, toplumdaki insanın ödevlerinin Bilimidir. Bunların incelenmesinden önce, *iyiliğin ve kötülüğün gerçekliği; ödevlerini yerine getirme* ve *iyi, haktanır, erdemli*, vb., olmanın gerekliliği ele alınmazsa, ahlak eksik kalmış olacaktır ve bu da genel ahlakın konusudur.

Toplumların, tek tek kişilerden daha az erdemli olmamaları gerektiği göz önüne alınınca da, bir toplumun *Doğal hukukbilimi*, bir toplumun *Ekonomi'si*; *iç, dış, kara ve deniz ticareti* ve bir toplumun *Politikası* ortaya çıkar.

III. *Doğa bilimi*. *Doğa Bilimi'*ni *fizik* ve *matematik* olarak ikiye ayırıyoruz. Bu bölümünde, düşünüm ve genelleştirme eğilimini göz önüne alıyoruz. Biz, şu sayacağımız gerçek ve tek tek varlıkların bilgisini duyularla elde etmişizdir: *güneş, ay, Sirius*, vb. *Yıldızlar; hava, ateş, toprak, su*, vb. *Öğeler: yağmur, kar, dolu, gökgürültüsü*, vb. *Meteorlar* ve *doğal tarihin* geri kalan bilgisini de duyularla

edinmişizdir. Aynı zamanda soyutların da bilgisini elde etmişizdir: *renk, ses, tat, koku, yoğunluk, seyrelmişlik, sıcak, soğuk, yumuşaklık, sertlik, akışkanlık, katılık, bükülmezlik, bükülgenlik, ağırlık, hafiflik, vb., şekel, mesafe, hareket, dinginlik, süre, yer kaplama, nicelik, sokuşmazlık.*

Düşünüm yoluyla da, bu soyutlardan, *uzam, hareket sokuşmazlık, vb.,* gibi bazılarının, bütün cisimsel bireylerde bulunduğunu gördük. Böylece, *genel fizik'in* ya da cisimler metafiziğinin inceleme konusunu saptadık. Bu aynı özelliklerin, her bir bireyde tikel olarak ve onları *sertlik, güç, akışkanlık, vb.,* gibi birbirinden ayırt eden çeşitlilikleri bakımından ele alınması ise, *tikel fizik'in* inceleme konusudur.

Cisimlerin daha genel ve bütün öteki özelliklerinin dayanağı olan bir başka özelliği, yani *nicelik*, matematik'in konusunu oluşturdu. Çoğalabilen ve azalabilen her şey, *nicelik* ya da *büyüklik* diye adlandırılır.

Matematik'in konusu olan *nicelik*, ya gerçek bireylerden bağımsız ve tek başına ele alınır; ya da bu gerçek ve soyut bireylerde ya da gerçek ve varsayımsal nedenlerine dayanarak araştırılan etkilerinde incelenebilir ve bu ikinci düşünümün sağladığı görüş *matematik'i katışksız matematik'e, karma matematik'e, fiziko-matematik'e* ayırır.

Katışksız matematik'in inceleme konusu olan *soyut nicelik*, ya *sayılabilir* ya da *uzamlı* dır.

Sayılabilir soyut nicelik, aritmetik'in; uzamlı soyut nicelik ise, geometri'nin konusudur.

Aritmetik, sayı ya da *işaret aritmetiki'ne* ve *cebir'e* ya da harflere dayanan *evrensel aritmetik'e* ayrılır. Cebir, aritmetik işlemleri özet olarak ortaya konmuş bir genel büyüklikler hesabından başka şey değildir; çünkü, gerçek anlamda konuşmak gerekirse, sayıların hesabından başka bir hesap yoktur.

Cebir, uygulandığı niceliklere göre, *ilksel cebir* ya da *sonsuz küçük cebri* dir. *Sonsuz küçük cebri*, ya *diferansiyel* ya da *entegral* dir; sonlu ya da böyle olduğu kabul edilen bir niceliğin ifadesinden, onun artmasına ya da ansızın azalmasına inmek söz konusu olduğu zaman *diferansiyel*, ve bu ifadeden, sonlu niceliğin kendisine çıkmak söz konusu olduğunda, *entegral* dir.

Geometri, ya temel konu olarak dairenin ve düzçizginin özelliklerini ele alır ya da her türden eğrinin irdelemesini kapsar ve dolayısıyla, *ilksel* ve *aşkan* olarak ikiye ayrılır.

Karma matematik, nicelik'in ele alınabileceği ne kadar gerçek varlık varsa, o kadar bölüme ve alt bölüme ayrılır. Hareketli olmaları açısından ya da harekete yönelmeleri bakımından cisimlerde ele alınan *nicelik, mekanik'in* inceleme konusudur. Ve *mekanik'in* iki dalı vardır: *statik* ve *dinamik*. *Statik*, denge durumunda bulunan ya da sadece hareket etmeye yönelen cisimlerde ele alınan *nicelik'i* inceler. *Dinamik'in* inceleme konusu ise, hareket halinde bulunan cisimlerde ele alınan *nicelik'tir*. *Statik* ve *dinamik'in* her birinin iki bölümü vardır. *Statik*, denge halinde bulunan ya da sadece hareket etmeye yönelen katı cisimlerde ele alınan *nicelik'i* inceleyen *gerçek anlamda statik'e* ve denge halindeki ya da sa-

dece hareket etmeye yönelen sıvılarda ele alınan *nicelik*'i inceleyen *hidrostatik*'e ayrılır. *Dinamik* de, hareket halinde bulunan katı cisimlerde ele alınan niceliği inceleyen *gerçek anlamda dinamik*'e ve hareket halinde bulunan sıvılarda ele alınan niceliği inceleyen *hidrodinamik*'e ayrılır. Ama hareket halinde bulunan *sular*'daki *nicelik* incelenirse *hidrodinamik*, *hidrolik* adını alır. *Gemicilik*, *hidrodinamiğe balistik*, ya da bomba atma ise *mekaniğe* bağlanabilir.

Göksel cisimlerin hareketlerinde ele alınan *nicelik*, *geometrik gökbilim*'in konusudur ve *kozmografiya* ya da *evrenin betimlenmesi* de buradan kaynaklanır. *Kozmografiya*, *uranografi*'ye ya da *göğün betimlenmesi*'ne; *hidrografi*'ye ya da *suların betimlenmesi*'ne ve *coğrafya*'ya ayrılır; *kronoloji* ve *gnomanik* ya da *kadranlar yapma sanatı* da buradan kaynaklanır.

Işıktaki *nicelik*'in incelenmesi, *optik* bilimini sağlar. Işığın hareketinde ele alınan *nicelik* ise, *optik*'in çeşitli dallarının konusudur. Doğru çizgi üzerinde hareket eden ışık, *gerçek anlamıyla optik*; bir tek ve aynı ortamda yansımış ışık, *kaptoptrik*; bir ortamdan ötekine geçerken kırılıma uğrayan ışık, *dioptrik* tarafından incelenir. *Perspektif* bilgisini de *optik*'e bağlamak gerekir.

Sesin şiddetinde, hareketinde, derecelerinde, yansımalarında, hızında vb., ele alınan *nicelik*, *akustik*'in konusudur.

Havada, ağırlığında, hareketinde, yoğunluğunda, seyrelişliğinde, vb., ele alınan *nicelik*, *pnömatik* tarafından incelenir.

Olayların olabilirliği açısından ele alınan *nicelik*, *tahmin sanatı*'nın temelidir ve *talih oyunları çözümlemesi* buradan kaynaklanır.

Matematik bilimlerin inceleme konusu tamamen düşünsel olduğundan, onların bölümlenmelerinin sağlam ve kesin olmasına şaşmamak gerekir.

Tikel fizik'in de doğal tarihinkinden farksız bir bölümlenme izlemesi gerekir. Düşünüm, *yıldızlar*'ın, *hareketleri*'nin, *duyusal görünümleri*'nin vb., duyularla edinilen tarihinden, bunların kökenine, fenomenlerin nedenlerine, vb., geçmiş ve *fizik gökbilim* denen bilimi meydana getirmiştir ve *astroloji* diye adlandırılan *bunların etkilerinin bilimi*'ni de, *fizik astronomi*'ye bağlamak gerekir. *Fizik astroloji* ve *hukuksal astroloji*'nin boş hayallerini de astrolojiye bağlamak gerekir. *Rüzgârlar*'ın, *yağmurlar*'ın, *dolular*'ın, *gökgürültüleri*'nin, vb., duyularla edinilen tarihinden de, düşünüm, bunların kökenlerine, nedenlerine, etkilerine, vb., geçmiş ve *meteoroloji* denen bilimi meydana getirmiştir.

Deniz'in, *kara*'nın, *ırmaklar*'ın, *nehirler*'in, *dağlar*'ın, *gel-gitler*'in vb., duyularla edinilen tarihinden, düşünüm, bunların, nedenlerinin, kökenlerinin vb., araştırılmasına geçmiş ve *uranoloji* ya da *göğün bilimi*'ne, *aeroloji* ya da *havanın bilimi*'ne, *jeoloji* ya da *anakaraların bilimi*'ne, *hidroloji* ya da *suların bilimi*'ne ayrılan *kozmoloji*'yi meydana getirmiştir. Duyularla edinilen maden yatakları tarihinden düşünüm, bunların oluşumunun işlenmesinin, vb., araştırılmasına geçmiş ve *mineraloji* denen bilimi ortaya koymuştur. Duyularla edinilen *Bitkiler*'in tarihinden düşünüm, onların yapısının, çoğalmasının, yetiştirilmesinin, büyümesinin, vb., araştırılmasına geçmiş ve iki dalı *tarım* ve *bahçıvanlık* olan *botanik*'i meydana getirmiştir.

Duyularla kavranan *hayvanlar*'ın tarihi'nden, düşünüm, bu yaratıkların korunmasının, çoğalmasının, yapılarının, vb., araştırılmasına geçmiş ve *zooloji* denilen bilimi meydana getirdi; *tıp*, *veterinerlik*, *atçılık*, *kara ve deniz avcılığı*, *doğancılık*; *basit ve karşılaştırmalı anatomi* de buradan kaynaklanmıştır. *Tıp* (Boerhaave'nin bölümlmesine göre), ya insan bedeninin yapısını ele alır ya da anatomisi üzerinde *akıl yürütür* ve buradan *fizyoloji* ortaya çıkar; ya hastalıklardan korunmayla uğraşır ve *hiyjen* adını alır, ya hasta bedeni ele alır, hastalıkların nedenlerini, farklarını, belirtilerini irdeler ve *patoloji* diye adlandırılır, ya hayatın, sağlığın, hastalıkların göstergeleri, teşhis ve tahmini üzerinde durur ve *semeiyotik* adını alır, ya da iyileştirme sanatını öğretir ve terapötik'in üç kolu olan *diyet*, *eczacılık* ve *cerrahi*'ye ayrılır.

Hiyjen, bedenın sağlığı, güzelliğı, güçleri açısından ele alınabilir ve *gerçek* anlamda *hiyjen*'e, *kozmetik*'e ve *atletik*'e ayrılır. *Ortopedi* ya da *organlara fizel bir yapı kazandırma sanatı*, *kozmetik*'e; *jinnastik* ya da *organları çalıştırma* ise, *atletik*'e dayanır.

Doğal cisimlerin dış ve duyularla kavranır, görünür, vb., niteliklerinin de- neysel bilgisinden ya da duyularla kavranan tarihinden, düşünüm, bu nesnele- rin iç ve gizli özelliklerinin yapay olarak araştırılmasına ulaştırır bizi ve bu sa- nat da *kimya* adını alır. *Kimya*, doğanın taklitçisi ve rakibidir; inceleme konusu nerdeyse doğanın alanı kadar genişdir ve kimya, varlıkları ya *ayrıştırır* ya *arır* ya da *dönüştürme* uğratır.

Simya ve *doğal büyü*, *kimya*'dan kaynaklanır. *Metallurji* ya da *metalleri bü- yük ölçüde işleme sanatı*, *kimya*'nın önemli bir dalıdır. Boyacılık da bu sanata bağ- lanabilir.

Doğanın sapmaları ve aklın da kötü kullanılmaları vardır. *Garibeler*'i, do-ğanın sapmalarına bağladık; insanın açgözlülüğünden, kötülüğünden, boşı- nançlarından başka bir şey ortaya koymayan ve insanı küçük düşüren bütün bilimleri ve sanatları da, aklın kötü kullanılmasına bağlamak gerekir.

İşte, insan bilgisinin bütün felsefesini ve bunun akla bağlanması gereken bölümünü açıklamış olduk.

İMGELEM VE ONDAN KAYNAKLANAN ŞİİR

Tarih'in konusu, gerçekten var olan ya da olmuş olan bireylerdir ve şiirin konusu da, tarihsel varlıkların taklidiyle tasarlanmış bireylerdir. dolayısıyla, şiirin, tarihin bölünümlelerinden birini izlemesine şaşmamak gerekir. Ama, şiirin çeşitli türleri ve konularındaki farklılık, onun çok doğal olan iki bölümümünü verir bize. Bir şiirin konusu ya kutsal ya dünyasaldır: şair, ya geçmişteki şeyleri anlatır ya eylem içine sokarak onları bugünkü varlıklar haline getirir ya da so- yut ve düşünsel varlıklara gerçeklik kazandırır. Bu şiirlerden birincisi, *öyküleyi- ci*, ikincisi *dramatik*, üçüncüsü *paraboliktir*. *Epik şiir*, *madrigal*, *epigram*, vb., genel-

likle öyküleyici şiire girerler. *Trajedi, komedi, opera, çoban türküleri, vb., dramatik şiirin; alegoriler, vb. de parabolik şiirin* alanında yer alırlar.

ŞİİR

I. Öyküleyici - II. Dramatik - III. Parabolik.

Burada, şiir dediğimiz zaman, kurgudan başka bir şeyi kastetmiyoruz. Şiirsiz nazım ve nazımsız şiir var olabildiği için, *nazım'ı*, üslubun sadece bir niteliği gibi görmemiz ve hitabet sanatına bağlamamız gerektiğine inandık. Buna karşılık, *mimarlık, müzik, resim, heykeltçilik, gravür* gibi sanatları, şiire bağlıyoruz. Çünkü, bir ressamın şair olduğunu söylemek; bir şairin bir ressam olduğunu, heykeltçinin ya da gravürçünün, kabartma ya da oyma ressamı olduğunu, müzisyenin seslerle iş gören bir ressam olduğunu söylemekten daha doğru olur. *Şair, müzisyen, ressam, heykeltçi, gravürçü, vb.,* doğayı taklit ederler ya da onun yapayını ortaya koyarlar; ama bunu yaparken, biri *söylen'i* öteki *renkler'i*, üçüncüsü *mermer'i, tunç'u, vb.;* sonuncusu ise, *çalgı'yı* ya da *ses'i* kullanır. *Müzik, kuramsal ya da uygulamalı; çalgılı ya da insan sesli'dir. Mimar* ise, yapıtlarındaki simetriyle, doğayı ancak yetkin olmayan bir biçimde taklit eder. (Öndeyiş'e bakınız.)

Doğa gibi şiirin de garibeleri vardır ve bozuk düzen imgelemin bütün ürünlerini bunlar arasında saymak gerekir. Şiirin bütün türlerinde, bu çeşit ürünler bulunabilir.

İnsan bilgisinin, *imgelem'e* bağlanabilecek *şirsel bölümü'nün* tümünü belirtmiş ve kendimizi iyi tanımak ve bir ANSİKLOPEDİ'nin içeriğini başkalarına açıklıkla anlatmak çok önemli olmasaydı, üzerinde çok ayrıntılı bir biçimde durmuş olduğumuzdan korkmuş olabileceğimiz bilimler ve sanatlar soyağacı bölümlenmesini ya da dünya haritasını böylece göz önüne sermiş olduk.

(Diderot)

Başyargıç Bacon'ın Bilimler Bölümlemesi Üzerine Düşünceler

I. *Prospectus*'ün birçok yerinde, ansiklopedik ağacımızı, *temel bakımından* Başyargıç Bacon'a borçlu olduğumuzu açıkladık. *Prospectus*'te bu büyük adama ilişkin olarak yer alan övgü birçok kişiye bu İngiliz filozofunun yapıtlarını tanıtmaya katkıda bulunmuş gibi görünüyor. Dolayısıyla, böylesine kesin bir açıklamadan sonra, bizi hırsızlıkla suçlamak ya da böyle bir kuşku altında bırakmak yersizdir.

II. Ama bu açıklama, özellikle felsefe dalında olmak üzere, Bacon'a borçlu olmadığımız birçok şeyin var olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz ve okur, bu konuda bir yargıya kolayca varacaktır. Ama, iki ansiklopedik ağacın arasındaki bağıntıyı ve farkı kavramak için, sadece, aynı şeylerin sözünün edilip edilmediğini araştırmak yetmez; düzenlemenin de aynı olup olmadığını görmek gerekir. Bütün ansiklopedik ağaçlar, içerikleri dolayısıyla birbirlerine zorunlu olarak benzerler; sadece düzen ve dalların düzenlenme şekli onları birbirinden ayırt edebilir. Chambers'ın ağacında ve bizim ağacımızda, aşağı yukarı aynı bilimlerin adlarına rastlanır. Ama hiçbir şey, birbirinden bu kadar farklı değildir.

III. Burada, Bacon'dan başka bir düzen izlememize yol açmış olan nedenler söz konusu değil. Bu nedenlerin bazılarını açıklamıştık; ötekileri ayrıntılarıyla anlatmak, özellikle keyfilikten tamamen kurtulmanın olanaksız olduğu bir konuda, sözü uzatmaktan başka işe yaramayacaktır. Her ne olursa olsun, bu konuda bizi yargılamak, filozoflara, yani çok az sayıdaki insana düşer.

IV. Matematiğin katışıksız ve karma olarak ayrılması gibi hem bizde hem de Bacon'da bulunan bazı bölümlemelere her yerde rastlanır ve dolayısıyla bunlar harcıâlem şeylerdir. *Prospectus*'te belirtildiği gibi tıp bölümlememiz, Boerhaave'den alınmıştır.

felsefenin, varlıkların *aşkın* niteliklerini; az, çok, benzer, farklı, varlık, varlık-olmayan, vb., ele alan bir başka bölümü.

Tanrı biliminin devamı olan melekler ve ruhlar bilimi ya da *doğal tanrıbilim*.

Doğa biliminin ya da doğal felsefenin, *spekülatif* ve *pratik* olarak bölümlemesi.

Spekülatif doğa biliminin, *tikel fizik* ve *metafizik*'e ayrılması. Bunlardan birincisinin inceleme konusu etkin neden ve madde; ikincisininki ereksel neden ve formdur.

Fiziğin, *şeylerin ilkelerinin bilimi*'ne, *şeylerin* ya da *dünyanın oluşumunun bilimi*'ne ve *şeylerin çeşitliliğinin bilimi*'ne ayrılması.

Şeylerin çeşitliliğinin biliminin, *somutların bilimi*'ne ve *soyutların bilimi*'ne bölünmesi.

Somutların biliminin, doğal tarihin dallarına göre bölünmesi

Soyutların biliminin, *çeşitli cisimlerin tikel özelliklerinin* (yoğunluk, hafiflik, ağırlık, bükülgenlik, yumuşaklık, vb., gibi) *bilimi*'ne, ve Başyargıç Bacon'm, skolastiklerin fikirlerine uygun olarak hayli uzun bir dökümünü yaptığı *hareketler bilimi*'ne ayrılması.

Doğal sorunlar'dan ve eski filozofların *sezişleri*'nden oluşan spekülatif felsefe dalları.

Metafiziğin, *formlar bilimi*'ne ve *ereksel nedenler bilimi*'ne ayrılması.

Pratik doğa bilimi'nin, *mekanik* ve *doğal büyü* olarak bölümlendirilmesi.

İnsanların yararlandığı ve yararlanmış oldukları *doğal* ya da *yapay insansal zenginliklerin dökümü*'nden ve *çeşitli hastalıklara iyi gelen ilaçların katalogu*'ndan oluşan pratik doğa bilimi dalları.

Spekülatif ve pratik doğal felsefenin *matematik* diye adlandırılan önemli dalı. Matematiğin, *katıksız* ve *karma* olarak bölümlemesi. Katıksız matematiğin, *geometri* ve *aritmetik* olarak ayrılması. Karma matematiğin, *perspektif*, *müzik*, *gökbilim*, *kozmozğrafya*, *mimarlık*, *makine bilimi* ve başkaları olarak bölümlemesi.

İnsan biliminin gerçek anlamda *insan bilimi* ile uygarlık bilimine ayrılması.

İnsan biliminin, *insan bedeni bilimi* ve *insan ruhu bilimi* olarak bölümlemesi.

İnsan bedeni biliminin *tıp*, *kozmetik*, *atletik* ve *duyu hazları bilimi* olarak ayrılması.

Tibbin, üçe ayrılması: *sağlığı koruma sanatı*, *hastalıkları iyileştirme sanatı*, *yaşamı uzatma sanatı*. Hazlar biliminin dalları: *resim*, *müzik*, vb.

Ruh biliminin, *tanrısal soluk* (akıllı ruh buradan kaynaklanmıştır) *bilimi* ve toprağın balçığından türemiş olan ve hayvanlarda da bulunan *akıldışı ruh bilimine* bölünmesi.

Ruh biliminin, *ruhun tözü bilimi*, *yetileri bilimi*, *yetilerinin kullanımı bilimi* ve *yetilerinin konusu bilimleri* (bu sonuncusundan *doğal* ve *yapay kehanet*, vb.,

kaynaklanır) olarak bir başka bölümlenmesi

Duyusal ruhun, hareket ve *duygu* olarak ayrılması.

Yetilerin kullanılımları ve konusu biliminin *mantık* ve *ahlak*'a ayrılması.

Mantığın, *icat etme*, *yargı verme*, *akılda tutma* ve *iletme sanatları*'na bölüm-
lenmesi.

İcat etme sanatının, *bilimlerin* ya da *sanatların icadı* ile *kanıtların icadı*'na ayrılması.

Yargı vermenin, *tümevarımla yargı* ve *tasımla yargı*'ya ayrılması.

Doğruyu yanlıştan kolayca ayırt etmek için, tasım sanatının *çözümleme* ve *ilkeler*'e bölümlenmesi. Yargı verme sanatının bir dalı olan *örnekleme bilimi*.

Akılda tutma sanatının, *belleğe yardım edebilecek olan*'ın bilimi ile *belleğin kendisinin bilimi*'ne ayrılması.

Bellek biliminin, *önkavram* ve *simge*'ye ayrılması.

İletme biliminin *söylemin aracı bilimi*'ne, *söylemin yöntemi bilimi*'ne ve *söy-
lemin süslemeleri bilimi*'ne ya da *retorik*'e bölümlenmesi.

Söylemin aracı biliminin, *göstergelerin genel bilimi*'ne ve *dil bilimi* ile *yazı bilimi*'ne ayrılan *gramer*'e bölümlenmesi.

Simgeler biliminin, *hiyeroglifler* *jestler* ve *gerçek karakterler* olarak ayrılma-
sı.

Gramer'in, *edebi* ve *felsefi* olarak ikinci bölümlenmesi

Dil biliminin dalları olan *nazım* ve *prozodi*.

Yazı sanatının dalı olan *çözme* sanatı.

İletme sanatının dalları olan *eleştiri* ve *pedagoji*.

Ahlakın, ruhun kendisine önermesi *gereken şeyin*, yani ahlaksal iyiliğin *bilimi* ile *ruh kültürü bilimi*'ne bölümlenmesi. Yazar bu konuda, aktarılması ya-
rarsız olacak birçok başka bölümleme yapar.

Uygarlık biliminin, *konuşma bilimi*, *iş bilimi* ve *devlet bilimi*'ne ayrılması.

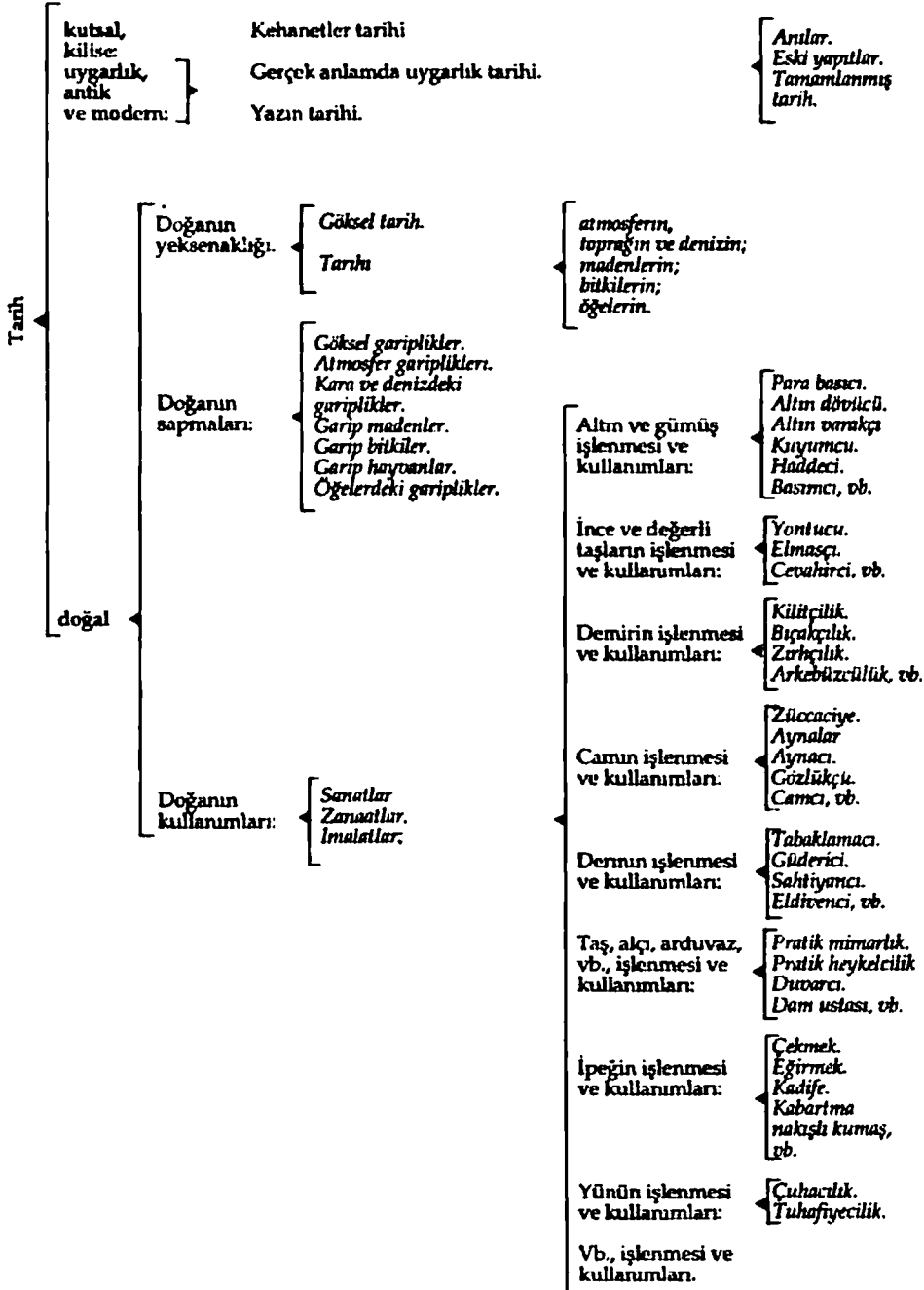
Yazar, hiçbir dala ayırmadığı *kutsal tanrıbilim* üzerine bazı düşünceler ile-
ri sürdükten sonra bu konuyu sona erdirir.

Başyargıç Bacon'ın parçalanmamış ve sakatlanmamış ağacı, doğal düze-
ni içinde işte budur. En fazla bağlı kaldığımız maddenin, üzerinde birçok deği-
şiklik yapmamız gerektiğine inandığımız halde *mantık* olduğu açıkça görülü-
yor. Bunun dışında yaptığımız değişiklikler konusunda bizi yargılamak (bir
kez daha yineliyoruz), filozoflara düşer. Öteki okurlarımız, açıklanması yine de
gerekli olan bu soruya çok az ilgi göstereceklerdir kuşkusuz ve ancak, *Prospec-
tus*'te, *temel borcumuz*'un Başyargıç Bacon'a olduğu konusundaki kesin açıkla-
mamızı hatırlayacaklardır ve bu açıklama, tarafsız ve çıkar gözetmez her yargı-
layıcıyı, bizimle uyum içine sokacaktır.

(Diderot)

ANLAYIŞGÜCÜ

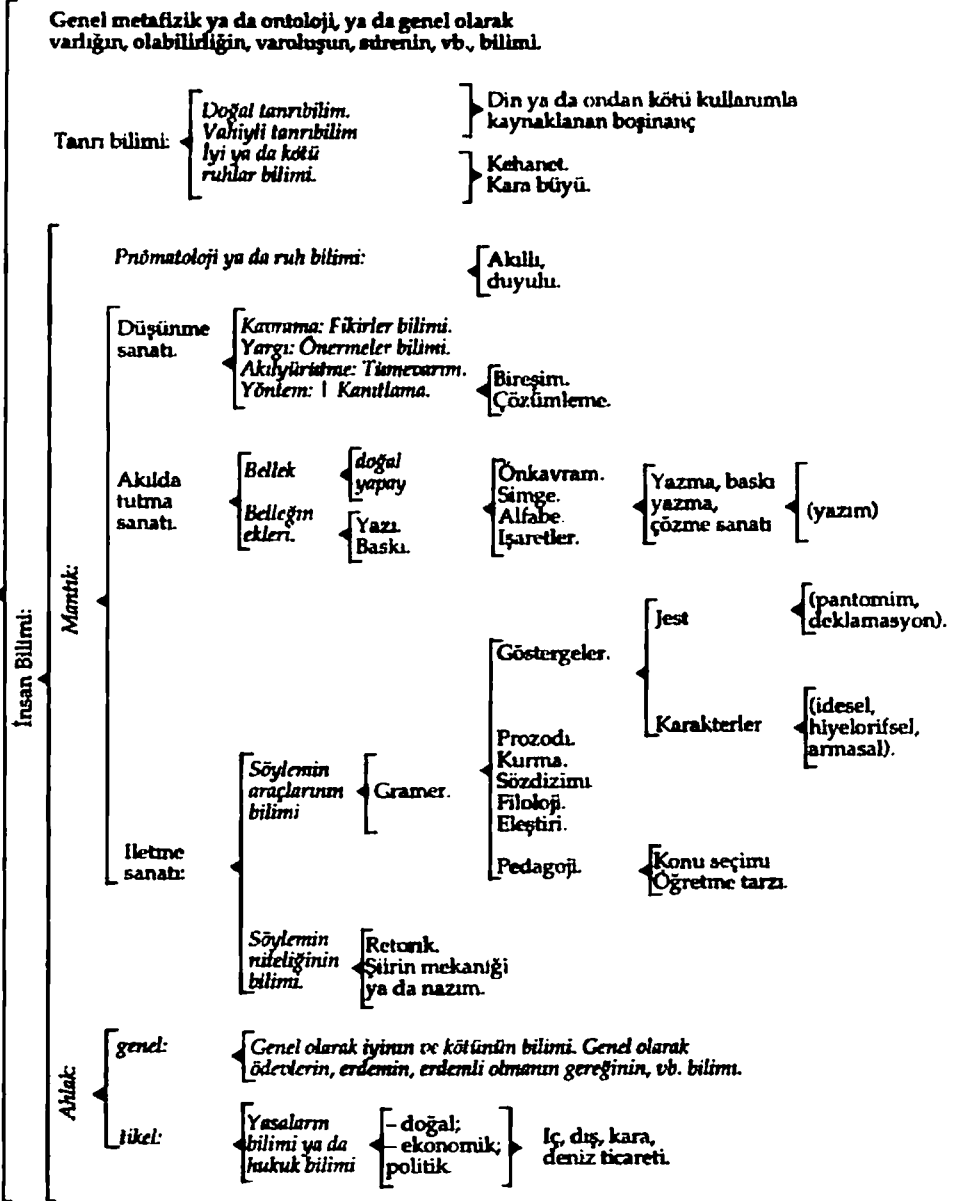
BELLEK

ANLAYIŞGÜCÜ

AKIL

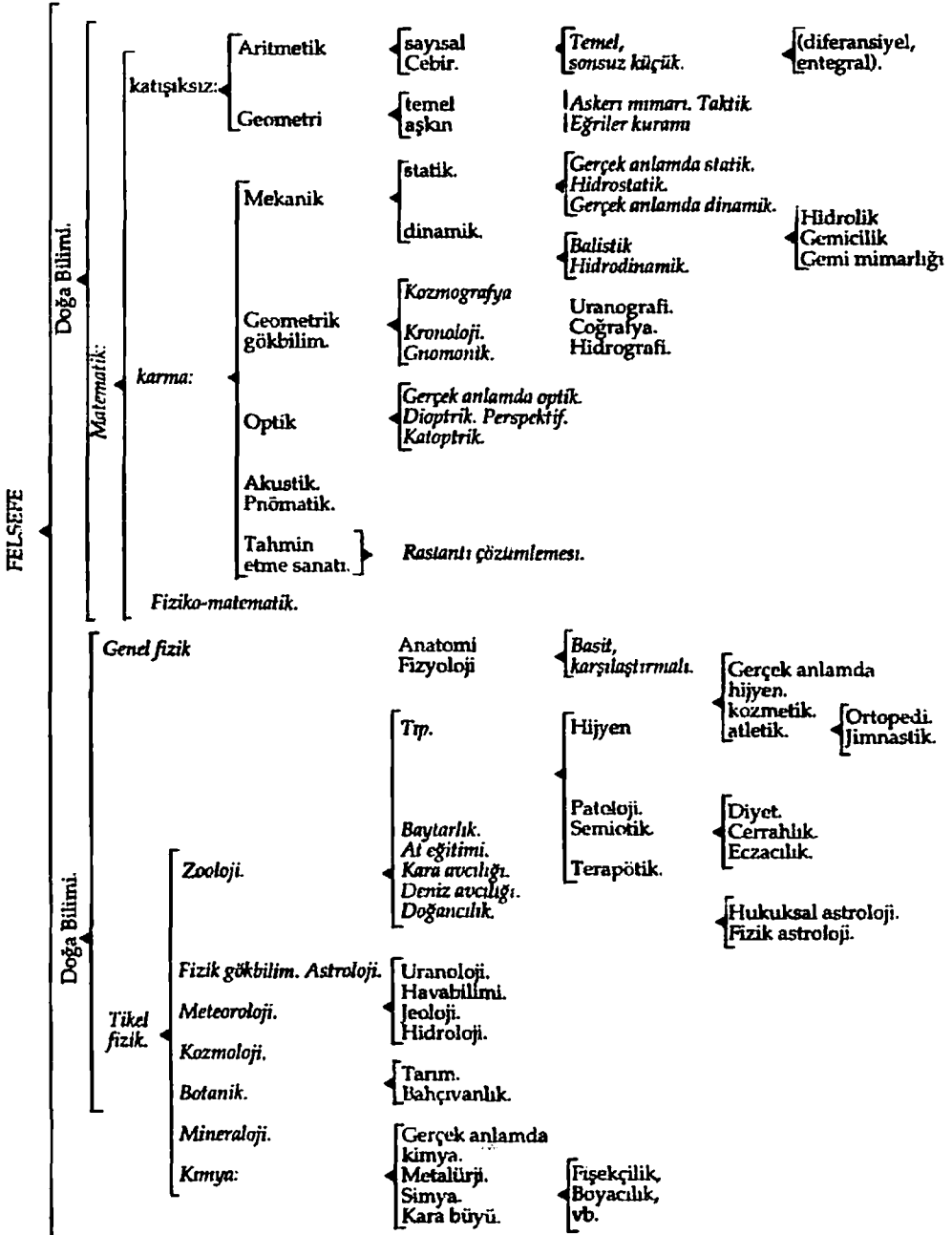
FELSEFE

ANLAYIŞGÜCÜ

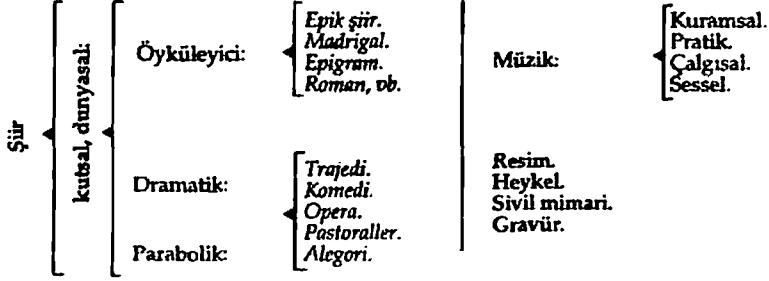
AKIL

Cisimler metafiziği. Uzamın, sokuşmazlığın, hareketin, boğluğun, vb., fiziği.

ANLAYIŞGÜCÜ

İMGELEM

(Diderot)

Yayın Yöneticilerinin Uyarısı (III. CİLT)

.....
Şimdi, bu üçüncü cilt ya da genel olarak bu sözlük üzerinde bazı ayrıntılara girelim. Bu, sözlüğün sunduğu içerik ve asıl hitap etmek istediği kimseler açısından ele alınarak yapılması gerekli bir iştir. Bu iki açı, birbirine bağlı olduğu için, bunları birbirinden ayırmamız gerektiğine inanıyoruz.

Bu sözlüğün kapsamak zorunda olduğu içerik, iki türe ayrılabilir. Bunların birincisi, insanların, okuma ve toplum aracılığıyla edindikleri bilgiler ve ikincisi, kendi düşünceleriyle kendilerine sağladıkları bilgilerdir; yani kısacası, olguların bilimi ve şeylerin bilimidir. Bunlar, aralarında bulunması gereken karşılıklı bağıntıya dikkat edilmeden ele alındığında, bu bilimlerden birincisi, çok yararsız ve geniş; ikincisi, çok gerekli ve çok sınırlıdır ve doğa bize böylesine bir muameleyi reva görmüştür. Ama aslında doğa, olguların bilimi ile şeylerin bilimi arasında kurabileceğimiz ilintiler ve benzeşimlerle, belli bir ölçüye kadar bu zarardan kurtulmamızı sağlayacak aracı da vermiştir ve dolayısıyla *Ansiklopedi*, bunların birini ötekine göre ele almak zorundadır. Şeylerin bilimiyle sınırlı olsaydı bu sözlük pek bir şeye benzemeyecekti; olguların bilimiyle sınırlı olsaydı, büyük bir bölümü bomboş ve verimsiz kalacaktı; dolayısıyla, birini ötekiyle destekleyerek ve aydınlatarak, sözlük, çok hacimli olmaksızın yararlı olabilir.

Chambers'ın sözlüğünün planı böyleydi ve bütün okumuş Avrupa'nın onayladığını düşündüğümüz bu planın eksikliği, sadece gerçekleştirilmemiş olmasıydı. Bu eksikliği gidermeğe çalışırken, bize, izlenilebilecek en iyi plan olarak görüldüğü için, ona uymamızın zorunlu kıldığı titizliği de kavradık. İşte bu bakış açısı dolayısıyla, yararsız olarak sözlüğü şişirecek olan birçok özel adı, bu yapının dışında bırakmamız gerektiğine inandık ve yine aynı şekilde, çeşitli felsefe çığırınının, çeşitli dinlerin eski ve yeni bazı uygulama ve kullanımların bilgisi bakımından gerekli görünen birçok tarih ve mitoloji maddesini aynen

koruduk ya da tamamladık. Zaten bunlar çoğunlukla, okurların bugün her zamankinden daha fazla tat aldıkları söylenebilecek olan felsefi düşünlere yol açıyorlardı. Ayrıca, biz bu sözlüğün, temel bakımından, felsefi düşünüşle ötekilerden ayırt edilmesini amaçlayacağız. Ve bu sözlük de, bizim en fazla önem verdiğimiz onaylamaları, bu yolla elde edecektir.

Dolayısıyla bazı kimseler, sözlükte, *filozoflar* için maddeler olmasına karşılık, *Kilise Babaları* için maddelerin yer almamasına haksız olarak şaşılar. Oysa, bunlar arasında büyük bir fark vardır. Filozoflar, kimi zaman iyi, kimi zaman kötü görüşler ortaya atmışlardı; ama her halükârda, planımız, bunlardan söz etmemizi gerekli kılıyordu ve onların yaşamlarındaki bazı olaylardan, yeri geldiğinde ve kısaca söz edildi; kişiliklerinden çok, düşünceleri üzerinde duruldu. Oysa, inancın ve geleneğin değerli ve ele sürülmez dağarcığından sorumlu olan Kilise Babaları, meşgul oldukları önemli konu hakkında, insanlara yeni hiçbir şey öğretilmediler ve öğretmek zorunda da değillerdi. Örneğin, Kiliseninkinden başka bir şey olmayan aziz Augustinus'un öğretisi, YAZGI, İNAYET, PELAJCILIK'ta bulunacaktır; ama Augustinus'un, Hippone piskoposu, azize Monique'in oğlu ve bir Aziz olarak kendisinin yeri ise, Din Kurbanlığındadır ve bu, *Ansiklopedi*'de ona ayrıca verilebilecek olan bir yerden her bakıma daha iyidir.

Demek ki bu yapıtta, bir gazetecinin hemen gözlemlediği gibi, M. Baillet'nin yeterince yazdığı ve bizim konumuz olmayan *Azizlerin hayatı* bulunmadığı gibi *büyük hanedanların soyağacı* da bulunmayacak; ama düşünmesini bilen bir kimse için çok daha değerli olan bilimlerin soyağacı yer alacaktır ve tıpkı bunun gibi; eski ve modern edebiyatların pek ilginç olmayan serüvenleri değil, ama onların çabalarının ve buluşlarının meyvesi; bugün bazı allamelerin zahmete girerek gerçekleştirdikleri gibi her köyün ayrıntılı bir betimlemesi değil, taşraların ve başlıca kentlerin ticaretine ilişkin özet bilgiler ve doğal tarihlerine ilişkin ilginç ayrıntılar; dünyayı yakıp yıkan *fatihler* değil, ama onu aydınlatan ölümsüz dahiler, yer alacaktır ve nihayet, tarihin bir yana atması gereken bir yığın *hükümdar* da bulunmayacaktır. Hükümdarların ve büyüklerin adları, *Ansiklopedi*'de ancak, bilimlere yaptıkları iyilik dolayısıyla yer almak hakkına sahiptir; çünkü Ansiklopedi, her şeyi, unvanlara değil büyük yeteneklere borçludur ve insanların gösterişçiliğinin değil, insan zihninin tarihidir.

.....
Kendimizi eleştireceğimiz bir davranış varsa o da, belki, Chambers'ın planına özellikle tarih bakımından çok bağlı kalmamız ve bu maddeyi her zaman yeterince kısa tutmamamızdır. Bu sözlüğün, yetkinleştiği ölçüde, düpedüz olgulardan kurtulacağını ve buna karşıt olarak, şeyler bakımından ya da en azından bunlara götüren olgular bakımından zenginleşeceğini gösteren birçok belirti var.

Örneğin bu sözlük, genel fizikte ve kimyada, özellikle en azından gözlemlere ve deneylere ilişkin bölümde, çok zengin olabilecektir; çünkü nedenler söz konusu olduğunda çok çekingen ve bilgece bir tutum izlemek gerekir.

Montaigne'in şu özlü sözünün¹⁾ bu tür bütün maddelerin başına konması yerinde olacaktır. Özellikle doğanın hemen hiçbir şeyi görmeden insanı eylemek ve davranmak zorunda bıraktığı tıp ve benzerleri gibi yararlı ve gerekli maddelerin içeriğinde, tahminlere yüz çevirmek de doğru değildir. Yalın ilkelere ve bütün insanlarda ortaklaşa bulunan kavramlara dayandırılan bilimler metafiziğinin (kendi metafiziği olmayan bir bilimden söz edilemeyeceğini unutmamak gerekir), bu yapının başlıca üstünlüklerinden birini sağlayacağına inanıyoruz. Özellikle gramerin ve yüksek geometrinin metafiziği, belki de hâlâ bekledikleri eksiksiz bir apaçıklıkla açıklanacaktır. Birinci ciltte üzerinde uzun uzadıya durduğumuzu düşündüğümüz gerçek anlamda metafizik ise, daha sonraki ciltlerde, kapsadığı doğru ve yararlı şeylerle, yani pek az şeyle sınırlandırılacaktır. Nihayet, çok geniş ele alınması güç ve önemli olan sanatlar bölümünde ise, *Ansiklopedi*, daha sonraki kuşakların tamamlayacağı ya da yetkinleştireceği bir çalışmayı başlatacaktır. Yüzyılımızın bu alandaki zenginliğinin tarihini ortaya koyacak, bu alanı tanımayan ve bilmeyen bu yüzyıl ve daha da ilerleme yoluna sokacağı gelecek yüzyıllar için yapacaktır bunu. İnsan çalışmasının çok değerli anıtları olan sanatlar, unutulup gitme tehlikesinden korkmayacaklar artık; olgular, atölyelerde ve zanaatkarların çalışmalarında gömülü halde kalmayacaklar; iç yüzlerini filozofa açacaklar ve düşünüm nihayet gözü bağlı bu uygulamayı aydınlayabilecek ve basitleştirebilecektir.

.....

Kaçınmamız gereken bir başka durum da, çeşitli bilimlerin her biri üzerinde gereğinden fazla durmak ya da bazılarını ötekilerin aleyhine olarak fazla yer vermekti. Bu yapıtta, her bilimin kapladığı yer, hem bu bilimin genişliğine hem de benimsediğimiz plana uygun olmak zorundadır. *Ansiklopedi*, iyi açıklanmış temel ilkeleri, iyice ortaya konmuş ilkelere ve hem ilkeler hem de ayrıntılar konusundaki yeni görüşlere gerektiği gibi yaklaştırılmış ve iyi açıklanmış temel ayrıntıları ve daha derinlemesine bilgilenmek için baş vurulması gereken kaynakları kapsadığı zaman, yukarda sözü geçen iki zorunluğa yeterince cevap verecektir. Ama bu konuda çeşitli okur gruplarını her zaman memnun edemeyeceğimizi bilmiyoruz değiliz. Allameler *Ansiklopedi*'de kılı kırk yaran pek az bilgi; dalkavuk pek fazla ahlak dersi; tanrıbilimci çok fazla matematik, matematikçi çok fazla tanrıbilim ve her ikisi de çok fazla hukuk bilimi ve tıp bulacaklardır. Ama, bu sözlüğün, göze batan bir tercih ve de değer yargısına kapılsaydı, kendine zarar verecek olan geniş görüşlü ve kapsamlı türden bir yapıt olduğunu belirtmek zorundayız. Biz, bu okurlardan her birine, bu *Ansiklopedi*'de, meşgul olduğu bilimi ötekilere zarar vermeden tartışılmış ve derinleştirilmiş halde bulmasının ve az çok geniş bir bilgi edinmesinin, memnunluk duyması için yeterli olması gerektiğine inanıyoruz. Bu plandan memnun olmayanlara gelince, onları, son cevap olarak, Malherbe'in, Racan'a verdiği o bilgelik dolu öğüte²⁾ gönderiyoruz.

1) Ne biliyorum?

2) Bkz. La Fontaine'in Hikâyeleri, III, 1.

Bilimlerin ve sanatların arıtı, bazı parçaların görkemleri, sağlamlıkları ve özgünlükleriyle hayranlık uyandıran; bazı parçaları henüz şekillenmemiş kütlelere benzeyen ve daha başkaları sanat tarafından taslağı bile gerçekleştirilmemiş olan ve dehayı ya da rastlantıyı bekleyen düzensiz, kusurlu ve bir bakıma ürkütücü bir saraydır. Bu yapının belli başlı bölümleri az sayıda büyük insan tarafından yapılmıştır; başkaları da bazı malzemeler getirmişler ya da sadece betimlemeler yapmakla yetinmişlerdir. Biz bu son iki öğeyi bir araya getirmeye, tapmağın planını çizmeye ve aynı zamanda bazı boşlukları doldurmaya çalışacağız. Bunların çoğunu da tamamlanmaya bırakacağız; bizden sonra gelenler bu işi yüklenecekler ve cesaret ederlerse ya da ellerinden gelirse, çatıyı kapatacaklar.

.....
Biz, yararlı olmaktan ve bağışlanmaktan başka şey istemiyoruz ve çalışmamızla birincisini sağlamaya çalışırken, ötekini elde edemememiz, bir haksızlık olacaktır. Habisliğin bize yöneltebileceği gerçekten tehlikeli ve elle tutulur satışmalarından korunmuş olduktan sonra, düşünüm yoluyla haksızlıktan da yoksulluktan da korkmamaya uzun zamandır alışmış; hazin yaşantılarla, insanları küçümsemeyi değil, ama onlardan çekinmeyi öğrenerek onları sevmeye cesaretini ve onlardan uzak durma sakıncasını edinmiş; düşman kazanmış oldukları için kendilerini kınayan, ama bundan acı çekmeyen ve esef edecekleri hiçbir şeyi ellerinden alamayacağı için, hınç duygusuna ancak acıyabilen iki yazın adamına karşı, bu habislik artık ne yapmaya kalkışabilir?

Solon, ülkesinden, ona yapacağı iyilik artık kalmayınca çıkıp gitmişti. Biz kendi ülkemize, bu büyük adamın ülkesine yaptığı aynı iyiliği yapamadık, ama biz ülkemize daha fazla bağlıyız. Çalışmalarımızı ona adamaya kararlı olarak (yeter ki o bunu istemezlik etmesin), onun bağrında, elimizden gelen her titizliği Ansiklopedi üzerinde göstermeye çalışacağız ve bu yapıt, daha iyi ellere geçebilecek kadar başarılı olana kadar buna devam edeceğiz. Yaşamımızın en değerli yıllarının fırtınalı ve zahmetli bir meşgalesi olduktan sonra bu yapıt, son yıllarımızın avuntusu olacak belki de. Biz ve düşmanlarımız artık bu dünyada olmadığımız zaman, bu yapıt, bizim duyularımızın ve onların haksızlıklarının bir tanığı olsun! Gelecek kuşaklar, bizi yazın adamları olarak değerli bulmasa da, iyi insanlar olarak sevsin. Ve nihayet uysallığımızdan memnun kalan okurlar, bize karşı yapılabilecek, söylenebilecek ve yazılabilecek her şeye cevap verme sorumluluğunu kendine yüklemiş olsun! Bu, daha sonra okurlarımızın ve yapıtımızın yerine getireceklerine inandığımız bir görevdir. Ulusumuzun hiçbir zaman sahip olmadığı en parlak dâhilerden biri,³⁾ Bocalini'nin öyküsünü hatırlayalım diyor: "Bir gezgin, ağustosböceklerinin gürültüsünden bezmişti; onları öldürmek istedi, ama sadece yönünü değiştirdi; sakın bir şekilde yoluna devam etmesi yeterliydi; sekiz gün sonra ağustosböcekleri kendiliğinden ölmüş olacaktı."

(D'Alembert)

3) Alzire'in önsözü.

Uyarı

(VIII. CİLT)

Yazın dünyasında, belki de hiçbir zaman tasarlanmamış büyüklükteki bu girişimle uğraşmaya başladığımızda, ele aldığımız konunun çeşitliliği ve genişliğinden doğabilecek güçlüklerden başkasını beklemiyorduk; ama bu, çabucak ortadan kalkan bir aldanmaydı ve biz, önceden sezinlediğimiz bir yığın maddesel güçlüğü, asla hazır olmadığımız sayısız manevi engelle daha da arttığını çok geçmeden gördük. Dünya, ne kadar yaşlanırsa yaşlansın değişmiyor; birey kendini yetkinleştirebiliyor, ama ırkın büyük bölümü daha iyi hale gelmediği gibi daha kötü hale de gelmiyor; kötülüğe yol açan tutkuların toplamı aynı kalıyor ve her iyi ve yararlı şeyin düşmanları, eskiden olduğu gibi bugün de sayılamayacak kadar çok.

İnsan ırkına iyilik yapanların listesine adını yazdırmak gibi çekici ve tehlikeli bir yararlı yarışmaya girenlerin her çağda ve her halk içinde çekmek zorunda kaldığı her tür zulümden hemen hiçbirini yoktur ki bize yöneltilmiş olmasın. Kıskançlığın, yalanın, cehaletin ve bağınazlığın kara çalmaları konusunda Tarih'in bize aktardığı şeyi yaşadık biz. Art arda gelen yirmi yıl içinde, huzurlu anlarımızın sayısı parmakla sayılacak kadar azdır. Nankör ve sürekli bir çalışmayla geçen günlerden sonra, kötülüğün başımıza açacağı belaları bekleyerek ne geceler geçirdik! Kara çalmaların gürültü patırtısına pabuç bıraksaydık, yakınlarımızdan, dostlarımızdan, yurttaşlarımızdan istemeyerek ayrılarak gerekli huzuru bulabileceğimiz ve bize sunulan korunmaya kavuşacağımız bir yabancı ülkeye gitmemize yol açacak olan kararsızlıkla yatağımızdan kaç kere kalkmadık ki! Ama yurdumuzu seviyorduk ve engellemenin yerini, adaletin almasını her zaman bekledik. İyilik yapmayı amaç olarak benimseyen ve bunun yararına kendisine tanıklık eden ve karşısına çıkarılan engellerden cesareti artan ve öte yandan yürek temizliği, kendisini tehdit eden tehlikeleri gözünden saklayan ya da onları küçümsemesine yol açan kişinin karakteri böyledir işte. İyi insan, kötünün bilmediği bir coşkunluğu duyabilen bir kimsedir.

Bizi ayakta tutan temiz ve nitelikli duyguyu, başkalarında da gördük.

Bütün çalışma arkadaşlarımız, bize yardıma koştular ve düşmanlarımız güçlükler altında kaldığımızı görüp sevinirken, o zamana kadar bizi yüreklendirmiş ya da bizim için üzölmüş yazın adamlarının ve seçkin kişilerin yardımımıza koştuklarını ve çalışmalarımıza katıldıklarını gördük. Bütün bu işinin ehli ve cesur yardımcıların adlarını, minnettarlıkla ve açıkça saymamız istemesin bizden! Ama bunlardan ancak birinin adını belirtme özgürlüğümüz olduğu için, hiç olmazsa ona gerektiği gibi teşekkür etmeye çalışalım. Bu kimse, M. le chevalier de Jaucourt'dur.

Eğer biz gök ile deniz arasında yolunu şaşırdığı karanlık bir geceden sonra karayı gören tayfanın çığlığını atıyorsak, bunu, M. le chevalier de Jaucourt'a borçluyuz. Bizim için, özellikle şu son zamanlarda neler yapmadı ki! Kendisini elimizden alma amacını güden yumuşak ve sert ricaları nasıl bir kararlılıkla geri çevirdi! Böylesine tam bir huzur, menfaat ve sağlık fedakârlığı görülmemiştir. En nankör ve zahmetli araştırmalar, hiç mi hiç yıldırmadı onu. Başkalarını bıkkınlıktan kurtarmaktan memnurluk duyarak, durup dinlenmeden bu araştırmalarla uğraştı. Ama bizim övgümüzde eksik olanı tamamlamak, bu yapının her sayfasına düşer; onun bilgilerinin çeşitliliğine ve yardımlarının büyüklüğüne tanıklık etmeyen tek sayfa yoktur.

Okurlar ilk yedi cilt konusunda bir yargıya vardılar; bu ciltler için de aynı hoşgörüyü göstermelerini diliyoruz. Bu sözlük büyük ve güzel bir yapıt olarak görölmek istenmiyorsa, bizimle aynı görüş paylaşılmış olacaktır; yeter ki bu yapıtın malzemesini hazırlamış olmamız gibi önemli bir iş, çekemezlik yüzünden görmezlikten gelinmesin. Çalışmalarımız sayesinde, bizden sonra gelecekler daha ileri gidebilirler. Ne yapmaları gerektiğini söylemeden, onlara, en azından, mekanik sanatlarla ilişkin levhalarla birlikte, alet ve makinelerin şimdiye kadar yapılmış en önemli bir derlemesini; bugüne kadar gerçekleştirilmiş en eksiksiz betimlemeyi ve bilimlere ilişkin çok sayıda değerli metini aktaracağız. Ey yurttaşlarımız ve çağdaşlarımız, bu yapıtı ne ölçüde sertlikle yargılasanız yargılayın; ama onun, bir başlarına kalmış, düşünceleri engellenmiş ve çok kötü tanıtılmış; en acımasız biçimde iftiraya uğramış ve sövölmüş; iyilik sevgisinden başka teşvik, birkaç kişinin onaylanmasından başka dayanak ve iki üç ticaret adamının güveninden başka yardım elde edememiş çok az sayıda insan tarafından başlatıldığını, sürdüröldüğünü ve tamamlandığını unutmayın!

Temel amacımız, bizden önceki yüzyılların buluşlarını bir araya getirip toplamaktı; bu ilk düşüncemizi bir yana bırakmadan, eski bilgiler dağarcığına birçok iki yapraklı ciltte eklediğimiz yeni zenginlikleri önemserken, abartıya kaçmış olmayacağız. Bir devrimin tohumu, yeryüzünün bilinmeyen bir köşesinde oluşsa ya da polis egemenliğindeki bölgelerde gizli gizli hazırlansa ve zamanla kentleri yıksa, halkları yeniden darmadağın etse ve cehaleti ve karanlıkları geri getirse bile, eğer bu yapıtın bir nüshası tam olarak korunup kalırsa, her şey mahvolmayacaktır.

Yapıtımızın, içinde yaşadığımız yüzyılın düzeyinde olmadığı söylenmeye kalkışılmayacaktır sanırım ve bu da bir şeydir. En okumuş kimse bile, bu ya-

Yaşamımızın, bu yapıtı tasarladığımız sırada geçen yıllarına, onu gerçekleştirdiğimiz zaman harcadığımız yıllar da eklenirse, yaşamak için geri kalan daha fazlasını yaşadığımız kolayca anlaşılır. Ama bir gün, çağdaşlarımıza ve torunlarımıza, tamamen boşuna yaşamadığımızı söyletirse, kendilerinden beklediğimiz ödülü kazanmış olacağız.

(Diderot)

SEÇİLMİŞ MADDELER

A

AGNUS SCYTHICUS (İskit Kuzusu)

Bu bitkiden ilk söz eden kimse Kircher'dir. *Agnus scythicus*'un ne olduğunu açıklamak için önce Scaliger'in söylediklerini aktaracağım. Daha sonra Kempfer ve bilgin Hans Sloane bu konuda ne düşünmek gerektiğini öğretecek bize. "Hiçbir şey, diyor Jules César Scaliger, bu hayranlık verici İskit ağacıyla karşılaştırılmaz. Bu ağaççık özellikle hem eski bir geçmişe sahip olması hem de halkının cesaretiyle ün salmış olan Zaccolham'da yetişir. Bu bölgede, kavun tohumuna çok benzeyen ama sadece biraz da toparlak olan bir tohum vardır ve bu tohum, *Boramets* ya da *kuzu* denen üç ayak yüksekliğinde bir bitki verir. Bitki; ayakları, tırnakları, kulakları ve başıyla tıpkı bir kuzuya benzemektedir ve sadece boynuzları yoktur. Boynuzlarının olması gereken yerde, bir tutam tüy bulunur. Bitkinin bu yöredeki halkın başlık yapmakta kullandığı ince ve hafif bir derisi vardır. Etli kısmının lezzetinin karidese benzediği söylenir ve bu kısım yarıldığı zaman çok lezzetli bir kan akar. Bitkinin kökü çok uzaklara kadar yayılır ve işin şaşırtıcı yanı, besinini çevresindeki ağaçlardan alması ve bu ağaçlar kuruduğu ya da söküldüğü zaman bitkinin de kurumasıdır. Bu olayın bir rastlantı olduğu söylenemez. Çünkü bu bitki, yakınındaki bitkilerden aldığı besininden ne zaman yoksun bırakılırsa mutlaka kurumaktadır. Bir başka şaşılacak yanı da, etçil hayvanlardan sadece kurtların bu bitkiyi yemekten çok hoşlanmalarıdır. (Ortada kan olduğuna göre başka türlü de olmazdı zaten.) Demek ki Scaliger bu bitki konusunda, sadece ayakların nasıl oluştu-

ğunu ve gövdeden nasıl çıktığını bilmiyordu."

Agnus scythicus'un, ya da Scaliger'in, Kircher'in, Sigismund d'Herberstein'in, Ermeni Hayton'un, Surius'un, Şansölye Bacon'un, Fortunius Licetus'un, André Libavius'un, Eusèbe de Nieremberg'in, Adam Olearius'un, Olaus Vormius'un ve daha birçok botanikçinin sözünü ettiği bu şaşırtıcı bitkinin hikâyesi böyle işte.

İskit kuzusunun varlığından söz eden bu kadar otoriteden ve sadece ayaklarının nasıl oluştuğunu bilmeyen Scaliger'den sonra, bu bitkinin bir masal olduğu söylenebilir mi? Eğer böyleyse botanikçinin durumu ne olacak?

.....
M. Hans Sloane, *agnus scythicus*'un bir ayaktan daha büyük bir kök olduğunu, üzerinde yumrular bulunduğunu ve bunların uçlarından eğrelti otunkilere benzeyen on on beş santim uzunluğunda filizler çıktığını, yüzeyinin bir bölümünün de ipek gibi pürüzsüz sarımtırak renkte ve birkaç santim uzunluğunda ayva tüyleleriyle kaplı olduğunu ve bunların da kan tükürme illetine karşı kullanıldığını söyler. Ayrıca Jamaica'da, ağaç boyunda çeşitli eğreltiotları yetiştiğini ve bu otların bizim bildiğimiz bazı bitkilerde görülen bir tür ayva tüyüyle kaplı olduğunu ve kökleri kuzunun gövdesine fidanları da ayaklarına benzeyen bu bitkilere insan eliyle kuzu biçimi verildiğinin söylendiğini de ekler.

Böylece İskit kuzusunun bu şaşırtıcı yanları bir hiçliğe ya da en iyi ihtimalle, orası burası kesilerek kuzu şekline sokulan tüylü bir köke indirgenmiş oluyor.

Okuduğunuz bu madde, boş inançlara ve önyargılara karşı İskit kuzusunun kan tükürmeye deva olmasından çok daha yararlı düşüncelere dalmamızı sağlayacaktır. Kircher ve ondan sonra Jules César Scaliger, şaşırtıcı bir masal anlatıyorlar ve bunu inandırıcılığı olan bir üslupla yazıyorlar. Bu bilgilerin dürüstlüğünden ve bil-

gisinden şüphe edilemez, çünkü her şey onların lehine tanıklık etmektedir. Ama onlar, yazdıklarına gerçekten inanmışlar. Peki, kimin yüzünden inanmışlar bunlara? Dönemlerinin ilk bilgili ve dâhi kimse-leri yüzünden kuşkusuz. Daha sonra da bir yığın tanıklık onların tanıklığını pekiş-tirmiş ve kendilerinden sonra gelenlerin karşı koyacak cesareti ve gücü bulamadıkları inanılır bir kaynak haline gelmişler ve böylece İskit kuzusu gerçek bir varlık sayılmış. Olguları, yalın ve sıradan ile olağanüstü ve şaşılacak olmak üzere iki sınıfa ayırmak gerekir. Yalın olaylar için bilgili ve dürüst birkaç kişinin tanıklığı yeterlidir, ama olağanüstü olgular söz konusu olunca, iyi düşünen bir insan için daha kuvvetli otoritelerin tanıklığı gereklidir. Otoritelerle inanılabilirlik arasında genellikle ters bir orantı vardır. Yani, inanılabilirlik ne kadar azsa otoritelerin sayısının ve sağlamlığının o kadar fazla olması gerekir.

Olguları yalın ve olağanüstü olarak sınıflandırdığımız gibi, geçici ve sürekli olarak da sınıflandırmamız zorunludur. Geçici olgular, ancak ortaya çıktıkları süre içinde var olan olgulardır; sürekli olgular ise, her zaman var olan ve görülen olgulardır. Bu sonunculara inanmak, önceki olgulara inanmaktan daha kolaydır ve her bir kimsenin tanıklıkların doğruluğundan ya da yanlışlığından emin olma konusunda fazla titizlik göstermemesi, tanıkların daha ölçülü olmasını gerektirmektedir.

Geçici olayları, bilgi ve aydınlanma çağındaki olaylarla, bilgisizlik ve karanlıklar çağındaki olaylar olarak ikiye ayırmak gereklidir. Sürekli olaylar da ulaşılabilir bir yerde ortaya çıkan olaylar ve ulaşılamayana bir yerde ortaya çıkan olaylar olarak ikiye ayrılmalıdır.

Tanıklıkların da önce kendilerinde ele alınmaları, sonra birbirleriyle karşılaştırılmaları doğru olur. Kendilerinde ele alınıp incelenmelerinin amacı, içlerinde bir çelişki olup olmadığını ve tanıkların aydınlık

kafalı ve bilgili kimseler olup olmadıklarını saptamaktır. Karşılaştırılmalarının amacı ise, birbirlerinin kopyası olup olmadıklarını ortaya çıkarmak ve Kircher, Scaliger, Bacon, Libavius, Licetus, Eusèbe gibi otoritelerin söylediklerinin temelsiz olup olmadığını ya da sadece bir tek kişinin tanıklığına dayanıp dayanmadıklarını saptamaktır.

Tanıkların olayı gözleriyle görüp görmedikleri üzerinde de durmak, söylediklerine başkalarını inandırmak için neleri tehlikeye attıklarını ya da gördüklerini söylediklerini başkalarına açıklarken ne gibi korkular duyduklarını ya da umutlar beslediklerini ve tanıklıklarını aktarmak için yaşamlarını tehlikeye atıp atmadıklarını da irdelemek zorunludur.

Bütün bir halkın gözü önünde gerçekleşen olaylarla, ancak az sayıda insanın gördüğü olayları da birbirine karıştırmak gerekir. Bu ikinci tür olaylar, olağandışı olmasalar da inanılmaya değer olaylardır.

Eğer ham hayallere kapılmak istemiyorsak ve hakikati içtenlikle seviyorsak, inanmamızın ya da inanmamamızın dayanması gereken ilkeler bunlardır işte.

(Diderot)

AGUAXIMA

Brezilya'da ve Güney Amerika'da yetişen bitki. Bu konuda bize bütün söylenen işte bu. Ben, bu tür betimlemelerin kimin için yapıldığını soracağım kuşkusuz. Bu açıklama, *aguaxima* konusunda çok daha fazla bilgisi olan ve bu bitkinin kendi ülkelerinde yetiştiğini öğrenmeye ihtiyacı bulunmayan yerli halk için değil herhalde. Armut ağacının Fransa'da, Almanya'da vb., yetiştiğini bir Fransız söylemenin ne anlamı olabilir? Bizim için de değil kuşkusuz. Brezilya'da sadece adını bildiğimiz *aguaxima* adında bir ağacın yetişme-

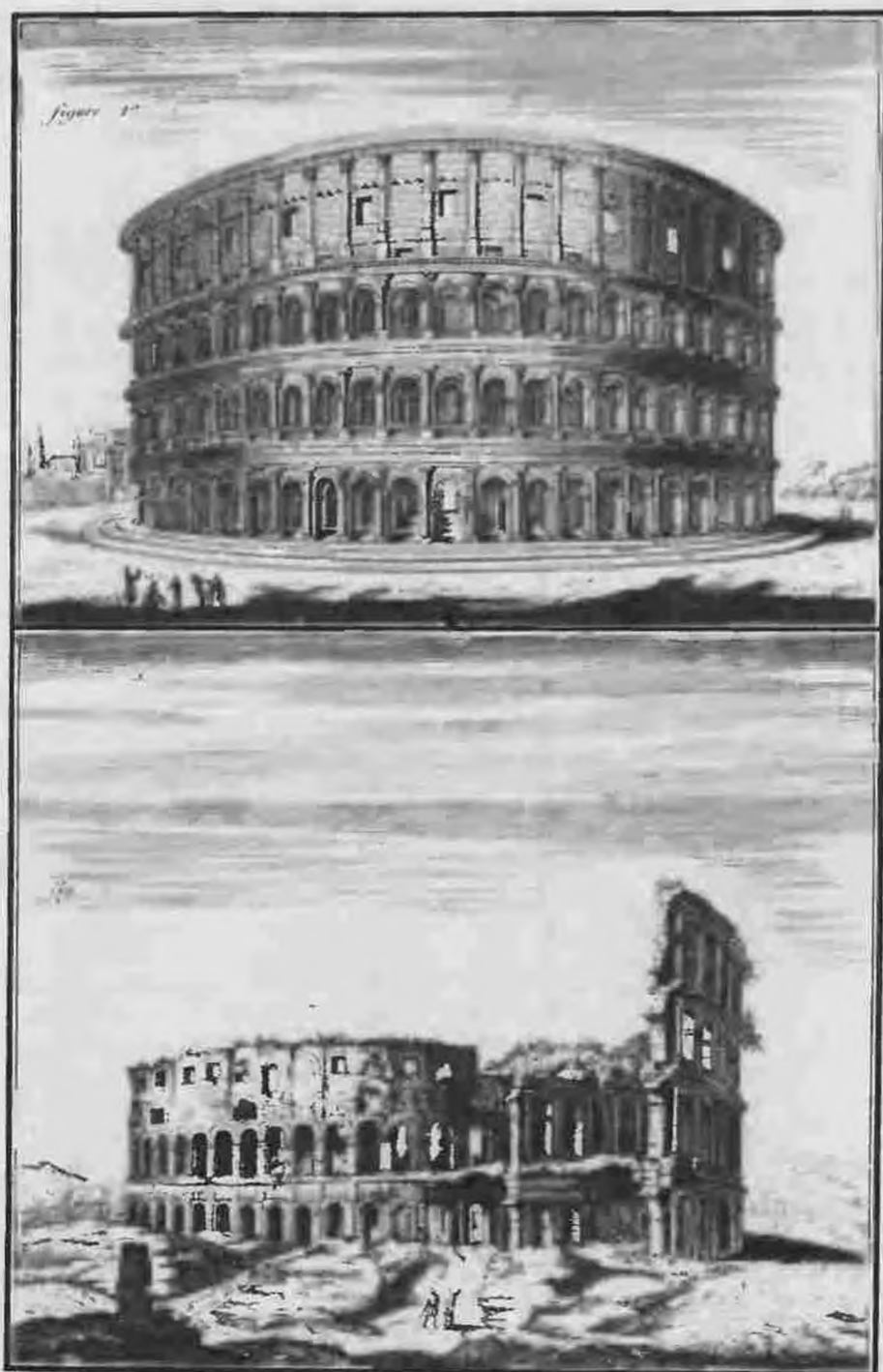
sinin bizim için ne önemi olabilir? Bu ad ne işe yarar? Bu ad, bilgisizleri bilgisiz bırakmakta ve öteki insanlara da hiçbir şey öğretmemektedir. Öyleyse bu bitkiden ve onun gibi ne olduğu pek bilinmeyen birçok başka bitkiden niye söz ediyorsun diyeceksiniz. Bunlardan söz etmemin nedeni, bir Sözlük maddesinde hiçbir şey bulmamayı ya da hatta sadece aptalca sözler bulmayı, maddenin kendisini bulmamaya tercih eden bazı okurları kırmak istememdir.

(Diderot)

AIUS-LOCUTIUS

Romalıların bu olağanüstü adla yücelttikleri *söz tanrısı*. Ama susmasını bilmek de gerekiyordu kuşkusuz ve bundan ötürü Romalıların susma tanrısı da vardı. Galyalılar İtalya'ya girmek üzere oldukları sırada Vesta ormanından bir sesin şöyle haykırdığı duyulmuştu: *surlarını yükseltmezseniz şehir ele geçecek*. Ama kimse bu sese kulak vermedi; Galyalılar geldi ve şehir işgal edildi. Galyalılar çekildikten sonra bu tanrı sözü hatırlandı ve aynı adı taşıyan bir tapınak bu tanrıya adanarak inşa edildi. Daha sonra bu tanrı sözü için Roma'da, ilk olarak duyulmuş olduğu yerde bir tapınak da yapıldı. Cicero *Kehanet Üzerine*'nin ikinci kitabında bu tanrının kimse tanımadığı sırada konuştuğunu, ama kendisine tapınaklar yapıldıktan sonra sustuğunu ve söz tanrısının tapınılmaya başladığı andan itibaren dilsizleştiğini söyler. Çoğtanrıcuların tanrılarına duydukları büyük saygı ve bağlılığı, bazı filozofların söyledikleri konusunda gösterdikleri sabırla uzlaştırmak güçtür. Gerçekten de çoğtanrıcuların zulmettikleri Hristiyanlar, Cicero'da okuduklarımızdan daha ağır şeyler söylemiyorlardı. Kehanet üzerine yazılmış bu kitaplar din karşıtı kitaplardır. Ama birçok felsefe yazarı yazan ve

bunlarda tanrıları ve dini bir masal olarak ele alan kimseler tarafından sözlü olarak açıklandığında, tanrıların tanıklığına başvuran ve onların tehditlerinden söz eden ve kısacası varlıklarını önceden kabul eden belagat parçaları halk üzerinde ne etki yapmazdı ki! Bütün bu güçlüklerin çözümü, eski çağlardaki elyazmalarının azlığında bulunamaz mı? O çağlarda halk hemen hemen hiçbir şey okumuyordu, hatiplerinin konuşmalarını dinliyordu sadece ve bu konuşmalar her zaman tanrılara derin bir bağlılığı dile getiriyordu. Ama halk, hatibin kendi odasında ne düşündüğünü ve ne yazdığını bilmiyordu; çünkü hatibin eserleri, dostları için yazılmıştı. İnsanları düşünme ve yazmadan alıkoymanın her zaman olanaksız olduğu düşünülünce durumun bizde de eski dönemlerdeki gibi olması istenmeyecek bir şey mi yani? İnançsızlık üretiminden ancak halk için ve basit kişilerin inancı için korku duyulabilir. İyi düşünebilenler, neye bağlanmaları gerektiğini bilirler ve bir kitapçık, sorgulayıp inceleyerek seçtikleri ve beğenileri dolayısıyla izledikleri yoldan çıkarmaz onları. Bir filozofu Tanrısını bir yana bırakma konusunda ikna eden şeyler, ufak tefek akıl yürütmeler değildir ve dolayısıyla ancak onun bunun peşinden gidenler inançsızlığa düşme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Ama hakikatin bulunması için gerekli olan düşünme özgürlüğü ve filozof için de halk için de mutluluğun temel koşulu olan kamu yaşamı huzuru bir yana atılmadan, bir halkın inancına ve ulusal bağlılığa duyulması gereken saygının gösterilmesinin bir yolu, halk dilinde hükümet ve din aleyhindeki her yazıyı yasaklamak, yüksek bir dille yazanları unutulmaya bırakmak ve sadece çevirmenleri koğuşturmaktır. Böyle davranılırsa bazılarının yazdıkları saçmaların kimseye kötülüğü dokunmayacaktır bence. Ayrıca, bu yolla elde edilecek özgürlük, bana kalırsa, iyice uygarlaşmış bir toplumda verilebilecek en büyük özgürlük-

Antiquites

Colliseum.

tür. Böylece bu noktaya ulaşan olanakların bulunmadığı her yerde belki de daha kötü bir yönetim egemen olmayacaktır ama bu özgürlüğün daha geniş olduğu her yerde yönetimde kesin olarak bir kötülük ortaya çıkacaktır. İngilizlerin ve Hollandalıların durumunun böyle olduğunu sanıyorum. Bu ülkelerde hiçbir ceza görmeden aşırı davranışlarda bulunulmazsa insan özgür değildir diye düşünüyor gibi geliyor bana.

(Diderot)

ANSİKLOPEDİ

Bu sözcük, bilgilerin art arda gelişi ve bir araya getirilmesi anlamını taşıyor ve eski Yunanca "en" bağlacı ile *daire* ve *bilgi* anlamına gelen adların (kyklos ve paideia) birleştirilmesinden ortaya çıkmıştır.

Gerçekten de *Ansiklopedi*'nin amacı şu yeryüzündeki bölük pörçük ve dağınık bilgileri bir araya getirmek, birlikte yaşadığımız insanlara, bu bilgilerin genel sistemini açıklamak ve bizden sonra gelecek insanlara aktarmaktır. Böylece daha önceki yüzyıllarda yapılmış çalışmalar, daha sonraki yüzyılların işine yarayacak ve daha bilgili hale gelmiş olan torunlarımız, hem daha erdemli ve hem de daha mutlu olacaklar ve biz de insan ırkına yakışır kişiler olarak öüp gideceğiz.

İnsanoğlunun meraklarına, ödevlerine gereksinimlerine ve zevklerine ilişkin olan geniş bir konuyu ele almak, hiç kuşkusuz güç bir iştir ve bundan dolayı, girilen bir işin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini ancak kendi kendilerindeki sınırlı bilgilere göre değerlendiren bazı kimseler, bizim bu *Ansiklopedi*'yi hiçbir zaman tamamlamayacağımızı söylediler. Bu konuda *Trévoux*'nun *Sözlüğü*'ndeki *Ansiklopedi* maddesine bakmanız yeterlidir. Bu kimselere sadece onlara çok uygun düştüğüne inandığımız şansölye Bacon'un şu

sözleriyle cevap vereceğiz. *De impossibilitate ita statuo, ea omnia possibilis et praestabilia esse censenda quae ab aliquibus perfici possunt, licet non a quibusvis; et quae in successionem saeculorum, licet non eodem aetate; et denique quae multorum cura et sumptu, licet non opibus et industria singulorum* [İmkânsızlığı şu şekilde saptıyorum, olası ve mükemmel olan bütün o şeylerin hakkı verilmelidir ki bu şeylerin başkaları tarafından mükemmel kılınması uygundur, herhangi birileri tarafından gerçekleştirilemez bu; bir kişi tarafından değil de pek çok kişi tarafından birlikte (yapılması) uygundur; son olarak tek tek insanların yardımı ve çabasıyla değil de pek çok kişinin dikkati ve (bunu) üstlenmesiyle (yapılması) uygundur.] Bacon, kit. II, de augment. scient. böl. I, sayfa 103.

Bir *Ansiklopedi*'nin kapsadığı konuların genişliği düşünülürse böyle bir eserin bir kişi tarafından gerçekleştirilemeyeceği kolayca anlaşılabilir. Gerçekten de *la Crusca* akademisyenlerinin kalabalık ve üstün bilgili topluluğunun kendi sözlüğünü yapmak için kırk yıl uğraştığı düşünülürse, tek bir insanın kısıcak yaşamı içinde doğanın ve sanatların evrensel sistemini kavrayıp ortaya dökmesinin olanaksız olduğu kolayca anlaşılır. Bizim Fransız akademisyenlerin de, ilk baskılarını yapmadan önce sözlükleri üzerinde altmış yıl çalışmış olduklarını unutmamak gerekir! Ama bütün bunlara rağmen gerektiği gibi hazırlanan bir dil sözlüğünün ne olduğunu sorabiliriz. Böyle kapsayıcı ve büyük bir sözlük ansiklopedik ve açıklamalı bir sözlükte yer alması gereken bütün maddelerin çok sağlam bir derlemesi olmalıdır kuşkusuz.

Bilimlerin ve mesleklerin evrensel ve açıklamalı bir sözlüğü ne kadar bilgili ve deneyimli olursa olsun, tek bir kişi tarafından yazılamaz. Hatta var olan edebiyat ve bilim dernekleri ve birlikleri de tek tek ya da bir arada böyle bir sözlüğü gerçekleştiremezler.

Fransız Akademisi, bir *Ansiklopedi*'ye

ancak dile ve kullanımına ilişkin konularda katkılarda bulunabilir. Yazıtlar ve Edebiyat Akademisi eski ve yeni tarihe, kronolojiye, coğrafyaya, edebiyata ilişkin bilgiler sağlayabilir. Sorbonne Üniversitesi; tanrıbilim, kutsal tarih ve inançlar tarihi konusunda yardımda bulunabilir. Bilimler Akademisi; matematik, doğa tarihi, fizik, kimya, tıp, anatomi, vb. konusunda katkıda bulunabilir. Resim Akademisi; resim sanatı, gravür, heykel, desen, mimarlık konularında yardımcı olabilir, vb.

Benim adını saymayı unuttuğum başka kurumları da aklınıza getirebilirsiniz. Ama bunların hepsi, evrensel bir sözlüğe girmesi gereken özel bir konu üzerinde çalıştıkları için, birçok başka konuyu bir yana bırakmışlardır ve hiçbirini gerekli olan genel bilgiyi veremez.

Dolayısıyla bir *Ansiklopedi*'nin sadece akademilerimizin özel konularını değil, ama insan bilgisinin bütün dallarını da kapsaması gerekir ve böyle bir yapıt da ancak bir yazarlar ve sanatçılar topluluğu tarafından gerçekleştirilebilir. Bu topluluğun üyeleri ise, çeşitli yerlerde bulunan, farklı alanlarda çalışan, ama sadece insan ırkının genel çıkarı ve karşılıklı saygı ve iyi dileklilikle birbirine bağlı kimseler olacaktı.

.....4.....

Bu sonuncu özellikler, iyi insanları harekete geçiren en dürüst güdüler olduğu gibi, en uzun ömürlü güdüler ve etkilerdir. Ve bu güdülerle birleşmiş insanlar, yapılan işi görünce, birbirlerini sessizce alkışlarlar, heyecanlanırlar, meslektaşları ve dostları için her şeyi yaparlar ve bu durumda (deneyimlerime dayanarak söylüyorum), başarı kesindir. Nitekim *Ansiklopedi*, kullanacağı malzemeyi kısa zamanda bir araya getirdi. Yazarlarının birleşmesi ne ve hızla çalışmasına yol açan şey, bir çıkar değildi. Onlar, yardımlarını görmeyi umdukları birçok yazın adamı tarafından desteklendiklerini de gördüler ve ancak, doğru dürüst bir sayfa yazıyla bile katkı-

da bulunamayacak kadar yeteneksizler tarafından çelmelendiler.

Böyle bir *Ansiklopedi*'nin gerçekleştirilmesine hükümetin de karışmaması gerekir. Hükümetin bütün etkisi, bu yapıtın gerçekleşmesine destek vermek olmalıdır. Bir kral, tek bir sözle ıssız bir yerde bir saray yükseltebilir, ama bir yazarlar topluluğu söz konusu olduğunda, durum aynı değildir. Bir *Ansiklopedi*, buyrukla gerçekleştirilemez. Bu, içtenlik ve heyecanla başlayıp inatla sürdürülecek bir iştir. Kimi zaman saraylarda, böyle bir yapıtın gerçekleştirilmesi konusunda konuşulur, öneriler yapılır, ama bunlar daha sonra, şu ya da bu ölçüde önemli sayısız iş arasında unutulup gitmeyecek kadar güçlü bir ilgi uyandırmaz. Yüksek mevkilerde bulunanların yazı ve düşünce dünyasına ilişkin projeleri, ilkbaharda ortaya çıkan, her sonbaharda kuruyan, ormanların zeminine yığılmak için dökülüp duran ve çürüyerek ancak birkaç cılız bitkiye besin sağlayan yapraklar gibidir.

.....

Ama yukarda söylediklerimizi pekiştiren bir gerçek daha var. Bu gerçek de, tıpkı bir sözlük gibi, bir *Ansiklopedi*'nin de, belli bir tarihte başlanıp belli bir tarihte bitirilmesi zorunludur. Ama kralların buyrukları uyarınca gerçekleştirilen yapıtların süresini sinsice uzatan kötü çıkarıcılar vardır. Evrensel ve açıklamalı bir sözlüğe, ele aldığı içeriğin gerektirdiği uzun yıllar harcandığında, kimi zaman bilimlerde ve sanatlarda da dildeki kadar hızlı olan devrimler gerçekleştiğinden, bu sözlük geçmiş bir yüzyılın sözlüğü haline gelebilecektir. Ağır bir tempoyla gerçekleştirilen sıradan bir sözlük de, kapanmış bir dönemin sözlüğü olmak durumuna düşecektir. Görüşler ve kanılar da sözcükler gibi eskir ve ortadan kalkar; bazı buluş ve icatlara duyulan ilgi zamanla zayıflar ve silinip gider. Bu tür yapıtların gerçekleştirilmesi için harcanan zaman gereğinden fazla uzarsa, daha sonra önemi kalmayan

geçici şeyler üzerinde uzun uzadıya durulabilir ya da madde olarak yerleri geride kalmış ve kapanmış konulardan hiç söz edilemez. Bizim gerçekleştirdiğimiz yapıtın başladığı tarih ile şu satırları yazdığım tarih arasında çok uzun bir zaman geçmemiş olmasına rağmen, biz de aynı güçlükler ve tersliklerle karşılaştık.

Zanaatların kullandıkları terimlerde, makinelerde, yöntemlerde, her gün büyük değişiklikler oluyor. Bir kimse yaşamının bir bölümünü zanaatların betimlenmesine verse ve daha sonra bu zahmetli çalışmadan bıkip daha eğlenceli ama daha az yararlı işlerle uğraşsa ve yazdığı yapıt çekmecesinde kapalı kalsa, aradan daha yirmi yıl geçmeden şaşırtıcı, ilginç, hoş giden ve belli bir anda önem kazanmış olan şeylerin yerine, yanlış fikirlerin, köhne yöntemlerin, işe yaramaz ve terk edilmiş makinelerin geçtiğini görecektir. Yazmış olduğu ciltler tutan yapıtında, elden geçirilmesi gerekmeyen tek bir sayfa, gravürünü yaptırdığı levhalarda yeniden çizilmesi gerekmeyen tek bir figür bulunmayacaktır. Onun gerçekleştirdikleri, orijinaleri bulunmayan portrelerden farksız olacaktır. Sanatların babası olan lüks, çocuklarını öldüren efsanelerin Saturn'ü gibidir.

Devrimlerin, bilimlerde ve özgür sanatlarda, mekanik sanatlarda olduğundan daha az belirgin olduğu söylenebilir. Ama bu alanlarda da bir devrim söz konusudur. Geçen yüzyılın sözlüklerine bakılırsa, *sapınç* kelimesinin anlamının bizim bugünkü gökbilimcilerin anladığından bambaşka bir anlam taşıdığı görülür. Çok verimli bir fenomen olan *elektrik* konusunda da eski sözlüklerde yanlış ve eski önyargılarla dolu birkaç satır bulunabilir ancak *Mineraloji* ve *Doğa tarihi* konusunda da aynı şeyleri söyleyebiliriz. Eğer bizim sözlüğe daha önce başlamış olsaydık, M. Tillet'nin buluşları ve M. Hubert'in sistemi çok daha yakın zamana ait olduğu için, savat, bitki tohumu hastalıkları ve ticaret

konularında geçen yüzyılın hatalarına düşmek durumunda kalacaktık.

Doğa varlıkları ele alındığında, onlar üzerine yazılar yazıldığı dönemde bilinen bütün özelliklerini titizlikle bir araya getirmekten başka bir şey yapılamaz. Ama gözlem ve deneysel fizik, fenomenlerin ve olguların sayısını gittikçe artırdığından ve akılsal felsefe de bunları birbiriyle karşılaştırıp birleştirdiğinden, bilgilerimizin sınırlarını sürekli olarak genişletirler ya da pekiştirirler ve dolayısıyla bilinen sözcüklerin anlamlarını değişikliğe uğratırlar, bu sözcüklere ilişkin tanımların yanlışlıklarını ve eksikliklerini ortaya koyarlar ve yeni tanımların yapılmasına yol açarlar.

Ama sözlük ya da ansiklopedi gibi bir yapıtın köhneleşmesine ve küçümsenmesine özellikle yol açacak olan şey, insanların düşüncesinde ve ulusal karakterde gerçekleşecek olan büyük değişikliktir, yani devrimdir. Ama felsefenin büyük adımlar attığı, kendi konularının hepsini egemenliği altına aldığı, hemen her alanda ağır bastığı ve aklın yasalarının benimsenmesi için otoritenin ve geleneksel örneklerin baskısının sarsıldığı günümüzde, tam anlamıyla tatmin sağlayacak hemen bir tek yapıt bile bulamıyoruz. Doğanın hakikatine dayanan ürünler yok ortada. Bugün, Aristoteles ve Platon konusunda kuşkular ileri sürülebiliyor ve hâlâ büyük bir ünü olan yapıtların, bu ünlerinin bir bölümünü kaybedeceği ve hatta tamamen unutulup gideceği; gerçek bir yaşamdan ve örnek alınacak törelerden yoksun oldukları için değişmez ve anlamlı kurallara sahip olamayan bazı yazın türlerinin bir yana atılacağı ve özlerindeki değerden ötürü ayakta kalabilenlerin yepyeni bir biçime bürüneceği an gelmiş bulunuyor. Birçok heykeli devirecek ve devrilmiş birçok heykeli yeniden dikecek olan aklın ilerlemelerinin doğurduğu sonuç böyledir işte. Bu heykeller, kendi yüzyıllarını aşmış olan az sayıdaki insanın heykelleridir. Dolayısıyla, eğer deyim yerindeyse XIV. Lo-

Fig. 1.

A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G	
H	I	K	L	M	N	O	H	I	K	L	M	N	O	
P	Q	R	S	T	V	X	P	Q	R	S	T	V	X	
á	é	í	ó	ú	ý	Z	í	ú	æ	æ	þ	ý	Z	
ä		í	ó	ú	ý	ß	ff	g	œ	œ	†	[]	!	
ä	é	í	ó	ú	ý	ß	ff	C	ç	W	w	()	?	
*	cl	J	U	j	ff	ff	ff	é	í	ü	E	E	"	

a	c	e	-	r		1	2	3	4	5	6	7	8	
&	b	c	d	e		s	f	f	g	h	9	o		
z												æ	œ	
l	m	n												
v														
x	v	u	t											

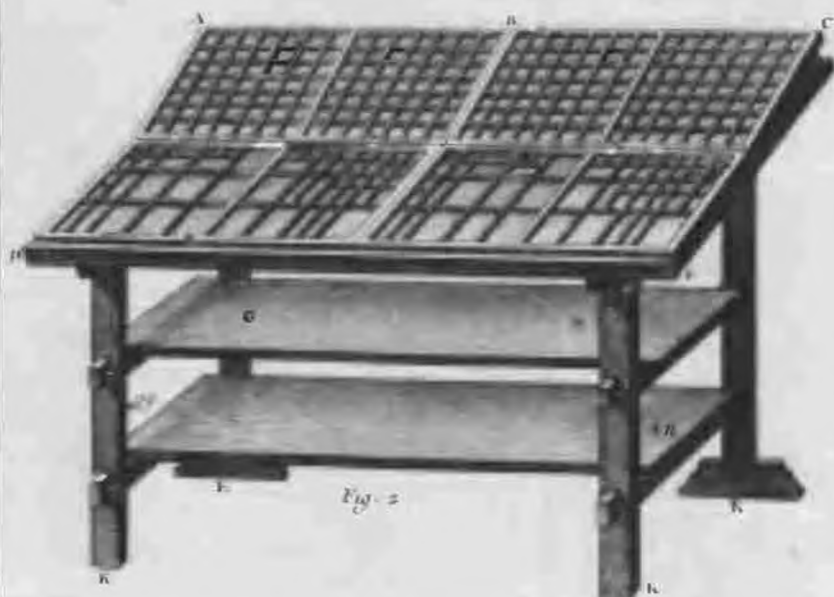

Fig. 2.

Benard Del.

Benard Fecit.

Imprimerie, Casse

Basımevlerinde kullanılan harf kasası.

uis döneminde de çağdaşımız olan insanların yaşamış olduğunu söyleyebiliriz.

Geçmiş yıllarda herkesin ortaklaşa paylaştığı bilgiler, her gün biraz daha artıyor. Belli bir eğitim görüp de resim sanatına, heykele, mimarlığa ve genellikle güzel sanatlarla ilişkin deyimleri yerli yerinde kullanamayan kadınlar yok artık. Desen yapabilen, geometri öğrenen, müzikçi olan ve bu sanatların dilini kendi anadilleri kadar derinlemesine bilen; bir akordan, güzel formdan, gözü okşayan bir konturdan, bir paralelden, bir hipotenüsten, bir beşli nota dizisinden, bir arpejden, bir mikroskoptan, bir teleskoptan, bir odak noktasından; tıpkı bir tiyatro dürbünününden, bir kılıçtan, bir bastondan, bir saltanat arabasından, bir sorguçtan söz ettiği gibi söz eden ne kadar çok çocuk var! İnsanlar, doğa tarihine, anatomiye, kimyaya, deneysel fiziğe de bir başka genel akımın etkisiyle büyük ilgi duyuyorlar

Ama, insan ırkının çoğunluğu, insan zihninin ilerleyişini izlemeye de, bilip tanımaya da yatkın değil. Bu çoğunluğun bilgilenmesinin ulaşabileceği en yüksek düzeyin de sınırları var. Dolayısıyla insanların ortak kavrayış ve bilgi düzeyinden daha yüksek yapıtlar her zaman olacaktır. Bazı yapıtlar da yavaş yavaş aşağı düzeye inecektir ve daha başkaları da bu iki yarlı serüveni yaşayacaktır.

Bir *Ansiklopedi* ne kadar kusursuz olursa olsun, kendi özü gereği, bu tür yapıtlar arasında yer alacaktır. Halkın yaşamını sağladığı ve üzerinde sürekli olarak pratik bilgiler ürettiği nesneler vardır. Bu nesnelere ilişkin hangi inceleme kitabı yazılırsa yazılsın, halkın bu kitaplarda yazılanlardan daha fazla bilgi sahibi olduğu bir an mutlaka gelecektir. Halkın bilgi dağarcığının genişlemesi güçsüz ve ağır olduğundan yeterince bilgi edinmemesi dolayısıyla hakkında hemen hiç bilgi sahibi olmayacağı konular da vardır. Dolayısıyla

halk adamı da bilgin de, bir *Ansiklopedi*'den her zaman yararlanacak ve bilgilecektir.

Unutulmaması gereken bir nokta da, insanoğlunun ya da yeryüzünü seyreden akıllı varlığın göz ardı edilmemesidir. Eğer insanoğlu göz ardı edilirse, doğanın iç burkucu ve yüce görünümü hüznü ve sessiz bir görüntü haline gelir. Evren sesini keser, suskunluğun ve karanlığın içine batıp gider. Her şey, gözlemlenmeyen fenomenlerin karanlık ve anlaşılmasız şeyler olarak ortaya çıkıp kayboldukları sınırsız bir ıssızlığa dönüşür. Varlıkların var oluşunu ilginç kılan şey, insanın yeryüzünde bulunuşudur. Dolayısıyla bu varlıklar, insan açısından ele alınmalıdır. Öyleyse, bizim de gerçekleştirdiğimiz yapıtta, insana evrendeki yeri neyse onu vermemiz gerekir. Başka bir deyişle, insanoğlunu ortak bir merkez yapmamız gerekir. Sonsuz mekânda, bütün öteki noktalara ulaşamamızı sağlayacak temel çıkış noktası insanoğlundan başka ne olabilir? Ancak böyle bir bakış, varlıklardan insanoğluna ve insanoğlundan varlıklara yönelen canlı ve tat verici bir etkinin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

İşte bundan ötürü biz de, çalışmamızı genel bölümlere ayırırken, insanoğlunun temel yetilerini esas olarak kabul ettik. İnsanoğlunun yerine, dilsiz duyarlıksız ve donuk bir varlık konmaması koşuluyla, böyle bir çalışmada, başka bir yol da izlenebilir. Kupkuru açıklamalarda ve ayrıntılarda bile ilgi çekici, hoş gidici ve etkileyici olmak isteniyorsa, çıkış ve varış noktası olarak kabul edilmesi gereken biricik varlık insanoğludur. Varoluşumu ve hemcinslerimin mutluluğunu bir yana atarsam, doğanın geri kalan bölümü ilgilendirir mi beni?

Bir başka önemli nokta da, gerçekleştirilen evrensel bir ansiklopedinin ya da sözlüğün, çeşitli bölümlerinin birbirine olan oranıdır. Böyle bir yapıta başlarken

Sözünü ettiğimiz bu pekiştirme ve çürütme göndermeleri, önceden belirlenmiş ve ustaca hazırlanmışlarsa, bir *Ansiklopedi'*ye, iyi bir sözlükte bulunması gereken özelliği kazandıracaklardır ve bu özellik de, insanlar arasındaki ortak düşünüş tarzını değişikliğe uğratmaktadır. Bu büyük etkiyi doğuracak yapıtın gerçekleştirilmesinde, kusurlar olacağını kabul ediyorum. Ama böyle bir yapıtın planı ve içeriği çok üstün bir nitelik taşıyacaktır. Oysa böyle bir etki yaratamayan yapıt, kötü bir yapıt olacaktır. Hakkında iyi şeyler de söylene, övgü gelip geçecek ve yapıt unutulacaktır.

Sözcük göndermeleri çok yararlıdır. Her bilimin, her sanatın kendi dili vardır. Bir sanat terimini her kullandığımızda, anlam açıklığı olsun diye tanımını tekrarlayıp durursak işin içinden çıkmayız. Konudan sapıp durmak ve parantezler açmak ve lafı uzatmak anlamı belirsizleştirmekten ve bulandırmaktan başka şeye yaramaz. Karanlık anlamlı ve derlitolu olmak kadar dağınık ve karanlık anlamlı olmak da genellikle rastlanan bir durumdur ve bunların biri kimi zaman yorucuysen, öteki her zaman can sıkıcıdır. Önemli olan, açıklanmayan sözcükler kullanıldığında, bu sözcüklerin geçtiği yerlere dikkatle ve titizlikle göndermeler yapmak ve bunu yaparken de temel olarak benzerlikleri almaktır.

Çok fazla kullanılmaması, ama tamamen bir yana da atılmaması gereken üçüncü tür bir gönderme daha vardır. Bu tür gönderme, bilimlerdeki bazı bağıntıları, doğal maddelerdeki benzer nitelikleri, sanatlardaki birbirini andıran yöntemleri birbirlerine yaklaştırarak yeni soyut hakikatlerin bulunmasını ya da bilinen sanatların yetkinleştirilmesini ya da yeni sanatların icat edilmesini ya da kaybolmuş eski sanatların yeniden yaşama kavuşturulmasını sağlar. Ama bu tür göndermeleri gerçekleştirmek, deha sahibi insanın içinden çıkabileceği bir iştir. Bunları kavrayabilen insana ne mutlu! Böyle bir kimse, benim

*doğanın yorumu üzerine düşünceler'*in bazılarında tanımladığım bileştirme yeteneğine ve içgüdüye sahip kimsedir.

Nihayet hem sözcükler hem nesneler arasında gerçekleştirilebilen ve alay edici ya da yerici diyebileceğim en son bir gönderme türü de vardır. Örneğin *Ansiklopedi'*deki maddelerden birinde büyük övgülerden sonra *bakınız KUKULETA* sözcükleri yer almaktadır. *Kukuleta* sözcüğünün bir ölçüde gülünç bir anlam taşıması ve *kukuleta* maddesindeki açıklamalar, sözü geçen büyük övgülerin bir alaydan başka bir şey olmadığı ve bu maddeyi sakinlikle okumak ve her sözcüğünü iyice ölçüp biçmek gerektiği konusunda okuru uyarılmaktadır.

Ben bu tür göndermeleri tamamen bir yana atmak istemem. Çünkü bunlar, kimi zaman çok yararlıdır. Felsefe göndermelerini bazı önyargıların içyüzünü ortaya sermek için kullandığımız gibi, bu göndermeleri de bazı gülünçlükleri ortaya çıkarmak için gizlice kullanabiliriz. Bu göndermeler, savunma durumuna geçmeden bazı hakaretlere cevap vermeyi ve şişinip duran kişilerin maskesini indirmeyi de sağlar. Ama bu alaycı göndermelerin sık sık kullanılmasından yana değilim ve sözünü ettiğim ve örnek olarak verdiğim göndermeden de pek hoşnut olduğumu söyleyemem. Bu tür imaların sık sık yapılması, bir yapıtı karanlığa boğabilir. Kendilerine aktarılmaya değmeyen küçük olayları bilmeyen gelecek kuşaklar, değişimlerdeki inceliği anlamayabilir ve bunları çocukça şeyler olarak görebilirler. Böylece, ciddi ve felsefi bir sözlük yapmak yerine maskaralık dolu bir yapıt ortaya koyma tehlikesi doğar.

Üzerinde çalıştığımız yapıtın gerçekleştirilmesi gibi bir girişimin bütün avantajlarını sezdiğimizize inanıyoruz. Bir ilk girişimden başarıyla çıkmanın ne kadar güç olduğunu ve ne kadar büyük yetenekleri

olursa olsun tek bir insanın bunun altından kalkamayacağını kavramamızı sağlayacak birçok durumla karşılaştığımızda inanıyoruz. Bu işe girişmeden çok önce, bu konuya ilişkin biraz bilgimiz ve uzun uzun düşünmenin sağladığı tam bir kuşkuçuluğumuz vardı. Deneyimlerimiz bunları pekiştirmekten geri kalmadı. Çalışmamız ilerledikçe, eldeki malzemenin genişlediğini, madde ve terim listelerinin karışmaya başladığını, konuların çeşitli ve çok sayıda adlar altında toplandığını, aletlerin, makinelerin ve yöntemlerin ölçüsüzce çoğaldığını ve arasıya donmuş bir labirentin dolambaçlarının gittikçe karmaşıklaştığını gördük. Bizi rahatlatan, çalışmaya çeşitlilik getiren ve bu bakımdan hacimli bir yapıta izlenmesi çok avantajlı gibi görünen abece düzeninin, her an aşılması gereken güçlükleri olduğunu da gördük. Bu düzenin, belli başlı maddelerin, bu maddelerde, bulunması doğal olarak beklenen her şey yer aldığına da çok uzun olmalarına ya da göndermeler aracılığıyla kısaltıldıklarına ya da içlerinde yer alması gereken birçok konu bir yana atıldığında, kupkuru ve cılız hale gelmelerine yol açtığını fark ettik. Bu konuda bir orta yol bulmanın ne kadar güç olduğunu da gördük. Kusurlu ve yanlış açıklamaların sözlüğe giriverdiğini ve birçok doğru açıklamanın yapının dışında kaldığını da gördük. Topladığımız bunca malzemeye gerektiği formu vermek, her bölümü gerektiği uzunlukta ele alabilmek, her maddenin uzunluğunu şaşmaz bir biçimde saptamak, sakat olan açıklamaları bir yana atmak ve doğrularını eklemek ve bir yapıtı başladığı zamanki amacı gerçekleştirecek biçimde tamamlamak için, yüzyıllar süren bir çalışmanın gerektiğini de gördük. Ayrıca, güçlükler arasında en büyüğünün, ne kadar kusurlu olursa olsun böyle bir işi bir kere de yapmak olduğunu fark ettik ve bu güçlüğü aşma onurunun bize tanınacağını düşündük. *Ansiklopedi*'nin, bir felsefe çağının gi-

rişimi olabileceğini, bu çağın gelmiş olduğunu ve bu yapıtı tamamlayanların adını ölümsüzleştiren ünün bizi de unutmaya-
cağını ve biz artık hayatta olmadığımız zaman da bizden söz edileceğini düşündük [...] Varlığımızın en iyi bölümünü ölümden kurtaracak ve yaşamımızın ıftihar edebileceğimiz anlarını yokluktan kurtaracak olan bir coşkunun içimizde boy attığını hissettik. Gerçekten de insan, kendini tuhaf bir yüce nitelikler ve utanç verici zavallılıklar karışımı olarak görür ve çağdaşlarına da böyle gösterir; ama zavallılıklar ölümle birlikte gider ve insanoglunun kendine diktığı anıtlarla sonsuzlaşan nitelikler kalır geriye; ya da halkın saygısı ve sevgisinden başka bir şey yoktur ortada ve bunlar da insanoğluna önceden tadını çıkardığı, öz değerinin bilincinin sağladığı yüceliklerdir. Bu tadın, bütün öteki tatlardan daha yalın ve daha gerçek olduğunu söyleyebiliriz ve bunlar hayali düşünceler üzerinde temellenen yücelikler değildir. Biz bu yücelikleri yapımızda sergiledik ve bunları da, gelecek kuşaklar yargılayacak.

Bir *Ansiklopedi* gerçekleştirmeye girişiminin, ancak bir felsefe çağında olanaklı olduğunu söyledim. Gerçekten de böyle bir yapıtı, kaypak beğenili yüzyıllarda pek rastlanmayan bir ataklık gerektirir [...] Önemli olan, bütün saçmalıkları ve çocuksu anlayışları bir yana atmak, aklın koymadığı bütün sınırları aşmak ve hem bilimlere hem de sanatlara, onlar için çok değerli olan özgürlüğü sağlamaktır.

.....
Bilgilerin ortaya dökülmesinden yana olmayan dar kafalı kötü insanlar vardır ve bunlar, insan ırkının yazgısı üzerinde düşünmek istemezler; çünkü, küçücük topluluklarının içine kapanıp kalmışlardır ve onun çıkarından başka şeyi de akıllarına getiremezler. Bunlar kendilerine iyi yurttaşlar denilmesini isterler. Kabul ediyorum bunu, ama onlara *kötü insanlar* demek koşuluyla. Onlara göre, iyi hazırlanmış bir

Ansiklopedi, bir kralın kitaplığında ve kendilerinden başka herkesin gözünden uzak bir el yazması olarak bir köşede durmalıdır. Yani halkın değil, devletin bir kitabı olmalıdır ancak. Onlar, ulusun bilgilerinin, gizli anlaşmalarının, sırlarının, sanatlarının ve bilgeliğinin, başkalarına açıklanmasını istemezler. Bütün bunların, bir ulusa, komşu uluslar üzerinde bir üstünlük sağladığına inanırlar. Evet, işte böyle düşünürler onlar ve şöyle derler: Yabancıları bilgilendirip aydınlatacağımıza onların üzerine bilgisizliğin karanlığını çöktürsek ve yeryüzünün geri kalan bütün ülkelerini barbarlığa mahkûm etsek ve böylece onlara egemen olsak daha iyi değil mi? Ama onlar, şu yeryüzünde iğne başı kadar küçücük bir yerde yaşadıklarının ve varlıklarının ancak bir an sürdüğünün, gelecek yüzyıllarla insan ırkının tümünün mutluluğunu da küçücük yer ve bu kısa an için kurban ettiklerinin farkına bile varmazlar. Bir imparatorluğun ortalama süresinin iki bin yıl olmadığını ve tarihte sonsuz olarak var olup gidecek olsa da, *Fransız* adının daha kısa bir süre sonra yeryüzünde boşuna aranacağını çok iyi bilirler. Ama bu düşünceler, onların görüş açısını genişletmez ve *insanlık* sözcüğü onlar için anlamsız bir sözcüktür. Bunların hepsi iyi de, keşke tutarlı olsalar! Oysa tutarlı değiller ve kimi zaman Mısır tapınaklarına niye girilemiyor diye tepinirler, eski bilgilerin kaybolup gitmesine esef ederler, susmuş ya da bir çok konuda doğru dürüst konuşmamış olan yazarların ağızlarını açmamalarına ya da ihmallerine kızarlar ve bugün çağdaşlarında bir suç olarak gördükleri şeyi, eski çağların insanlarından talep ettiklerinin farkına bile varmazlar ve kendilerinin onur kaynağı olarak gördükleri şeyleri benimseyenleri sırf bu yüzden kabahatli bulurlar.

(Diderot)

AŞI (Çiçek Aşısı)

Bu terim, doğal olarak yakalanulan çiçek hastalığının yarattığı tehlikeleri ve verdiği zararları önlemek için bu hastalığın yapay olarak insana uygulanması işlemini belirtir.

Tüm Fransa bu uygulamanın önemi ve yararı konusunda ikna olana kadar, hükümetin, bu konuda olumlu önlemler alması zorunludur. Ama hükümet, böyle bir konuda kesin tanıklıklar elde etmeden aşının uygulanması konusunda kesin adımlar atamaz.

Dolayısıyla, bilgisizliğin doğurduğu çekingenlikleri ortadan kaldırma ve halkın bu uygulamada kendi çıkarının olduğunu anlamasını sağlama; Hristiyan iyilikseverliğinin, devletin yararının ve insanların korunmasının, aşının yaygınlaştırılmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu anlatma işi, tanrıbilim ve tıp fakültelerine, akademilere, yüksek yargıçlara, bilginlere ve yazın adamlarına düşen bir görevdir. Kamu iyiliği söz konusu olduğunda, bilgilenebilir kimseleri aydınlatma ve açık hakikatleri bile kolayca göremeyen yığınları otoritenin gücüyle yönlendirme ödevi, ulusun aydın ve düşünen bölümüne düşer.

Bu konuda hâlâ deneyler yapılması gerekmiyor. Çünkü yeterince bilgimiz var. Önemli olan ve yapılması gereken, İngiltere’de yapıldığı gibi hastahanelerin, yıllık listelerinde her çeşit hastalığa tutulmuş ve bu hastalıklardan ölmüş olanları belirtmeleri ve buna benzer önlemlerin alınmasıdır.

(Tronchin)

AYRICALIK

.....
TEKİL AYRICALIK. Bu sözcükler, bir şirkete ya da özel kişiye bütün öteki şahıslara yasaklanacak şekilde belli bir ticaret yapma ya da belli bir malı üretme ve piyasaya sürme hakkının tanınmasını belirtirler ve bu hak, kral tarafından verilen bir haktır [...] Başlangıçta sadece yararlı olsun diye tanınan bu hak, zamanla kötüye kullanılmalara yol açmıştır. Çok fazla masraf yapılmadan her yerde kolayca öğrenebildiği bir zanaat tutarak hayatını kazanabilecek herhangi bir kimse, bu hak yüzünden, bunu yapamamıştır. Ayrıca bu tür lonca ve zanaat kurumları, toprak işleri yapılmayan kentlerde bulunduklarından, bu tür zanaatları yapamayanlar, askeri birliklere katılmakta ve daha da kötüsü, vatandaşların en işe yaramazı olan ve devlete de büyük bir yük oluşturan uşakların sayısını akıl almaz biçimde kabartmaktadırlar. Üstelik bu durum, malların ve el emeğinin pahalılığına da yol açmaktadır. Nitekim, bir ustanın yaptığı bir çift ayakkabı, eğer bunu bir işçi yapmış olsaydı, ödenecek fiyattan çok daha fazlası ödenerek satın alınabilmektedir. Bilgiler, endüstri ve gereksinimler artıp genişleyince, bu tür sakıncaların farkına varıldı ve kamu yönetimi işlerinin elverdiği ölçüde bu terslikler giderilmeye çalışıldı. Ticaret şirketlerinin *tekil ayrıcalık* hakkı çok önemli sonuçlar doğurabilecek olan ve kuruluşları çok pahalıya mal olan kurumları gerektiren ve ayrıca hükümetin politik görüşleri dolayısıyla üretimi herkese verilemeyecek olan mallarla sınırlandırıldı. Yeni imalathaneler kurulurken de aynı gerçekler göz önünde tutuldu [...] Böylesine yerinde önlemlerin daha az önemli mallar için de yaygınlaştırılması ve çalışan, yaratıcı ve yetenekli kişilerin bu özelliklerinden özürce yararlanabilmesi ve kamu çıkarına olmayan formalitelere ve masraflara boryun eğmek zorunda kalmaması, özlene-

cek bir şeydir. Bir işçi, pek bilgisi olmadığı halde bir bez ya da kumaş parçası yapsa ve yaptığı bu parça pek başarılı olmasa da, bu malını ucuza satacaktır; ama yine de satmış olacaktır ve kullandığı maddeyi de, zamanını da boşuna harcamayacaktır. Üstelik başarısız olan bu ilk deneyleri dolayısıyla daha iyi bir üretim yapmayı öğrenecektir. İnsanlar çalıştıkça, aralarındaki yarışma ve daha doğrusu başarılı olma isteği, yaratıcılığı ve yeteneği ortaya çıkacaktır. Rekabet bir işin ya da malın daha iyi yapılmasına yol açacak, el emeğinin fiyatını düşürecek, kentler ve taşra yöreleri, işçilerle ve malları toplayan, sınıflandıran ve imalat kalitelerine göre çeşitli fiyatlarla piyasaya süren işçilere avans veren ve onların gereksinimlerini karşılamalarına yardımcı olan satıcılarla dolacaktır. Bu çalışma eğilimi ve dağınık küçük imalathanelerin kurulması, paranın ve endüstrinin dolaşımını ve yeteneklerin, enerjilerin ve zamanın, sürekli bir biçimde kullanılıp değerlendirilmesini sağlayacaktır. Böylece her çeşit *tekil ayrıcalık*, sadece ürettikleri malların niteliği ve kurumların büyüklüğü dolayısıyla özel kişilerin gücünün yetmediği işleri yapan kuruluşlara tanınacaktır [...]

B

BACCHIONITE'LER

Söylendiğine göre bunlar, dünyanın zenginliklerini öylesine küçümseyen filozoflardı ki, yanlarında, eşya olarak su içmek için bir tasta başka şey yoktu. Hatta bu filozoflardan birinin, kirlarda bir akarsudan avcuyla su içen bir çobanı görünce, tasını da kullanışsız ve gereksiz bir eşya olarak bir yana attığı söylenir, Diogenes için de aynı şey söylenmiştir. Eğer gerçekten mal mülk hursundan böylesine uzak insanlar yaşamışlarsa, onların metafiziği ve ahlakı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız gerektiğini itiraf etmeliyiz. *Senin ve benim* arasındaki kötülük kaynağı ayırmı bir yana atan bu insanlar, çekışmek ve kavga etmek için pek neden bulamıyorlardı ve onların insanoğlunun erişebileceği en mutlu yaşamı sürdürmeleri güç bir şey değildi.

(Diderot)

BASIN

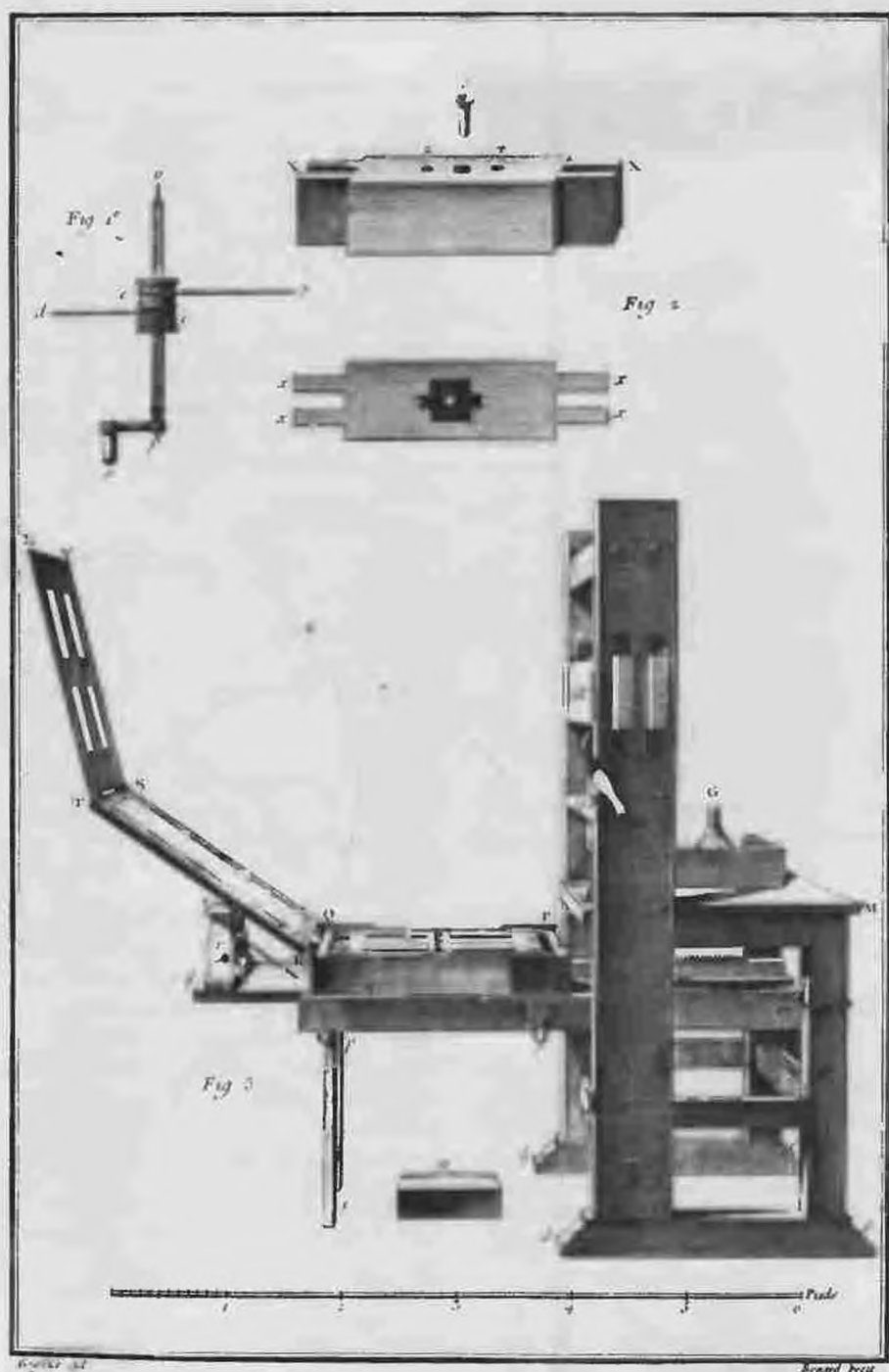
Basın özgürlüğünün, bir devletin yararına mı yoksa zararına mı olduğu sorulmaktadır. Oysa bunun cevabının verilmesi pek güç değil. Özgürlüğü temel alan bütün devletlerde, basın özgürlüğü kuralına uymanın, çok büyük önemi vardır. Dahası, bu özgürlüğün yararları, zararlarından çok fazla olduğu için genel bir hak olarak kabul edilmesi ve bütün yönetimlerde bu özgürlüğe yer verilmesi gerekir.

Basın özgürlüğü denince, Atinalı ve Romalı hatiplerin nutuklarının doğurduğu kötü sonuçlar gelmemeli aklımıza. Bir

kimsenin odasında tek başına ve dikkatle bir kitabı ya da bir taşlamayı okuduğunu düşünelim. Bu kimsenin, başkasının duyduğu tutkulara ve coşkulara ya da okuduklarına kapılıp kendini kaybedeceğinden korkmamak gerekir. Belki bu kimse, bir başkaldırı duygusuna kapılacaktır, ama duygularının esiri olmayacaktır kuşkusuz. Demek ki, şu ya da bu biçimde kötüye de kullanılsa, *basın* özgürlüğü halk kaynaşmalarına yol açmaz. Bu özgürlüğün doğurabileceği fısıltılar ve gizli hoşnutsuzluklar sadece söz ve konuşma alanında kaldığı için geç olmadan yargıçların dikkatini çekecek ve buna bir çare bulmaları olanağını sağlayacaktır üstelik. Halkın her yerde, yöneticiler aleyhindeki sözlerle inanmaya büyük yatkınlık gösterdiğini kabul etmek gerekir. Ne var ki bu yatkınlık, özgürlük ülkelerinde de baş eğmenin yaygın olduğu ülkelerde de aynıdır. Kulağa fısıldanan bir haber, bir broşür kadar hızla yayılır ve onun kadar büyük etkiler doğurabilir. Bu haber insanların yüksek sesle düşünmeye ve doğruyu yanlıştan ayırmaya alışmadıkları ülkelerde de aynı şekilde zararlı olabilir, ama yine de bu tür söylemler yüzünden tedirginliğe düşmemek gerekir.

Öte yandan, izin verilmemiş bu tür yayınları savunmak ya da herhangi birine hoşuna gitmeyen her şeyi cezalandırma konusunda sınırsız yetkiler vermek, yönetimin bağımsız olduğu bir ülkede her şeyden daha fazla başkaldırmaların ve yergi yazılarının artmasına neden olur. Özgür bir ülkede verilecek bu tür iktidar ödünleri, özgürlüğün ihlal edilmesine yol açacaktır. Nitekim örneğin, Büyük Britanya'da basın'a baskı yapma girişimleri başarıya ulaşsa, bu özgürlüğün de kaybolup gideceği kesindir ve dolayısıyla bu çeşit engizisyon önlemlerinden her zaman kaçınılmalıdır.

(De Jaucourt)

Imprimerie, Presse vue par le côté du dehors.

Baski makinesi.

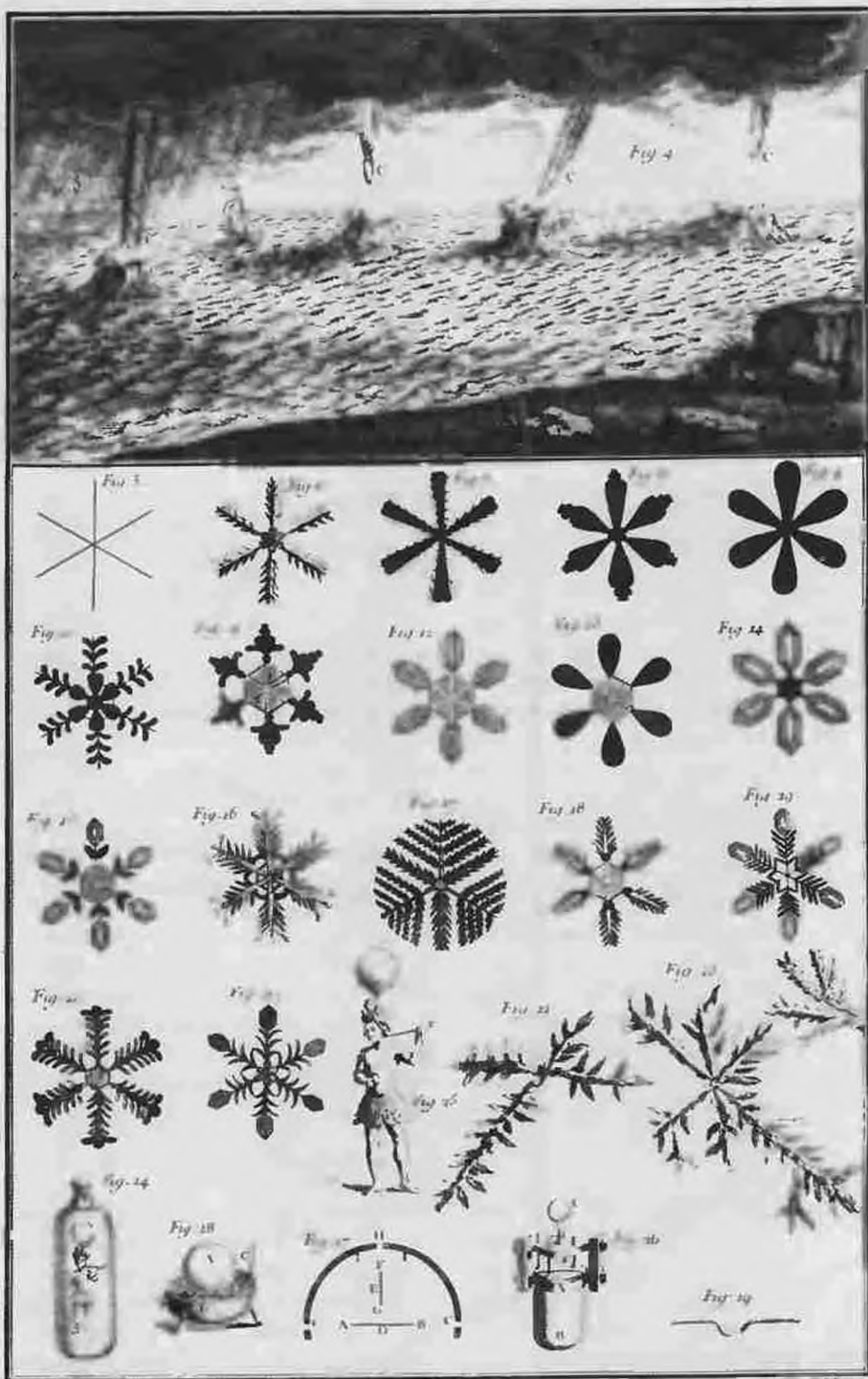
BİLİMLERİN ÖĞELERİ

Bir bütünüün öğeleri denince, genellikle bu bütünü oluşturduğu düşünülen ilksel ve ana bölümler kastedilir. Bu kavramı, genellikle Bilimlere aktarmak ve herhangi bir bilimin *öğeleri* denince ne gibi bir fikir edinmemiz gerektiğini öğrenmek için; bu bilimin bir eserde tümüyle ele alınıp incelendiğini ve bütünüünü oluşturan genel ve tikel önermelerin, art arda geldiğini ve gözümüzün önünde olduğunu ve yine bu önermelerin en doğal ve sağlam bir düzen içine sokulmuş olduğunu varsayalım. Daha sonra da, bu önermelerin tam anlamıyla sürekli bir art arda geliş içinde olduğunu, her bir önermenin sadece ve doğrudan doğruya kendisinden önceki önermelere dayandığını ve bu önermelerin kapsadığı ilkelere dayanmak zorunda olmadığını da varsayalım. Bu durumda her bir önerme, *Ansiklopedi*'nin en başında yer alan yazımızda belirttiğimiz gibi ilk önermenin çeşitli şekillerdeki bir çevirisinden başka şey olmayacaktır ve dolayısıyla her şey bu ilk önermeye indirgenecek ve bu önerme, söz konusu bilimi tümüyle kapsadığı için, bu bilimin *ögesi* olarak kabul edilebilecektir. Üzerinde durduğumuz bilimlerin her biri varsaydığımız ve sözünü ettiğimiz durumda olsaydı, *öğeler*'in öğrenilmesi, ortaya konması kadar kolay olacaktı ve eğer bilgilerimizin bütün nesnelerini birleştiren görülmez zinciri kesintisiz olarak görebilseydik, bütün bilimlerin *öğeleri*'i, tek bir ilkeye indirgenmiş olacaktı ve bu ilkenin başlıca sonuçları da her bir tikel bilimin *öğeleri* olacaktı. Bu durumda, tanrısal zekâyâ katılım içinde bulunacak olan insan zihni, bütün bilgilerini bölünmez bir görüş açısı içinde bir araya getirilmiş halde görüp kavrayacaktır. Ama yine de Tanrı ile insanoğlu arasında şu fark olacaktı: bu görüş açısından yer alan Tanrı, bütün nesneleri bir bakışta gördüğü halde, insanoğlu bu nesneler hakkında ayrıntılı bir bilgi edin-

mek için her birini art arda ele almak zorunda kalacaktı. Ne var ki, böyle bir görüş açısı edinmekten henüz çok uzagız. Bütün bilimleri birbirine bağlayan zinciri kavramak şöyle dursun, her tikel bilimi oluşturan parçaları bütünüyle de göremiyoruz. Önermeleri hangi düzen içine sokarsak sokalım ve mantıksal çıkarsamalarda ne kadar şaşmazlık sağlamaya çalışırsak çalışalım, bu alanda her zamanda boşluklar kalıyor ve bütün önermeler, birbirlerine doğrudan doğruya bağlanmıyor ve bunun sonucu olarak da bu önermeler her zaman farklı ve birbirinden ayrı gruplar oluşturuyorlar.

Bu çizdiğimiz tabloda, kavrayış gücümüzden kaçan nesnelerin bulunmasına rağmen, öteki önermeleri dolaylı olarak kapsayan ve onlara temellik eden genel önermeleri ya da hakikatleri ayırt etmek zor değildir. Bir bütün olarak bir araya getirilecek bu önermeler, gerçek anlamıyla bir bilimin *öğeleri*'ni oluşturacaklardır; çünkü bu öğeler, bilimin nesnelerini ayrıntılı olarak bilip tanımak için geliştirilmeleri yeterli olan bir tohum gibidirler.

Bütün bu söylediklerimizden, bir bilimin *öğeleri*'ni, bu bilimi oluşturan önermeler bir başlarına ve birbirlerinden bağımsız olmadıkları ve ancak bu bilimde, ötekileri bir sonuç olarak doğuran ilk ve temel önermeler saptanabildiği zaman ele alınmaları gerektiği sonucu apaçık olarak ortaya çıkmaktadır. Peki, bu temel önermeler nasıl ayırt edilecektir? Bu sorun şu şekilde çözülebilir: eğer bir bilimin tümünü oluşturan önermeler birbirlerini dolaylı olarak izlemiyorlarsa, zincirin kopuk olduğu yerlerin farkına varılacaktır ve zincirin her parçasının başlangıcını oluşturan önermeler, öğeler arasında sayılması gereken önermeler olacaktır. Zincirin sürekli bir bölümünü oluşturan önermelerde de, iki farklı çeşit birbirinden ayırt edilecektir. Sadece basit birer sonuç ve bir önceki önermenin sadece başka terimlerle

Physique.

çevirisi olan önermeler, *öğeler*'in dışında bırakılacaktır; çünkü bunlar, zaten bu *öğeler*'de kapsanmış durumdadırlar. Sadece bir önceki önermeden değil, bir başka ilkel önermeden bir şeyler almış olan önermeler de aynı nedenden ötürü *öğeler*'in dışında tutulmak zorundadırlar. Çünkü bunlar, içinden türedikleri önermelerde dolaylı olarak ve tam olarak kapsanmış durumdadırlar. Ama bu kurala çok büyük titizlikle bağlanılırsa, *öğeler* çok önemsiz şeyler haline getirildiği gibi, bu *öğeler*'in kullanımı ve uygulanması da çok güçleşecektir. Dolayısıyla, bir önermenin yukarıda belirttiğimiz ilk anlamda bir bilimin *öğeleri* arasına girebilmesi için gerekli olan koşullar, bu önermelerin dolaysız bir zincir oluşturmayacak şekilde birbirinden yeterince farklı olmaları, birçok başka önermeye kaynaklık etmeleri ve onların sonuçları olarak görülmemeleri ve nihayet, önermelerden biri daha öncekilerde kapsanmışsa ancak dolaylı olarak ya da bağımlılığı ancak bir aküyürütmeye kavranacak tarzda kapsanmış olmasıdır.

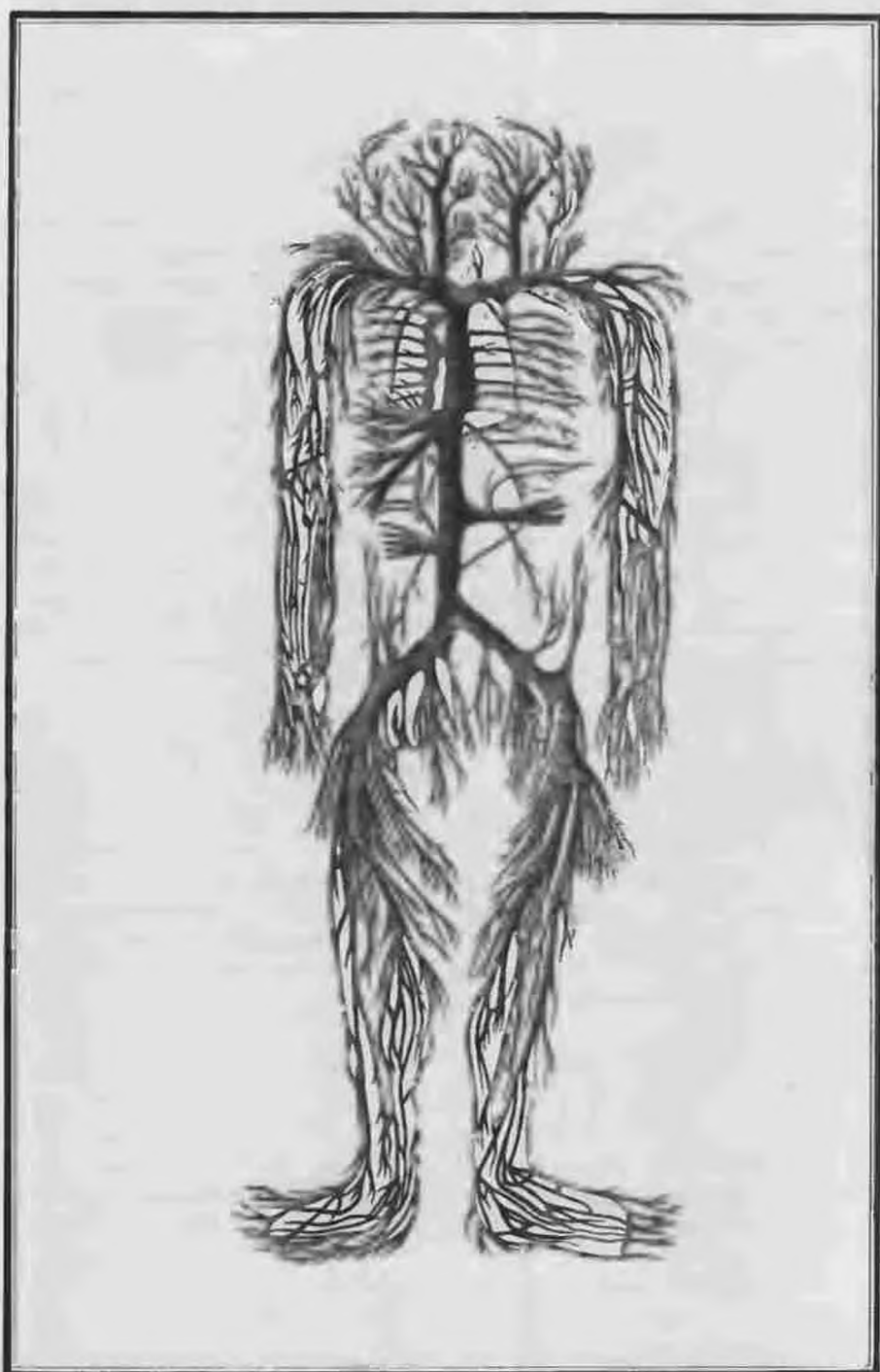
Öğeler'in arasına, eğer bir başka önermeye ilke olarak da sonuç olarak da bağlı olmayan ve bir başlarına kalmış önermeler varsa, bunları da sokmak gerekir. Çünkü, bir bilimin *öğeleri*'i, en azından bu bilimin konuları olan bütün hakikatleri kapsamalıdır ve dolayısıyla, tek başına kalmış bir hakikatin dışta bırakılması, *öğeleri*'i kusurlu hale getirecektir.

Ama geliştirilmesine asıl dikkat edilmesi gereken şey, önermeler metafiziğidir. Mucitleri yönlendirmiş olan ya da yönlendirmesi gereken bu metafizik, bilimin ilkelerine temellik eden genel hakikatlerin açık ve kesin bir biçimde açıklanmasından başka şey değildir. Bu metafizik, ne kadar yalınsa kolay anlaşılırsa ve geniş kitleler tarafından kavranabilirse, o kadar değerlidir ve yalınlığı ve kolay anlaşılabilirliği, bu metafiziğin mühenk taşı olduğu söylenebilir. Özellikle salt akıl yürütme bilimlerinde doğru olan her şeyin,

her zaman apaçık ve duyuşsal ilkeleri vardır ve dolayısıyla doğru, hiçbir anlam bulanıklığı olmadan herkesin kavrayabileceği bir şey olarak ortaya konabilir.

.....

Burada sadece bazı genel kuralları ele almak koşuluyla her bilimde hareket noktası olarak kabul etmemiz gereken ilkeler nelerdir? Açıkça görülmüş kabul edilmiş yalın olgular hangileridir? Bunlar hiç kuşkusuz, fizikte evrenin gözlemlenmesi, geometride yerkaplamanın başlıca özellikleri, mekanikte cisimlerin geçirimsizliği, Metafizikte ve Ahlakta ruhumuzun ve duygulanımlarının incelenmesidir. Burada, Metafiziği, salt zihinsel varlıkların bilimi olarak edinebileceği en kesin anlamında ele alıyorum. Metafizik, bütün öteki bilimlerin ilkelerini kapsayan evrensel bilim olarak daha geniş bir anlamda ele alınsa, söylediğim daha da doğru olacaktır. Çünkü bilimlerin her biri, doğru ilke olarak gözlemden başka bir şeyi kabul etmemişse ve edemezse, her bilimin Metafiziği de gözlemin en geniş olarak ele alınabilecek genel sonuçlarından başka şey olamaz. Dolayısıyla, Metafiziğe bilgiyle değil de coşkuyla yaklaşan bazı kimseleri kastım olmadığı halde şaşkınlığa düşürecek de olsam, onların istediği gibi *fikirlerin bilimi* olarak tanımlamaktan kaçınacağım. Gerçekten de böyle bir bilim nedir ki? Felsefe, hangi nesneyi ele alsın ya olguların ya da kuruntuların bilimidir. Felsefenin; soyutlamaların varlığını en genel özelliklerinin, kip ve tözün temel niteliklerinin içinde yitip gitmeye yazgılı olduğuna inanmak, onun hakkında çarpık ve pek de haklı olmayan bir fikir beslemek demektir. Böylesine yararsız bir spekülasyon, halk dilinde açıklandığında ortaya serilmesinden utanç duyulacak ya da en azından kuşku duyulacak ve dolayısıyla ilke olarak ileri sürülemeyecek önermeleri, bilimsel bir biçim ve dille ileri sürmekten başka şey olmayacaktır. Zaten böyle bir yöntem, anlamı karanlık ve tartışmalı so-

Plat. 14.

Anatomie

Anatomi.

ruuları ortaya atıp gerçek bilgilerimizin ilerlemesi bakımından sadece tehlikeli olmamakta, ama ayrı zamanda, her fırsatta tekrarlamaktan geri kalmayacağımız gibi, soyutlamaları ancak tikel varlıkların incelenmesiyle elde eden ve bilen zihnin ilerleyişine de ters düşmemektedir. Bundan ötürü, doğru dürüst felsefede ilk çıkış noktası olarak kabul edilmesi gereken şey, uzun ve can sıkıcı giriş yazılarını, hiç değişmeyen terim listelerini ve tanımlarını, sonu gelmez bilgi sınıflamalarını ve bölümlmelerini bir yana atmaktır. Bütün bunlar, gözlemden ve olguların incelenmesinden yoksun olan ve kendine hayli bir spekülasyon ve tartışma alanı yaratan karanlık yüzyılların açınacak İskolastiğinin ve cahilce gösteriş düşkünlüğünün iç karartıcı kalıntılarıdır. Felsefenin doğası, varlığı, insan bilgilerinin ilk ve temel ilkesi, olasılık ile apaçıklığın birliği ve buna benzer konulara ilişkin birçok soru için de aynı şeyi söyleyeceğim.

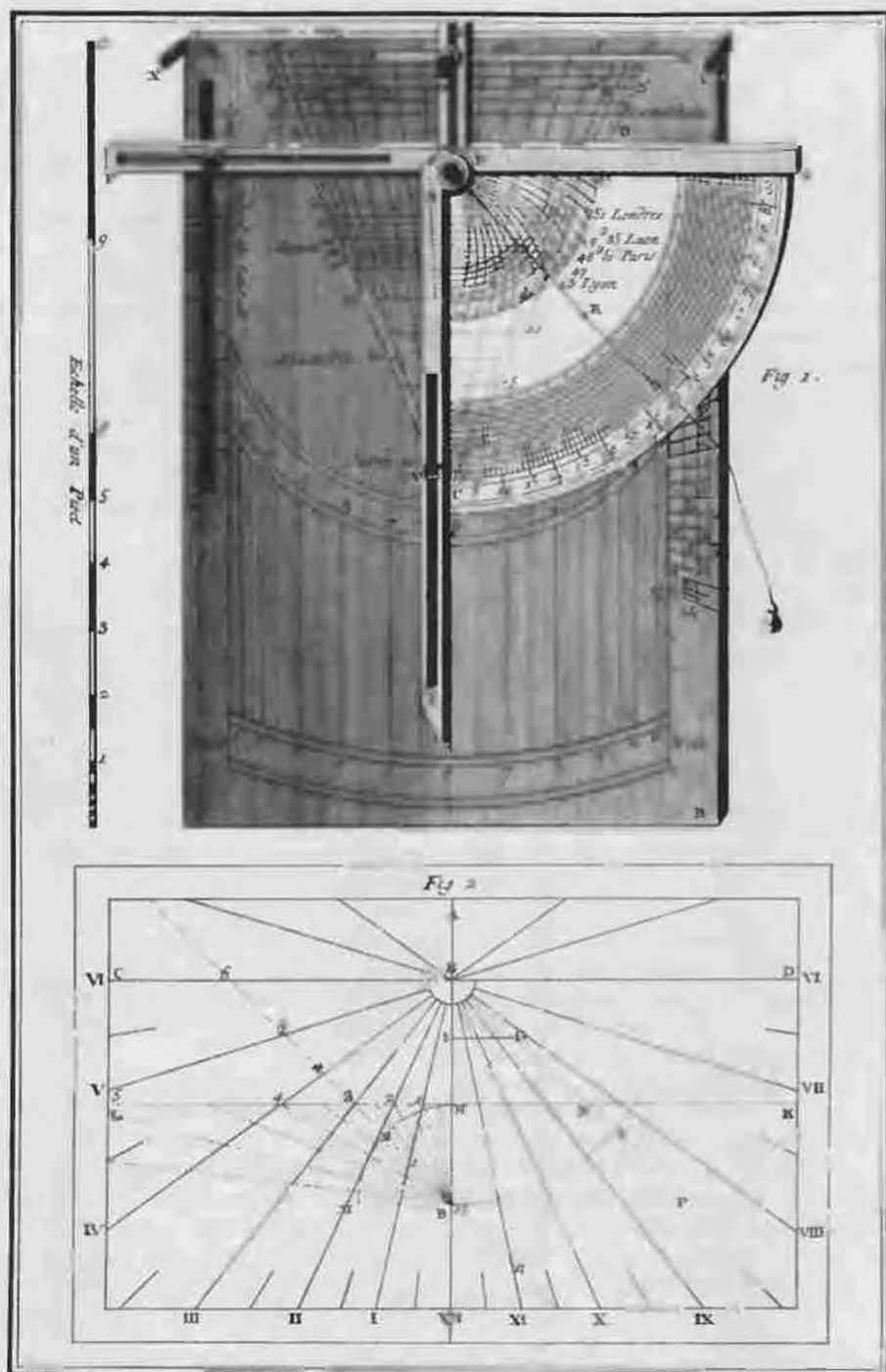
Bilimlerde, incir çekirdeğini doldurmayan ve üstelik yararsız da olan ama üzerinde tartışılan başka sorular da vardır ve bunların *öğeleri*'i ele alan bir kitaptan kesinlikle çıkarılması gerekir. Üzerinde anlaşmaya varılamayan bir sorunun, eğer filozoflar ilk bakışta bu soruya zorunlu olarak bağlı gibi görünen önermeler üzerinde görüş birliğine varmışlarsa, kesinlikle yararsız olduğuna karar vermek gerekir. Örneğin, Geometrinin ve hesabın *öğeleri*, bütün Felsefe okulları için aynudur ve bundan, geometri biliminin hakikatlerinin, yerkaplamanın doğasına ilişkin olan ve üzerinde tartışılan ilkelerle hiçbir ilişkisi olmadığı ya da bu konuda bütün okulların üzerinde anlaştığı ortak bir bulunduğu ve bu okulların hepsinin, farkında olmadan, herkesçe bilinen ve basit bir ilke-den yola çıktıkları, ama bu ilkenin tartışmalarla ihmal edildiği ya da bu okullar tarafından bulunmadığı ama yine de var olmakta devam ettiği sonucu çıkar. Nitekim, hareket ve başlıca özellikleri, meka-

nik bilimi tarafından incelendiği halde, hareketin doğasına ilişkin açık ve seçik anlamlı olmayan metafizik, bu bilime tamamen yabancıdır. Bu bilim, hareketin varlığını bir temel olarak varsayar, bu varsayımdan birçok yararlı hakikat elde eder ve iskolastik felsefeyi, hareket konusunda ileri sürdüğü beyhude ve sözüm ona derin açıklamalarla başbaşa bırakır. Zenon yaşıyorsa, belkide hâlâ cisimlerin hareket etmediğini soracaktı; ama bu arada, Arkhimedes denge yasalarını, Huygens çarpma yasalarını ve Newton da dünya sisteminin yasalarını bulmaktan geri kalmayacaktı.

Bundan, şu sonucu çıkarmamız gerekir: bir bilimin ilkelerini araştırırken durmamız gereken nokta, bu bilimin kendi doğası tarafından, yani incelediği nesneye bakış açısıyla belirlenmiştir ve bunun ötesinde olan her şey ya bir başka bilime ait bir şey ya da bizim bakışlarımıza ve kavrayışımıza tamamen kapalı bir alan olarak görülmelidir. Bu durumda, kendilerinden hareket ettiğimiz ilkelerin, bilemediğimiz gerçek ilkelerin çok uzağındaki sonuçlardan başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla ilke olarak değil de sonuç olarak adlandırılmalarının daha doğru olacağını söylemek zorundayım. Ama bu sonuçların kendilerinde ilkeler olmaları gerekli değildir, bizim için geçerli ilkeler olmaları yeterlidir.

.....

Bizim anladığımız anlamda basit fikirler iki çeşide indirgenebilir. Bunların bir bölümü, soyut fikirlerdir ve aslında soyutlama, bir nesnenin özünü oluşturmak üzere aynı nesnenin tikel bir özelliğiyle birlikte bulunan öteki özelliklerini göz önüne almadan, sözü geçen tikel niteliği göz önüne almamızı sağlayan işlem den başka şey değildir. Basit fikirlerin ikinci türü, tikel renklerin, soğukun, sıcakın vb. nın duyularla edindiğimiz ilksel fikirleridir ve bunları en iyi anlatan söz de her zaman dile getirildikleri biricik terimdir.

Bernard Duvet

Gnomonique.

Gnomonik (kadrılar yapma sanatı).

deneylerin bir derlemesi olarak görür. Hiç kuşkusuz bu derleme, sadece filozoflar tarafından yapılmış olsaydı, çok daha eksiksiz olacaktı, ama bütün çarpıklığına rağmen yine de davranışlara ilişkin büyük dersleri kapsamaktadır ve bu bakımdan, çok eksik olmasına ve belki de eksik kalmaktan hiçbir zaman kurtulamayacaklarına rağmen yine de iyileştirme sanatının en önemli ve en gerçek bölümünü oluşturan ve bütün yüzyıllarda yapılmış olan tıp gözlemlerini kapsayan derlemeye benzer. Demek ki Tarih, incelenmesi ve yararlı kılınması bakımından, yani felsefi bölümü bakımından Bilimler sınıfı içinde yer alır.

2° Aynı şey, hem mekanik hem de özgür Sanatlar için de geçerlidir. Bu iki tür sanatta da ayrıntılara ilişkin olan gerçekler, sadece sanatçının üzerinde çalıştığı gerçeklerdir; ama bu yanda, mekanik Sanatların temel ilkeleri, insanların fizik ve matematik bilgileri üzerinde, yani Felsefenin en önemli iki dalı üzerinde temellenmiştir; öte yanda, özgür Sanatların temelini duyularımızın incelik ve titizlikle incelenmesi oluşturur. Beğenin konusu olan şeyleri inceleyen bu ince ve derin metafizik, bütün insanların mutlak bir genellik ve ortaklaşalıkla kabullendikleri ilkeleri; ulusların ve bireylerin karakterleri, ruhları ve duyarlık dereceleri dolayısıyla değişikliğe uğramış olan ilkelere ayırt etmesini bilir ve böylece, özsel ve evrensel güzeli (eğer böyle bir güzel varsa) şu ya da bu ölçüde keyfi ve saymaca güzelden ayırır ve hem çok belirsiz bir karardan hem de kılı kırk yaran bir tartışmadan aynı ölçüde kaçındığı için, duygunun incelenmesini ve çözümlenmesini, ancak gitmesi gerektiği yere kadar ilerletir ve inceleyebileceği alanın berisinde kısıtlayıp daraltmaz ve yine aynı metafizik, sıradan bir metafizikçinin fikirleri karşılaştırması gibi, ruhumuzun izlenimlerini ve duygulanımlarını karşılaştırarak bu incelemeden, sözü geçen izlenimleri ortak bir kaynağa bağlamak ve aralarındaki benzerlik-

lere dayanarak yargılamak için kurallar çıkarır; ama aynı izlenimleri kendilerinde yargılamaktan ya da temel ve ilksel izlenimleri, bizim için, organlarımızın yapısı kadar karanlık olan bir felsefenin ilkelerine göre değerlendirmekten ya da ister doğal olarak ister alışkanlık yoluyla olsun farklı bir duyumsama edinmiş olan insanlara bu kuralları kabul ettirmeye yönelmekten kaçınır. Bizim burada özgür Sanatlarda beğeni konusunda söylediklerimiz, *Edebiyat* denilen Bilimler bölümüne de kendiliğinden uygulanmaktadır. Bütün bilgilerimizin öğeleri de böylece, gerektiği gibi anlaşılan bir felsefenin öğeleri içinde kapsanmış olmaktadır.

(D'Alembert)

BOŞINANÇ

Genellikle her dindeki aşırılıklara bu ad verilir. [...]

Gerçekten de *boşınanç*, yanlış, kötü yönetilen beyhude terörlerle dolu bir dinsel bağlanıştır ve bu tür dinsellik hem akla hem de yüce varlık konusunda edinmemiz gereken sağlıklı fikirlere ters düşer. Daha doğrusu *boşınanç*, korkunun ruhumuzu etki altında tuttuğu bir tür efsun ve büyüsel güçtür; hayalgücünün kötü bir ürünüdür ve ruhumuzu bağlamak için, hayaletleri, aldatıcı rüyaları, sanrıları kullanır. Bacon, yaygın olarak kabul edilmiş idolleri, görülmeyen ruhları, uğurlu ve uğursuz günleri, sevginin ve nefretin karşı konulmazlıklarını, hayalgücünün bu kötü ürününün yarattığını söyler. Bu kötü ürün, özellikle hastalık halinde ve düşmanlık ilişkilerinde zihnimizi bulandırır; doğru davranışları ve saygı değer alışkanlıkları, maskaralığa ve yüzeysel törenlere dönüştürür; ister iyi ister kötü olsun hangi dinin içine derin kökler salarsa, akı ve sağduyuyu susturabilir ve en sağlıklı kafalarda kargaşalar yaratabilir. Gerçekten

de boşinanç, insanlık için en büyük alettir. Tanrıtanımazlık bile, doğal duyguları yıkmadığı, yasalara zarar vermediği ve halkın törelerini bozmadığı halde, boşinanç yarattığı hayaletlere herşeyi boyun eğdiren despot bir tiran olarak ortaya çıkar. Bir tanrıtanımaz, kendi rahatı için halkın da huzur içinde olmasını ister, oysa hayalgücü bozukluğundan doğan bağınaz boşinanç, imparatorlukları yıkar.

Cehalet ve barbarlık, boşinanç'ı getirir; ikiyüzlülük, onu beyhude törenlerle destekler ve sürdürür; sahte gayretkeşlik, yaygınlaştırır ve menfaat, devam ettirir.

Kralın eli, boşinanç canavarını ne kadar zincirlese azdır ve dolayısıyla bir taht, kendi otoritesi ve halkın mutluluğu bakımından, dinsizlikten (ki, hiçbir zaman bağışlanamaz) çok daha fazla, bu canavardan korkmalıdır. Boşinanç somutlaştığı ve eylemselleştiği zaman, bağınazlık dediğimiz şeyi doğurur.

(De laucourt)

BRAHMANLAR

Hint düşünürleri tarikatı Brahmanlar, başlıca üç şeye; yani, tanrı Fo'ya, onun yasasına ve kendilerine ilişkin kitaba bağlı olan rahiplerdir ve dünyanın, bir hayalden, aldatıcı bir düştan, bir büyüden başka şey olmadığını ve bedenlerin gerçekten var olabilmeleri için, kendilerinde olmakla çıkıp yalnlığıyla bütün varolanların yetkinliğini oluşturan hiçlik içinde erimeleri gerektiğini ileri sürerler. Onlara göre ermişlik, hiçbir şey istememek, hiçbir şey duyumsamamak ve ruhun yetkinliğinin bozulmaması için her fikri, hatta erdem fikrini bile zihinden uzaklaştırmak demektir. Yetkinliği sağlayan şey; zihnin derin bir şekilde uyuklaması, duyuların mutlak olarak askıya alınması ve güçlerin dinginlik haline getirilmesidir. Bu durum,

uykuya öylesine benzemektedir ki, birkaç afyon parçasının bir Brahman'ı, bütün çabalarından daha kesin bir biçimde ermişliğe ulaştırabileceğini söyleyebiliriz. Bu dinginlik felsefesi, Hindistan'da eleştirildi ve aynı zamanda hararetle savunuldu. Öte yandan Brahmanlar, kökenlerini bilmezler. Kral Brahman, onların tarikatının kurucusu değildir. Ama tanrı Brama'nın, kafasından türediklerini söylerler ve bu tanrının sadece kafası değil, ayakları, elleri, kolları, midesi, butları da doğurgandır; ne var ki, bu organlardan çıkan varlıklar, Brahmanlar kadar soylu değildir. Brahmanlar kutsal dedikleri kitaplara sahiptirler ve bu kitapların yazılmış olduğu dili kullanırlar; ruhgöçüne inanırlar, varlıkların oluşturduğu zincirin tıpkı örümcek ağının bu yaratığın kamundan çıkıp yine aynı yere girdiği gibi, tanrının göğsünden çıkıp yine oraya ulaştığını ileri sürerler. Bu din sisteminin bölgelere ve yerlere göre farklılık gösterdiğini de söylemeliyiz. Koromandel kıyısında, Brahmanlar, Vişnu'yu tanrı olarak kabul ederler. Onlara göre Brama ilk insandır ve yaratma gücünü Vişnu'dan almış, bizimki gibi sekiz dünya yaratmış ve bunların yönetimini sekiz yardımcısına bırakmıştır. Brahmanlara göre dünyalar çöküp gider ve yeniden doğar; bizim dünyamız suyla başlamıştır ve ateşle sona erecektir ve küllerinden denizlerin de, mevsimlerin değişiminin de olmadığı bir başka dünya oluşacaktır. Brahmanlar ruhları çeşitli bedenlerde dolaştırıp dururlar ve uysal bir kimsenin ruhunun güvercinin bedenine, despotun ruhunun akbabaya geçtiğine ve oteki ruhların başına da benzer şeyler geldiğine inanırlar. Dolayısıyla hayvanlara karşı aşırı bir saygı duyarlar ve onlara hastahaneler yapmışlardır. Müslümanların yakaladıkları kuşları, dindarlıklarının gereği olarak satın alırlar. Hindistan'ın yer yöresinde, Baniya'ların büyük saygısını kazanmışlardır. Ama Malabar kıyısında yaşayanların saygısı, evlenmeden önce karılarını bu

kutsal adamlar istedikleri gibi kullansınlar ve yeni evliler de mutlu ve kutsanmış olsunlar diye *Brahmanlara* bırakacak kadar ileri gitmiştir. Bu rahipler, dinin başkanlarıdır; bu dinin ham hayallerini ahmaklara açıklarlar ve böylece bu ahmakları ve ters bir etkiyle de sayıları pek az olmayan ahmak sayılmayacak kimseleri de egemenlikleri altına alırlar. Küçük okullar da kurmuşlardır. Yaşamlarının sadeliği, oruçlarındaki gösteriş etkiler yaratmaktan geri kalmaz. Hemen tüm Hindistan'a yayılmışlardır, ama asıl merkezleri Banassi'dir. *Brahmanlar*'ın felsefesinin ve dinin aşırılıklarını daha da ayrıntılara inerek açıklayabilirdik. Ama onların bu saçmalıkları, bu saçmalıkların çokluğu ve süresi hiç de şaşırtıcı değil. Bir Hristiyan bunlarda tanrısal öfkenin sonucunu görür sadece. İnsan anlayış gücünde her şey birbirine bağlıdır; bir düşüncenin karanlığı, çevresindeki düşüncelere yayılır, bir yanlış, hemen bitişindeki hakikatin üzerine karanlıklar çöktürür ve eğer bir toplumda böylesine karanlık merkezler oluşturmakla uğraşan kimseler ortaya çıkarsa, çok geçmeden halk da derin bir cehalete gömülür. Bizim böyle bir felaketen korkmamıza gerek yok. Çünkü karanlık merkezler hiçbir zaman bugünkü kadar az kısıtlanmış durumda olmamıştı. Felsefe, dev adımlarla ilerliyor bilgi ve aydınlık onu izliyor. M. de Voltaire'in *Lettre d'un Turc sur les Bramines*'ine (Bir Türk'ün Brahmanlar Üzerine Mektupları) bakınız yeter.

(Diderot)

C

CENEVRE

.....
Ancak 24.000 nüfusu olan ve bölük pörçük topraklarında otuz köy bile bulunmayan bir kentin bağımsız bir devlet ve Avrupa'nın en gelişmiş kentlerinden biri olması çok ilginçtir. Özgürlüğü ve ticaretiyle zengin bir kent olan *Cenevre*, çoğunlukla çevresinde kan ve ateşten başka şey olmadığını görür, ama bundan hiç etkilenmez. Avrupa'yı karmakarışık eden olaylar, onun için hiçbir zaman katılmadığı, ama kendisinin seyretmekten tat aldığı bir oyundur sanki. İttifakları ve ticaretiyle Fransa'ya, dini ve ticaretiyle İngiltere'ye bağlı olan *Cenevre*, bu iki güçlü ulusun birbirleriyle giriştikleri savaşımlardan tarafsızlıkla söz eder. Ayrıca bu savaşımlara katılmamak bilgeliğini gösterir ve Avrupa'nın bütün hükümdarlarını, pohpohlamaksızın, kırmaksızın ve onlardan korkmaksızın yargılar.

.....
Bu cumhuriyetin başında, görevini ancak bir yıl sürdüren ve bu göreve de yenisinden, ancak dört yıl sonra gelebilen dört sendik bulunmaktadır. Yirmi danışmandan bir defterdardan ve iki sekreterden oluşan küçük konsey ve ayrıca *Adalet* diye adlandırılan bir kuruluş, bu sendiklere bağlıdır. İster hukuksal ister kamusal olsun, günlük işleri bu iki kuruluş ele alır.

Büyük konsey, iki yüz elli kentli ya da burjuvadan oluşur ve büyük kamusal olaylarla uğraşır; af çıkarır, para basar, küçük konseyin üyelerini seçer ve genel konseye gönderilecek sorunları saptar. Bu büyük konsey; henüz yirmi beş yaşına gelmemiş kimseler, hileli iflas yapmış

olanlar ve namus açısından bazı şaibeleri olan kimseler dışında bütün kentlileri ve burjuvaları kapsar. Yasama gücü, savaş açma ve barış yapma ve ittifaklar kurma, vergileri saptama ve yüksek yargıçların seçimi yetkisi, bu meclisin elindedir. Bir katedralde yapılan bu seçim, bin beşyüz kişinin oy kullanmasına rağmen, büyük bir düzen ve ağırbaşlılık içinde gerçekleşir.

Bu ayrıntı *Cenevre* yönetiminin demokrasinin bütün avantajlarına sahip olduğunu ama aksaklıklarından hiçbirinin de bu yönetimde bulunmadığını gösteriyor. Nitekim burada her şey sendiklerin yönetimi altındadır; oylama ve karara bağlamaya ilişkin her şey küçük konseyden çıkar ve uygulanması için de her şey yine ona döner. Dolayısıyla *Cenevre* kentinin eski Cermenlerin bilgelik dolu yasasını örnek aldığı söylenebilir [...]

.....

Cenevre'de komedi oynanması söz konusu değildir. Bunun nedeni, tiyatro temsillerinin temsil olarak hoş görülmemesi değil, söylendiğine göre, tiyatro topluluklarının, gençliği süslenip püslenmeye, haylazlığa ve inançsızlığa yönelteceğinden korkulmasıdır. Oysa oyuncuların davranışlarına ilişkin sert ve iyi uygulanan yasalarla bu sakıncaya bir çare bulunamaz mı? Böyle bir çareye baş vurulsa, *Cenevre*, temsillere ve belli bir takım törelere kavuşur ve bunların sağladığı avantajı elde ederdi. Başka bir deyişle, tiyatro temsilleri yurttaşların beğenisini geliştirir ve bir başka yolla edinilemeyecek bir davranış ve duyuş inceliği kazandırır onlara; edebiyat da bundan yararlanırdı ve üstelik inançsızlık kârlı çıkmazdı. Böylece *Cenevre*'ye Lakedaimon'un bilgelğine, Atina'nın kibarlığını da eklemiş olurdu. Böylesine bilge ve ileri düşünceli bir cumhuriyeti, tiyatro temsillerine izin vermeye itebilecek bir başka gerçek daha var. Tiyatro sanatçılığı mesleği konusunda beslediğimiz barbarca önyargı ve sanatların ilerle-

mesi ve desteklenmesi için çok gerekli olan bu adamları içine ittiğimiz aşağılık durum, hiç kuşkusuz, onları suçladığımız ahlak düşkünlüğüne katkıda bulunan nedenlerden biridir. Çünkü onlar, içinde bulundukları durumun sağlayamadığı takdirin acısını, kendilerini zevklere kapıp koyvererek gidermeye çalışmaktadırlar. Bizim aramızda, ahlaklı bir oyuncu iki yönden de saygıdeğerdir; ama bundan ötürü ondan hoşnutluk duyulmamaktadır. Halkın yoksulluğunun tepesine çöken ve onunla beslenen mültezim, etek öpen ve borçlarını ödemeyen dalkavuk: işte en fazla yücelttiğimiz insanlar bunlar! Eğer, oyunculara *Cenevre*'de sadece sanatlarını gerçekleştirme izni verilmeyle kalınıp, önce onlara ilişkin kurallar ortaya konsaydı ve daha sonra onların korunmaları sağlansaydı ve hak ettikleri zaman da saygı gösterilseydi ve nihayet bu oyuncular, kesin olarak öteki vatandaşların düzeyine yerleştirilseydi; bu kent, çok geçmeden surf bizim hatamız yüzünden pek nadir olduğuna inanılan şeye, yani değerli bir oyuncular topluluğuna sahip olma avantajını elde edecekti. Ayrıca bu topluluk çok geçmeden, Avrupa'nın en iyi topluluğu olacak; tiyatroyu çok seven ve ondan anlayan, ama temsillere giderek bizim aramızda kendini küçük düşürmekten korkan birçok kimse bu hoş ve sık rastlanmayan yeteneğini, utanarak değil göğsünü gere gere geliştirmek için *Cenevre*'ye koşacaktı. Tiyatro temsilleri olmadığı için birçok Fransızın kasvetli bir kent olarak gördükleri *Cenevre*, böylece felsefenin ve özgürlüğün ocağı olduğu gibi, temiz zevklerin ocağı da olacaktı ve yabancılar, ağırbaşlı ve düzgün temsillerin yasaklandığı bir kentte, iyi davranış ve alışkanlıklara olduğu kadar sağ beğeniye de ters düşen kaba ve zekâdan yoksun farsların oynanmasına izin verildiğini görüp şaşırmayacaklardı. Dahası var: *Cenevre* tiyatro oyuncularının bir örnek olması, davranışlarının düzgünlüğü ve bunlar dolayı-

siyla elde ettikleri saygınlık, öteki ulusların oyuncularına örnek olacak ve şimdiye kadar bu oyunculara çok sert ve hatta tutarsız bir biçimde davranmış olanlar için de bir ders olacaktı bu. Böylece, bu oyuncular, bir yandan devletten yardım görüp öte yandan yerin dibine batırılmayacaklardı ve din adamlarımız onları aforoz etmeyecek, burjuvalarımız da onları küçümsemeyecekti ve küçük bir cumhuriyet belki de düşünüldüğünden çok daha önemli olan bu konuda, Avrupa'yı âdeta bir reformdan geçirmiş olma onurunu elde edecekti.

Cenevre din adamlarının, örnek davranışları ve yaşam tarzları vardır. Papazlar büyük bir birlik içindedirler; öteki ülkelerde olduğu gibi anlaşılmasız konularda hınçla tartışmazlar, birbirlerine kötülük etmezler ve yargıçlar önünde birbirlerini uygunsuz biçimde suçlamazlar. Ne var ki, başka ülkelerde Hristiyanlığın en önemli ilkeleri olarak görülen konular üzerinde görüş birliğine varmış olmaktan henüz uzaktırlar. Birçoğu, pirleri Calvin'in çok hararetle savunduğu ve uğruna Serveto'yu yaktığı Hz. İsa'nın tanrısallığı ilkesine inanmaz. Pirlerinin merhametine ve ılımlılığına gölge düşüren bu olay konusunda kendileriyle konuşulduğunda, onu haklı çıkarmaya asla kalkmazlar ve Calvin'in çok kötü bir şey yapmış olduğunu itiraf ederler ve eğer kendileriyle konuşan bir Katolikse, Serveto'nun azabının karşısına iyi yürekli her Fransızın tarihimizden kanıyla silmek istediği o korkunç ve iğrenç Saint-Barthélemy gününü ya da, Katoliklerin kendilerinin bile savunmaya kalkışmadıklarını söyledikleri ve hem insanlık hem de temiz inanç ayaklar altına alınarak Jean Hus'a çektirilen azabı çıkarırlar. Bu olay imparator Sigismund'un hatırasına, ebediyen çıkmayacak kara bir leke vurmıştır kuşkusuz.

M. de Voltaire, "Calvin'in ileri görüşlü bir kimse olduğu kadar, canı ruhlu da ol-

duğunun kamunun da onaylamasıyla Cenevre'de yayımlanması, insan aklının ilerlemesinin hafife alınamayacak bir örneğidir. Serveto'nun öldürülmesi, korkunç ve iğrenç bir şeydir" diyor (*Essai sur l'histoire universelle* - Evrensel Tarih Üzerine Deneme). Bizce, bu soylu düşünce ve yazma özgürlüğüne yöneltilmesi gereken bu övgüler, aynı zamanda bu yazar, yüzyılı ve Cenevre arasında da paylaşılmalıdır. Felsefenin daha ilerleme gerçekleştirmede olduğu halde; hakikatin hâlâ bir tutsak durumunda bulunduğu, aklın suskunluk içinde mahkûm ettiği şeyleri yıkmak için sesini yükseltmeye cüret edemediği, hatta *bilgeler* diye adlandırılan birçok korkak yazarın, savaşabilecekleri önyargılara saygı gösterdikleri o kadar çok ülke var ki! Bizim inanç konularımızın başlıcalarından biri olan cehenneme, bugün Cenevre'li birçok din adamı inanmaz. Onlara göre cehennemin var olduğunu ileri sürmek tepeden tırnağa iyilik ve adalet olan yüce Varlığın yaptığımız hataları sonu gelmez acılar çektiyerek cezalandırabileceğini düşünmek ve dolayısıyla tanrısallığa hakaret etmek demektir. Ayrıca bu din adamları, Kutsal Kitap'ta, insanlığa ve akla ters düşürmüş gibi görünen şeylerin hiçbirini, düz anlamları içinde ele almamak gerektiğini ileri sürerler. Demek ki, bir başka hayatta cezalandırılma olduğuna inanmaktadırlar ama bu cezanın belli bir süresi olduğunu söylemektedirler. Nitekim aralarından birçoğuna göre, ölümden sonra sadece Araf'ta acı çekilecektir. Oysa bu konunun, Protestanların Roma Kilisesi'nden ayrılmasının başlıca nedenlerinden biri olduğunu biliyoruz. Bu da, insanlık çelişkileri tarihine eklenecek yeni bir özellik.

Kısacası Cenevre rahiplerinin çoğunun dini, yetkin bir Socinus'çuluktan başka bir şey değildir. Yani *mystère* diye adlandırılan her şeyin reddedilmesine ve gerçek bir dinin ilk ilkesinin akla ters düşen herhangi bir şeyi inanç konusu olarak ileri sür-

memek olduğu düşüncesine dayanan bir dindir. Dolayısıyla bu rahiplere Hristiyanlığın en temel dogmalarından biri olan vahyin zorunluluğu konusunda ne düşündükleri sorulduğunda, aralarından birçoğu bu terimin yerine kendilerine daha yumuşak gelen *yararlılık* terimini koyarlar. Bu konuda ortodoks değildirler ve en azından kendi ilkeleriyle tutarlılık içinde-dirler.

Böylesine düşünen bir din adamları sınıfının hoşgörülü olması gerekir ve gerçekten bu din adamları öteki Protestan kiliselerinin din adamlarının iyi gözle bakmalarına yol açacak kadar hoşgörülüdürler. Ayrıca Cenevre'nin din anlayışını kabul etmeye kalkışmasak da tanrıbilimcilerin ve yüksek din görevlilerinin boşanmaların böylesine düşmanı olduğu pek az ülke bulunduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, hoşgörüsüzlük ve boşanma, inançsızların sayısını artırmaktan başka sonuç vermediği halde, öteki ülkelere oranla Cenevre'de bu artıştan daha az şikâyet edilmektedir ve buna da şaşmamak gerekir. Çünkü bu kentte din, tek bir Tanrıya tapınmaya indirgenmiş gibidir ve sadece Hz. İsa'ya ve Kutsal Kitap'a saygı, Cenevre'nin Hristiyanlığını salt bir yaradancılıktan (deizm'den) ayırt etmektedir.

Cenevre'de din adamları hoşgörülü olmaktan daha iyi şeyler de yaparlar. Örneğin sadece kendi işlevleriyle uğraşurlar ve böylece, vatandaşlara, yasalara boyun eğme örneğini herkesten daha önce vermiş olurlar. Davranışları gözlemlmek ve denetlemekle görevli din adamları meclisi, sadece manevi cezalar verir. Cehalet yüz yıllarında birçok imparatorun tahtını sarsan ve çok iyi bildiğimiz gibi daha aydınlık yüzyıllarda kargaşalar doğuran kavga, yani din adamları sınıfı ile imparatorluk arasındaki büyük kavga, Cenevre'de hiç yaşanmamıştır. Çünkü, bu kentte din adamları, yargıçların onayı olmadan hiçbir şey yapmazlar.

Tapınma da çok sadedir; tasvir yoktur,

tezhip yoktur, kiliselerde süslemelere rastlanmaz. Ama kısa süre önce katedrale hayli zevkle yapılmış bir giriş kapısı kondu ve belki de yavaş yavaş tapınakların içleri de dekore edilecek. Gerçekten de halk uyarılıp, tablolara ve heykellere tapınmamak gerektiği ve bunların ancak din tarihinin başlıca olaylarının etkileyici ve hoş bir biçimde canlandırılmasından başka şey olmadığı belirtilseydi, kiliselere bu tür yapıtların konmasının ne gibi bir sakıncası olabilirdi? Bu yapıtlar konya, bundan boşanmalar yararlanamayacak, ama sanatlar kârlar çıkacaktı. Biz burada, okurun sezinleyeceği gibi, Katolik kilisesinin din adamlarının değil Cenevreli din adamlarının ilkeleri içinde konuşuyoruz.

Bu kentteki kilise içi etkinlikler, ikiye ayrılabilir. Bunlar vaaz ve ilahidir. Vaazlar, tamamen ahlaka ilişkindir. İlahilerin ise pek zevkli olduğu söylenemez ve seslendirilen Fransızca mısralar, daha da kötüdür. Cenevre'nin, bu iki konu üzerinde değişiklikler yapacağını umuyoruz. Katedrale bir org konmuş bulunuyor ve belki de Tanrı daha iyi bir dil ve daha iyi bir müzikle övülüp yüceltilecektir. Ayrıca yüce Varlığın, Cenevre'de, bizim kiliselerimizde rastlanmayan bir yol ve yöntemle ve derin bir kendinden geçişle yüceltilmesini de söylemek zorundayız.

Biz belki de en büyük imparatorluklara bile bu kadar uzun maddeler ayırmayacağız *Ansiklopedi*’mizde; ama filozofun gözünde, arılar cumhuriyetinin büyük imparatorlukların tarihlerinden daha az ilginç olmadığını ve yetkin bir siyasal yönetim örneğinin, belki de ancak küçük devletlerde bulunabileceğini unutmamak gerekir. Din, Cenevreliilerin öteki dünyada mutlu olmak için gerektiği gibi çalıştıklarını düşünmemize izin vermese de; akıl, onların bu dünyada ne kadar mutlu olunabilecekse aşağı yukarı o kadar mutlu olduklarına inanmaya zorluyor bizi:

O fortunatos ninium, sua si bona norint!
(Ey çok talihlisiniz (Ne kadar talihlisiniz), size

ait şeyleri (kendi mallarınızı; kendi hukuki kimliklerinizi) bilmiyorsanız!]

(D'Alembert)

CİZVİTLER

Bu yıl (1762), Paris Parlamentosu tarafından yayımlanan *Assertions* adlı yapıtı okursanız Cizvit tanrıbilimcilerinin, bu topluluğun kuruluşundan bu yana, dinsel çıkar, kutsallığı ihlal, küfür, büyü, dinsizlik, astroloji, iffetsizlik, oğlancılık, yalan yere yemin, sahtecilik, yalancı tanıklık, yargıçların rüşvetçiliği, hırsızlık, adam öldürme, intihar, fuhuş ve kral öldürme konularında neler söylediklerini görüp dehşete düşersiniz. Kralın genel savcısının Bretagne Parlamentosunda söylediği gibi (ikinci tutanak, sayfa 73) bunlar karmakarışık bir düşünceler yığınıdır ve bu düşüncelerde en kutsal ilkelere açıkça saldırılmakta, doğal yasa tahrip edilmekte, insan inancı kuşkulu bir şey haline getirilmek, dayandığı yasalar hiçe sayılarak toplum bağları koparılmak, insanlar arasındaki her tür insansal duygu susturulmak, krallık otoritesi ortadan kaldırılmak, kralları öldürmek yoluyla imparatorluklara kargaşa ve umutsuzluk tohumları ekilmek, vahyin kökleri yıkılmak ve Hristiyanlığın yerine her çeşit boşinanç konmak istenmektedir.

Paris Parlamentosunun 6 Ağustos 1762'de yayımlanan kararnameyi okursanız, *Cizvitler*'in Hristiyan dünyasının bütün mahkemelerinde aldıkları mahkûmiyetleri ve kendilerine uygun görülen nitelemelerin utanç verici listesini de görüp öğrenmiş olursunuz.

Kuşkusuz burada bir an durup şu soruları sormamız gerekiyor: *Cizvitler* topluluğu kendisini mahvolmaya sürükleyen her şeyi yaptığı halde, nasıl güçlendi ve pekişti? Küçümsemesine yol açacak yöntemler kullandığı halde, nasıl şan şeref ka-

zandı? Kralları öldürdüğü halde, onların güvenini nasıl kazandı? Yerden yere çaldığı din adamları tarafından nasıl olup da korundu? Kilise içinde kargaşalar yarattığı ve bu kilisenin ve hem ahlakını hem de dogmalarını bozduğu halde, Kilisede nasıl olup da bu kadar büyük bir otorite elde etti?

Ote yandan *Cizvitler* topluluğunda akıl ile bağınazlığın, erdem ile kötülüğün, din ile dinsizliğin, kurallara uygunluk ve ağırbaşlılık ile yalamalığın, bilim ile cehaletin, dünyadan el etek çekmek ile büyü ve dalavere ile uğraşmanın yan yana yer aldığı ve bütün karşıtlıkların bir araya gelmiş olduğu da görüldü. Bu adamların yanında barnamayan tek şey, alçakgönüllülüktü.

Cizvitler'in şairleri, tarihçileri, hatipleri, filozofları, geometricileriengin bilgili araştırmacıları vardı.

Bu topluluğu üne ve öneme kavuşturan şeyin, belli birtakım kimselerin yeteneği ve ermişliği mi olduğunu bilmiyorum, ama yalanlanmaktan korkmadan, *Cizvitler*'i ayakta tutabilecek şeylerin, bunlar olduğunu, ama bu adamların bunu da bilmediklerini ileri sürüyorum.

Ticarete, entrikaya, politikaya ve kendi durumlarına yabancı ve mesleklerine uygun düşmeyen işlere kendilerini kaptıran *Cizvitler*'in, her zaman ve her manastırda, bilimsel incelemelerin gerilemesini ve davranışların bozulmasını izleyen ve izleyecek olan küçümsemenin içine düşmeleri kaçınılmazdı.

Ey sayın pederler! Sizinki gibi, daha büyük bir topluluğun içinde kapalı kalmış bir başka topluluğun, bu büyük topluluk tarafından yok edilmesini, para da iktidar da engelleyemezdi. Düşmanlarınızın çabalarını boşa çıkarmak için biricik yol, bilime gösterilmesi gereken ve her zaman gösterilen saygıydı [...] Ama siz, bu ortak kavramları bir yana ittiniz ve başkanlarınızın üçüncüsü olan ermiş Francisco de Borja'nın laneti üzerinize çöktü. Bu temiz

yürekli ve ermiş adam şöyle diyordu size: "Bir zaman gelecek, gururunuzu ve hürsünüzü dinginleyemeyeceksiniz; sadece para pul toplamakla uğraşacaksınız ve erdemli insanlar olarak davranmayı bir yana bırakacaksınız ve işte o zaman, sizi, başlangıçtaki yetkin halinize dünyanın üzerindeki hiçbir güç geri götüremeyecek ve yok edilmeniz olanaklıysa yok edileceksiniz."

Kendi var olma sürelerini, kodamanların yaşamının ve yazgısının dayandığı aynı temel üzerinde kuranlar onlarla birlikte göçüp giderler. *Cizvitler*'in refahı ise, biraz daha uzun bir düştü sadece.

Peki *Cizvitler* denilen bu dev topluluk ne zaman ortadan kalktı? Bu soruya şu cevabı verebiliriz: en büyük boyutlarına erişmiş ve en pekişmiş gibi görüldüğü an.

Cizvitler daha dün krallarımızın saraylarını dolduruyorlardı; devletin çevresindeki en gözde ailelerin umut bağladığı gençlerin hemen hepsi, onların okullarında öğrenim görüyordu; dinsel yaşam, onları, kralın karısının ve çocuklarının en güvendiği kimseler haline getirmişti; onlar artık koskoca din adamları sınıfının ruhu gibiydiler [...] Bu mağrur meşe ağaçlarının tepeleriyle gökyüzüne değdiklerini gördüm, ama başımı çevirdim ve ansızın hepsi ortadan kayboldu.

Ne var ki, bütün olayların belli nedenleri vardır. *Cizvitlerin* beklenmedik ve çok hızlı çöküşlerinin nedenleri nelerdi acaba? Anladığım kadarıyla, bu nedenlerin neler olduğunu sayayım: felsefi düşünüş, bekarlığı eleştirmişti ve *Cizvitler* de bütün öteki dinsel tarikatlar gibi, manastıra kapanmanın bugün pek hoş karşılanmadığını hissettiler.

Cizvitler, yazarlar, onlar kadar gaddar ve kasvetli düşmanlarına karşı savunmaya başlayacakları anda bu yazarlarla bozuştular. Peki bunun sonucu ne oldu? Ne olacak, zayıf yanlarının kapatılması yerine, bu yanları ortaya serildi ve karşılarının da durup onları coşkuyla tehdit edenlere

nereye vurmaları gerektiği parmakla işaret edilircesine gösterildi.

Cizvitler'in arasında büyük yetenekleriyle dikkati çeken kimseler bulunmuyordu artık; şairleri, filozofları, hatipleri engin bilgili araştırmacıları, büyük yazarları kalmamıştı.

Birkaç yıldır bir iç anarşi bölüyordu onları ve raslantısal olarak ortak bir konu bulsalar da ellerinde tutamıyorlardı onu.

Ülkemizdeki bütün iç kargaşaların nedeni oldukları kabul edilmiş ve *Cizvitler*'den bezilmişti artık.

İyi bir kimse olduğu söylenen ve sıradan bir yazar ve yeteneksiz bir politikacıdan başka şey olmayan gazetecileri Trévoux yazdıklarıyla *Cizvitler*'e birçok korkunç düşman kazandırmış, ama bir tek dosta sahip olmalarını bile sağlayamamıştı.

Trévoux, *Cizvitler* konusunda bizim M. de Voltaire'i aptalca kızdırdı. Voltaire de, hem *Cizvitler* topluluğunu hem Trévoux'yu yerden yere çaldı ve maskaraya çevirdi Trévoux'yu bir ahmak ve yoldaşlarını da kimi zaman tehlikeli ve kötü, kimi zaman da cahil insanlar olarak betimledi. Böylece, bize örnek oldu ve bir *Cizvit*'le hiç bir zarara uğramadan alay edebileceğimizi öğretti ve seçkin insanlara da, aynı şeyi yapabileceklerini ve bundan hiç bir şey çıkmayacağını gösterdi. *Cizvitler*'in resmi hukuk adamlarıyla uzun zamandan beri araları iyi değildi ve yargıçların uzun vade daha güçlü olacaklarını akıllarına getirmiyorlardı.

Ayrıca, gerekli insanlar ile ortalığı karıştıran keşişler arasındaki farkı ve eğer devletin belli bir durumda taraf tutmak zorunda kalırsa, artık işine yaramayan kimselere küçümseyerek sırtını döneceğini bilmiyorlardı.

Şunu da ekleyelim: üzerlerine kara bulutlar çöktüğünde, *Cizvitler*, yetenek ve kaynak bakımından o kadar yoksuldular ki, bütün tarikatte dinlenecek bir söz söyleyebilecek tek adam yoktu. Seslerini kay-

betmişlerdi onlar ve kendilerini destekleyebilecek bütün ağızları da kapatmışlardı.

Üniversitelerde öğrenimin niteliği yükselirken, *Cizvitler*'in kolejlerinde düşüyordu ve bu da, zamanın en iyi kullanılması, hem en iyi zihinsel kültürün, davranışın ve huyların edinilmesi hem de sağlığın korunması konusunda, kamu kurumları ile özel eğitim arasında yapılacak bir karşılaştırmanın gereksizliğine hemen hemen inanıldığı bir anda gerçekleşiyordu.

Bu adamlar, birçok çeşitli işe karışmışlardı ve saygınlıkları olduğuna çok güveniyorlardı.

Başlarındaki kişi, üç boynuzlu başlığının bir hükümdarın başında bulunduğuna öylesine gülünç bir biçimde inanmıştı ki, bağışlanmasını dilemesi gerektiği zaman hakaretler yağdırmıştı.

.....

Bunları, *Cizvitler*'e kin ya da kızgınlık duyduğum için yazmıyorum. Benim amacım, onları terk eden hükümeti, haklarında gereken kararları veren yargıçları haklı çıkarmak ve bir gün, bu tarikat üyeleri bu ülkede yeniden yerleşmeyi başarırlarsa, barınabilmeleri için ne gibi koşulları göz önünde tutmaları gerektiğini onlara öğretmektir.

(Diderot)

CORDELIERS

Cordeliers, XIII. yüzyılın başında, Ermiş Francesco d'Assisi tarafından kurulan tarikat üyeleri. Giysileri, gri renkli kaba bir kumaştan yapılmıştır; başlıkları, aynı kumaştan bir paltoları ve üç düğümlü kalın bir kuşakları vardır, *Cordeliers* adı bu üç düğümden kaynaklanmaktadır. [...] Bu tarikat üyeleri, paraya pula, mala mülke yüz çeviren kimselerdir. Paris Tanrıbilim Fakültesi'nin üyesi olabilirler. Aralarından birçoğu piskopos, kardinal ve hatta papa olmuştur. Her alanda büyük insan-

lar yetiştirmişlerdir. Bunların en başında, tarikatı içinde uğradığı zulümler ve karanlık bir çağda gerçekleştirdiği bilimsel buluşlarla ün kazanan peder Bacon'ı sayabiliriz. Bu tarikat, her dönemde eşit sayıda ünlü insan yetiştirmemekle birlikte, Kiliseye ve topluma yararlı olmaktan geri kalmamıştır ve bugün de bilgi, davranış ve ün bakımından dikkati çeker. *Bakınız KUKULETA.*

(Diderot)

CUMHURİYET

Bir *cumhuriyetin*, doğası gereği, çok küçük toprakları olması gerekir; yoksa böyle bir devlet, ayakta kalamaz. Büyük bir *cumhuriyette* büyük servetler bulunur ve dolayısıyla insanlarda da daha az ıhlılık vardır; tek bir yurttaşın eline teslim edilecek çok büyük birikimler söz konusudur ve çıkarlar bireyselleşmiştir. Kişi, önce, yurdu da olmadan mutlu, büyük ve ünlü olabileceğini ve çok geçmeden de tek başına yurdunun yıkıntıları üzerinde tek başına en büyük olabileceğini hisseder. Büyük bir *cumhuriyette*, ortak iyilik, binlerce düşünceye ve isteğe kurban edilmiştir, ayrıcalıkların boyunduruğundadır ve rastlantılara bağlıdır. Küçük bir *cumhuriyette* ise, kamu çıkarı ve iyiliği, daha güçle hissedilir, daha iyi bilinip tanınır ve tek tek her yurttaş çok yakındır ve böyle bir devlette kötüye kullanılmalar daha sınırlıdır ve dolayısıyla hasır altı edilmeleri de daha zordur.

(De Jaucourt)

ÇİFTÇİLER

Kırsal alanları işleyip değerlendirerek devlet için en önemli olan zenginlikleri ve kaynakları sağlayanlar çiftçilerdir. Bundan ötürü *çiftçilik* uğraşı, krallık bakımından çok büyük önem taşır ve hükümetin üzerinde önemle durması gereken bir konudur.

Fransa'da, genel olarak ele aldığımızda, ziraat hakkında bulanık ve eksik fikirler edinebiliriz sadece. Yüzeysel bir bakış toprakların ancak nadasa açılmamış olduğu yerlerde işlenmediği ve yoksul ekicilerin çalışmalarının zengin çiftçilerin çalışmaları kadar avantajlı olduğu sonucuna varmamıza yol açabilir. Tarlaları kaplayan hasat, ürünleri de böyle bir sonuca varmamızda ve bu toprakların işlenmiş olduğunu düşünmemizde etkili olabilir. Ama böylesine yüzeysel bir bakış mahsulden ne elde edildiği ve hayvanlarla, ziraatte kullanılan öteki öğelerden elde edilebilecek kâr konusunda gerektiği gibi bilgilen-dirmez bizi. Bu konularda sağlam bilgiler elde etmek için daha geniş ve derin bir inceleme yapmak gerekir. Ekilen toprakların farkları şekillerde işlemek ve buna katkıda bulunan nedenler, tarımın ürünlerini belirler. Krallıkta bugün tarımın ne durumunda olduğunu saptamak için, bu çeşitli ve farklı ürünler hakkında çok iyi bilgi edinmiş olmak gereklidir.

Böylece, krallığın topraklarının sekizde yedisinin öküz kullanılarak işlendiği ileri sürülebilir. Bu değerlendirme en azından, iyi bir ekin yetiştirme için gerekli masrafları yapamayan yoksul çiftçilerin kusurlu bir biçimde işledikleri topraklar da hesaba katılırsa kabul edilebilir. Söz

geçen toprakların belli bir bölümü nadasa açılmamıştır ve öteki bölümü ise bir ölçüde nadasa açılmıştır. Bu da, *çiftçilerin* yeterli sayıda olmamaları dolayısıyla, tarımın Fransa'da büyük ölçüde gerilemiş olduğunu gösterir.

Bu kötü durumun üç nedenden ileri geldiği söylenebilir. 1° Büyük kentlere gitmek zorunda kalmış olan ve babalarının toprağının işlenmesinde kullandıkları serveti de bu kentlere götüren çiftçi çocuklarının kırsal alandan ayrılması; 2° Tarıma gerekli sermayenin kullanımında hiçbir güvence bırakmayan keyfi vergilerin alınması; 3° Tahıl ticaretinde karşılaşılan güçlüklerin tedirginlik yaratması.

Güdülen politikanın, kırsal alanda yaşayan insanları çalışma durumunda bırakmak için yoksulluğun gerektiği düşüncesine dayandığı kabul edilmişti. Oysa herkes bilir ki, tarım sermayeye ve zenginliğe dayanır ve toprakları iyi işlemek için servete ihtiyaç vardır.

Hayvanlardan elde edilen kâr da tarım bakımından önemlidir. Buğday yetiştirme, büyük masrafları gerektirir. Bu tahılın satışında büyük dalgalanmalar gerçekleşmektedir. Çiftçi, buğdayı düşük fiyata satmak ya da saklamak zorunda kalırsa, geçinmesi için sadece hayvanlardan elde ettiği kâra dayanmak durumuna düşer. Ama tahıl yetiştirmek de onun açısından çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü hayvanların çoğunu ancak bu ürün sayesinde besleyebilir ve hayvanlar, yazın otlağa çıktıkları halde, kış mevsiminde samanla beslenmek zorundadırlar. Saman ise, zengin hasatlarla elde edilebilir. Dolayısıyla, tarımın yönetimini bu iki açıdan ele almak zorunludur.

Fransa gibi toprakları çok geniş olan ve satılabildiğinden daha çok buğdayın üretildiği bir ülkede, buğday ürünü için ancak iyi toprakların işlenmesine yönelmek gerekir. Çünkü, pek iyi olmayan topraklarda yetiştirilen buğday, yapılan har-

camaları yeterince karşılamamaktadır. Bu toprakların iyileştirilmesinden söz etmiyoruz. Fransa gibi sıradan tarımın gerektirdiği harcamaların bile gerektiği gibi desteklenemediği bir ülkede, iyileştirmenin gerçekleştirilebilmesi için gerekli masrafların karşılanması daha birçok şeyin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ama bu pek verimli olmayan topraklar, ikinci dereceden tahılların, yumrulu bitkilerin ve otun yetiştirilmesinde kullanılabilir ve bunlarla da hayvanlar beslenebilir. Bu bitkisel ürünlerle hayvanlar ahırlarında daha fazla beslenince, toprakların zenginleştirilmesi için daha fazla gübre verirler ve hem tahıl hem de saman bakımından mahsul daha fazla olur ve böylece hayvanların sayısı daha artırılabilir. Büyük önem taşıyan ormanlar ve bağlar da, tahıl ürününe zarar vermeden geniş toprakları kaplayabilirler. Buğday yetiştirilen alanları daha genişletmek için bağların kapladığı alanı sınırlandırmak gerektiği ileri sürülmüştür. Ama böyle bir önlem, hiç gereği olmadan ve toprakların işlenmesini engelleyen durumlara bir çare bulmadan, ülkeyi önemli bir üründen yoksun kılma sonucunu doğuracaktır.

İngiltere’de, hayvanların beslenmesi için geniş topraklar ayrılmıştır. Bu adada inanılmaz sayıda hayvan vardır ve bunlardan elde edilen kâr, sadece yüz altmış milyondan daha fazla bir miktara ulaşacak kadar önemlidir.

Hiçbir ticaret dalı, hayvanlardan elde edilen ve yukarıda sözünü ettiğimiz bu ürün bölümüyle karşılaştırılamaz. İngilizlerin dış ticaretinin en önemli konularından biri olan zenci köle ticareti, ancak altmış milyona ulaşmaktadır ve böylece hayvan yetiştiricinin payı tüccarın payını kat kat aşmaktadır. Tahıl satışı, İngiltere’nin iç ticaretinin dörtte birini oluşturur ve hayvan ürünleri, tahıl ürününden çok yüksektir. Bu bolluk, ekicilerin zenginliğinin sonucudur. İngiltere’de, çiftçiler çok

zengindirler ve büyük bir saygınlık içindedirler ve hükümet tarafından korunurlar. Yine bu ülkede ekiciler, keyfi ve belirsiz vergilerle iflas etmekten korkmaksızın ürünlerini serbest bir biçimde değerlendirirler.

Çiftçiler ne kadar zenginseler, yetenekleriyle toprak ürünlerini o kadar çoğaltırlar ve dolayısıyla ulusun gücünü de artırır. Yoksul bir çiftçi, çalışmasıyla zengin kaynaklara dayanan bir tarımın sağladığı ürünleri hiçbir zaman elde edemeyeceği için, toprağı devlete yararlı olmayacak biçimde işlemekten kurtulamaz.

Tarımın, ticaretin tersine, kredi bakımından bir kaynağı yoktur. bir tüccar, mal almak için borçlanabilir ya da malı kredi olarak satın alabilir; çünkü alımının kârı ve sermayesi, ona kısa sürede geri dönecektir. Ayrıca borç aldığı meblağları, geri ödeyebilir, oysa çiftçi tarım için aldığı avansların kâr’ını elde edebilir ancak ve aynı çiftçilik işletmesini sürdürmek için kullanması gereken fonlar değişmeden kalır ve dolayısıyla önceden belirtilmiş vadelere göre borçlanamaz ve burada gayrimenkul söz konusu olduğu için, çiftçiye borç verenler, paralarının yeterince güvencede olmadığını düşünürler. Dolayısıyla çiftçiler’in kendilerinin zengin olması gereklidir ve hükümetin ülke bakımından bu kadar önemli olan bir durumu kalkındırmak için koşulları ve olayları göz önünde tutması zorunludur.

Çiftçiler’in çocukları, askerlikten çok korkarlar ama devletin savunulması, ulusun ilk ödevlerinden biridir ve genellikle kimse bu hizmeti yapmamak durumunda olamaz; ama hükümet kimi zaman, bu konuda bazı kuraldışı durumlar yapabilir ve zenginlikleri ya da meslekleri bakımından topluma daha yararlı olabilecek kimseleri düpedüz asker durumuna indirgemez. Bu nedenden ötürü çiftçi ile ortakçının durumu birbirinden ayırt edilebilir.

Ama bu ayırt etmeyi gerçekleştirmek için sözü geçen iki durumun iyice bilinmesi ve saptanması gerekir.

Yeterince zengin oldukları için çiftçi olabilenler olanakları dolayısıyla başka meslekler seçme kolaylığına sahiptirler. Bundan ötürü hükümet, bu kimseleri, tarımla uğraşma konusunda karar vermeye, ancak sağladığı kesin bir koruma ile yöne-
tebilir.

Öküzlerin ve sürülerin sağladığı ürünün artırılması konusunda yaptığımız bu açıklamaları, atlara, ineklere, danalara, domuzlara, kümes hayvanlarına ve ipekböceklerine de yaymamız gerekir. Çünkü, büyük tarımın gerçekleştirilmesiyle, çok büyük miktarda tahıl, sebze ve saman sağlayan zengin hasatlar gerçekleştirilecektir. Ama pek verimli olmayan toprakları, ikinci dereceden tarım bitkileriyle, yumrulu bitkilerle, otlar, dut ağaçlarıyla, vb., değerlendirerek hayvanların, kümes hayvanlarının ve ipekböceklerinin besininin miktarı da artırılabilecektir ve bunun sonucunda da yukarıda belirttiğimiz hayvansal ürün gelirinden daha yüksek bir gelir elde edilecektir [...]

Bu zenginliklerinden, ülkede yaşayan herkes pay alacaktır. Böylece, yurttaşlara daha iyi besinler sağlanacak, gereksinimler daha iyi karşılanacak ve yine yurttaşların mutlu olması ve nüfusun artması sağlanacak ve hem mülk sahiplerinin hem de devletin gelirleri artacaktır.

Bu durumda, tarım alanındaki harcamalar pek yüksek olmayacaktır, ama bunu gerçekleştirmek için daha büyük fonlar gerekli olacaktır. Ne var ki, bu fonlar kırsal alanda bulunmamaktadır. Çünkü bunların çoğu, kentlere kaymıştır. Toplumun iplerini elinde tutan ve genel düzeni belirleyen hükümet, bu fonların tarıma dönmesini sağlayacak uygun ve ilgi çekici önlemler alabilir. Böylece, sözü geçen fonlar, kişiler bakımından daha fazla kâr sağlayıcı olacakları gibi, devlet bakımından da

daha yararlı olacaklardır. Keten, kenevir, ipek vb. imalathanelerimizde kullanılacak ilksel maddeleri sağlayacak; buğday, şarap, sert içkiler, deri, tuzlu etler, tereyağı, peynir, yağ, içyağı, bez, halat, ve kumaş, yabancı ülkelerle yaptığımız ticaretin önemli maddelerini oluşturacaktır. Bu mallar, lüks eşya dışında kalacaktır ve insanların gereksinimleri, onlara gerçek bir değer kazandıracaktır ve yine bu mallar bizim kendi sermayemizin ürünleri oldukları için, devlete gerçek bir kazanç sağlayacaklardır ve ayrıca, sürekli olarak yeniden kendilerini doğuran zenginlikler olacaklardır ve her zaman öteki ulusların zenginliklerinden daha üstün bir durumda bulunacaklardır. Uyrukların mutluluğu ve refahı bakımından, böylesine önemli olan bu avantajlar, devletin gücüne ve zenginliğine daha az katkıda bulunmayan bir başka avantaj da sağlayacaktır. Yani, insanların üremesini ve korunmasını ve özellikle kırsal alanlarda oturanların nüfusunun artmasını sağlayacaktır. Zengin çiftçiler, para kazanacaklarını düşündükleri için çalışmaya karar veren köylülere iş alanı açacaklar ve köylüler de işe sarılacaklar; taşrada yaşamlarını sağlayacak bir yaşam düzeyine ulaşacaklar, çocuklarını besleyebilecekler, yarılarında barındırabilecekler ve yine taşrada yerleşip yaşamlarını sağlayabileceklerdir. Demek ki, kırsal alanda zenginlikler tarıma aktığı ölçüde, kırsal alanda yaşayanların sayısı da artmakta ve tarım da zenginlikleri çoğaltmaktadır.

Kentlerde yaşayanların, toprağın köylülerin kol gücüyle işlendiği ve tarımın, kırsal alanda yeterince insan bulunmadığı için kötü duruma düştüğü konusunda çokça bir inançları vardır. Bu inancı besleyenler, köylülere birtakım şeyler öğrettikleri için onların yaşadıkları yöreleri terk etmelerine yol açan okul öğretmenlerini işten kovmak gerektiğini ileri sürerler. Böylece yararsız olduğu kadar da gülünç ön-

Çiftçiler

lemlere başvurulması istenmektedir. Bu bakış açısına göre, köylüler devletin esirleridir; kırsal yaşam, yaşamların en gücüdür, en küçümsenecek olanıdır; çünkü, kırsal alanda yaşayanlar hayvanların yapması gereken işlere koşulmuşlardır [...] Ekin yetiştirmenin gerektiği gibi gerçekleştirildiği zengin taşra bölgelerinde, köylülerin daha fazla olanakları vardır; birkaç dönüm toprağa buğday ve başka tahıl bitkileri ekebilirler; onların bu toprağının nadasını yapanlar, yanlarında çalıştıkları *çiftçiler*'dir ve ürünü toplayanlar da kadınlar ve çocuklardır ve yaptıkları küçük hasatlar, besinlerinin bir bölümünü karşılar ve saman ve gübre elde etmelerini sağlar. Bu köylüler, keten, kenevir ve her çeşit sebze yetiştirirler; iyi beslenmelerini sağlayan büyükbaş hayvanları ve kümes hayvanları vardır ve bunlardan kazanç da sağlarlar; emekleri karşılığında hasattan ve bütün yıl kullanacakları tahuldan pay alırlar; her zaman kırsal işlerle uğraşırlar, kısıtlanmadan ve tedirginlik duymadan yaşarlar; hizmetçilerin, uşakların, esirlerin ve benzerlerinin kölece yaşamını küçümserler; kentlerde oturan, evlerin en üst katlarında küçücük odalarda yaşayan, gereksinimlerini ancak karşılayabilen ve gelecekleri konusunda hiçbir önlem almayanmış olan ve güvenceleri de bulunmayan ve dolayısıyla yoksulluk içinde çürüyüp giden ayaktakımının yaşamına hiç gıpta etmezler.

Köylüler, ancak rahatsız edildikleri için büyük tedirginlik duydukları ya da kendilerine iş verecek *çiftçiler* bulunmadığı ve tek başlarına çok kötü bir şekilde işledikleri kısıtlı bir tarımla yaşayan ortakçılar kırsal alanda çalışmaya başladıkları zaman sefaletle düşer ve yörelerini terk ederler. Bu ortakçıların mülk sahibiyle paylaştıkları mahsülden aldıkları pay, ancak kendi gereksinimlerini karşılar ve dolayısıyla ortakçılar araç ve gereçleri tamir edemedikleri gibi daha iyi hale de getiremezler.

Bu yoksul ekiciler, devlet için hemen hiç yararlı değildirler ve gerçek ekicilerle yani zengin *çiftçiler*'le bir tutulamazlar. Zengin *çiftçiler*, büyük ölçüde ekim yaparlar; işleri yönetirler, kârı yükseltmek için harcamaları artırır, her yolu ve yöntemi denerler ve özel çıkarlarını göz önünde tutarken genel yarara hizmet ederler; kırsal kesimde yaşanlara yarar sağlayacak biçimde iş verirler, tahıl ürünlerinin sürümü için elverişli zamanı seçer ve beklerler; hayvanlarının satışı için de aynı şekilde davranırlar.

Toprakları verimli hale getiren, hayvanların çoğalmasını ve kırsal alana emekçilerin gelmesini ve orada yaşamasını ve ulusun hem güçlü hem de refah içinde olmasını sağlayan şey, *çiftçiler*'in zenginliğidir.

Lüksün yarattığı kargaşaya dayanan imalat ve ticaret, insanların ve zenginliklerin büyük kentlerde toplanmasına, üretim araçlarının daha iyi hale getirilmesine yol açar; kırsal alanları çöle döndürür, tarımın küçümsenmesine ve bireylerin masraflarının aşırı ölçüde artmasına yol açar, ailelere yardım edilmesini hiçe sayar, insanların çoğalmasına karşı gelir ve devleti zayıflatır.

İmparatorlukların gerilemesi çoğunlukla ticaretin çok fazla gelişmesini izlemiştir. Bir ulus, ticaretle kazandığını lükse harcarsa, bu durum zenginliklerin gerçekten artmasını sağlamayan bir para hareketi doğurur. Uyrukları ve hükümdarı zenginleştiren şey, fazla ürünün satışlarıdır. Topraklarımızdan sağlanan ürün, imalathanelerin ilksel maddesini sağlamalı ve ticaretin konusu olmalıdır. Başka her tür ticaret, bu temellere dayanmıyorsa sağlam ve güvenli bir ticaret değildir. Verimli topraklar bakımından zengin olan bir ülke, bu durumda olmayan bir ülke tarafından tarım alanında taklit edilemez. Ama böyle bir tarımdan yararlanmak için, kırsal alanın boşalmasına, servetlerin büyük kentlere akmasına ve orada kalmasına yol açan ne-

denleri ortadan kaldırmak gerekir. Bütün senyörler ve zengin kişiler ve iyi yaşamak için yeterince rant ve şeref ödeneği sahibi olan herkes, ülkenin servetini çarçur ettikleri Paris'e ya da başka büyük bir kente yerleşiyorlar. Yaptıkları harcamalar, bir yığın tüccarın, zanaatkârın, hizmetkârın, onların çevresinde toplanmasına yol açıyor ve böylece, hem çalışanların hem de servetlerin çok kötü bir biçimde dağılımına neden oluyor [...] Çıkar ve sakın bir yaşam, insanlar için cazip bir şeydir. Ama kırsal alana da aynı avantajlar tanınrsa, bu alanlar, kentlere oranla daha az kalabalık olmayacaklardır. Ayrıca kentlerde yaşayanların hepsi zengin değildir ve rahat bir yaşam da sürmemektedirler. Buna karşılık, kırsal alanın terk edilmesinin nedeni, buralarda oturanların sürekli olarak rahatsız edilmeleri ve güvence içinde olmalarıdır. Ne var ki, hükümet bu duruma bir çare bulabilir. Ticaret, kentlerde çok gelişmiş gibi görünmektedir. Bunun nedeni, kentlerde birçok tüccarın bulunmasıdır. Ama bu, ülkenin bütün parasının, ulusun zenginliğini artırmayan bir ticarete kullanılmasından başka bir sonuç vermemektedir. Locke bunu, oyuncuların kazanmasından ya da kaybetmesinden sonra para miktarının eskisinin aynı olarak kaldığı bir kumar oyununa benzetir. İç ticaret, gereksinimlerin giderilmesi, lüksün sürdürülmesi ve tüketimin kolaylaştırılması için gereklidir; ama bu ticaret, devletin gücüne ve refahına pek katkıda bulunmamaktadır. Bu ticaretin elindeki büyük miktarda servetin bir bölümü, ülkeye pek az yarar sağlamaktadır ve eğer bu bölüm tarıma yöneltilirse, hiç kuşkusuz çok daha gerçek ve önemli gelirlerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Öte yandan, tarım alanında çalışanlardan alınan vergilerin payı da yüksektir ve büyük güçlükler doğurmaktadır. Keyfi vergiler çok adaletsiz ve korkutur ve dolayısıyla tarımın gerektiği gibi gerçek-

leştirilmesini engellemektedir

Kırsal alanda yaşayanlar, keyfi haraçlardan kurtulsalar, hiç kuşkusuz kentlerde yaşayanlar gibi güven içinde olacaklardır. Ayrıca, birçok mülk sahibi, servetini değerlendirmek için kırsal alana kendiliğinden yönelecektir; kırsal alan boşalmayacak ve zenginlikler ve çalışan nüfus bu alanlarda toplanacaktır. Bunun yanı sıra, tarımın zararına yol açan öteki nedenler de ortadan kaldırılsa insanların sayısının artmasının ve devletin gelirlerinin çoğalmasının sonucu olarak, ülke daha güçlü hale gelecektir.

(Quesnay)

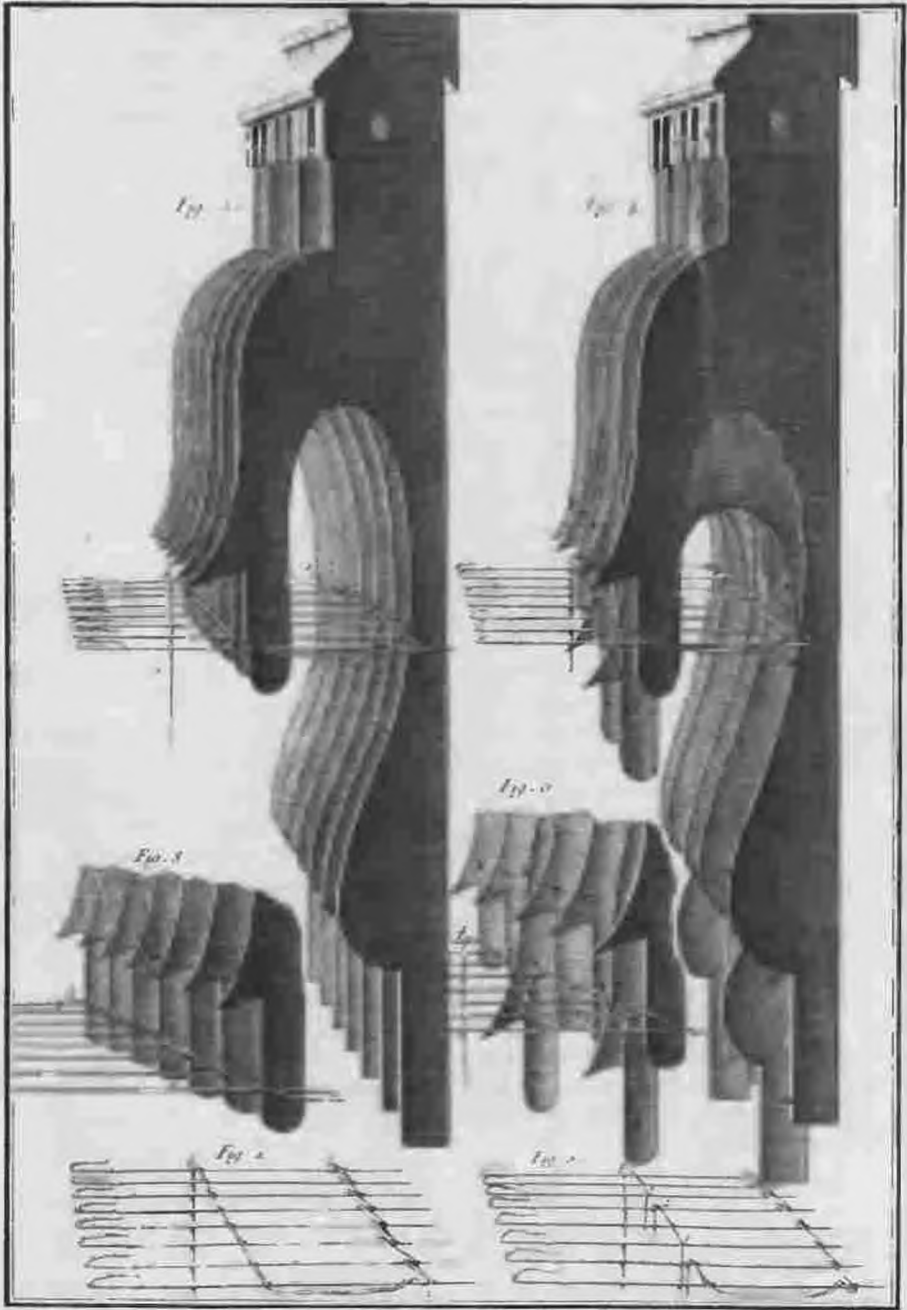
ÇORAP

Bacaklarımızı örtmeye yarar giysi parçasına bu ad verilir. *Çorap* yünden, deriden, bezden, kumaştan, iplikten, kapa ipekten ve ipekten yapılır. İğneyle örülür ya da tezgâhta dokunur.

Tezgâhta yapılan *çorap* ve kullanımı burada betimlenecek. Ama başlamadan önce şu uyarıyı yapmamız gerekir. Biz iki levhaya yer vereceğiz. Bunlar makineye ilişkin olan *çorap* tezgâhı ve sadece elemeğine ilişkin olan tezgâh *çorabı* levhalarıdır. Dolayısıyla *çorap* tezgâhının Lev. III, şek. 7'si tezgâh *çorabının* Lev. III, şek. 7'si ile özdeş değildir.

Bu ürünü yapmaktaki kullanılan tezgâh, en karmaşık ve dolayısıyla en dakik makinelerden biridir. Bu makine âdeta sonucu çorabın imal edilmesi olan tek ve benzersiz bir akılyürütme gibidir. Makinenin parçaları arasında öyle büyük bir bağımlılık vardır ki bu parçalardan birini çıkarmak ya da önemli olmadığı düşünülen birinin şeklini değiştirmek, bütün mekanizmanın bozulmasına yol açar.

Bu makine, mucidinin elinden, aşağı yukarı bugün gördüğümüz kusursuz ha-

Kaplan 1888

Dükkân 1888

Travail du Bas au Mâtier

Tezgâhta çorap yapımı

liyle çıkmıştır ve bu büyük bir hayranlık kaynağı olabileceği için, ben, makinenin ilk halini bugünkü haline tercih ettim ve sadece gerçekleştirilmiş olan bazı ufak tefek değişiklikleri belirtmekle yetindim.

Çorap tezgâhının parçaları aralarındaki bağlantılar hakkında söylediklerimden sonra, bu makinenin parçaları ayrıntılı bir biçimde betimlenmezse, tümü hakkında bir bilgi edinmenin boş bir hayal olduğu anlaşılabacaktır. Ama bu parçalar o kadar çoktur ki, bizim söylem olarak da Levha olarak da ayırmış olduğumuz alanın sınırları içine giremez. Öte yandan, bu söyleme nasıl başlayacağımız ve Levhaları nasıl hazırlayacağımız da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Parçalar arasındaki bağlantılar, bunların hem anlatılmasını hem de gösterilmesini gerekli kullmaktadır. Ama ele alınan konuların art arda geldiği söylemde ve parçaların birbiriyle örtüştüğü Levhalarda bunu yapmak olanaksızdır.

Hiç kuşkusuz, *Spectacle de la nature*'ün çok yararlandığımız usta yazarının bize betimlemelerini verdiği makineler arasına bu hayranlık duyulacak makineyi koymasının nedeni, bu güçlüklerdir. Yazar, bu konuda her şeyi ya da hiçbir şeyi söylememek gerektiğini hissetmiş ve birçok Levha kullanmaksızın ve uzun uzadıya açıklamalar yapmaksızın bu makine hakkında açık ve seçik bir fikir verilemeyeceğini düşünmüş olmalı. Dolayısıyla biz de bu yazardan yararlanamadık.

Okurun, bu makalenin böylesine uzun olduğuna şaşacak yerde, yazımızı kısa tutmak için elimizden gelen her şeyi yaptığımızdan emin olmasını isteriz. Ve makinenin parçalarının dökümünü ve betimlenmesini, mekanizmalarını ve kullanılan elemeğini birkaç sayfaya sığdırdığımızı görünce, bize hak vereceğini umuyoruz. Burada, elemeği pek az rol oynamaktadır ve makine hemen her şeyi yapmaktadır; dolayısıyla, mekanizması da çok kusursuz ve hassastır. Ama parçaları konusunda

yeterince bilgi edinmeden, bu mekanizmanın kavranmasını ummak boşunadır. İşçilerin kırk-iki diye adlandırdıkları tezgâhlara benzeyen bir tezgâhta, en az iki bin beş yüz parça olduğunu ve bunların birbirlerine çok benzediklerini söylemek zorundayım. [...]

Bu güçlükleri aşmak ve makineyi betimleyip canlandırmak için, bir tür çözümlemeye baş vurduk ve bu çözümleme uyarınca tüm olarak makineyi birçok topluluğa böldük; her topluluğun altında, orada açıkça görülemeyen parçaları belirttik, daha sonra bu toplulukları art arda bir araya getirdik ve makineyi adım adım yeniden kurduk. Böylece, basit bir topluluktan karmaşık bir topluluğa, ondan daha karmaşık olan bir topluluğa geçmek ve hem yorulmadan hem de yarım yamalak anlamadan, çok karmaşık olan bütünün bilgisine ulaşmak olanağı sağlanmış oldu.

Bu amacı göz önünde tutarak, *çorap* tezgâhını iki bölüme ayırdık. Bunların birincisi, tezgâha desteklik eden *kundak* ve ikincisi makinenin kendisi ya da demir parçalar ve yine makineyi oluşturan öteki parçalardır. Biz, bu parçaları birer birer inceleyeceğiz. Ama bu ayrıntıya girmeden önce, modern icatların önemini çok iyi kavramış olan bir insanın bu makine konusunda söylediklerine bir göz atalım. Sözüünü ettiğimiz kimse, M. Perrault'dur ve önyargısı olmayan kimselerin hoşuna gidecek sözleri de şunlardır : "Böylesine şeyleri icad edecek kadar değil de kavrayacak kadar zihinsel gücü olanlar, *çorap* tezgâhını oluşturan parçaların sayılamayacak kadar çok olması ve olağanüstü hareketleri karşısında şaşırıp kalırlar. Çorap örülürken işçinin el hareketlerindeki ustalık ve incelik, insanı hayran eder. İşçi, her hareketinde bir ilmek atar ancak; ama bir makinenin tek hareketle yüzlerce ilmek atmasının, yani bir anda işçinin elinin ancak birkaç saatte yaptığı bütün çeşitli hareketleri yapmasının yanında bu nedir ki? İpeği kendine çeken, sonra bırakıp yeni-

den yakalayan ve bir ilmekten ötekine açıklanamaz bir biçimde geçiren ne kadar çok küçük yay var! Ve bütün bunlar, makineyi harekete geçiren işçi hiçbir şey anlamadan, hiçbir şey bilmeden ve sadece bunların hayalini kurarak gerçekleşiyor. Dolayısıyla bu makine, Tanrının yapmış olduğu en yetkin makineyle karşılaştırılabilir, vb.”

M. Ferrault, şunu da ekliyor: “Böylesine olağanüstü makineleri tasarlamış olanların adlarının hiç bilinmemesi çok kötü ve haksız bir şey. Buna karşılık, kolayca ve doğal olarak tasarlanabilen bir yığın makineyi icat etmiş olanların adları bize zorla öğretiliyor.” Çorap makinesinin, İngiltere’de ortaya çıkmış olduğu ve bize ulusların birbirlerine her zaman oynadıkları oyunların biri sonunda geldiği kabul edilir. Makinenin mucidi ve kendisi hakkında çocukça hikâyeler anlatılır ve bunlar ancak makinenin ne olduğunu anlamayan, ama sadece hakkında konuşup duran ve başkalarının da haklı olarak küçümsedikleri kimselerin hoşuna gidebilir.

Dictionnaire du Commerce (Ticaret Sözlüğü) yazarı, İngilizlerin bu makineyi kendilerinin icat edip şişirmelerinin beyhude olduğunu ve bu icadın şan ve şerefini Fransa’nın elinden almaya çalışmalarının da saçma bir şey olduğunu yazar. Bugün herkes, bu yararlı ve şaşırtıcı makineyi bir Fransızın icat ettiğini ve Paris’te oturtmak için tekil bir ayrıcalık elde etme konusunda güçlüklerle karşılaşmış İngiltere’ye gittiğini ve bu ülkede makinenin hayranlık uyandırdığını ve işçinin de ödüllendirildiğini biliyor, İngilizler bu icadı büyük bir kıskanlıkla sakladıkları için, uzun süre ölüm cezası koyarak makinenin bu adanın dışına çıkartılmasını ya da modelinin yabancılara verilmesini yasakladılar. Ne var ki, İngilizleri bir Fransız bu armağanla zenginleştirmişti ve yine bir Fransız onu ülkesine geri getirdi ve bunu okuduğunuz makalenin sonunda anlaşılacak bir bellek ve hayalgücü çabasıyla gerçekleştirdi.

Bu Fransız, Londra’ya yaptığı bir seyahatten döndükten sonra Paris’te ilk tezgâhı yaptırdı ve Fransa’da ve Hollanda’da bulunan daha sonraki tezgâhlara da bu tezgâh model alınarak yapıldı. Bizim aramızda, *çorap* tezgâhı hakkında düşünülen işte budur. M. de Savary’nin tanıklığına, sadece şunu ekleyeceğim: ulusun yetiştirdiği mucitlere en azından kim olduklarının bilinmesini sağlayacak ölçüde saygı gösterilen İngiltere gibi bir ülkede, bu icadı kime atfetmek gerektiği bilinmiyor.

.....
(Diderot)

D

DEHA

Düşüncenin genişliği, hayalgücünün kudreti ve ruhun etkinliği; işte *deha* denen şey budur. Fikirleri edinme tarzımız, onları hatırlama tarzımızı belirler. Dünyaya atılmış olan insanoğlu şu ya da bu ölçüde canlı duyumlar aracılığıyla bütün varolanlar hakkında fikirler edinir. İnsanların çoğu, gereksinimleriyle beğenileriyle, vb. doğrudan ilişkisi olan nesneler hakkında canlı duyumlar edinebilirler ancak Tutkularıyla ilişkili olmayan ve yaşam tarzlarına uymayan her şey, onlar tarafından ya algılanmaz ya da ancak bir an duyumsanır ve ondan sonra da unutulup gider. *Deha* sahibi insanın çok geniş ve kapsamlı olan ruhu, bütün varolanlardan edindiği duyumlardan etkilenen doğada var olan her şeye ilgi duyan, edindiği her fikirden bir duygu türeten insandır ve her şey, onun ruhunu uyarır ve onun ruhunda bir barınak bulur. Ruh, nesnenin kendisinin etkisinde kaldığı gibi hatırlamanın da etkisinde kalır; ama *deha* sahibi insanda hayalgücü daha da ileri gider ve böyle bir kimse, fikirleri, edindiği zamankinden daha canlı bir duyguyla hatırlar; çünkü, bu fikirlere, duyguyu doğurmaya çok elverişli olan sayısız başka fikir eklenmiştir.

Deha, ele aldığı ve çevresinde bulunan nesnelerin ortasında, bir şeyi hatırlamaktan çok görür; görmekle de yetinmez ve heyecanlanır; çalışma odasının sessizliğinde ve loşluğunda, bu güleç ve verimli çabanın tadını çıkarır; rüzgârların soğuk esintileriyle üşür, güneşle kavrulur, fırtınalardan korku duyar. Ruh, bu anlık duyulanımlardan hoşlanır; kimi zaman bu duygulanımlar ona çok değerli olan bir tat verir ve o bunu çoğaltacak her şeye kapıp

koyverir kendini; canlı renkler ve silinmez çizgiler kullanarak yapıtından başka şey olmayan ve kendini doruklara çıkaran ya da eğlendiren hayallere somut bir varlık kazandırmak ister.

Titiz bir dikkatin, sakıncanlığın, hayalgücünün, ateşli etkinlikleriyle ve dehanın sağladığı kendine güvenle pek uyumayan derin düşünme alışkanlığının gerekli olduğu felsefede, *deha*'nın etkinliği, sanatta olduğu gibi farklılık gösterir. Deha bu alanda. kimi zaman parlak yarımlar sergileyip yayar, kimi zaman da büyük başarılar elde eder. Felsefede, hakikati tutkuyla aramak ve sabırla beklemek gerekir. Bu alanda, fikirlerini düzenli ve birbiriyle bir biçimde geliştiren; bir sonuca varmak ya da şüphe etmek için bu art arda gelişti sürdüren ya da durduran kişiler gereklidir. Araştırmak, tartışmak ve acele etmemek de gereklidir ve bu özellikler, tutkuların kargaşasında da, hayalgücünün atılganlığında da bulunmayan özelliklerdir. Aynı özellikler, geniş, kapsamlı ve kendine egemen ruhta bulunur. Böyle bir zihin, bir algıyı bir başkasıyla karşılaştırmadan edinmez ve çeşitli nesnelerin ortak yanlarını ya da onları ayırt eden yanları araştırır; birbirinden uzak fikirleri birbirine yaklaştırmak için geniş bir aralığı adım adım aşmasını bilir, birbirine komşu ama benzersiz, ince ve uçucu fikirlerin arasındaki ilintileri ya da onların karşıtlıkların; tikel bir nesneyi aynı ya da farklı türden öteki nesnelerin yığınından çekip çıkarmayı becerir; mikroskopunu gözden kaçmış bir noktaya çevirir ve ancak uzun uzadıya baktıktan sonra iyi gördüğüne inanır. Gözlemlerden gözleme geçerek doğru sonuçlara varanlar ve sadece doğal benzerlikleri bulanlar, işte bu insanlardır; merak, onları harekete geçiren güçtür ve hakikat aşkı onların tutkusudur; keşfetme isteği onların benliğinde heyecanlara yol açmayan sürekli bir iradedir ve deneyin doğrulanması gereken düşünce, onların ça-

balalarına yön gösterir.

Deha, her şeyden etkilenir ve kendini düşüncelerine kapıp koyvermediği ve coşkunun boyunduruğunda olmadığı zaman, âdeta farkında olmadan incelemeler yapıp durur; nesnelerin, benliğinde yarattığı etki altında sürekli olarak bilgilerle zenginleşmek zorundadır; geniş bakışlarını doğaya çevirir ve doğanın uçurumlarını irdeler. Benliğine fark edilmeden giren tohumları alıp kabul eder ve bu tohumlar zamanla öyle şaşırtıcı etkiler doğururlar ki, *deha* kendisinin yüce bir esinle donanmış olduğuna inanmaya eğilim duyar; ama yine de gözlem aşkı vardır onda ve çok geniş bir alanı, bir yığın varolanı hızla gözleminden geçirir.

Deha doğal hali olan hareketi kimi zaman çok yumuşak olduğu için pek hissetmez, ama kimi zaman bu hareket fırtınalar yaratır ve kimi zaman da *deha* bir fikirler seline kapılıp gider ve dingin düşüncelerini izleyemez olur. Hayalgücünün egemenliğindeki insanda, fikirler, olaylar'ın ve koşulların ve duygunun etkisiyle, birbirlerine bağlanırlar. Böyle bir kimse, soyut fikirleri, çoğunlukla, duysal fikirlerle olan bağıntıları içinde görür; soyutlamalara, bu soyutlamaları yapan zihinden bağımsız bir varoluş yükler; hayallerini gerçek haline getirir, yaratışlarını, yani insanlığının biricik yaratışları olan yeni bileşimlerini görünce, coşkusu artar. Düşüncelerine kapılarak, onları birleştirme kolaylığına sürüklenerek ve üretme zorunluğuna duyarak, doğru gibi görünen bir yığın kanıt bulur, ama hiçbirinden emin olmaz ve aklın yanına bile yaklaşamayacağı ve atılğanlığa tanıklık eden yapılar kurar ve bu yapıların sağlamlığından değil, güzel oranlarından hoşnutluk duyar; bir şiirin yapısına hayran olduğu gibi, kendi sistemlerine de hayran olur ve onları doğru olduğu için sevdiğine inanıp güzel olarak kabul eder ve benimser.

Doğru ve yanlış, felsefe verimlerinde *deha*'nın ayırt edici özellikleri değildir.

Locke'ta pek az yanlış ve Lord Shaftesbury'de pek az doğru vardır. Oysa, birincisi geniş, keskin ve sağlam bir düşünce sahibidir; ikincisi ise, en üst dereceden bir *deha*'dır. Locke görmüştür; Shaftesbury ise, yaratmış ve kurmuştur. hiçbir heyecana kapılmadan kavranan, yöntemli bir biçimde izlenen ve kuru bir üslupla dile getirilen doğruları (hakikatleri), Locke'a ve kimi zaman pek iyi temellendirilmemiş olan, ama içinde birçok yüce hakikat barındıran parlak sistemleri Shaftesbury'ye borçluyuz ve bu sonuncu filozof yanlışlara düştüğü zaman bile, belagatinin çekiciliği insanı ikna eder.

Deha, en başarılı ve en beklenmedik buluşlarıyla, felsefenin ilerlemesini yine de hızlandırır ve binlerce hakikatin kaynağı olan ve daha sonra sakıngan gözlemciler yığınının ancak sürünerek ulaştıkları pırıl pırıl bir hakikate kartal uçuşuyla yükselir. Ama, bu pırıl pırıl hakikatin yanına hayalgücünün ürünlerini de koyar; düz yolda yürümek ve arahkları art arda geçmek elinden gelmediği için, bir noktadan çıkış yaparak amaca doğru atılır; karanlıkların içinden verimli bir ilke çıkarır: varılan sonuçları izlemesi, az görülen bir şeydir ve Montaigne'in dediği gibi *tez canlılık*'la davranır. Gordüğünden daha fazlasını hayal eder; keşfettiğinden daha fazla verim ortaya koyar, yol göstermekten çok ardından sürükler. Platon'ları, Descartes'ları, Malebranche'ları, Bacon'ları, Leibnitz leri harekete geçiren de dehadır ve hayalgücü, bu insanlarda egemen olduğu ölçüde, parlak sistemler doğurmuş ya da büyük hakikatlerin bulunmasını sağlamıştır.

Politika ve savaş işlerinde de *deha*, olaylar ve koşullarla, yasalar ve törelerle, güzel sanatlarda beğeni kurallarıyla ve felsefede yöntemle kısıtlı olduğundan daha kısıtlı değildir. Onun, ülkesini kurtardığı anlar vardır; ama daha sonra iktidarı elinde tutsa, ülkeyi kaybedebilir. Sistem-

ler, politikada, felsefede olduğundan daha tehlikelidirler. Çünkü filozofu yolundan şaşkırtan hayalgücü, onu ancak yanlışlara düşürür, ama devlet adamını şaşkırtan hayalgücü, onu yanlış davranışlara sürükler ve insanları mutsuz kılmasına yol açar.

Savaşta ya da konseylerde *deha*, tanrısallığa benzercesine sayısız olabilirliği bir bakışta kavrar, daha iyi görür ve hemen uygulamaya geçer; ama dikkatin, bireşimin, ayak diremenin gerekli olduğu durumlarda işleri uzun süre yürütmesi doğru olmaz. Iskender ya da Condé, olaylara egemen olan ve bir savaş gününde, karar verme zamanının bile olmadığı ve ilk düşünülmenin, belki de en iyi şey olduğu anlarda, büyük ve derin bir esinle hareket eden kimselerdi ve yine bu anlarda, kendi güçlerinin ve düşmanın durumunu bir göz atışta kestirebilirler ve ne gibi bir amaç gütmek gerektiğini saptayabilirlerdi; ama hiç kuşkusuz, bütün bir seferi ve hareketini yönetmek gerektiğinde, Turenne ya da Marlborough onlara yine de tercih edilecekti.

Sanatlarda, bilimlerde ve politika ya da buna benzer işlerde, *deha*, eşyanın doğasını değişikliğe uğrattığı gibi görünür; dehanın karakteri, dokunduğu herşeyin üzerine yayılıyor ve hem geçmişin hem de şimdinin ötesine uzanan ışıkları, geleceği aydınlatıyor, kendisini eleştirenleri gerilerde bırakıyor. *Deha*, kendisini tanımlamak isteyen kimse tarafından bilinmekten çok daha iyi bir şekilde ancak hissedilir ve kendisinden söz etmek yine *deha*'ya düşer ve belki de benim hiç yazmamış olmam gereken bu makalenin o olağanüstü insanlardan biri ve örneğin *deha*'yı bilip tanımak için kendisinden başka bir şeye bakma gereksini duymayacak olan M. de Voltaire tarafından yazılmış olması gerekirdi.

(Saint-Lambert)

DENEYSSEL

Doğanın yasalarını bulmak için deneyin yollarından yararlanan felsefeye, *deneyisel felsefe* denir.

Kendilerinden çok üstün olduğumuzu sandığımız Antikçağ yazar ve düşünürleri, yani Eskiler, (bu sanının nedeni onları okumaktansa kendimizi onlardan yeğ tutmanın daha kolay ve hoş gelmesidir bize), genellikle düşündüğümüzün tersine *deneyisel* fiziği ihmal etmemişler ve daha çok gözlemin ve deneyin doğayı tanımının biricik aracı olduğunu erkenden anlamışlardı. Sadece Hippokrates'in yapıtları bile, o çağlarda filozofları yönlendiren düşünüş tarzını göstermeye yeter. Modern tıbbın biraz sonra bir yana atmak için ortaya çıkardığı ve ölümcül olmasalar da en azından gülünç olan sistemler yerine, Eskilerin tıbbında çok iyi gözlemlenmiş ve birbirine yaklaşılmış olgulara rastlanır ve yine bu tıpta bugün hâlâ yararlı olan ve iyileştirme sanatına herhalde her zaman bir temel sağlayacak olan bir gözlemler sistemi vardır. İmdi, ben, Eskilerde tıbbın durumunu göz önüne alarak, onların fizik konusunda ne durumda olduklarını kestirebileceğime inanıyorum ve bunu ileri sürerken de iki nedene dayanıyorum. Birinci neden, Hippokrates'in yapıtlarının bize, Eskilerin fiziğinden kalan en önemli anıtlar olmasıdır; ikinci neden ise, tıp, fiziğin en temel ve ilginç bölümü olduğu için, tıbbın işleme ve geliştirilme tarzının, fiziğin ele alınış tarzı konusunda kesin bir yargı verme olanağı sağlamasıdır. Fizik ne ise tıp da onun gibidir ve bunun karşılığı olarak tıp ne ise fizik de onun gibidir. Bu deneyin bize açıkça gösterdiği bir hakikatır ve biz, yazın ve fikir dünyasının yenilenmesinden bu yana (daha eskilere gidebileceğimiz halde sadece bununla yetiniyoruz) bu bilimlerden birini bir başka duruma sokan ya da yozlaştıran değişikliklerin, ötekini de etkilediğini her zaman gördük.

Ayrıca, daha Hippokrates zamanında, birçok büyük insan (bunların en başına Demokritos'u yerleştirmek gerekir), doğanın gözlemlemesini başarıyla gerçekleştirdi. Demokritos'un sözde deliliğini iyileştirmek için Abdera halkının bir hekim gönderdiği ve hekimin bu filozofu hayvan bedenlerini kesip biçer ve inceler halde bulduğu söylenir ve Hippokrates'in kimi daha deli olarak gördüğü; yani, gidenin mi yoksa onu gönderenlerin mi daha deli olduğu kestirilebilir. Demek Demokritos deli, öyle mi? O Demokritos ki, şu arada söylememize izin verilirse, doğadan ve insanlardan tat almanın en felsefi tarzını bulmuş ve birincisini incelemiş, ikincilerle de alay etmişti.

Ne var ki, Eskilerin *deneysel* fizikle uğraştıklarını söylediğim zaman, bu sözcüğü tüm genişliği içinde almak gerekir mi pek bilmiyorum. *Deney*sel fiziğin birbiriyle karşıtlanmaması gereken iki temeli vardır. Bunların birincisi, gerçek anlamda *deney*, öteki de *gözlem*'dir. Gözlem, daha az titizlik isteyen ve daha az hassas bir iştir ve gözönündeki olguları incelemekle doğanın sunduğu her tür olayı iyice görmekle ayrıntılara yönelmekle yetinir. Deney ise, bunun tersine, doğaya daha derinlemesine inmeye, doğanın sakladığı sırları yakalamaya, cisimleri çeşitli bileşimler içine sokarak incelemek için yeni olaylar yaratmaya yönelir ve nihayet doğayı dinlemekle yetinmez, ama onu sorguya çeker ve sıkıştırır. Fiziğin bu iki türünden birincisine *olgular fiziği* ya da *sıradan ve somut fizik*, ötekine ise *gizli fizik* denebilir. Ama buradaki gizli sözcüğü, bazı fizikçilerin düşündüğünün tersine daha felsefi ve daha gerçek bir anlamda ele alınmalı ve sadece, görülerek ne oldukları kesinlikle kavranan gizli olguların bilgisini belirtmelidir. Yani bu bilimin konusu, araştırılmadan ve iyice görülmeden körlemesine varsayılan olgular değildir.

Eskiler, bu sonuncu tür fizikle fazla uğraşmamış gibi görünüyorlar. Onlar do-

ğayı âdeta okumakla yetiniyorlardı, ama bu işi tam anlamıyla yapıyorlardı ve olguları sandığımızdan daha sağlam gözlerle görüyorlardı. Nitekim onların ileri sürdükleri ve Modernler tarafından başlangıçta yalanlanmış olan birçok olgunun, derinlemesine incelendiğinde, doğru olduğu daha sonra görüldü. Eskilerin, deneyden çok gözlemi geliştirerek izledikleri yöntem, gerçekten felsefi bir özellik taşıyordu ve insan zihninin bu ilk döneminde, fizik biliminde, bütün öteki yöntemlerden daha büyük ilerlemeler gerçekleştirebilecek olan bir yöntemdi. Herhangi bir olguyu, kılı kırk yaran bireşimler içinde irdelemek için kavrayışımızı kullanmadan ve ondan yararlanmadan önce, geometridekine benzer olarak, çalışmaları, başkaları tarafından çözülmemiş sorunlara yöneltmek gerektiği gibi bu olgunun karşımızda ve elimizin altında olmadığından emin olmamız da gerekir. Doğa çok çeşitli ve zengin olduğu için eksiksiz bir olgular sayımı ve dökümü, bilgilerimizi çok büyük ölçüde ilerletir ve bu dökümün içinde her şey eksiksiz olarak yer alabilirse, bu işi yapmak, belki de bir fizikçinin kendini vermesi gereken biricik iştir ya da en azından en başta gerçekleştirmesi ve kendisinden yola çıkması gereken iştir ve işte Eskiler bunu yapmışlardı. Onlar, doğayı, Hippokrates'in insan bedenini incelediği gibi incelediler; bu da fiziklerinin, tıplarına benzediğinin yeni bir kanıtıdır. Aralarında en bilge olanlar, deyim yerindeyse, gördüklerinin bir tablosunu yaptılar, hem de bunu çok iyi yaptılar ve bunun ötesine geçmediler. Miknatsın, ancak en göze batan özelliğini yani demiri çekmesi özelliğini saptadılar. Nitekim doğal çevrelerinde kendini gösteren ve yapıtlarında belli belirsiz sözünü ettikleri olağanüstü elektrik olayları, onları şaşırtmadı; çünkü şaşırmaları için bu olağanüstü olaylarla daha gizli olgular arasındaki bağlantıyı görmek gerekiyordu ve bu da ancak son zamanlarda deneyle ortaya çıkar-

labildi. Gerçekten de, deneyin birçok yararı arasında, gözlem alanını genişletmek gibi bir yararı ve üstünlüğü de vardır. Deneyin bize buldurduğu bir olay (fenomen) âdeta algılanmaktan başka şeyi beklenmeyen sonsuz sayıda başka olayı görmemizi sağlar. Gözlem doğurduğu merakla ve bilgimizde yarattığı boşluklarla deney yapmaya götürür bizi ve deney de bu boşlukları gittikçe daha fazla doldurmaya ve sınırlandırmaya çalışan aynı merakla gözleme yollar bizi. Dolayısıyla, deneyi ve gözlemi birbirinin ardından gelen ve birbirini tamamlayan çabalar olarak görebiliriz.

Eskilerin, sadece sanat alanında deneyler yaptıklarını ve buna da bizim gibi salt bir felsefi ilgiyle yönelmediklerini söyleyebiliriz. Onlar, cisimleri, hareketlerini ve yapılarını öğrenmek için değil, yararlı ya da hoş gider bir biçimde kullanabilmek için ayırtıyorlar ve bileştiriyorlardı. Cisimlere ilişkin olarak yaptıkları betimlemeler üzerinde durmuyorlardı bile ve niye böyle yaptıkları sorulsa, Modernlerin karşıt bir yöntem izleyerek elde ettikleri yararın azlığına işaret ederlerdi herhalde.

Bu karanlık dönemlerden, bulanık ve kor bir felsefe yapma yöntemini terk ederek varolanlara yönelmek için sözcükleri bir yana iten ve keskin kavrayışlarıyla ve doğayı incelemeleriyle, daha gerçek bilgilere ulaşmaya çalışan bazı yüksek dehalara şöyle bir değinmek için söz ediyorum. Bugün pek az tanınan ve pek az okunan keşiş Bacon, bu birinci sınıf beyinler arasında sayılmalıdır. Bacon, en korkunç karanlık ve cehalet içinde dehasının gücüyle yüzyılın üstüne yükselmesini bildi ve onu çok geride bıraktı ve dolayısıyla tarihinin öteki üyeleri tarafından zulme uğradı ve halk tarafından da bir büyücü olarak görüldü. Bu açıdan aşağı yukarı üç yüz yıl önce mekanik icatları dolayısıyla aynı davranışlarla karşı karşıya kalan Ger-

bert'e benziyordu. Ama şu fark vardı arada: Gerbert Papa olmuştu ve Bacon keşiş ve mutsuz bir kişi olarak kalmıştı.

Bu keşiş gibi İngiliz olan Şansölye Bacon (bu ad da, İngiliz halkı da, felsefe bakımından gerçekten talihlidirler), daha geniş bir alanı irdeledi; doğanın incelenmesinde yararlanılması gereken genel ilkeleri sezdi, bunları deney yoluyla bilip tanımayı önerdi ve daha sonra gerçekleştirilmiş olan birçok buluşun ilk habercisi oldu. Onu çok yakından izleyen ve hayli haksızlık yapılarak Bacon'ın yapıtlarından bilgiler almakla suçlanan Descartes *deneyisel fizik*'te bazı yollar açtı, ama bu yolları sinayacağına salık verdi. Descartes'm birçok yanlış düşmesi, belki de bundan ötürüdür. Bu filozof, hareketin yasalarını ilk olarak ortaya koyma cesaretini de gösterdi. Bu cesaret, kendisinden sonra gelenleri gerçek yasalara götürdüğü için filozofların minnettarlığını kazandı. Ama deneyin ya da daha aşağıda sözünü edeceğimiz gibi en yaygın ve ortak gözlemler üzerinde yürütülen derin düşüncelerin, ileri sürdüğü yasaların savunulamaz olduğunu öğretmiş olması gerekirdi Descartes'a. Bu filozof da Bacon da, felsefe kendilerine çok şey borçlu olduğu halde, eğer uygulamalı fiziğe daha çok ve kurama daha az yönelselerdi, felsefeye ve belki daha yararlı olacaktı. Ama derin düşüncenin ve hatta durum ve olayların verdiği tembellik dolu zevk, kimi zaman büyük beyinleri de peşinden sürükler. Bu büyük beyinler, birçok şeye başlarlar ama pek az şeyi bitirirler; görüşler ileri sürerler ve bu görüşlerin doğruluğunu ve yararını saptamak için neler yapılması gerektiğini belirtirler ve mekanik çalışma ve uygulamayı başkalarına bırakırlar. Böylece bazıları düşünür ve düş kurar; bazıları da, eyleme, uygulamaya ve çalışmaya yönelir ve bilimlerin çocukluğu çok uzun sürer ve daha doğrusu hiç bitmeyen bir çocukluktur bu.

Yine de Bacon ve Descartes'm ortaya

attığı *deneyssel* fizik, farkına varılmadan yayıldı. Floransa'daki del Cimento Akademisi, Boyle ve Mariotte ve onlardan sonra çok sayıda başka bilgin, başarıyla sonuçlanan birçok deney yaptı; akademiler kuruldu ve bu tarz felsefe yapma, aceleyle benimsendi. *Deneyssel* fiziğin doğuşundan önce tam anlamıyla kurulmuş ve yerlerine oturmuş oldukları için, üniversiteler daha ağır davrandılar ve eski yöntemlerini uzun süre izleyip durdular. Descartes'm fiziği, okullarda, Aristoteles'in ya da daha doğrusu açıklamacılarının (şarihlerinin) fiziğinin yerini yavaş yavaş aldı. Henüz hakikatin kendisine ulaşılmamıştı, ama en azından ona götürecek olan yola girilmişti. Bazı deneyler yapıldı ve bu deneyler açıklanmaya çalışıldı. Aslında, bu deneyleri gerektiği gibi yapmak, karşılıklı benzerliklerini ortaya çıkarmak yeterliydi. Ama insan zihninin bütün önyargılarından hemen sıyrılacağına ummak pek doğru değildir. Daha sonra Newton ortaya çıktı ve kendisinden önce gelenlerin sezinledikleri şeyi, yani fiziğe geometriyi sokma ve deneyi hesapla birleştirerek sağlam, derin, pırl pırl ve yepyeni bir bilimi oluşturma sanatını gözler önüne serdi. Dünya sistemi kadar optik araştırmalarıyla da büyük bir bilgin olan Newton, çok geniş ve güvenli bir zemin hazırladı. İngiltere, onun görüşlerini kavradı; Kraliyet Akademisi daha ilk ortaya atıldıklarında bu görüşleri benimsedi. Fransa akademileri, üniversitelerin Descartes fiziğini uzun yıllar reddetmesinin dayandığı aynı nedenlerden ötürü, Newton'm görüşlerini çok daha yavaş ve çok daha fazla sıkıntı çekerek kavradılar ve sonunda bilgi ve hakikat ağır bastı. Bu büyük insanların düşmanı olan bir kuşak, akademilerden ve üniversitelerden silinip gitti. Yeni bir kuşak ortaya çıktı. Gerçekten de, bir devrimin temelleri atıldığında, sonuna ulaştırılması ve tamamlanması hemen her zaman daha sonraki kuşakla gerçekleşir ve daha önce gerçekleşmesi pek az görül-

muştur. Çünkü engeller, ortadan kalkmak yerine yavaş yavaş çürüyüp giderler. Böyle bir devrimin tamamlanmasının daha sonra gerçekleştiği de pek az görülmüştür. Çünkü, engeller bir kere aşılmıca, insan zihni, kendisini uzun süre olduğu yerde kalma zorunda bırakan yeni bir engelle karşılaşınca kadar çoğunlukla kendisinin de istemediği aşırı bir hızla ilerler.

Paris Üniversitesi'ne şöyle bir göz atan kimse, söylediklerimi destekleyen inandırıcı bir kanıt bulacaktır. Bu üniversitede geometrinin ve *deneyssel* fiziğin okutulması ve öğrenilmesi ağır basmaya başlamıştır. Tam anlamıyla bilgili, zeki ve cesur (en masum yenilikleri öğretmek için bile cesaret gerekiyor) birçok genç profesör, çiğnenmiş yolları bir yana bırakıp yeni bir yol açma atılganlığını gösterdiler. Oysa öteki okullarda (bunların adlarını yazmak utanç verir bize), Descartes'in hareket yasaları ve hatta Aristotelesçi fizik hâlâ baş tacı edilmektedir. Sözümlü ettiğim genç hocalar, bütün fizik-matematik bilimlerin gerçek ilkelerini gerektiği gibi öğrenen öğrenciler yetiştiriyorlar ve bu öğrenciler eskiden olduğu gibi okuldan çıkınca öğrendiklerini unutma zorunda kalmak yerine, bunun tam tersine, en fazla hoşlandıkları fizik dallarıyla uğraşmak için bu bilgilerinden yararlanıyorlar. Bu yöntemden elde edilen yararların çok büyük olması, kolejlerdeki felsefe derslerinin bir yıl daha uzatılmasını ya da daha ilk ders yılında bu yılın tümünü kapsayan metafizik ve mantık derslerinin kısaltılmasını temenni etmemize yol açmaktadır. Yararını ve gerekliliğini kabul ettiğim metafiziği ve mantığı yasaklamak aklımın ucundan bile geçmez; ama ben, bu bilimlerin kapsadıkları doğrulara ve sağlayabilecekleri yararlarla indirgindikleri zaman, öğrenilmeleri için çok daha az zaman ayrılması gerektiğine inanıyorum. Birkaç sayfaya indirgenirlerse, bu bilimler bundan yararlı çıkacaklardır ve bu onların ardından gelen fizik için de yararlı olacaktır.

etkilerini ancak deneyin ölçüp saptayabildiği genel özelliklerdir; yani cisimlerin genel özellikleridir. Örneğin, ağırlık olayları bunların örnekleridir. Hiçbir kuram, ağır cisimlerin düşey olarak düştükleri zaman uydukları yasayı bulduramaz bize, ama bu yasa deneyle bir kere bilinince, ağır cisimlerin hareketine (bu hareket dikaçlı, eğri, eğik ya da düşey olabilir) ait her şey, kuramın alanına girer ve deney bu işe katıldığı zaman, aynı görüş ve tarzda yine aynı sonuç, itmenin temel yasaları için de geçerli olmak zorundadır.

.....
Sıvıların, hareketsiz oldukları zaman basınç yaptıkları ve direnç gösterdikleri; hareket halinde ise, itme gösterdikleri bilinmektedir. Ama, bu pek açık seçik olmayan bilgiden, fazla yarar ummak doğru olmaz. Bu bilgiyi daha dakik ve dolayısıyla daha gerçek ve yararlı hale getirmemiz için deneye baş vurmamız gerekir. Deney bize, hidrostatikğin yasalarını açıklayarak, bir bakıma, kendisinden istediğimizden çok daha fazlasını da verir. Çünkü sıvıların katı cisimler ya da bitişik ve sıkışmış cisimcikler gibi basınç yapmadıklarını öğreterek, aklımızın ucundan geçmeyen bir gerçeği açıklar. Cisimlerin düşüşü, havanın ağırlığının niceliği, hiç kuşkusuz ancak deneyin açıklayabileceği şeylerdir bize; ama her şeye rağmen pek şaşırtıcı şeyler değillerdir. Sıvıların dengesinin temeli olan her yönde yaptıkları basınç için durum aynı değildir. Çünkü bu olay (fenomen), genel yasaların dışında yer alıyormuş gibi görünmektedir ve kendisinden şüphe etmemiz gerektiği halde, ona inanmakta hâlâ güçlük çekiyoruz. Ama bu olay, bir kere bilinip tanındıktan sonra hidrostatikğin deneye pek gereksinimi kalmaz ve üstelik hidrolik tamamen ya da hemen tamamen matematik bir bilim haline gelir. *Hemen tamamen* dedim, çünkü sıvıların hareketi yasası, dengelerinin yasalarından çıkarsandığı halde, bunların birini ötekine ancak belli varsayım-

larla indirgemenin söz konusu olduğu durumlar da vardır ve bu varsayımların keyfi değil de sağlam ve doğru varsayımlar olduğuna inanmamız için de deney gereklidir.

Taraf tutmakla suçlanamayacak olan geometriciler, eğer daha önce işaret etmemiş olsalardı, burada, fizikte hesabın ve varsayımların kötüye kullanılmasına değinmemiz belki de yerinde olacaktı. Ama insanlar neyi kötüye kullanmıyorlar ki? Metafizikçi karmakarışık hale getirmek için, geometricilerin yönteminden bol bol yararlanıldı; insan ruhunu inceleyen kitaplara, geometri şekilleri kondu ve Tanrının etkileri, teoremlere indirgendi. Artık bundan sonra aynı şeyin cisimlere uygulanması karşısında şaşırarak gerekir mi?

Fizik-matematik denen bilimler, fizik-gökbilim ve dallar, akustik, optik ve dalları ve bu bilimlere en yüksek derecede yetkin hale getirmek için deney ile hesabın nasıl kaynaşması gerektiği konusunda söyleyebileceğim çok şey var daha. Ama maddeyi çok uzun hale getirmemek için, bu açıklamaları ve daha birçoğunu aslında okuduğunuz bu maddeden ayrılması olanaksız olan *Fizik* maddesine gönderiyorum. Ben şimdilik sadece, *deneyisel* fizik biricik konusuna ve nedenleri hakkında akılyürütmenin bize açıklamalar yapmadığı ve nasıl art arda geldiklerini algılamadığımız ya da ilişkilerini ancak çok eksik bir biçimde ve çok nadir olarak gördüğümüz ve sonsuz olarak çoğalıp duran olaylara (fenomenlere) değinmekle yetineceğim. Örneğin kimya olayları, elektrik olayları, müknaats olayları ve sonsuz sayıdaki daha birçoğu, bu tür olaylardır. Fizikçinin, özellikle çok iyi bilip tanımaya yöneleceği olaylar işte bunlardır ve fizikçi bu olayları ne kadar çoğultursa derlerse, onların arasındaki birliği görmeye o kadar yaklaşmış olacaktır ve fizikçinin amacının bu olayların edinebileceği düzen içine onları sokmak ve bunları, birbirleriyle elden

geldiğince açıklamak ve boşlukları en aza indirerek ve bunları art arda getirerek âdeta bir zincir oluşturmaktır. Fizikçinin, kavrayamadığı şeyi açıklamaya çalışmaktan da kaçınması gerekir. Descartes'ın bu bilime soktuğu her şeyi açıklama hursı karşısında da sakinliği elden bırakmaması doğru olur. Nitekim bu hurs, Descartes'ın çömezlerinin hem lehte hem de aleyhte kullanılabilecek bulanık anlamlı ilkeler ve nedenler ileri sürmelerine ve bundan hoşnutluk duymalarına yol açmıştır. Bazı fizik kitaplarında, barometrenin gösterdiği değişikliklere; kar, dolu ve daha birçok olaya ilişkin olarak yapılan açıklamaları okuyan insan, gülmekten kendini alamaz. Bunları yazanlar, kullandıkları yöntem ve ilkelerle, sözünü ettiğimiz bu olguların tam karşısını da aynı kolaylıkla açıklayabilirler ve örneğin yağmur yağacağı zaman barometrenin yükselmesi gerektiğini; karın, yaz mevsiminde ve dolunun kış mevsiminde yağması gerektiğini ve bunlara benzer daha birçok olguyu ispat edebilirler. Oysa bir fizik dersindeki açıklamalar, tarihe ilişkin derin düşüncelerde olduğu gibi, kısa, akla uygun ve iyice işlenmiş olmalı olgulara dayanmalı ya da açıklama tarzının sonucu olarak bu olguların kendisiyle sınırlanmalıdır.

Ne var ki ben, fizikte her şeyi açıklama deliliğine kapılmamak gerektiğini ileri sürerken, tahmin etmez çabalarını yasaklamayı aklımdan bile geçirmiyorum. Tahmin etme sakıngan ve açık görüşlü olursa, kimi zaman bazı buluşların gerçekleştirilmesi sonucu verebilir. Ama bunu yapabilmesi için, gerçek buluşa ulaşana kadar kendisini sadece bir tahmin olarak ileri sürmelidir. Bilgece ataklığı doğanın açığa vurmayı ister gibi görüldüğü şeylerin ötesine geçen ve ötesini kavrayan ve benzetmelere dayanan bu tahmin çabası, olguları görmeden önce bir öngörüyle kavrar. Bu çok az rastlanan ve çok değerli olan iki yetenek, bunları yeterince aklıba-

şındalıkla kullanmayanları aldatır ve yanlışlara sürükler.

.....

(D'Alembert)

DİNSEL MELANKOLİ

Dinsel melankoli, dinin, masum zevkleri yasakladığı ve insanların manevi kurtuluşu için oruç tutmayı, ağlayıp sızlamayı ve pişmanlık duymayı buyurduğu konusundaki yanlış fikirden doğan hüzündür.

Bu hüznün, bedeninin ve ruhunun bir hastalığıdır ve bunların işleyişinin bozulmasından, aldatıcı düşlere ve boş inançlara dayanan korkudan, temeli olmayan tedirginliklerden ve din konusunda benimsenmiş yanlış düşünceden kaynaklanır. Bu gaddar hastalığın eline düşmüş olanlar, ancak cehennemliklerin neşe duyduklarına, masum zevkler duymanın Tanrıya karşı günah işlemek demek olduğuna ve yaşamdan alınan ve insanın hakkı olan tatların, ebedi kurtuluşa taban tabana karşıt bir gösteriş ve şişirme olduğuna inanırlar.

Ama gerçekten değerli olan birçok insanın da bu yanlışlara düştüğü görülüyor. Bu insanlar, kendilerine büyük bir şefkatle muamele edilmeye layıktırlar ve hem erdemli hem de açık görüşlü olan başka insanların da onlara acıyarak ve severek yardım etmesi ve böylece hakikate, akla, insanoğlunun durumuna, doğasına ve yaşam mutluluğuna aykırı olan bu kanılardan kurtulmalarını sağlamaları gerekir.

Çok değer verdiğimiz sağlığımız, bizim kendileri için yaratılmış olduğumuz işlevleri kolayca, sürekli olarak tat alarak yapmamızdan başka şey değildir ve insanın bedeni harap edecek biçimde zayıflatması bu kolaylığı, bu sürekliliği, bu neşeyi yok etmek demektir. Erdem, duygulanımları söküp çıkarmak için değil, ama onları düzene sokmak için kullanılmalıdır. Yüce Varlığı akıl gözüyle seyretmek ve elimiz-

den gelen ödevleri yerine getirmek, ruhumuzun neşe duymasını engellemekten çok uzaktır ve aslında hoşnutluğun ve dinginliğin kaynağıdır. Kısacası din konusunda bizden farklı bir fikir sahibi olanlar, Musa'nın vaat edilmiş toprakları bulmak için gönderdiği ama verdikleri yanlış bilgilerle halkı bu topraklara girmekten caydıran casuslara benzerler. Bunun tersine, erdemden doğan neşeyi ve dinginliği görmemizi sağlayanlar ise, lezzetli meyveler getiren ve halkı bu meyvelerin yetiştiği o güzelim ülkeye gitmeye yönelten casuslara benzerler.

(De Jaucourt)

DİNSİZ

Hiçbir dini benimsememiş olan, kutsal şeylere saygı duymayan, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen, bunlara bağlı olan sevgi ve merhameti hiçbir anlamı olmayan sözcükler olarak gören kişiye dinsiz denir.

İnsan ancak, üyesi olduğu toplum içinde dinsiz olabilir. Nitekim Paris'te, Hz. Muhammed'in koyduğu yasalar küçümsenerek hiçbir Müslümana karşı suç işlenemez. İstanbul'da da dinin gereklerini yerine getirmeyen bir Hristiyanı karşı aynı biçimde davranılamaz.

Ama ahlak ilkeleri için ayrı şey geçerli değildir. Çünkü ahlak ilkeleri, her yerde aynıdır. Bu ilkelere uymamak, her yerde ve her zaman kınanan bir davranıştır. Halklar, gittikleri ya da oturdukları yerlere göre dinsel ya da dinsiz bir tapınma bağlı olarak bölünmüşlerdir, ama ahlak her yerde yine de aynıdır.

Ahlak, Tanrının parmağının bütün kalplere kazıyarak yazmış olduğu evrensel bir yasadır.

Ahlak, ortak gereksinimlerin ve duyarlılığın öncesiz sonrasız bir temel kuralıdır.

Dolayısıyla ahlaksızlık ile dinsizliği birbirine karıştırmamak gerekir. Din olmadan ahlaklılık olabilir ve din ahlaksızlıkla bir arada bulunabilir ve çoğunlukla da böyledir.

Bakışlarını bu yaşamın ötesine çevirmese de, bir insana, bu dünyada mutlu olmak için erdemli olmak yolunu seçmekten daha iyi bir yol bulunmadığını gösterebilecek sayısız gerekçe vardır.

Belli bir mutsuzluk getirmeyen hiçbir kötü huyun bulunmadığını ve hiçbir erdemnin belli bir mutluluğa yol açmaktan geri kalmadığını ve kötü insanın tamamen mutlu ve iyi insanın tamamen mutsuz olamayacağını ve anlık bir yaşantının çekiciliğine rağmen, yine de benimsenecek bir tek davranış olduğunu sezmek için, kavrayış ve deney yeter de artar bile.

.....

(Diderot)

DOĞAL EŞİTLİK

Bu eşitlik, insanların doğal yapısından kaynaklanan ve onun gereği olan bir eşitliktir. Ve aynı zamanda onların özgürlüğünün de temelidir.

Demek ki *doğal* ya da *manevi eşitlik*, aynı şekilde, doğanın, çoğalan, yaşamını sürdüren ve ölen bütün insanlarda ortak olan insansal doğa üzerinde temellenmiştir.

İnsan doğası, bütün insanlarda aynı olduğuna göre doğal hukuk bakımından her insanın, başkalarını kendisiyle doğal olarak eşit olan varlıklar yani kendisi kadar iyi varlıklar olarak düşünüp ona göre davranması gerekir.

İnsanların bu doğal eşitliğinden birçok sonuç çıkmaktadır. Ben bunların başlıcalarını ele alacağım:

1° Bu ilkeden, bütün insanların doğal olarak özgür oldukları ve aklın, onları ancak, mutluluklarını göz önünde tutarak

birbirine bağımlı kılabileceği sonucu çıkar.

2° Siyasal yönetimde, yaşam koşulları, soyluluk iktidar, vb., dolayısıyla ortaya çıkmış bütün eşitsizliklere rağmen, ötekilerden daha üstün bir durumda bulunanlar, kendilerinden daha aşağı durumda bulunanlara kendileriyle eşitmiş gibi muamele etmeli ve bunu da, herhangi bir haksızlık yapmadan, kendilerine borçlu olunan ötesinde bir şey istemeden ve bu borcu insanca bir davranışla isteyerek gerçekleştirmelidirler.

3° Herhangi bir ayrıcalığı olmasını sağlayacak özel bir hak elde etmemiş olan bir kimse başkalarından daha fazla hakkı olduğu iddialarında bulunmamalı ve bunun tam tersine, onların kendisine tanıdığı aynı haklardan yararlanmalarını da engellememelidir.

4° Ortak hakka dayanan herhangi bir şeyden, ya ortaklaşa yararlanılmalı ya da buna sırayla sahip olunmalı ya da bu şey aynı hakka sahip olanlar arasında eşit paylara bölünmeli ya da hakça kurallara bağlı bir telafi mekanizmasıyla bölünmelidir ya da bunlar olanaksızsa, kura ile karar verilmelidir ve bu kendi aleyhlerine bir sonuç çıkan insanların takdirinden bir şey eksiltmeyeceği gibi her tür küçük görme ve taraftarlık kuşkusunu da ortadan kaldıracak bir çaredir. Ayrıca, keskin görüşlü Hooker ile birlikte ben de, insanların birbiri karşısında yerine getirmesi gereken bütün merhamet, sevgi, insanlık ve adalet ödevlerinin tartışılmaz *doğal eşitlik* ilkesi üzerinde temellendiğini söyleyeceğim ve bunu kanıtlamak da pek zor değildir.

Okur, insanlar arasındaki *doğal eşitlik* ilkesinden doğan başka sonuçlar da çıkaracaktır. Ben sadece, politik ve sivil köleliğin bu ilkenin çiğnenmesinin sonucu olduğunu söylemekle yetineceğim. Nitekim keyfi iktidarların boyunduruğunda olan ülkelerde; krallar, dalkavuklar, başbakanlar, mali işleri idare edenler, ulusun bütün

servetine ve zenginliklerine sahiptirler ve öte yandan geri kalan yurttaşlar, geçimlerini zar zor sağlamakta ve halkın büyük bir bölümü de sefalet içinde inlemektedir.

Ama bana, bağınazca düşüncelerle, ideal bir cumhuriyetin bile pek gerçekleştirilemeyeceği bir mutlak *eşitlik* ham hayalini onayladığım düşünülerek haksızlık yapılmasın. Ben burada sadece, *doğal eşitlik*ten söz ediyorum ve bütün yönetimlerde var olması gereken farklı koşulların, rütbelerin, saygınlıkların, ayrıcalıkların, alt-üst ilişkilerinin gerekliliğini çok iyi biliyorum. Ama *doğal* ya da *manevi* eşitliğin buna karşıt olmadığını belirtmek isterim. Doğa durumunda insanlar, *eşitlik* içinde doğarlar; ama bu durumda kalamazlar; toplum bu eşitliği onların elinden alır ve insanlar ancak yasalarla yeniden eşit hale gelirler. Aristoteles, Kalkedonyalı Phaleas'ın servetlerin eşit olmadığı cumhuriyette bunları eşit hale getirmek için bir çare tasarladığını söyler. Phaleas, zenginlerin yoksul aile kızlarına başlık parası vermesini ama almamalarını ve yoksulların da kızları için para almalarını ama vermemelelerini istiyordu. Ne var ki, Yasaların Ruhu yazarının belirttiği gibi, "Böylesine bir düzenlemeye uymuş bir cumhuriyet var mıdır? Bu düzenleme yurttaşları farklılıkları açıkça göze batan koşullara sokar ve dolayısıyla yurttaşlar, gerçekleştirilmesi istenen bu *eşitlikten* hiç kuşkusuz nefret edeceklerdir ve böyle bir uygulama yapmak da delilikten farklı olmayacaktır."

(De Jaucourt)

DOĞAL HAK

Her zaman kullanıldığı için, hemen herkes, bu sözcüğün anlamının ne olduğunu bildiğinden kuşku duymaz. Bu duygu, hem filozofun hem de hiçbir zaman derin düşünmemiş insanın bir tek fark dışında ortaklaşa paylaştığı bir duygudur.

Nitekim derin düşürmemiş kişi, kendisine hak nedir? diye sorulduğunda, size terimlerle ve fikirlerle cevap vermeyecek ve vicdandan biraz söz edip sonra susacaktır. Filozof ise, kendisini hareket ettiği noktaya döndüren ya da tanımını yaparak çözüme ulaştırdığını sandığı sorudan daha güç olan başka sorularla karşılaşmasına yol açan bir kısırdöngüye düştükten sonra susacak ve derin düşüncelere dalacaktır.

Kendisine soru sorulan filozof, *hak adaletin temeli ya da ilk gerekçesidir* diye cevap verebilir. Peki adalet nedir? Bu soru da, *adalet, herkese ona ait olanı verme yükümlülüğüdür* diye cevaplandırılabilir. Peki, herşeyin herkesin olduğu ya da yükümlülük fikrinin açık ve seçik bir biçimde bulunmadığı bir durumda herhangi bir şey bir kimseden daha çok bir başkasına nasıl ait olabilir? Ve başkalarına her şeyi veren ve onlardan hiçbir şey istemeyen kimse onlara karşı hangi yükümlülük içinde olacaktır? İşte burada filozof, Ahlak kavramları arasında, *doğal hak* kavramının belirlenmesi en önemli ve en güç bir kavram olduğunu sezinleyecektir. Dolayısıyla biz eğer bu makalede *doğal hak* kavramının karşısına her zaman çıkarılmış olan güçlükleri çözmemize yardımcı olacak bazı ilkeleri açıkça ortaya koyabilirsek, iyi bir iş yapmış olacağımıza inanıyoruz.

.....

I. Eğer insanoğlu, özgür değilse ya da insanoğlunun anlık belirlenmeleri ya da kararsızlıkları, ruhunun dışındaki maddesel bir şeyden kaynaklanıyorsa, yaptığı seçim cisimsel-olmayan bir tözün ve bu tözün bir yetisinin edimi değildir. Öyleyse bilerek ve isteyerek yapılmış iyilik de kötülük de söz konusu olmayacaktır (bunların yerine, hayvansal iyilik ve kötülüğün var olabileceğini söyleyebiliriz); ahlaksal iyilik ve kötülük, adalet ve adaletsizlik, yükümlülük ve hak diye bir şey de olmayacaktır. Dolayısıyla *isteyerek yapılan*'ın değil onunla hemen her zaman karıştırılan *özgürlük*'ün gerçekliğini sağlam bir bi-

çimde temellendirmenin ne kadar önem taşıdığının açıkça görüldüğünü de belirtmek isterim.

II. Biz, yoksul, sorunlu ve tedirgin bir varoluşla yaşıyoruz. Tutkularımız ve gereksinimlerimiz var. Mutlu olmak istiyoruz, ama hakça davranmayan ve tutkulu insan da, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapma duygusunun peşinden sürükleniyor. Bu onun ruhunun derinliklerinde dile getirip durduğu bir yargıdır ve bu yargıdan kaçınması da olanaksızdır. Yaptığı kötülüğü görmekte ve kendisine itiraf etmek ya da kendisine tanıdığı otoriteyi başka herkese de tanımak durumunda kalmaktadır.

III. Ama böylesine şiddetli tutkuların pençesine düşmüş olan ve bu tutkuları, gerektirdiği şeyi yapmazsa yaşamı çekilmez bir yük haline gelecek olan insana ne gibi bir sistemde bulunabiliriz? Ve bize şunları söylerse ona cevap vereceğiz: "Ben, insan ırkı içinde korku ve tedirginlik yarattığımı sezinliyorum. Ama ya mutsuz olmam ya da ötekileri mutsuzluğa itmem gerekiyor ve hiç kimse gözümde kendim kadar önemli ve değerli değil. Bu eğilimden dolayı beni kabahatli bulmayın; çünkü bu eğilim özgür bir eğilim değil. Bu ancak benim lehimde konuştuğu zaman kendini her zamankinden daha güçlü olarak açıklayan doğanın sesi. Ama bu ses, aynı şiddetle yüreğimde de duyurmuyor mu kendini? Ey insanlar, size sorarım şunu! Hanginiz ölüm döşeginde, insan ırkının en büyük bölümünün zararına yaşama yeniden geri dönmeyi kabul etmeyecektir? Ve bunu cezaya uğramayacağından ve gizlice gerçekleştireceğinden emin olduğu zaman yapmayacaktır?" Ama daha sonra şunları da ekleyecektir: "ben hakça ve içtenlikle davranıyorum. Eğer benim mutluluğum beni tedirgin eden bütün yaşamlara zarar veriyi gerektiriyorsa, kim olursa olsun herhangi bir bireyin de eğer kendisine zarar veriyorsa, benim yaşamıma zarar verebil-

mesi gerekir. Akıl bunu gerektiriyor ve ben bunu kabul ediyorum. Ben bir başkası uğruna yapmak istemediğim fedakarlığı ondan isteyecek kadar haksızca davranan bir kimse değilim.”

IV. Önce, hem iyilerin hem kötülerin itiraf ettiklerini sandığım bir gerçeğin farkındayım. Bu gerçek, insanoğlunun sadece bir hayvan değil, ama düşünen bir hayvan olduğu için her şeyi düşünmek ve her şey üzerinde aklyürütmek gerektiğidir. Dolayısıyla, ele aldığımız soruda, hakikate ulaşmamızı sağlayacak araçlar vardır ve hakikati araştırmayı reddeden kimse, insan olma niteliğinden de yüz çevirmiş demektir ve bağlı olduğu ırkın öteki bireyleri tarafından yırtıcı bir hayvan muamelesine tabi tutulmalıdır. Hakikat bir kere ortaya konduktan sonra ona uymayı reddeden herhangi bir kimse akli başında bir kimse değildir ya da ahlaksal kötülüğe düşmüş kötü bir kimsedir.

V. Aklyürütmelere başvuran bu şiddet yanlısına, onu mat etmeden önce ne gibi bir cevap vereceğiz? Hiç kuşkusuz bütün söyleminin, kendi yaşamını başkalarına bırakarak onların yaşamı üzerinde hak sahibi olup olamayacağını bilmeye dayandığını söyleyeceğiz. Çünkü bu şiddet yanlısı, sadece mutlu olmayı değil, ama aynı zamanda hakça davranan bir kimse olmayı ve bu davranışıyla *kötü* sıfatını kendinden uzaklaştırmayı istemektedir. Zaten böyle olmasa, cevap vermeden önce susturmak gerekecektir onu. Dolayısıyla, vazgeçtiği şeylerin kendisine ait olmasına, onlardan keyfince yararlanabilmesine, başkalarına önerdiği koşulun da onlar için avantajlı bir şey olmasına rağmen, bu koşulu onlara kabul ettirmek için hiçbir meşru otoritesi olmadığına, *yaşamak istiyorum* diyenin *ölmek istiyorum* diyen kadar çok gerekçesi olduğuna ve onun bir tek yaşamı olduğuna ve bundan vazgeçerek sayısız ruha egemen olduğuna ve yer yüzünde bir kendisi bir de sadece başka bir kötü kişi bulundukça yaptığı değişto-

kuşun hakça olmayacağına ve insanın yapmak istediğini başkalarına da istetmesinin saçma bir şey olduğuna, hemcinsini içine attığı tehlikenin, kendisini karşı karşıya bıraktığı tehlikeye eşit olduğunun kesinlikle ileri sürülemeyeceğine ve rastlantıya bıraktıklarının, beni rastlantıya bırakma konusunda zorladıklarıyla aynı orantıda olmaması olasılığının bulunduğu ve doğal hak sorununun ona görüldüğünden çok daha karmaşık olduğuna, kendisinin hem yargıç hem de taraf olarak ortaya çıktığına ve kendi mahkemesinin bu işin uzmanı olmayabileceğine dikkatini çekmemiz gerekecek.

VI. Ama hakça olanın ve hakça olmayanın doğasının ne olduğu konusunda karar verme hakkını bireyin elinden alırsak, bu çok önemli soruyu, cevap verilmesi için kimin önüne çıkaracağız? Evet, kimin? Hiç kuşkusuz insan ırkının önüne çıkaracağız. Çünkü bu konuda biricik tutkusu herkesin iyiliği olduğu için bu konuda karar vermek de insan ırkına aittir. Tek tek insanların iradelerine güvenilemez ve bu iradeler iyi ya da kötü olabilirler, ama genel irade her zaman iyidir, hiçbir zaman aldatmaz ve hiç bir zaman aldatmayacaktır. Eğer hayvanlar, bizimkine aşağı, yukarı benzer bir düzeyde olsaydılar, onların kendi aralarında ve bizimle iletişim kurabilmelerini sağlayan güvenilir araçlar bulunsaydı ve eğer duygularını ve düşüncelerini bize açıklıkla aktarabilselerdi ve bizim düşüncelerimizi de aynı açıklıkla bilebilselerdi; kısacası, bir genel mecliste oy kullanılabilselerdi, onları bu meclise çağırarak gerekirdi ve bu durumda *doğal hak davası*, *insanlığın* önünde değil, *hayvansallığın* önünde savunulacaktı. Ne var ki, hayvanlar bizden, değişmez ve ebedi engellerle ayrılmışlardır ve burada söz konusu olan, insan ırkının saygınlığından kaynaklanan ve onu temellendiren ve ancak yine bu ırka özgü olan bilgiler ve fikirler düzeyidir.

VII. Nereye kadar insan, yurttaş, uy-

ruk, baba, çocuk olacağını ve ne zaman ölmesi ya da yaşamasının kendisine uygun düştüğünü bilmesi için, bireyin, genel iradeye baş vurması gerekir. Butün ödevlerin saptanması işi, genel iradeye düşmektedir. İnsan ırkının tümü tarafından size yasaklanmamış her şey üzerinde en kutsal bir doğal hakkınız vardır. Düşüncelerinizin ve isteklerinizin doğası konusunda sizi aydınlatacak olan da odur. Kavradıklarınızın ve üzerinde uzun uzadıya düşündüklerinizin tümü, ancak genel ve ortak çıkar yönündeyse iyi, önemli, yüksek ve yüce olacaktır. İrkinızda, bütün hemcinslerinde kendi mutluluğunuz ve onların mutluluğu için bulunmasını istediğiniz temel nitelikten başka nitelik yoktur. İrkinızın dışına düştüğünüz ya da onun içinde kaldığınız zaman sizi ayırt edecek olan, işte sizin bütün ötekilerle ve bütün ötekilerin sizinle arasında bulunan bu uygunluktur. Bunu sakın gözden kaybetmeyin; yoksa iyilik adalet insanlık ve erdem kavramlarının anlayış gücünüzde karmakarışık olduğunu görürsünüz. Kendinize sık sık şunları söyleyin: Ben insanım ve benim gerçekten elimden alınamayacak doğal haklarım ancak, insanlığın haklarıdır.

VIII. Ama bana, bu genel irade nerede bulunuyor? diye sorabilirsiniz. Ona nerede baş vurabilirim? diyebilirsiniz. Hiç kuşkusuz; bütün uygar ulusların yazılı hukukunun ilkelerinde, vahşi ve barbar halkların toplumsal eylemlerinde, insan ırkının düşmanlarının aralarında yaptıkları zımni sözleşmelerde ve hatta, doğanın, toplumsal yasaların ve kamu intikamının bulunmayışından doğan boşluğu doldurmak için hayvanlara bile aşlanmış gibi görüldüğü kızgınlık ve hunç gibi iki tutkuda bulacaksınız sorduğunuz şeyi.

IX. Yukarda söylediklerimiz üzerinde dikkatle düşünecek olursanız, hiç kuşkusuz şu konularda ikna olacaksınız: 1° kendi özel iradesinden başka bir şeyi dinlemeyen ve başka bir şeye uymayan kimse, insan ırkının düşmanıdır; 2° genel irade

her bireyde, tutkular sesini kestiği zaman insanın hem cinsinden isteyebileceği ve hemcinsinin de ondan isteyebileceği şey üzerinde akılyürüten anlayış gücünün katıksız bir edimidir; 3° türün ve ortak ısteğin genel iradesinin bu biçimde anlaşılması, bir bireyin aynı toplumdaki bir bireye, bir bireyin üyesi olduğu topluma ve üyesi olduğu toplumun, öteki toplumlara karşı benimseyeceği tutumun dayandığı kuraldır; 4° genel iradeye boyun eğmek bütün toplumların dayandığı bağdır ve çürüme dayanan toplumlar bile bunun dışında kalmazlar. Heyhat! Erdem o kadar güzel ki, hırsızlar bile mağaralarının diplerinde onun imgesine saygı duyuyorlar; 5° yasalar bir kişi için değil herkes için yapılmalıdır; yoksa bu tek kişi, yukarıda mat ettiğimiz şiddet yanlısı olan ama akılyürütmelere dayanan kişiye benzemek durumuna düşecektir; 6° biri genel öteki bireysel olan iki iradeden birincisi hiçbir zaman yanılmadığına göre, insanlığın mutluluğu için yaşama gücünün hangisine ait olması gerektiğini ve bireysel iradeleriyle genel iradenin otoritesini ve yanılmazlığını bir araya getiren ölümlü yüce kişilere ne kadar çok saygı duyulması gerektiğini anlamak pek zor olmuyor; 7° türler kavramının sürekli bir akış ve değişime içinde olduğu varsayılsa da, *doğal hak*'ın doğası her zaman genel iradeyle ve türün tümünün ortak isteğiyle ilişkili olduğu için değişmeyecektir; 8° hakça davranmakla adalet arasında, nedenle sonuç arasındaki gibi bir ilişki vardır ya da adalet, açıkça ortaya konmuş hakça davranmaktan başka bir şey olamaz; 9° ve nihayet akılyürüten kimse için bütün bu vardığımız sonuçlar apaçık sonuçlardır ve akılyürütmek istemeyen kimse ise insan olma niteliğini bir yana bıraktığı için yozlaşmış bir kimse olarak muamele görmelidir.

(Diderot)

DOĞAL ÖZGÜRLÜK

Bu, insanların en uygun gördükleri şekilde ama doğal yasaya uyarak ve bunu başkalarına zarar verecek biçimde kötüye kullanmadan, kişilikleri ve mal ve mülkleri üzerinde sahip oldukları haktır. Demek ki doğal yasalar bu *özgürlüğün* kuralı ve ölçüsüdür. Nitekim ilkel doğa durumunda, insanlar, birbirlerinden bağımsız olsalar da hepsi, eylemlerini yönlendirirken dayanmaları gereken doğal yasalara bağımlı haldedirler.

İnsanoğlunun doğadan edindiği ve sahip olabileceği şeylerin en değerlisi olarak görülen ilk durum, *özgürlük* durumudur. İnsanoğlu kendini ne biriyle değiş tokuş edebilir ne satabilir ne de yitirebilir; çünkü bütün insanlar özgür doğmuşlardır yani bir efendinin iktidarı altında değillerdir ve onların üzerinde hiç kimsenin mülkiyet hakkı yoktur.

Bu durumun gereğine uyarak iyi olarak gördüklerini yapmak ve eylemleriyle servetlerini istedikleri gibi gerçekleştirmek ve kullanmak yetkisini doğanın kendisinden almışlardır. Ama böyle davranırken, boyun eğmiş oldukları yönetimlerin yasalarına karşıt davranışlarda bulunmaları gerekir.

Romalılar zamanında herhangi bir kimse, bir savaşta düşman eline düşmüşse *doğal özgürlüğünü* kaybediyordu ya da işlediği herhangi bir cürümden cezalandırılması gerektiğinde köle haline getiriliyordu. Ama Hristiyanlar savaşlarda inançsızlardan aldıkları tutsakların, özgür insan olabilecekleri düşüncesiyle barışta ve savaşta köleliği kaldırmışlardı ve bundan ötürü tutsaklarından birini öldüren kimsenin, katil suçu işlemiş olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Üstelik bütün Hristiyan devletler, efendiye, esirlerinin hayatta kalması ya da ölmesi konusunda karar verme hakkını tanıyan bir kölelik durumunun, Hristi-

yan dininin insanlardan istediği yetkinlik haliyle bağdaşmaz olduğunu kabul etmişlerdi. Ama Hristiyan devletleri, bu aynı dinin, doğal haktan bağımsız olarak, zencilerin köleliğine karşı çıkmış olduğunu nasıl düşünmemişlerdi? Düşünmemişlerdi, çünkü, sömürgeleri, plantasyonları ve maden ocakları için bu kölelere ihtiyaçları vardı. *Auri sacra fames! [İğrenç altın açlığı]*

(De Jaucourt)

DOĞMAK

Doğmak, dünyaya gelmek anlamındadır. *Doğmak* ve *ölmek* sözcüklerinin sağlam ve şaşmaz tanımlarını vermeye çalışacak olursak, güçlüklerle karşılaşabiliriz. *Bizim burada söyleyeceğimiz tamamen sistematiktir.* Aslında gerçekten *doğmak* diye bir şey yoktur, *ölmek* diye de bir şey yoktur; varolanların başlangıcından beri varızdır ve bitimlerine kadar da var olacağız. Canlı bir varlık, sonsuz sayıda molekülün yan yana gelmesiyle belli bir sınıra kadar çoğalmış ve gelişmiştir. Bu sınır aşılmıca, ufalıp eksilmeye başlar; tek tek moleküllere ayrılır ve bu moleküller de genel ve ortak kitlenin içinde dağılıp giderler. Yaşam, organizasyonun sonucu olamaz. A, B, C moleküllerini düşünelim. Bu moleküller canlı değillerse, B, C, A ya da C, A, B bileşimlerinde de canlı olmayacaklardır. Başka türlü düşünmemiz olanaksızdır. Hareket için geçerli olan şey, yaşam için geçerli değildir. Yaşam farklı bir şeydir. Canlı olan, aynı zamanda hareketlidir, ama hareket eden hareket ettiği için canlılık kazanmış değildir. Hava, su, toprak ve ateş bir bileşime girdiklerinde, daha önce hareketsiz oldukları halde engellenemez biçimde bir hareketlilik kazanacaklardır; ama yaşamı meydana getiremeyeceklerdir. Yaşam, canlı varlıkta temel ve ilksel bir niteliktir ve canlı varlık onu edinmez ve kaybetmez. Hareketsiz yaşam ile etkin

bir yaşamı birbirinden ayırt etmek gerekir; bunlar, canlı kuvvete ve ölü kuvvete benzerler; engeli kaldırırsanız ölü kuvvet canlı kuvvet haline gelir ve aynı şekilde engel kalkınca hareketsiz yaşam etkin yaşama dönüşür. Ögenin ve kümenin ya da kitlenin yaşamı da söz konusudur. Ögenin yaşamını hiçbir şey elinden almaz ve küme ya da kitle zamanla yaşamundan yoksun kalır. Belli bir sınıra kadar uzanan bir varolanda yaşam gerçekleşir ve bu sınır içinde yaşam her yönde çevrelenmiş durumdadır; içinde yaşanılan uzam, yavaş yavaş daralır ve bu uzamın her noktasında yaşam daha az etkin hale gelir ve hatta bazılarında, kitle çözülüp gitmeden ve sonsuz sayıdaki tek tek atomlarda yaşamaya dönüşmeden önce bütün etkinlik ortadan kalkar. Yaşam ve ölüm terimlerinin hiçbir mutlak anlamı yoktur. Bu terimler, aynı varlığın art arda gelen durumlarından başka şeyi belirtmezler. Dolayısıyla, bu felsefeyi iyice anlayan ve bilen kişi için, bir babanın, annenin, eşin ya da sevgilinin küllerinin içine konmuş olduğu vazo, insanı gerçekten duygulandıran bir nesnedir; çünkü onda hâlâ yaşam ve sıcaklık vardır ve belki de o küller, gözyaşlarımızı hâlâ duyumsamakta ve buna cevap vermektedirler.

(Diderot)

E

EKONOMİ

(*Manevi ve Politik*). Bu sözcük, Grekçe *ev* (oikos) ve *yasa* (nomos) sözcüklerinden oluşmuştur ve aslında bir ailenin tümünün ortak iyiliği için evin bilgece ve dürlülikle yönetilmesini belirtir. Anlamı, daha sonra büyük aileyi yani devleti kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu iki farklı anlamı ayırt etmek için sonuncu durumda *genel ekonomi* ya da *politik ekonomi* birinci durumda ise *ev ekonomisi* ya da *özel ekonomi* sözcükleri kullanılır. Biz burada *genel ekonomi*'yi ele alacağız.

Siyasal yapı da, iradesi olan bir manevi varlıktır ve her zaman bütünü ve parçaların refahının korunmasına yönelik ve yasaların kaynağı olan bu irade, devletin bütün uyrukları için hem devletin onlara hem de onların devlete olan ilişkisi bakımından hakça olanın ve hakça olmayanın kuralı ve ölçütüdür

Bu büyük adalet kuralının yurttaşlar bakımından güvenilir bir şey olmasına karşın, yabancılar için zarar verici bir şey olabileceğini önemle belirtmemiz gerekiyor. Bunun nedeni de, apaçıktır. Çünkü, devletin iradesi uyruklarına oranla genel bir irade olduğu halde, öteki devletlere ve onların uyruklarına oranla böyle değildir ve onlara oranla özel (tikel) ve bireysel bir iradedir ve adalet kuralını doğa yasasında bulur ve bu da ortaya konmuş olan ilkenin içinde yer alır. Çünkü, büyük dünya kenti, doğa yasası her zaman genel irade olan siyasal bir yapı haline gelir ve ona bağlı devletler ve çeşitli haklar da, bireysel üyelerden başka şey değildir.

Bu ayrımlar, her bir politik topluma

ve üyelerine uygulanınca, en evrensel ve sağlam kurallar elde edilir ve bir yönetimin iyi ya da kötü olduğu ve genellikle bütün insan eylemlerinin ahlaksallığı, bu kurallara bakılarak yargılanabilir.

Her politik toplum, daha küçük toplumlardan oluşmuştur ve çeşitli türdeki bu toplumların kendi çıkarları ve kuralları vardır ve dışsal bir formları olduğu ve izin verilerek kurulmuş oldukları için, herkesin görüp bildiği bu toplumlar, bir devlet içinde gerçekten var olan biricik toplumlar değildir. Ortak bir çıkarın birleştirdiği bireyler de sürekli ve geçici olmak üzere birçok küçük toplum oluştururlar ve bunların gücü pek göze batmasalar da gerçek bir güçtür ve aralarındaki bağıntıların iyi gözlemlenmesi, töreler konusunda gerçek bilginin edinilmesini sağlar. İşte bu kendiliğinden kurulmuş ya da resmi nitelik taşıyan birlikler, kendi iradelerinin yaptığı etkiyle, kamu iradesinin görünümünü birçok şekilde değişikliğe uğratırlar. Bu tikel toplumların iradesi, her zaman iki ilişki içindedir. Bu irade, birliğin üyeleri için genel bir iradedir; büyük toplum için ise tikel bir iradedir ve çoğu zaman birinci durumda iyi bir şey olduğu halde ikinci durumda kötü bir şeydir. Filan kimse dindar bir rahip, cesur bir asker olabilir, ama kötü bir yurttaş da olabilir. Herhangi bir karar, küçük topluluk için yararlı, büyük topluluk için zarar verici olabilir. Tikel toplumlar kendilerini kuşatan toplumlara her zaman bağımlı olduklarından, başkalarına değil de bu ikinci toplumlara bağ eğermek gerekir ve dolayısıyla yurttaşın ödevleri, senatörün ödevlerinden; insanın ödevleri de yurttaşın ödevlerinden önce gelir. Ama yazık ki, kişisel çıkar her zaman ödevle ters orantılı bir duruma düşer ve birlik daha sınırlı ve kapalı hale geldikçe daha güçlenir. Bu da ters olarak, en genel iradenin her zaman en adaletli irade olduğunu ve halkın sesinin aslında Tanrının sesi olduğunu açıkça gösteren bir kanıttır.

.....
1. Demek ki, yasal ya da halka dayanan yönetimin yani amacı halkın iyiliği ve refahı olan hükümetin uyması gereken kural, daha önce söylediğim gibi her konuda genel iradeyi izlemektir, ama bunu gerçekleştirmek için genel iradeyi iyi tanımak ve kendinden başlayarak onu tikel iradeden ayırt etmek gerekir ve bu da hayli güç bir iştir. Bilerek istemek için özgür olmak gerekir ve dolayısıyla daha az önemli olmayan bir başka güçlük de, kamu özgürlüğünü ve yönetimin otoritesini aynı zamanda gerçekleştirebilmektir. Büyük toplum içinde gereksinimleri dolayısıyla birleşmiş olan insanların, hangi nedenlerle sivil toplumlarda daha sıkı bir biçimde birleştiklerini araştırırsanız her bir üyenin, hepsinin korunmasıyla, malını mülkünü, yaşamını ve özgürlüğünü güvence altına alma isteğinden başka neden bulamazsınız. İmdi, insanları aralarından birinin özgürlüğünü ötekilerin özgürlüğüne zarar vermeden savunmaya nasıl zorlayabilirsiniz?

Ayrıca kamusal gereksinimler, bu gereksinimlerin giderilmesine katkıda bulunmaya zorlananların özel mülkiyetine zarar verilmeden nasıl giderilebilir? Bu konuda hangi safsata ileri sürülürse sürülsün, benim özgürlüğüm kısıtlandığı zaman artık özgür olmadığım ve bir başkası dokunursa malımın mülkümün de artık sahibi olmadığım kesindir. Aşılması olanaksız gibi görünen bu güçlük ilk olarak insan kurumlarının en yücesiyle daha doğrusu şu dünya üzerinde tanrısallığın değişmez buyruklarını taklit etmeyi öğretten ve yine tanrısalıktan kaynaklanan bir esinle ortadan kaldırılmıştır. İnsanları kısıtlamadan ve onlara danışmadan özgür kılmak için, mallarını mülklerini, kol güçlerini ve hatta yaşamlarını devlete hizmet uğruna harcamaları konusunda boyun eğmeye hangi akıl almaz hüner razı etmiştir? Onların kendi rızalarıyla iradelerini zincire vurmalarını hangi yol ve yordam

sağlamıştır? Reddedişlerine karşı rıza gösterişlerini daha yararlı hale getiren ve istemedikleri bir şeyi yaptıkları zaman, kendilerini yine kendilerinin cezalandırması zorunluğu içinde bırakan şey nedir? Nasıl olup da kimse buyruk vermediği halde boyun eğmekte ve başlarında hiçbir efendi olmadığı halde hizmet etmektedirler ve görünüşte bir bağımlılık içindeyken hiç kimse özgürlüğünün bir başkasının özgürlüğüne zarar verebilecek bölümünden başka hiçbir şeyi kaybetmemektedir? İşte bu olağanüstü şeyler, yasanın ürünleridir. İnsanlar, adaleti ve özgürlüğü sadece yasaya borçludurlar. İnsanlar arasındaki doğal eşitliği hukukta gerçekleştiren de, işte genel iradenin bu kurtarıcı organıdır. Her yurttaş, kamusal aklın buyruklarını dikte eden ve ona kendi yargısının kurallarına göre davranmasını, kendisiyle çelişki haline düşmemesini öğreten işte bu tanrısal sestir. Şeflerin de buyruk verdiklerinde duyurmaları gereken yine bu sestir. Çünkü bir kimse yasalardan bağımsız olarak bir başkasını kendi bireysel iradesine boyun eğdirmeye kalkıştığında, sivil durumdan o anda çıkar ve kendini onun karşısında boyun eğmenin ancak zorunluk gereği olduğu katıksız doğa durumuna indirgemiş olur.

.....

II. Birincisinden daha az önemli olmayan ikinci kamu ekonomisi kuralı da şudur: genel iradenin yerine getirilmesini mi istiyorsunuz? Öyleyse bütün bireysel iradelerin ona yönelmesini sağlayın ve erdem, bireysel iradenin genel iradeye uygunluğundan başka bir şey olmadığına göre, lafın kisası, erdemin egemen olmasını sağlayın.

Eğer politikacılar, gözlerini bürüyen hırstan ötürü bu kadar kör olmasalardı, hiçbir kuruluşun, ödev yasası uyarınca yönetilmediğinde kuruluşunun temeli olan anlayışa uygun olarak iş göremeyeceğini kavrarlardı ve kamu otoritesinin en büyük dayanağının, yurttaşların kalbinde

olduğunu ve yönetimin ayakta durması söz konusu olunca, hiçbir şeyin törelerin yerini tutamayacağını anarlardı. Yasaları uygulamasını bilen iyi insanlar yoktur sadece, ona boyun eğmesini de bilen dürüst insanlar vardır aslında. Vicdan azabını hiçe sayan kimse, işkenceyi de hiçe saymaktan geri kalmayacaktır; çünkü bu sonucusu daha derli toplu ve sürekli olmayan ve kendisinden kurtulma umudu her zaman olan bir cezadır ve hangi önlem alınırsa alınsın kötü davranmanın cezasız kalacağını bekleyen kimseler, yasalardan sıyrılma ya da cezadan kaçma yollarını bulmakta güçlük çekmezler. Bütün bireysel çıkarlar kimsenin çıkarı olmayan genel çıkara karşı birleştiklerinde, kamusal kötülükler, yasaların önünü kesmek için yasaların bu kötülükleri bastırma konusundaki gücünden daha büyük güç edinirler ve böyle halkın ve şeflerin baştan çıkma ve bozulması ne kadar bilge olursa olsun yönetimi de kapsayacak şekilde genişler. Bütün kötüyü kullanmaların en berbadı, engellemek için onlara boyun eğiyormuş gibi görünmektir. Bu durumda en iyi yasa, çok geçmeden en kötü yasa haline gelir ve dolayısıyla bu yasaların olmaması, bu durumda belki de bin kere daha iyidir. Çünkü yasalar ortada olmasalar da, hâlâ bir kaynak olma özelliğini taşıyacaklardır. Böylesine bir durumda buyruk üzerine buyruk, yönetmelik üzerine yönetmelik boşu boşuna çıkarılır. Bütün bunlar, ilk kötüyü kullanımları düzeltmeksizin, bunlara başka kötüyü kullanımlar eklemekten başka bir sonuç vermez. Yasaları ne kadar çoğaltırsanız, onları o kadar küçümsenecek duruma düşürürsünüz ve onların başına diktiğiniz bütün bekçiler, eskilerle suç ortaklığı yapan ya da tek başına suç işlemeye girişen yasa çiğnecilerden başka şey değillerdir. Böylece erdeme verilen ödül, haydutluğa verilen ödül haline gelir; en kötü insanlar, en saygı gören insanlardır artık ve onlar ne kadar yükselirlerse, o kadar küçümsenecek kimseler haline

gelirler ve şerefleriyle şerefsiz kişiler haline gelirler. Şeflerin onayını ya da etkili kadınların korumasını satın alsalar da, bunu adaleti, ödevi ve devleti satmak için kullanırlar ve başına gelen mutsuzlukların birinci nedeni olan bu kötülükleri görmeyen halk, mırıldanır ve inleyerek şöyle der: 'Başıma gelen bütün kötülükler, bu kötülüklerden korumak için para verdiğim kimselerden geliyor.'

Ve bu durumda, kalplerde kendini duyuramayan ödevin sesinin yerine, şefler, terörün haykırışını ya da korudukları kişileri aldatmalarına yarayan göstermelik bir çıkarı koymak zorundadırlar. İşte o zaman, *devlet buyrukları* ya da *kabinenin sırları* dedikleri o küçük ve rezilce hilelere baş vurmak gerekir. Böylece hükümette güç denebilecek ne varsa, bakanların ve yüksek görevlilerin birbirlerinin yerine geçme kavgaları için kullanılır ve bu arada yapılması gereken işler bir yana bırakılır ya da kişisel çıkarın gerektirdiği ölçüde yönlendirildiği şekilde yapılır ancak. Ve nihayet bu büyük politikacıların bütün ustalığı, insanların gözünü boyamaktır. Hem de öylesine boyamaktır ki, bu insanların her biri kendi çıkarları için çalıştıklarını sanırken aslında onların çıkarı için çalışırlar [...]

Ama yurttaşlar ödevlerini sevip benimsediklerinde ve kamu otoritesini temsil edenler kendileri de örnek olarak ve titizlikle bu sevgiyi içtenlikle beslemeye ön ayak olduklarında, bütün güçlükler ortadan kalkar ve yönetim o karanlık sanata baş vurmak zorunda kalmadan işlerini kolayca yürütür. Çok tehlikeli olan ve çok hayran olunan o büyük kafalar, şan ve şerefleri halkın mutsuzluğundan ayırt edilemeyen bütün o büyük bakanlar, ortada yok diye esef edilmez; kamu töreleri, şeflerin dehasının yerini tutar ve erdem ne kadar fazla egemen olursa yeteneklere de o kadar az gereksinim duyulur. Ödev sevgisi, yükselme hürsına bile kapkaççılık davranışından daha fazla yararlı olur. Şeflerinin kendi mutluluğunu sağlamaktan

başka bir şey için çaba göstermediğine inanan halk, duyduğu saygıyla, onları kendi iktidarlarını pekiştirme eğiliminden kurtarır ve tarih halkın sevdiği ve halkı seven kişilere tanıdığı otoritenin kapkaççıların zorbalığından bin kere daha iyi olduğunu her yerde göstermiştir bize.

.....
Ama daha derinlere inilmezse yaptığımız bu uyarılar yetersiz kalacaktır. Aslında ben kamu ekonomisinin bu bölümünü başlamakla gereken yerde sona erdiriyorum. Özgürlük olmadan yurt diye bir şey olmaz, erdem olmadan da özgürlük, yurttaşlar olmadan da erdem olmaz. Yurttaşları gerektiği gibi yetiştirirseniz her şeyi elde etmiş olursunuz, böyle olmazsa, devlet başkanı da dahil olmak üzere işleri kötülük dolu kölelerden başka bir şey bulamazsınız karşınızda. Ama yurttaşları yetiştirmek bir günde gerçekleştirilecek bir iş değildir; onların yetişkin yurttaşlar olmaları için, çocukluklarında eğitmeden geçmeleri gerekir. İnsanları yönetecek olan kimsenin, onların doğaları dışında ulaşamayacakları bir yetkinliği gerçekleştirmeye çalışmaması, tutkularını ortadan kaldırmaması ve böyle bir tasarının olanaklı olmadığı ve de arzu edilemeyeceği söylenebilir bana. Bu itiraza hak veriyorum ve tutkuları olmayan bir insanın hiç kuşkusuz kötü bir yurttaş olacağını da kabul ediyorum. Ama insanlara hiçbir şeyi sevmek öğretilmezse, bir nesne yerine bir başka nesneyi ve çarpık çurpuk bir şey yerine gerçekten güzel olan bir şeyi sevmesini öğretmeninin olanaksız olmadığını kabul etmek gerekir. Örneğin insanlar yeterince erken yaşta kendi bireysel varlıklarını ancak devlet yapılarıyla ilişkisi içinde görmeye alıştırılırsa ve böylece kendi varoluşlarını sadece devletin bir parçası olarak kavrarlarsa, sonunda bu büyük bütünle şu ya da bu biçimde özdeşleşebilirler; kendilerini yurdun üyeleri olarak duyumsayabilirler her insanın tek başına kaldığında ancak kendisi için duyduğu o güzel

mi'den söz ettikten sonra, şimdi ekonomiyi, mal mülkün ve servetlerin yönetimi açısından ele almamız gerekiyor.

Bu bölümde de daha öncekinden daha az güçlük ve daha az çelişki çıkmayacak karşınıza ve bu güçlüklerin çözülmesi ve çelişkilerin bertaraf edilmesi gerekir. Mülkiyet hakkının yurttaşlık haklarının en kutsal olduğu kesindir ve hatta bu hak bazı açılardan özgürlükten bile daha önemlidir. Bunun nedeni de, mülkiyet hakkının yaşamın korunmasına ve sürdürülmesine çok sıkı bir biçimde bağlı olması ve servet ya da mal mülkün başkaları tarafından yasal olmayan biçimde daha kolay ele geçirilebilmesi; kişinin korunmasından çok daha güçlükle korunduğu için daha kolayca gasp edilebilecek şeye daha fazla saygı duyulmasının gerekmesi ve nihayet mülkiyetin sivil toplumun gerçek temeli ve yurttaşların yaptıkları taahhütlerin bir güvencesi olmasıdır. Gerçekten de eğer mal mülk ve servet kişilere kefil olmasaydı, ödevleri hiç saymak ve yasalarla alay etmek çok kolay olurdu. Öte yandan devletin ve yönetimin ayakta kalmasının, harcamalar gerektirdiği kesindir ve amacı kabul edenin araçları da kabul etmesi gerektiğine göre, toplumun üyelerinin devlet ve yönetimin ayakta kalabilmesi için mal mülk ve servetlerinden katkıda bulunmaları gerektiği sonucu da kendiliğinden ortaya çıkar. Üstelik bireylerin mülkiyetini bir açıdan korurken ona bir başka açıdan zarar vermemek de zordur. Dolayısıyla, mirasa, vasiyetlere ve sözleşmelere ilişkin bütün yönetmeliklerin, yurttaşları belli açılardan kendi mülkiyetlerini kullanma ve dolayısıyla mülkiyet hakları konusunda tedirgin etmesi olasılığı her zaman vardır.

Eğer halk kendini yönetseydi ve devletin yönetimi ile yurttaşlar arasında hiçbir aracı olmasaydı, kamu gereksinimleri ve kişilerin güçlerine göre, masrafları

bölüşmek gerekecekti sadece ve devlet gelirlerinin toplanması ile harcanması kimse- nin gözünden kaçmayacağı için, bu konuda hiçbir sahtekârlık ve kötüye kullanma da olmayacak ve devlet borca batmadığı gibi halk da vergilerin altında ezilmeyecekti. Ama işler böyle olmuyor ve bir devlet ne kadar sınırlı olursa olsun, yönetimindeki sivil toplum bütün üyeleri tarafından yönetilmesini engelleyecek kadar çok sayıda üyeyi kapsıyor. Kamu gelirleri zorunlu olarak, devletin çıkarının ötesinde, hiçbir zaman bir yana bırakılamayan özel çıkarları da olan şeflerin elinden geçiyor ve kamu gereksinimlerinden çok şeflerin aç gözlülüğünü ve çılgınca masraflarını gören halk, başkalarının lüksü için kendisinin ancak yaşamasına yetenden bile yoksun bırakıldığını görüp mırıldanıyor. Ama bu dalaverelerin halkı bir kere belli bir noktaya kadar küstürdükleri zaman en namuslu yönetimin bile güven duyulmasını sağlama işinin üstesinden gelemeyeceğini unutmamak gerekir. Bu durumda eğer katkılar bilerek ve isteyerek yapılmış olsalar bile hiçbir olumlu sonuç vermiyorlar ve zor altında yapılmışlarsa yasal bir nitelik taşımıyorlar. Adaletli ve bilgece bir ekonominin gerçekleştirilmesinin güçlüğü de işte, devleti ortadan kalkma durumunda bırakmak ile, onun dayanağı olan kutsal mülkiyet hakkına saldırmak arasında ortaya çıkan gaddar alternatiften kaynaklanıyor.

Hiçbir zaman göz önüne alınmayan ama en başta alınması gereken bir gerçek de, zenginlerin haddi hesabı olmayan servetlerini koruyan ve zavallı bir yoksula ancak elleriyle yaptığı kulübede yaşama hakkını bırakan toplumsal statüden yararlanma gerçeğidir. Toplumun bütün avantajları, güçlüler ve zenginler için değil mi? Bütün kârlı işleri onlar yapmıyorlar mı? Bütün kayırmalar, bütün bağışıklıklar sadece onlara verilmemiş mi? Ve kamu otoritesi hep onlardan yana değil mi? Bir ko-

daman kendisine borç verenleri dolandır-
sa ya da başka birtakım rezilce işler yapsa,
cezalandırılmayacağından her zaman
emin değil mi? Sağa sola savurduğu bas-
ton darbeleri, gerçekleştirdiği şiddet olay-
ları, katil olayları ve sorumlu olduğu sui-
kastlar, üstü örülen ve altı ay sonra unu-
tulup giden olaylar değil mi? Nitekim bu
adam soyulmayagörsün, bütün polis se-
ferber olur hemen ve şüphelendiği ma-
sumların başına da en büyük belalar gelir.
Tehlikeli bir yerden geçse korumalar var-
dır yanında. Arabasının tekerleğinin din-
gili kırılsa herkes yardımına koşar. Kapısı-
nın önünde gürültü edilse, bir tek kelime
söylesin ve herkes susar. Bir işaret yapar ve
herkes hizaya girer. Bir arabacı onun yo-
lunun üzerinde olsa, adamları zavallıyı
hemen tepelerler ve bir züppe gecikmesin
diye işlerine giden elli namuslu yaya ezi-
lebilir. Bu ayrıcalıklar, zenginliğin karşılığı
değildir ama zengin adamın haklarıdır ve
o, bunlar için bir kuruş bile ödemez. Oysa
yoksulun yaşamının çizdiği tablo ne ka-
dar değişiktir! İnsanlık, yoksula ne kadar
borçluysa toplum onu o kadar yoksun bı-
rakır; her kapı, açtırma hakkına sahip ol-
duğu zaman bile kapalıdır ona, angarya-
lar söz konusu olduğunda akla gelen he-
men odur; kendi yükünün yanı sıra daha
zengin olan komşusunun kendisini bağı-
şıklı kıldığı yükü de çeker; başına en kü-
çük bir kaza gelse, yanından herkes kaçır;
kırık dökük arabası devrilse, kimse yardı-
mına koşmaz, genç bir dükün pire gibi
adamlarının yuhalamalarından kurtulursa
ne mutlu ona! Kısacası gerektiğinde, kar-
şılıksız hiçbir yardım göremez, çünkü bu
yardımı ödeyecek parası yoktur.

(Rousseau)

EKONOMİ POLİTİK

Bu insanların toplum halinde yaşam-
larını sürdürmeleri ve bu toplumda onları
mutlu kılma sanatıdır ve insan ırkı için de
bundan daha yararlı daha ilgili ve yüce
bir amaç olamaz.

Kurulmuş olan bütün yönetimler ge-
nellikle üç türe ayrılır: 1° otoritenin tek bir
kişinin iradesine dayandığı *despotik* yöne-
tim; 2° kendini halkla ya da halkın birinci
sınıflarıyla yöneten cumhuriyetçi yönetim
ve; 3° hükümdarın tek başına elinde tuttu-
ğu ve monarkların bilgeliği ve halkların
saygısıyla kutsal ve ihlal edilmez bir nite-
lik edinmiş yasalar ve törelerle ılımlı hale
gelmiş (çünkü birincilere de ikincilere de
yararlıdır bunlar ve tahtı pekiştirdikleri
gibi, hükümdarı savunurlar ve uyrukları
korurlar) aynı iktidara dayanan yönetim
ya da *monarşik* yönetim.

Bu yönetimlere politika yazarlarının
unuttuğu bir dördüncüsünü, yani *teokratik*
yönetimi de eklememiz gerekir. Bu yazar-
lar hiç kuşkusuz, memurların ve din
adamlarının görünmeyen bir kudret ve
varlık adına verdikleri buyruklara daya-
nan bir yönetime, şu yeryüzünde bir yer
vermek konusunda sıkıntıya düşmüşlerdi.
Belki de bu yönetim, siyasal yönetimlerin
arasında sayılamayacak kadar doğaüstü
görünmüştü onlara. Ama bu yazarlar eğer
Antikçağm bize sunduğu ilk görünümlere
daha derin düşüncelerle baksaydılar ve
eğer bu dönemin tarihinden bize kalmış
olan bütün parçaları bir araya getirip ara-
larında ilişkiler kursaydılar, teokrasinin
doğaüstü olmasına rağmen insanların
kurdukları ilk yönetimlerden biri olmakla
kalmayıp yukarda sözünü ettiğimiz yöne-
timlerin de ondan art arda çıkmış ve onun
zorunlu sonuçları olmuş olduklarını kav-
rayacaklardı [...]

Bizim burada özel olarak üzerinde
durduğumuz teokrazi *Musa teokrasisi* de-
ğildir, ama daha eski ve daha yaygın bir

teokrasidir ve bazı iyiliklere ve çok daha büyük kötülöklere yol açmıştır. Ayrıca İbrani teokrasisi kendi döneminde bir yenilik ve bilgece bir reform olarak ortaya çıkmış ve bu yenilik, halkı eski teokrasinin putapar hale getirdiği insan ırkından ayırmıştır. Bu ilkel teokrasinin hemen hiç bilinmediği ve tanrısını bile eski halkların çok bulanık biçimde hatırladığı bir gerçektir, ama toplumdaki insanın tarihi konusunda yapacağımız çözümleme, bu olayı bir ölçüde gösterebilir ve hatta daha sonra bizim burada ancak değindiğimiz uçsuz bucaksız alanın kapsadığı konuları dikkatle incelemek ve ele almak isteyenleri, buluşlar yapacakları bir yola sokabilir.

Toplumların ve yönetimlerin kökenini, metafizikçi olarak araştırmak istersek, güney topraklarındaki insana yöneliriz. Eğer insanın ilkel durumundan tanrıbilimci olarak söz etmeyi elverişli buluyorsak, ilk masumiyetinden sonra yozlaşmış olan insanı göz önüne sereriz, ama düpedüz tarihçi olarak davranırsak, için doğanın son devrimlerinden sonra dünyanın felaketlerinden sıyrılmış insanoğlunu ele almamız gerekir. Bu yıkıcı olaylardan sonra oluşmuş toplumların kökeni ve ilkeleri konusunda baş vurmamız gereken biricik insan, işte bu insandır. Çok ötelerde karanlık mekân-larda doğal olguları ve insan kurumlarını araştırmaya yönelmek için, tarihsel zamanların sınırları aşıldığında içine düşünülmesi kaçınılmaz gibi görünen karanlığa rağmen, yine de yanımızda kılavuzlar ve meşaleler vardı. Biz, evrenin geçirdiği felaketlerin eski tanıklarının yanına ulaştırdık kendimizi. Bu felaketlerin üzerlerinde ne gibi etkiler yaptığını ve zihinlerinde karakterlerinde yüreklerinde bıraktıkları izlenimlerin neler olduğunu inceledik; insan ırkını en koyu sefaletlere düştüğü durumda gözlemleyip incelemeye çalıştı ve bunun için de kendimizi inceledik. Çünkü yüzyılların ve insanların farklılığına rağmen, doğanın haykırışlarından ve bazı yüzyıllarda korku

salan paniklerden kaynaklanan duyguların ve bir örnek fikirlerin var olduğunu biliyorduk. Bu ortak bilinci irdeledikten sonra bu izlenimlerin en doğal sonuçları ve insanların tutumları üzerinde yaptıkları etkiler konusunda iyice düşündük ve vardığımız sonuçları ilke olarak kullanarak onları Antikçağın töreleriyle yan yana koyduk; ilk ulusların uygarlıkları ve yasalarıyla, tapınmaları ve yönetimleriyle karşılaştırdık. Sonuçlarını ya da en azından ilkel izlenimlerin kalıntılarını bulduğumuz inancına varıncaya kadar, insanların farklı kanularını ve törelerini çağ çağ izledik ve gerçekten de dünyanın yıllıklarında farkına varılmamış sürekli bir art arda gelişi binlerce şekle bürünmüş tek bir birliği ve ilkelerimizde de bütün zamanların insanlarına ve her yüzyılda ortaya çıkan çeşitli yönetimlerine ilişkin bir yığın bilmenin ve karanlık sorunun çözümünü bulduğumuzu düşündük.

Araştırmamızda kullandığımız araç ve gereçleri sayarsak okuru yoracak değiliz ve okura sadece çalışmamızın sonucu olan çözülmeyi sunacağız ve eğer yanılmıyorsak okur ilkel teokrasinin kökeninin ve doğasının ne olduğunu öğrenecektir. Bu yönetimin doğurduğu iyilikler ve kötülükler söz konusu edilince, Altın çağın ve tanrıların egemenliğini kavrayacak ve ondan vahşi yaşamın, boş inancın ve köleliliğin, putatamlığın ve despotizmin art arda çıktığını görecek, aynı yönetimin İbranilerde nasıl reformdan geçirildiğini fark edecektir ve nihayet ilk yasaların kötüye kullanımlarına çare bulmak amacı güden cumhuriyetler ve monarşiler bunların ortaya çıkacaktır. Okur, olayların art arda gelişini iyi izlemişse, bu iki yönetimi ölçüp biçecek ve tıpkı bizim gibi; sonuncu yönetimin eski önyargıları tamamen ortadan kaldırdığı, aklın ve sağduyunun ürünü olduğu ve hem insanlar hem de yeryüzü için kurulmuş biricik yönetim olduğu sonucuna varacaktır.

.....

Demek ki, babalarımızın o kadar övdüğü altın çağı hiçbir gerçeği olmayan masal değildir. [...] Ama altın çağınun ahlakı ve yaşam tarzı büyümüş toplumlar içinde daha sonraları hükmünü yürütmeyi bilmiyordu [...] İnsanın yaşadığı yer daha güzel ve süslü oldukça, toplumlar çoğaldıkça, kentler ve devletler kurdukça, ahlakın egemen olduğu dönem, yerini politikanın egemen olduğu döneme bırakmak zorunda kalmış ve başlangıçta, insanla insan arasında değil, aile ile aile ve toplum ile toplum arasında senin ve benim ayrımını ortaya çıkmıştı. Çünkü bu ayrım, ailelerde ve toplumlarda kaçınılmaz bir şey haline gelmişti ve yenilenmiş uluslar arasında gerçekleşmesi gereken uyumun bir bölümünü oluştuyordu ve bu aynı uyum, son kaostan sonra da, doğanın içine yavaş yavaş girmiş olan uyumdu. Demek ki bu altın çağı, gıpta etmemize değer bir kutsal çağ ve doğaüstü durumdu ve Antikçağın esef etmesine değer bir dönemdi. Ne var ki daha sonraki yasalar bu çağın törelerini ve ilkelerini körü körüne benimsemek istediklerinde; iyilik kötülüğe, altın da kurşuna dönüştü. Altın çağından artık zamanı olmadığı halde yararlanılmak istenmeseydi, belki de demir çağı hiçbir zaman olmayacaktı. Bu makalede, daha sonra söyleceklerimize bakarak, bu konuda bir yargıya varabilirsiniz.

Dünyanın ilk ve mutlu sonuçlar doğurduğunu söyleyebileceğimiz felaketleri işte böyleydi. Bu felaketler, insanları birleşmek zorunda bıraktı; her şeyden yoksun olan, başa gelen felaketlerle yoksul ve sefil hale düşmüş olan ve uzun süre hâlâ tehditleri altında bulunduklarına inandıklarının çıkıp geleceğinden korkan insanoğlunun kasvetli kalıntılarını din ve zorunluluklar bir araya getirdiler ve onlardan sağlam bir birlik kurdular ve bunu da etkinliğin ve çalışmanın sonuçlarını desteklemek için yaptılar. İşte o zaman, insanoğlunun ancak terk durumlarıyla karşılaştı-

ğında harekete geçen büyük olanaklarının hepsini uygulama alarına sokmak gerekti. Bu olanaklar, bizde güçsüz ve tükenmiş gibidirler, ama o kasvetli yüzyıllarda böyle değildi ve bütün güçler âdeta şahlandı; çünkü bunun zamanı gelmişti.

.....
Bununla birlikte, daha sonra yeryüzünde ortaya çıkmış olan çeşitli politik yönetimleri, daha bu ilk zamanlarda aramak gerekir. Bu ilk insanların durumu, tam anlamıyla dinsel bir durumdu; yukarıdan verilecek karardan korkan aileleri, bir süre çocuklarını bir arada tutan babalarının yönetimi altında yaşadılar ve aralarında gereksinimlerinden başka bir bağ ve yalvardıkları Tanrıdan başka bir kralları da yoktu. Toplumlar için de aileler için de, ancak sayıları çok arttıktan sonra çok daha güçlü ve belirgin bir bağ gerekti ve bunun da amacı değerini çok iyi bildikleri birliği korumak ve insan doğasının başına gelen sayısız kötülüğü onarabilecek biricik düşünce ve tutumu yani din, *ekonomi* ve çalışma anlayışını sürdürmekti. İşte böylece yasalar yapıldı. Bu yasalar başlangıçta, kendisinden esinlendikleri anlayış kadar yalındılar. Yasaların tasarısını hazırlamak için yüce filozoflara ve derin düşünceli politikacılara baş vurmak gerekmiyordu. Çünkü yasaları, insanoğlunun gereksinimleri dikte ediyordu ve bu yasaların bütün parçaları toplandığında, hiç kuşkusuz tek tek insanların aklının kamusal akıldan farklı olmadığı ve dolayısıyla biricik yasa olduğu o mutlu zamanlara kadar yapılmış olan şeyler, kâğıt ya da tahta üzerine yazılmakla yetinildi. İlk yasaların kökeni buydu ve bu yasalar toplumların tutumlarının ilkel kaynaklarında hiçbir değişiklik yaratmamışlardı. Bu yeni önlemin biricik amacı, sözü geçen kaynakları pekiştirmekti ve insanoğlu sıkıntıya düşmeden bu duruma boyun eğdi. Çünkü gereksinimleri, daha çok erkenden kendisinin yeryüzünde tek başına yaşayabilecek bir varlık olmadığını öğretmişti ona ve in-

sanoğlu zorunlu ve akla uygun bir bağınlanmanın avantajlarını doğal özgürlüğüne tercih ederek, daha baştan hemcinsleriyle birleşmişti ve toplumun büyümesi daha sonra tek tek her insanın toplumla bütünleşerek yapmış olduğu zımni sözleşmenin daha oturaklı bir hal almasını ve daha gerçek olmasını gerektirmişti ve insanoğlu buna da razı olmuş, yazılı yasalara boyun eğmiş sivil ve politik bir bağlanmayı kabullenmişti; üstelik bir hükümdar da aramıştı. Çünkü şefsiz ya da kralsız bir büyük toplumun, başsız bir gövde ve hatta çeşitli hareketleri arasında hiçbir düzen ve uyum bulunmayan bir canavardan başka bir şey olmadığını biliyordu artık.

Demek ki başına bir kral getirmesi gerektiği fikri, toplumcul ve akıllı insanoğlunun ilk fikirlerinden biridir. Doğanın görünümünü de aklın sesini destekliyordu. O zamanlarda hâlâ tedirgin olan insanoğlu, yeryüzünün ve üzerinde yaşayanların huzurunu belirleyen yıldızların hareketlerini ve uygunluklarını incelemek için bakışlarını sık sık gökyüzüne çeviriyordu ve gökyüzü ordusuna komuta ediyor ve buyrukları da onun etrafından kabul ediliyordu gibi görünen o tek ve parlak yıldızı farkederek, ta yükseklerde iyi bir yönetimin imgesini gördüğüne inanıyor ve bunun bir yönetimi aynı düzenle başarılı ve sürekli kılabilmesi için toplumun yeryüzünde örnek alması gereken bir model ve plan olduğunu düşünüyordu. Nihayet din de bu düşünceleri destekledi. İnsanoğlu, tüm doğada bir tek güneş görüyordu, evrende de bir tek yüce varlık tanıyıp kabul ediyordu ve dolayısıyla buradan yola çıkıp yasalarında bir eksiklik olduğu, toplumun kusurları bulunduğunu, yani kısacası, bu büyük ailenin babası ve merkezi olacak ve yasaların koruyuculuğunu ve uygulayıcılığını yapacak bir kralın gerekli olduğunu kavıyordu.

Daha ilk çağlarda; aklın, doğanın görünümünün ve dinin, bütün insanoğluna

sunduğu düşünceler, öğütler ve örneklerdi bunlar. Ama insanoğlu, onlara uymak yerine kaytarmayı tercih etti. Yani hemcinsleri arasından tek tek kişilerin daha önce toplumla yaptıkları sözleşmenin aynısını yine toplumla yapacak olan birini seçmek yerine, altın çağının kralını, yani yüce varlığı kral ilan etti; ona kendi kralı olarak bakmaya devam etti ve gökyüzünde olduğu gibi yeryüzünde de başka bir efendi ve hükümdar bulunmasını istemedi.

Toplumların bir kral aracılığı ile birliklerini ortaya koyma düşünüyü kurdıkları bir zamanda, bizim insan zihnine yakıştırdığımız duyguların gerileyip unutulduğunu bu kadar yakından görmek beklenmedik bir şeydir. Bizim onların böyle düşündüğünü ileri sürmemiz, bu gerçek ve yalın duyguların bu ilkel çağlara layık olmalarından ve bu toplumların doğaüstü davranışlarının bu ölümcül anda bize beklenmedik şeylerle karşılaşmış ve yanıtlanmış gibi görünmesinden ötürüdür. Bazı kimseler belki de bağımsızlık aşkının böyle bir tutuma yol açtığını ve insanoğlunun başına, gözün görebildiği bir kral getirmeyi reddederek görünmez bir kralı kabulendiğini ve böylece aslında hiçbir kralı kabul etmemek gibi gizli bir amaç güttüğünü düşüneceklerdir. Böylece düşünmenin genellikle insana ve özellikle dünyanın felaketlerinden kurtulmuş olan ve hem özgürlüğünden hem de bütün tutkularından fedakârlık yapmaya herkesten daha fazla hazır olan bireysel insana haksızlık etmek olduğunu söyleyebiliriz. İnsanoğlu, başına bir kral getirerek aklından ve doğanın tümünden aldığı dersleri çok ilginç bir biçimde uygulamışsa, bunun nedeni, dini henüz temizleyip arıtmamış ve korkunun ürünü olan boşinançtan kurtaramamış olmasıdır ve boşinanç da akli egemenliğine almış ve dinin yerine geçerek ve onun gibi görünerek insanlığı hilekârlığa ve sahtekârlığa temsil etmiş ve dini ortadan kaldırmış, insanoğluna hain-

ce aldatmış, monark Tanrının seçimini tek başına yönetmiş ve bu da insan ırkının başına gelen bütün kötülüklerin kaynağı olmuştur.

Daha önce ilk ailelerin yakardıkları tanrıdan başka kralları olmadığını ve bu törenin zamanla tam anlamıyla onaylanarak sayıca çoğalmış ulusları bu dinsel tapınımı bir siyasal yönetime dönüştürmeye götürdüğünü söylediğimiz için, daha sonra dini ve sonraki kuşakların güvenliğini yozlaştıran ve ilk ailelerin tapınimlarıyla kaynaştırdıkları önyargıların neler olduğu şimdi açıklamamız gerekiyor.

İnsanoğlu, depremin ve doğada ortaya çıkan büyük değişiklerin kendi üzerinde bıraktığı izlenimler arasında özellikle dünyanın sonunun gelmiş olduğu korkusunun etkisinde kalmış; adalet ve intikam günlerinin gelmiş olduğunu düşünmüş; yüce yargıcın biraz sonra gelip evrenden hesap soracağını ve kötülerin her zaman korktuğu, iyilerin de her zaman umudu ve avunması olan korkunç kararlarını ve receğini beklemişti. Ve nihayet yeryüzünün sarsıldığını ve hemen hemen yıkıldığını gören insanoğlu, gökyüzü egemenliğinin kurulmasının çok yakın olduğundan ve dinin *Tanrının krallığı* diye adlandırdığı şeyin nerdeyse ortaya çıkacağından hiç kuşku duymamıştı. Bunlar, insanoğlunu doğanın bütün altüst oluşlarında etkisi altına alan ve bütün zamanların insanlarını hep aynı noktaya götüren dogmalardır. Bu dogmalar kendilerinde ele alındıklarında; kutsal, dinsel ve sonsuzca saygı duyulması gereken şeylerdir, ama aynı dogmaların zayıf düşünceli insanları, özellikle dehşet ve yalan dönemlerinden sonra ortaya konduklarında ne gibi yanlış ilkelere götürdüğünü belli birtakım yüzyıllar öğretmiştir bize.

.....

Yüce yargıcın gelişi ve gökyüzü krallığının kuruluşu, demek ki bu kasvetli durumlarda, insanoğlunun kutsal bir doymazlıkla sürekli olarak bağlandığı biricik

bakış açılarıydı [...]. İnsanoğlunun düşüncesindeki bu eğilimler, ilk kuşaklarda, ahlakın yetkinleşmesine yol açmış, altın çağının kahramanlığını ve kutsallığını oluşturmuştu. Bu dogmaların etkisi altındaki her bir aile, bir dinsel topluluktan başka şey değildi ve bu topluluk, bütün davranışlarında göksel geleceği göz önünde tutuyor ve dünyada geçirilen zamana önem vermeyip olayları bekleyerek sadece dinsel ilişkiler içinde yaşıyordu. Sonuncu olduklarına inanılanların ardından gelen beklenmedik yüzyıllar, insanoğlunun bu ilkelerde bulunan yanlış fark etmesini sağlamış gibi görünüyor. Ama umut yılmak nedir bilmez! Doğru inanç ve sadelik bu ilkeleri ilk dönemlerde ortaya çıkarmıştı, daha sonraki dönemlerde de önyargı ve töreler sürdürmüştü ve bu ilkeler sivil ve politik yönetimlerine kurallara dayanan bir form verdikleri zaman bile büyümüş ve çoğalmış toplumları hâlâ etkisi altında tutuyordu, Cennetle uğraşıp durdukları için bu toplumlar, o anda, hâlâ yeryüzünde olduklarını unutmuşlar ve devletlerine sağlam ve doğal bir temel sağlayacak yerde, geçici ve doğaüstü olduğu için mistik ve dinsel toplumlara uygun düşüştüğü halde siyasal toplumlara uygun düşmeyen bir yönetimi sürdürmekte ayak diremişlerdi. Bu yüce ama soyut düşüncelerle, şan ve şereflerini ve mutluluklarını koruyacaklarını, yeryüzünde cennetin nimetlerinden yararlanacaklarını düşünmüşlerdi kuşkusuz. Ne var ki, insan ırkının daha sonra içine battığı bütün yanlışların ve kötülüklerin temeli de bu soyut düşüncelerdi. Monark-tanrı daha seçilir seçilmez öte dünyanın ilkeleri bu dünyaya uygulanmış ve bu ilkeler de kendi alanlarının dışına düşmüş oldukları için geçerliliklerini kaybetmişlerdi. Bu yönetim bir yığın düzmece varsayım ve saymaca töreyle desteklenmesi gereken bir kurgudan başka şey değildi ve bütün bunlar, daha sonraları düz anlamlarıyla ele alındığında, bir yığın dinsel ve politik

önyargı, sayılmayacak kadar çok garip ve saçma alışkanlık ve davranış ve masal ortaya çıktı ve bunlar sonunda, dini ilkel güvenliği ve insan ırkının tarihini en karanlık bir kaostan içine attılar. Nitekim ilk uluslar, özel yaşama ve ekonomiye ilişkin yasalarını sağduyuyu ve gerçek gereksinimlerini göz önüne alarak ortaya koyduktan sonra, bütün bu yasaları ideal bir yönetimin buyruğuna verdiler. Tarihin pek sözünü etmediği bu yönetimi, ilk çağların karanlık görüntülerini derleyen mitoloji *tanrıların krallığı* (yani bizim söyleyişimizle *Tanrının krallığı* ya da kısacası teokrası) adı altında bize aktarmıştır.

Tarihçiler aşağı yukarı her zaman haklı olarak, Antikçağ'ın masallarını küçümstedikleri için, ilkel teokrazi dünyanın geçirdiği dönemlerin en belli belirsizi olarak görülmüştür ve bizim de burada mitolojiden başka baş vuracağımız bir otorite olmadığı için, bu Antikçağ yönetimi konusunda söyleyebileceğimiz her şey, çoğunluğa inanılmaz şeyler olarak görünecektir ve biz belki de ancak bilgilerle desteklenmiş keskin zekâlarıyla insan hatalarının tümünü kavrayabilecek ve evrensel olarak benimsenmiş bir hatada, gözden kaçırılmış bir olgunun kanıtını yakalayabilecek ve daha sonra bu hatadan onu doğuran hakikatlere ve olaylara ulaşabilecek ve bunu da aynı hatanın çeşitli yanlarını bir araya getirerek yapabilecek olan kimselerin onayını alabileceğiz. Ama yazımızın genişliği, mitolojinin bize verebileceği malzemeyi kullanmamıza elvermediğinden, teokrasinin serüvenlerini burada sayıp dökmeye kalkışmayacağız. Burada sadece, bir hatanın evrenselliği ve tekdüzeliği, zeki kimselere, başkalarının sadece şairlerin kaprisinin ve hayalgücünün ürünlerini gördüğü yerde bazı hakikat ilkelerini görmelerini sağlıyorsa, tanrıların krallığına ilişkin koşulları tamamen reddetmenin de yanlış olduğunu belirtmekle yetineceğiz. Çünkü bu koşullar, evrenselidir ve onların ardından yanı-tanrıların ve en sonunda kralla-

rın geldiğini kabul ederek bu üç tür krallığı üç ayrı yönetim tarzı olarak birbirinden ayırt eden bütün uluslarda gözlemlenmektedir. Mısırlılar, Kaldeliler, Hintliler, Çinliler, Japonlar, Grekler, Romalılar ve hatta Amerikalılar bile, tanrıların insanları bir araya getirmek, onları yönetmek ve yasalar vererek ve sanatlar öğretmekle mutlu kalmak için yeryüzüne indikleri bir karanlık zamanın hatırasını asla unutmamışlardır. Bütün bu insanlar tanrıların yeryüzüne inişinin özel durumlarının, dünyanın uğradığı felaketler ve sefaletten kurtulduğunu düşünmüşlerdi. Hintliler birisinin sarsılan yeryüzünü tutmak için, bir başkasının Güneşin yardımına koşmak ve ejderhalarla savaşmak ve çanavarları ortadan kaldırmak için geldiğini söyler. Biz, Grek ve Mısır tanrılarının Tayfunlar, Dev Yılanlar, Devler ve Titanlarla yaptıkları savaşları ve kazandıkları zaferleri hatırlamıyoruz. Ama çoktanrıcılığın bütün otoriteleri, bunların hatırasını övüyor ve yüceltiyordu. Hangi bölgeye bakışlarımızı çevirirsek çevirelim teokratik bir dönemin sürekli ve başkalarına benzeme geleneğini buluruz orada ve ne olursa olsun bir olguyu açığı vuran önyargıların tekdüzeliğinden bağımsız olarak, bu doğaüstü dönemin eski altüst oluşlara âdeta komşu olarak betimlenmiş olduğuna dikkati çekmemiz gerekir ve bütün yörelerde tanrıların krallığının, dünyanın yıkılmasına ve yenisinden kurulmasına ilişkin düz anlamlı ya da alegorik hikâyelerle dolup taşması ve süslenmesi de bunun kanıtıdır

(Boulanger)

ELEŞTİRİ

Bilimlerde eleştiri. Bilimler üç temele dayanır: eski hakikatlerin kanıtlanması, bu hakikatlerin bir düzene sokulması ve yeni hakikatlerin bulunması. Eski hakikatler, ya olgulara ya da soyut düşüncelere

ilişkindir. Ayrıca, olgular ya manevi ya da fizik niteliktedirler. Manevi ve ahlaksal olgular insanların tarihini oluşturur.

Kutsal tarih vahye dayandığı için, onu aklın irdelemesinden geçirmek dine aykırıdır; ama, inancın zaferini ortaya koymak için bu tarih belli bir biçimde ele alınıp tartışılabilir. *Eleştirmen*'in bu alandaki çalışması, şu temellere dayanacaktır: metinleri karşılaştırmak ve onlar arasında uzlaşma sağlamak; olayları, onları haber veren kehanetlerle ilişkili hale getirmek; tanıklıkların sağlamlığıyla aklın kuşkularını gidermek; bütün gücünü ortaya koyabilmek için geleneği kaynağından ele almak; hakikatin kanıtlarını, sahte gayretkeşliğin kullandığı ve dinsizliğin yarardığı ve bütün dinlerde görülen bulanık, temelsiz ve mantıksız ileri-sürüşlerden kurtarmak. Birçok kimse, bu işe içtenlikle ve başarıyla girişmiştir ve bunların arasında en önde yer alan kimsenin Pascal olduğunu söylemek gerekir.

Dindışı tarihte, olgulara; olabilirlikleri gerçeğe benzerlikleri, bilinmeleri ve bu olayları pekiştiren tanıkların sağlamlığı açısından şu ya da bu ölçüde bir otorite tanımak gerekir. Dolayısıyla, tarihçilerin karakterini ve durumlarını incelemek; hakikati söyleme özgürlükleri olup olmadığını, bu hakikati bilme olanaklarını ve hakikiyeti bir başka biçime sokma eğilimi göstermeden derinleştirebilecek durumda olup olmadıklarını irdelemek zorunludur. Ayrıca, bu tarihçilerden sonra olayların kaynağına inmek, onların tahminlerini değerlendirmek ve onları birbirleriyle karşılaştırarak yargılamak da gereklidir. Bu alandaki bir *eleştirmen* için ne çok iş ve eğer bu işi yerine getirmek istiyorsa edinilmesi gereken ne kadar çok bilgi gerekiyor! Törelere; halkların doğal özellikleri, çıkarları, yurt içi zenginlikleri ve güçleri, dış kaynakları, eğitimleri, yasaları, önyargıları ve ilkeleri; yurt içi politikaları ve dış dünya karşısındaki disiplinleri; çalışma, beslenme, silahlanma ve savaşma tarzları;

kamu işlerini yürütenlerin yetenekleri, tutkuları, kötü huyları ve erdemleri; tasarımların, kargaşaların, devrimlerin, başarıların ve başarısızlıkların kaynakları; insanlar, yerler ve zamanlar hakkındaki bilgiler ve nihayet ahlak ve fizik alanında, insansal şeylerin düzenini oluşturmaya, sürdürmeye, yıkamaya ve yeniden kurmaya katkıda bulunan her şey; bir bilgin'in tarihi irdelerken dayandığı planın içinde yer almalıdır. Bu alandaki tek bir özelliğin bile aydınlatılması için ne kadar çok düşünme ve bilgi gerekli! Gerçekten de, Hannibal'in Capua'da duraklayarak hata edip etmediği ya da Pompeius'un Pharsallos'ta imparatorluk mu yoksa özgürlük için mi savaştığı konusunda karar vermeye kim cesaret edebilir?

Salt fizik olgular, doğal tarihi oluşturur ve bu alana ilişkin hakikatler iki şekilde kanıtlanır: gözlemleri ve deneyleri tekrarlayarak ya da eğer doğrulanmaları olanaksızsa tanıkların taşıdığı değeri sapta-
yarak. Nitekim, Plinius'un sözünü ettiği ve deneylerin yetersizliğinden ötürü asılsız şeyler olarak görülmüş olan sayısız olgu, doğa bilimcilerimizin gözlemleriyle günden güne doğrulanmaktadır.

Eskilerin, havanın ağırlığı olduğuna inanmamışlardı, ama Torricelli ve Pascal böyle olduğunu kanıtladılar. Newton, yerkürenin kutuplara doğru yassılaştığını ileri sürmüştü ve bilginler bunu ölçmek için bir yarımküreden ötekine geçtiler. Arkhimedes'in aynası, akılları karıştırmıştı, ama bir fizikçi bu fenomeni inkâr etmek yerine yeniden üretmeye çalıştı ve tekrarlarla bunu kanıtladı. İşte, olguları böyle *eleştirmek* gerekir.

.....

Bu örnekler, bir *eleştirmen*'in karar verirken çok dikkatli olması gerektiğini göstermektedir. Her şeye inanmak cahillere, inanmamaya saplanıp kalmak yarı bilginlere, yöntemli şüphecilik ise bilgelere özgüdür. Bilgin, insan bilgilerinde, kanıtlayabildiğini ortaya koyar, kendisine kanıt-

lanmış olana inanır, aklına uygun gelmeyen bir yana atar ve geri kalan her şey konusunda yargı vermekten kaçınır.

Yer ve zaman uzaklığından ötürü deneyin konusu olamayan ve bizim de sadece olabilirlikler olarak gördüğümüz için ancak akıl gözüyle gözlemleyebileceğimiz hakikatler vardır. Bu hakikatler, ya kendilerini kanıtlayan olguların ilkeleridirler ve dolayısıyla eleştirmen'in olguların art arda gelişiyile bu ilkelere yükselmesi gerekir ya da bu hakikatler, birer sonuçturlar ve *eleştirmen*'in aynı aşamalardan geçerek onlara kadar inmesi zorunludur.

Hakikatin, kimi zaman, kendisine mucidin ulaşmasını sağlamış olan bir tek yolu vardır ve bu yoldan, geriye hiçbir iz kalmamıştır. Dolayısıyla bu durumda, yolu keşfetmekten çok, hemen bulmanın daha değerli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte mucit, fırtınanın limana sürüklediği bir serüvencidir; eleştirmen ise, sadece sanatı ile bu limana ulaşan usta bir kılavuzdur. Ama pek sağlam olmayan adımlarla izlenen ve kesin olmayan bir yığın girişime ve kaypak rastlantıya *sanat* demenin yerinde olup olmadığını da sormak gerekir. Fizik hakikatlerin irdelenmesini kurallar haline getirebilmesi için, *eleştirmen*'in zincirin ortasını ve uçlarını yakalaması gerekir; çünkü, yakalayamadığı bir halka, kanıtlamaya yükselmesini engelleyen bir basamak olacaktır. Bu yöntemin uygulanması uzun sürecektir. Doğanın örtüsü, bizim için, sınırsız bir karanlıkta birkaç ışığın parladığı gecenin örtüsü gibidir ve bu ışıkların, aralarındaki mesafeyi aydınlatacak kadar çoğalmadıkları da sık sık ortaya konmuştur. Dolayısıyla *eleştirmen*'in yapması gereken, bilinen olguları gözlemek; eğer olanaklıysa, bunların bağıntılarını ve aralarındaki mesafeyi saptamak; yanlış hesapları ve kusurlu gözlemleri düzeltmek; yani kısacası, boşuna harcadığı azıcık gücü yararlı bir biçimde kullanması için insan zihninin kendi zayıflığını kavramasını sağlamak ve deneyi

kendi fikirlerine boyun eğdirmeye kalkışana şunu söyleyebilmektir. *Senin işin, doğayı konuşmak değil sorgulamaktır.*

.....
Buluşlar için belli bir olgunlaşma zamanı vardır ve bundan önce, araştırmaların verimsiz olduğu söylenebilir. Bir hakikatin, çiçek açması için, bütün öğelerinin bir araya gelmiş olması gerekir. Tohumlar ancak, uzun bir bileşimler dizisinden sonra birbirleriyle karşılaşır ve bir düzen içine girerler. Dolayısıyla, deyim yerindeyse, bir yüzyılın kuluçkaya yatmaktan başka bir şey yapmadığı ve ancak ondan sonraki yüzyılda ürün verdiği söylenebilir. Nitekim, Newton'ın ileri sürdüğü üç cisim problemi, ancak günümüzde ve üç kişi tarafından aynı zamanda çözülmüştür. *Eleştirmen*'in titizlikle gözlemlemesi gereken işte, insan zihninin bu tür bir mayalanması, bilgilerimizin bu tür bir sindirilmesi olayıdır. *Eleştirmen*, bilimin ilerlemelerini adım adım izlemeli, duraklamasına yol açan engelleri saptamalı, bu engellerin nasıl ortadan kaldırıldığını kavramalı ve bilimin hangi güçlükler ve çözümler zinciri boyunca, şüpheden olasılığa ve olasılıktan apaçıklığa ulaştığını görmelidir. *Eleştirmen*, hazinesini zenginleştirmeden bilimin sadece hacmini büyütüp duranları ancak bu yolla susturabilir. *Eleştirmen* böylece, bilimin, bir yapıta gerçekleştirmiş olduğu ileri adımı saptayacak ya da bir yazar, bilimi, ele alması gereken yerde bir yana bırakmışsa, onun yapıtını bir yana atacaktır. *Eleştirme*'nin ele aldığımız bu alandaki inceleme konuları ve sağladığı verimler işte bunlardır.

(Marmontel)

EPİKUROŞÇULUK

.....
Ahlak felsefesi. Mutluluk, yaşamın ereğidir; insan yüreğinin içinde saklı olan yöneldiştir; yaşamdan uzaklaştıran eylemlerin bile apaçık olan son durağıdır. Nitekim, kendini öldüren bir kimse ölümü iyi bir şey olarak görür. Burada söz konusu olan, doğayı yeniden biçimlendirmek değil, ama onun genel eğilimini yönlendirmektir. İnsanın başına kötülük olarak gelebilecek şey, mutluluğu olmadığı yerde görmek ya da gerçekten bulunmadığı yerde elde etmeyi istemek, ama onu elde etmeyi sağlayabilecek araçlar konusunda yanılmaktır. Dolayısıyla, ahlak felsefemizin atacağı ilk adım, gerçek mutluluğun neye dayandığını araştırmaktır başka bir şey olabilir mi! Öyleyse, bizim de güncel uğraşımızın konusu, bu önemli irdeleme olmalıdır. Şu andan itibaren mutlu olmak istediğimize göre, mutluluğun ne olduğunu anlamayı yarına bırakmayalım. Kafasız kişiler, amaç olarak her zaman yaşamayı seçerler, ama hiçbir zaman yaşayamazlar. Mutlak biçimde mutlu olma, ancak ölümsüzlere vergidir. Kendimizi her şeyden önce sakınmamız gereken delilik, birer insanoğlundan başka şey olmadığımızı unutmamızdır. Kendimize örnek olarak aldığımız tanrılar kadar hiçbir zaman yetkin olmadığımız konusunda sıkıntı duyduğumuza göre, onlar kadar mutlu olamayacağımızı da kafamıza sokalım. Peki, gözüm, mekânların derinliklerinin dibini görmediğine göre, çevremdeki nesnelere bakmayı da küçümseyecek miyim? Bu nesneler, onlardan yararlanmama ya da onları bir yana bırakmama göre bitip tükenmez bir tat alma kaynağı olabilirler. Zahmet ve acı her zaman kötü bir şey, tat alma ise her zaman iyi bir şeydir. Ne var ki, katıksız tat alma diye bir şey yoktur. Çiçekler ayağımızın dibinde büyür, ama onları dermek için eğilmemiz gerekir. Ama yine de, ey sevgili tat alma, biz her

zaman her şeyi sadece senin için yapıyoruz; hiçbir zaman senden değil, ama çoğunlukla sana eşlik eden üzüntü ve acıdan kaçınıyoruz. Sen, bizim soğuk aklımızı ısıtıyorsun ve ruhun sağlamlığı ile iradenin gücü senin enerjiden doğuyor.

.....
Tat alma, her şekle bürünür. Bundan ötürü, bize kendisini sunarken aracı olarak kullandığı nesnelerin neye mal olacağını iyice bilmek büyük önem taşımaktadır ve ancak bu yolla, tat almayı benimsemek ya da bir yana itmek, yaşamak ya da ölmek gerektiği konusunda nasıl davranabileceğimizi biliriz. Ruh sağlığından sonra, vücut sağlığı kadar önemli bir şey yoktur. Ne var ki, vücut sağlığı kendini, özellikle, şu yada bu organda duyurursa, genel bir sağlık değildir. Ve ruh, belli bir erdemin uygulanmasına kendini aşkın bir biçimde kaptırırsa, tüm olarak erdemli değildir. Müzikçi, çalgısının tellerinden sadece birkaçını akort etmekle yetinmez. Dolayısıyla, toplumun uyumu için, bizim de onu taklit etmemiz ve erdemlerimizin de tutkularımızın da çok gevşek ya da çok gergin olmamasını ve çok pes ya da çok tiz bir ses vermemesini dilememiz gerekir. Hemcinslerimize önem vererek, ödevlerimizi yerine getirmekten haz duyabiliriz. Duyulardan elde edilen hazı küçümseymeyiz; ama doğru ve ince hazla kaba saba olanı ayırt etmemiz gerekir. Gerçekten de, herhangi bir durumu seçerken kendini aldatan kimse, nasıl mutlu olabilir? İnsan kendini tanımadan, herhangi bir durumu nasıl seçip benimseyebilir? Ve, doğanın gereksinimlerini, tutkunun açlığını ve hıyalin aldatmacalarını birbirine karıştıran bir kimse, durumundan nasıl hoşnut olabilir? Ne yaptığını bilmemek durumundan kurtulmak isteyenın kafasında belli bir amacın olması gerekir. Gerçeği ele geçirmek, her zaman olanaksız değildir. Her şeyin, erdemin uygulanmasına, özgürlüğün ve yaşamın korunmasına ve ölümün küçümsenmesine yönelmesi gerekir. Biz

yaşadıkça, ölüm hiçbir şey değildir ve biz göçüp gittiğimizde de ölüm diye bir şey olmayacaktır. Tanrılardan, onların insanlara benzedikleri düşünüldüğü için korkulur. Halkın benimsediği tanrılara tapı-
nandan daha dinsiz kimse var mıdır? Eğer gerçek dindarlık her önüne gelen yontulmuş taş önüne diz çökmek olsaydı, buna her yerde rastlanırdı; oysa, gerçek dindarlık, tanrıların doğasını sağlıklı bir biçimde düşünebilmek olduğundan, çok az rastlanan bir erdemdir. *Doğal hukuk* denen şey, genel bir yararlığı dile getiren simgedir. Genel yararlılık ve toplumun ortaklaşa rızası, eylemlerimizin dayandığı iki büyük kural olmalıdır. İşlenen bir cürmün bilinmeden kalacağı hiçbir zaman kesin değildir ve dolayısıyla, bir cürüm işleyen, kazanmaktan çok kaybedeceği bir oyun oynayan kafasız bir insandır. Dostluk, yaşamın en büyük nimetlerinden biridir ve terbiye de toplumun en büyük erdemlerinden biridir. Terbiyeli olun; çünkü, siz hayvan değilsiniz ve ormanların derinliklerinde değil, kentlerde yaşıyorsunuz, vb.

Eski filozoflar arasında, ahlak ile insanların gerçek mutluluğu diye görebildiği şeyi ve doğanın gereksinimleri ile kurallarını uzlaştırmasını bilmiş olan biricik filozof *Epikuros*'un öğretisinin temel ilkeleri işte bunlardır. Dolayısıyla *Epikuros*'un görüşlerini benimseyen birçok kimse her zaman olmuştur ve her zaman olacaktır. Kişi, Stoalı haline gelebilir, ama *Epikurosçu* anadan doğma olunur ancak.

(*Diderot*)

ETYOPYALILAR (Etyopyalıların felsefesi)

Etyopyalılar, Mısırlıların komşularıydı. Bunlardan birinin felsefe tarihi konusunda, ötekinkinden daha sağlam bilgimiz yok. Etyopya bölgesinde, bilimlerin ve sanatların durumunun ne olduğuna tanıklık eden hiçbir anıt günümüze kalmamıştır. Bize Etyopya hakkında aktarılan her şey, Tyana'lı Apollonios'u, Hz. İsa ile aynı düzeye koymak isteyen ve birincisi hakkında yazılar yazanlar tarafından hayal edilmiş gibi görünüyor.

Yasakoyucuların yaşamı incelendiğinde, bunların çoğunun aşağı yukarı, aynı örneğin kopyaları gibi olduğu görülür. Dolayısıyla, sağlam bir eleştiri ölçütüne dayanılmak isteniyorsa, bunlarda ortak olan her şeyi doğru olarak kabul etmeden ve yanlış olarak bir yana atmadan önce, her birine özgü yanları titizlikle irdelemek gerekir. Çeşitli tanınmış kimselere atfedilen olağanüstü şeylerin çoğunun, bu kimselerden hiçbiri için doğru olmadığına ilişkin güçlü bir kanı vardır.

Etyopyalılar, bütün varlıklara can veren güneş ışınlarının kendi bölgelerini daha güçlü aydınlatığı için kendilerinin, Mısırlılardan daha eski bir halk olduğuna inanıyorlardı.

Bu halkların, hayvanların, güneşin verdiği ısıyla mayalaşan topraktan türediklerini düşündükleri ve dolayısıyla, türlerin daha sonra sayısız başkalaşımdan geçerek bugün gördüğümüz formları edindiklerini ve hayvanların ilk başta ayrı ayrı doğduklarını ve daha sonra dişi ve erkek olduklarını ve cinslerin ayırımının ancak bir rastlantı olabileceğini ve çiftleşme zorunluğunun, bizim bugünkü yapımıza benzer bir çoğalma yolu olduğunu sandıkları buradan anlaşılıyor.

Etyopyalıların kökenleri konusundaki iddiaları ne olursa olsun, Mısırlıların bir kolonisinden başka şey olmadıkları söyle-

nebilir ancak. Çünkü onlar da Mısırlılar gibi sünnet etme ve mumyalama uygulamalarına başvuruyorlardı; giysileri aynıydı, dinsel ve toplumsal töreleri, tanrıları (Amon, Pan, Herakles, İsis), putları, hiyeroglifleri, Mısırlılarınkilerle özdeşti; ilkelere, ahlaksal iyilik ve kötülük ayrımları, ruhun ölümsüzlüğü ve ruhgöçü konusundaki inançları ve dinadamları sınıfı da aynıydı. Kısacası, eğer *Etyopyalılar* bilgeliklerini Mısırlılardan almamış olsalardı, kendi bilgeliklerini onlara aktarmış olmaları gerekirdi. Ama bu kesinlikle doğru görünmüyor. Çünkü Mısırlıların felsefesinde, bir ödünç alınmışlık havası yoktur; bu felsefe değişmez koşul ve durumlara bağlıdır ve toprağın bir ürünüdür; yani, iklim olaylarına sayısız bağıntıyla bağlanmış durumdadır.

.....
Etyopyalıların ahlak felsefesi, bilmece-ler ve simgelerle dolaylı olarak dile getirdikleri birkaç temele dayanıyordu. *Etyopyalılar*, "tanrılara tapınmak, kimseye kötülük yapmamak doğrudur; sağlam bir kişilik edinmek ve ölümü küçümsemek gerekir, ıslımlık erdemın temelidir, aşırılıklara kaçmak insanın saygınlığını yitirmesine yol açar, haz alınabilen nimetler ancak zahmetle elde edilmiş olanlardır, hayaller ve düşler boş şeylerdir" diyorlardı. Bizim burada, *Etyopyalıları* bu öğretiyi ileri sürmüş olmakla yücelten sofistlerin, dünyanın bütün bilgeliğini yaşadıkları küçük bölgeye sıkıştırmaya çalışan yurttaşlarının çocukça kendini beğenmişliğini biraz gemlemek amacını gizlice benimsemiş gibi göründüklerini söylememiz gerekir.

EZARİKA

Ruhani ya da dünyevi hiçbir otoriteyi ve iktidarı kabul etmeyen dinsapkınlı Müslümanlara bu ad verilir. Bunlar, Müslümanlığa karşı bütün tarikatlere katıldılar. Çok geçmeden sayıları çoğaldı, savaşlar açmaya ve üzerlerine gönderilen ordulara meydan okumaya başladılar. Emevilerin can düşmanı olan Ezarika topluluğu Ahvaz'da ve Babil'in ve İran'ın Irak topraklarında onları çok güç duruma düşürdü. Emevilerin halifeleri olan Yezid ve Abdülmelik, sonunda Ezarika topluluğunu Horasan bölgesinde sıkıştırdılar ve güçlerini kırdılar. Ezarika topluluğu üyeleri kökenlerinin Nafi bin el-Ezarik olduğunu söylüyorlardı. Bu tarikat, kısa sürede büyük zararlar vermek için kurulmuştu; ama sağlam bir kuruluşu ve kendisini yönetecek bir şefi de olmadığı için, birçok tacı ve tahtı yerle bir edebilecek bir fırtına gibi gelip geçti. Gerçekten de, böyle bir topluluk kendini yakıp yıkmadan edemezdi. Çünkü birbirlerinden bu kadar bağımsız olan ve bir yasaya da uymayan bu başıboş insanlar kalabalığı, böyle bir toplumun aksaklıklarına karşı biricik güvence sağlayabilecek olan güçlü ve sürekli bir özgürlük tutkusundan yoksundu. Aslında, aralarında bir birlik sağlayabilecek hiçbir bağın bulunmadığı bu insanlara toplum demek de yerinde değildir. Başka bir deyişle bu kalabalık, yanyana konmuş olan ve birbirine değen sonsuz sayıda çakıl taşının oluşturduğu bir yığına ne ölçüde toplum denebilirse, bu tarikata da o ölçüde toplum denebilir.

(Diderot)

(Diderot)

luk altında inleyen emekçilerin, sefaletle mahkûm çocukları dünyaya getirmekten korktukları da biliniyor. XIV. Louis'nin, bir yüzyıl önce (1666), bu çok kötü durumu fark ederek, on çocuğu olacak kimse-lerin ödüllendirileceğini söyleyerek nüfusun artması konusunda halkı teşvik edebileceğine inandığı da bir gerçektir. Oysa bu, bir takım ucubeler yaratmaktan başka bir işe yaramazdı ve aslında, kötü durumun temel nedenlerine inmek ve ona gerçek çareler bulmak gerekirdi. İmdi, bu nedenleri ve çareleri bulmak güç değildir. *Bkz. VERGİLER, HOŞGÖRÜ, vb.*

(De Jaucourt)

FRANSIZCA

.....
Bu dilin ruhu, açık anlamlılık ve dü- zendir. Nitekim her dilin bir ruhu vardır ve bu ruh, dilin herhangi bir şeyi şu ya da bu ölçüde dile getirme konusunda sağla- dığı kolaylığa ve başka dillerde yaygın olan anlatışları kullanma ya da reddetme rahatlığına dayanır. [...] Düşünceleri açık- lamak ve cümleleri kurmak için Fransız- cada uyulması gereken doğal düzen, bu dilde, bütün halkların hoşuna giden bir yumuşaklığın ve kolaylığın yaygın hale gelmesini sağlamıştır ve ulusun ruhu di- lin ruhuyla kaynaşarak, başka hiçbir halk- ta görülmeyen çok güzel yazılmış birçok kitabın ortaya konması sonucunu vermiş- tir.

Toplum özgürlüğü ve hoşluğu uzun bir süre için ancak Fransa'da yaşanmış ol- duğundan, Fransızca, bunun sonucu ola- rak başka hiçbir yerde rastlanmayan tam anlamıyla doğal bir dile getirme inceliği ve kıvraklığı kazanmıştır. Kimi zaman, bu incelik hayli abartılmıştır, ama beğeni sa- hibi kimseler, onu, hakettiği sınırlar için- de tutmayı her zaman bilmişlerdir.

Fransız dilinin, Amiot ve Montaigne-

ne'den sonra yoksullaşmış olduğuna bir- çok kimse inanmıştı; oysa aslında, bu ya- zarlarda artık benimseyemediğimiz bir- çok deyiş bulunmaktadır; ama bu deyişle- rin çoğu da, yerine eşanlamlıları konmuş olan günlük dil terimleridir. Fransız dili, soylu ve güçlü birçok terimle zenginleşti; nesnelerin belagati bir yana, sözlerin bela- gatini edindi. Dendiği gibi, bu belagat, en parlak çağına XIV. Louis yüzyılında ulaş- mış ve dil sağlam temellerine oturmuştur. Zaman ve kaprisler bu belagate ne gibi değişiklikler getirirse getirsin, XVII. ve XVIII. yüzyılın iyi yazarları, her zaman bir örnek olarak kalacaklardır.

Fransızcanın, felsefe alanında bir üs- tünlük kazanacağını beklemek doğru ol- mazdı. Çünkü gotik bir yönetim nerdeyse on iki yüzyıl her türlü bilgiyi karanlığa boğmuştu; insan doğasını aptallaştırmak için kendilerine para verilen yanılğı usta- ları, karanlıkları daha da zifiri hale getir- diler; ne var ki bugün, Paris'te, dünyanın herhangi bir kentinde ya da Londra sayıl- mazsa, dünyanın bütün kentlerinde oldu- ğundan daha fazla filozof vardır. Akılla düşünmeye dayanan bu anlayış, taşraya bile yayılmaktadır. Sonuç olarak, Fransız ruhunun, felsefede İngilizlerinkine belki de eşit olduğunu; edebiyatta, 80 yıldan bu yana bütün öteki halklardakinden daha üstün olduğunu ve toplum yaşamındaki hoşluk ve pek de yerinde olmayarak kent- sellik denen o çok doğal ve rahat kibarlık bakımından, en önde geldiğini söyleyebi- liriz.

(Voltaire)

FUAR

.....
Söyle söylendiğini biliyoruz: "Devletin gelirleri olması gerekir, dolayısıyla, gerek- sinimlerini karşılaması içinde emtia üzeri- ne vergi koyması zorunludur; ne var ki,

ürünlerimizin özellikle yabancı ülkelere yönelecek şekilde sürümünün sağlanması da gereklidir; bu da ancak, ürünlerin fiyatını mümkün olduğu ölçüde alçaltmakla sağlanabilir. İşte bu iki hedef, ticari bağışlıkların tanındığı yerlerin ve zamanların belirtilmesi yoluyla birbirleriyle uzlaştırılır ve bu yerlerde ve zamanlarda, emtianın düşük fiyatı, yabancıları çeker ve olağanüstü bir tüketicimin gerçekleşmesini sağlar; öte yandan her zamanki ve zorunlu tüketim de kamu gelirlerini yeterince karşılar. Bu avantajlı durumdan yararlanma isteği, alıcıların ve satıcıların, büyük *fuvarların* görkeminin yarattığı bir tür çekiciliğin daha da artırdığı bir heyecan duymalarına ve acele etmelerine yol açar. Bu da, ticaretin toplam hacminin büyümesi sonucunu verir." Büyük *fuvarların* yararlı olduğunu göstermek için ileri sürülen bahaneler işte bunlardır. Ama, genel düzenlemelerle ve devletin bütün üyelerini de aynı biçimde destekleyerek, hükümetin kendisine seçtiği bu iki hedefi daha da iyi bir biçimde uzlaştıracığını söylemek daha doğru olur. Gerçekten de, hükümdar, haklarının bir kısmından vazgeçmeye ve bu hakları ticaretin çıkarları uğruna feda etmeye razı olduğuna göre, bütün hakları tekdüzeli hale getirerek vaz geçmeye rıza gösterdiği aynı meblağı, genel toplam içinde daha aza indirgemesini engelleyen bir şey yoktur ve hakları, iç tüketim üzerinde geçerli olarak bırakarak dışarıya yapılan satışlar üzerinden kaldırmak, dışarı satılan bütün emtia üzerinden bu hakların kaldırılmasıyla daha kolaylıkla gerçekleştirilecektir. Çünkü, *fuvarlarımızın*, iç tüketicimizin büyük bir bölümünün gerçekleşmesini sağladığı inkâr edilemez. Sözünü ettiğimiz düzenlemeyle, *fuvarlar* zamanında gerçekleşen olağanüstü tüketim, büyük ölçüde azalacaktır, ama normal zamanlarda hükümdarın haklarının ılımlı hale getirilmesi, genel tüketimi iyice genişletecektir ve üstelik, ılımlı ama tekdüze haklar uygulandığında, ticaret, hükümdarın kay-

betmeye rıza gösterdiği her şeyi kazanacak, oysa yerel ve geçici bağışlıklarla daha güçlü olan genel hakların durumunda, hükümdarın daha fazla kaybetmesi ya da ticaretin hemen hiçbir şey kazanmaması söz konusu olabilecektir. Başka bir deyişle, zahire fiyatları, hakların hafifletilmesinden çok daha az bir düşüş gösterebilecektir. Bunun nedeni, hakların hafifletilmesinin sağladığı avantajdan, zahirenin taşınması masrafını, yolculuğun harcamalarını, mülk sahiplerinin tekeli dolayısıyla *fuvar* yerlerinin yükseltilmiş kiralarnı ve nihayet kısa bir süre içinde satış yapma riskinin ve boşu boşuna uzun bir yolculuk yapmış olmanın kayıplarını da düşmek gerekir. Çünkü emtia için bütün bu masrafların ödenmesi ve risklerin göze alınması zorunludur. Dolayısıyla, hükümdarın, geçici ve yerel olarak haklarını feda etmesinin, ticarete, tüm haklarının daha ılımlı hale getirilmesi kadar yararlı olabilmesi gerçekleşecek şey değildir. Ayrıca, kendisinden yararlanmaya yönelik sahtekârlıkların yapılmasına, yeni sıkıntılara, bu sahtekârlıkları önlemek için müfettişlerin ve görevlilerin sayısının artırılmasına, sahtekârlık yapanlara verilecek cezaların saptanmasına, yani devletin yeni para ve insan kaybına uğramasına yol açmayan hiçbir ticari bağışlık olmadığı da belirtmemiz gerekir. Öyleyse, büyük *fuvarların* yarattıkları sıkıntının zararlı olduğu kadar yarar sağlamadıkları ve ticaretin gelişmiş ve parlak durumda bulunduğu kanıtı olmaktan çok, bunun tam tersine ancak, ticaretin kısıtlandığı, hükümdar haklarının yükü altında ezildiği ve dolayısıyla vasat bir düzeyin üstüne çıkamadığı ülkelerde bulunabileceği sonucuna varabiliriz.

(Turgot)

G

GADDARLIK

..... Ama, özellikle yıkıcı bağnazlık *gaddarlık* ya yol açar ve bu *gaddarlık*, haklı olduğu sanılan yanlış ilkelere dayanılarak gönül rahatlığıyla yapıldığı için daha da korkunçtur. İspanyolların Mağribiler, Amerika yerlileri ve Hollanda'da da yaşayanlara yaptıkları inanılmaz barbarlıkların kaynağı da işte buradadır. Albe Dükünün, altı yıllık yönetimi sırasında on sekiz bin kişiyi cellada teslim ettiği söylenir ve IV. Henri öldürüldüğü halde bu barbar, rahat döşeginde can vermiştir.

Çağımızın akıllı insanlarından birinin dediği gibi, boşanmalar, *haçlı seferleri* denen bulaşıcı hastalığı, yani keşiflerin önyak oldukları, Roma Sarayı politikasının desteklediği, Avrupa hükümdarlarının, prenslerinin ve onlara bağlı olanların uyguladıkları deniz aşırı seferlerin düzenlenmesini Avrupa'da yaygınlaştırdınca, Kudüs'te, cinsiyet ve yaş farkı gözetilmeden herkes boğazlanmıştı ve haçlılar, tecavüz ettikten sonra öldürdükleri kadınların kanları hâlâ üzerinden sızan haçlarıyla, Hz. İsa'nın kabrine ulaştıkları zaman toprağı öpmüşler ve gözyaşlarına boğulmuşlardı. İnsan yaradılışı, yumuşak ve kutsal bir dini, ona karşıt olan bir kötü huyla aşırı bir ölçüde kirlitmeye ne kadar da yatkın!

(De Jaucourt)

GAZETE

..... Günümüzde Fransa'da bir yığın *gazete* ve dergi var. Güzel bir satır yazmaktansa, güzel bir kitap konusunda bir şeyler yazmanın daha kolay olduğu düşünölmeye başlandı ve yaratıcılıktan yoksun kafalar bu uğraşa yöneldi. Abbé Desfontaines'in daha sonra M. Fréron ve M. l'abbé de la Porte tarafından sürdürölen sürekli yayınları olmuştu. Bu iki meslektaş daha sonra ayrıldılar; biri *Anné littéraire*'de, öteki *Observateur littéraire*'de çalıştı. Öte yandan, *Annales typographiques*; Liège'de basılan *Journal encyclopédique*, *Journal chrétien*, *Journal économique*, *Journal pour les dames*, *Journal villageois*, *Feuille nécessaire*, *Semaine littéraire* ve daha bilmem neler yayımlanıyordu!

Kibar insanlar, her çeşit yazın ürünü nü yargılarken dayandıkları yüce bilgileri, işte bu yayınlardan elde ediyorlar. Gazeteciler, taşrada bile hüküm yürütüyorlar: bunların yergi ya da övgülerine göre bir kitap okunmuyor ya da satın alınıyor. Yayımlanmış olan ve onlar tarafından övölen bütün kötü kitapları kitaplığında bulundurmanın ve yerdikleri iyi hiçbir kitaba sahip olmamanın sağlam bir yöntemi bu.

Bunun tam tersi bir kural izlemek ve yerdikleri kitapların hepsini alıp övdükleriyle ilgilenmemek daha yerinde bir davranış olur. Bununla birlikte, gazeteciler arasında bu kuralın uygulanmaması gereken küçük bir grup olduğunu da unutmamalıyız. Bu gazeteciler, yargılarını verirken içtenlikle davranırlar ve ötekiler gibi değerli yazarları ve kitapları kötü yüreklilikle ve şiddetle eleştirerek okurların ilgisini çekmeye çalışmazlar.

GAZETECİ

Yayımlanan edebiyat, bilim ve sanat yapıtları konusunda özetler yapan ve yargılar ileri süren yazara bu ad verilir. Bu tür yazarların, baskaları ürün ortaya koymasa hiç bir şey yapamayacağı, uğraşından da anlaşılmaktadır. Ama yerine getirmek istediği işin gerektirdiği yeteneklere sahipse, bu tür yazarın da değeri olacağı söylenebilir. Bu tür yetenekli yazar, insan aklının ilerlemelerini titizlikle izleyecek, hakikati sevecek ve her şeyi bu iki açıdan ele alacaktır.

Bir gazete o kadar çeşitli konuları kapsar ki, tek bir kişinin nitelikli bir gazete çıkarması olanaksızdır. Aynı zamanda hem büyük geometrici, hem büyük hatip, hem büyük şair, hem büyük tarihçi, hem büyük filozof olunmaz ve her konuda derin ve geniş bilgi sahibi olmak da düşünülemez.

Bir gazetenin, belli bir bilginler topluluğu tarafından çıkarılması gerekir. Yoksa, her çeşit saçmalığa düşmek kaçınılmazdır. Başımıza âdeta üşüşmüş olan sayısız gazete ve dergi arasında adını anacağım *Jornual de Trévoux*'da da bir kusur vardır. Yeterli zamanım ve cesaretim olseydi, bu gazetede, geometri, edebiyat, kimya, vb. alanlarda gördüğüm cehalet belirtilerinin pek de kısa olmayacak bir kataloğunu yayımlayabilirdim. Trévoux'nun gazetecileri, özellikle, şu son yüzyılın asla etkisi altında kalmamış gibi görünüyorlar.

Ama bir gazetecinin bilgili olması yetmez; hakça davranması da gerekir; yoksa bayağı ürünleri göklere çıkaracak ve övmesi gereken yapıtları yerin dibine batıracaktır. [...]

Gazetecinin, sağlam ve derin yargı yeteneği, güçlü bir mantığı, beğenisi, keskin bir kavrayışı, yerine oturmuş bir eleştiri alışkanlığı olması gerekir. Onun mesleği güldürmek değil, ama incelemek ve bilgilendirmektir. Güldüren bir gazeteci, gü-

lünç bir gazetecidir.

Konu elveriyorsa, gazetecinin, şen şakrak olması beklenebilir; ama her zaman taraf tutmanın işareti olan yergiyi belli sınıra kadar götürmesi de gereklidir.

Bayağı bir yapıtı incelediğinde, yazarın ele almış olması gereken güç soruları belirtmesi ve bu soruları kendisinin derinleştirmesi, görüşler ortaya atması ve kendisi hakkında, "kötü bir yapıt konusunda iyi bir yazı yazmış" dedirtmesi de gerekir. Gazetecinin, kendisine mal etmek için, bir yazarın başarılı ve parlak metinlerini çekip almaması ve bu haksızlığa, belirtmeye dikkat etmesi gereken başarısız metinlerin kusurlarını abartma haksızlığını da eklememesi doğu olur.

Gazetecinin, üstün yeteneklere ve deha sahibi insanlara saygı duymaktan hiçbir zaman uzaklaşmaması doğru olur; Voltair'e, Montesquieu'ya, Buffon'a ve onlarla aynı çaptaki insanlara ancak ahmak düşman olabilir.

Ayrıca gazetecinin, işlediği hataları belirtmesi ve bunların kötü etkilerini gideren şeyleri de saklamaması gerekir.

Özellikle, başka bir bölgenin ve yüzyılın insanına bir icadın onurunu atfetmek için, aynı onuru kendi yurttaşının ve çağdaşının elinden almaya çalışmaması da doğru olur.

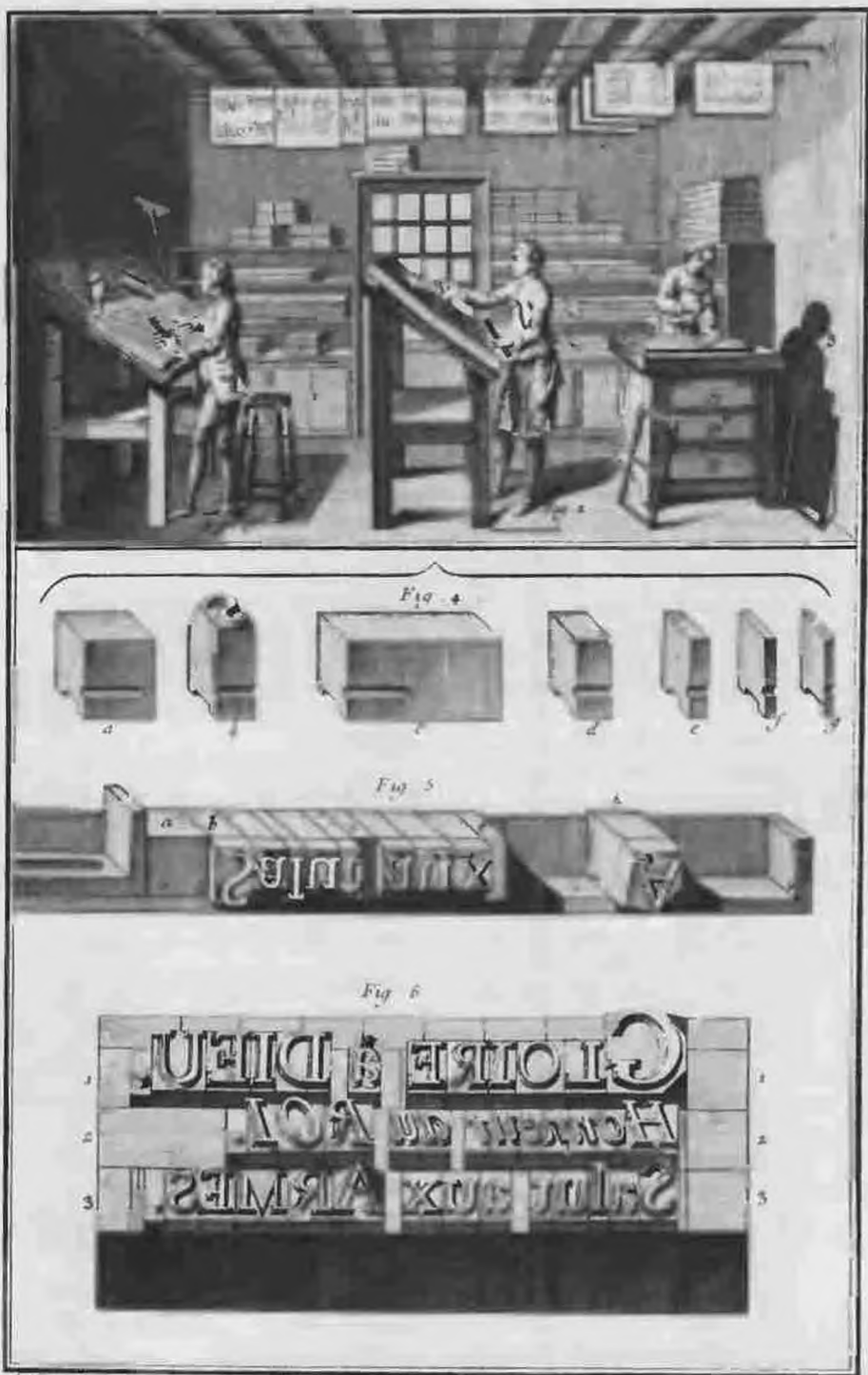
Gazeteci, sanat sahtekârlığını, sanatın has ürünleri sanmamalı ve sağlam alıntılar yaparak hiçbir şeyi başka türlü göstermemeli ya da değişikliğe uğratmamalıdır.

Kimi zaman coşkuya kapılacak da olsa, bunun uygun anını bulmalıdır.

Gerçekleri ve olayları; kendi özel beğenisi, geçici durumlar ve koşullar, ulusuna özgü görüş açısı ve yaygın önyargılar açısından ele almamalı, ama ilkelere dayanarak yargılamalıdır.

Gazetecinin, sade, temiz, içten bir kişi olması ve sahte laf ustalığına ve bilgicliğe yönelmemesi gerekir.

Gazeteci, içtenlikle övmeli ve gücendirmeden eleştirmelidir. Ve özellikle bize,

Gravé par Del.

Beurd. Feet.

Imprimerie en Lettres, L'opération de la casse

Bastmevinde harf klışeleri.

yabancı yapıtları tanıtmayı dert edinmeli-
dir.

Ama, bu düşünceleri daha da derinleş-
tirsem, ELEŞTİRİ maddesinde söyledikle-
rimizi tekrarlamaktan başka şey yapma-
yacağımı görüyorum. *Bu maddeye bakınız.*

(Diderot)

GEREKSİNİM

Herhangi bir nesnenin ortada bulun-
mayışının fark edilmesinden ya da bulun-
masını istemekten doğan hoşla gitmez
duyguya bu ad verilir. Bu saptamadan çı-
kan sonuçlar da şunlardır: 1° bizim, iki tür
gereksinimimiz vardır; bunların bazıları be-
denimizden kaynaklanır ve iştah diye
adlandırılır; bazıları da zihnimizden kay-
naklanır ve bunlara da istek denir; 2° bu
gereksinimler, bir nesnenin bulunmayı-
şından kaynaklandıkları için, ancak onun
bulunuşuyla giderilebilirler; 3° *gereksinime*
yol açan nesnenin bulunmayışı tatsız bir
şey olduğuna göre, onu gideren nesnenin
bulunuşu hoşla giden bir şeydir; 4° *gereksi-*
nimsiz haz yoktur; 5° sıkıntı ve acı duyma-
dan her zaman haz alan ya da hazzı hiç
tatmadan her zaman acı duyan bir insanın
hali, hayali ve uydurma bir haldir; 6° haz-
larda sürükleyicilik ve acılarda hüznün bu-
lunmasını sağlayan şey, acılarla hazların
art arda sıra değiştirmelerinin sonucudur;
7° hiçbir zaman sınırlamadığı bir hoşnut-
luk duygusu içinde olan bir insan, haz
hakkında hiçbir fikir edinemez; 8° sürekli
olarak kesintisiz duyular, mutluluğu-
muz da mutsuzluğumuz da sağlaya-
mazlar; 9° *gereksinimler*, sadece öz benliği-
mizde, hazlarımızın ve acılarımızın kay-
nağı değildir; ama aynı zamanda, top-
lumun oluşmasına ve topluma eşlik eden
bütün avantajlara ve toplumu kargaşaya
boğan bütün düzensizliklere de yol açmış-
lardır. Şimdi, yetişmiş ve rastlantısal ola-
rak evrenin içine atılmış bir insan düşün-

lim. Bu insan, en başta, çevresindeki her
şeye yiyecek gibi bakacaktır; üzerinde
yaptıkları etkilere göre nesnelere yaklaşa-
cak ya da onlardan uzaklaşacaktır; ama,
kendini harekete getiren merakın etkileri-
ne rağmen çok geçmeden açlığını hissede-
cektir ve duyduğu bu gereksinimi gider-
meye yönelecektir. Bu *gereksinim* giderilir
giderilmez, söz konusu insan kendisini,
hemcinslerine (eğer hemcinsleriyle karşı-
laşabilirse) yaklaştıran başka gereksinim-
ler duyacaktır. *Esprit des lois* (Kanunların
Ruhu) yazarı; korkunun, insanların birbi-
rinden kaçmasına, yol açtığını ama karşı-
lıklı korku belirtisinin onları birleşmek zo-
runda bırakabildiğini söyler. Dolayısıyla,
insanlar birleşirler ve toplum yaşamı için-
de kendi zayıflıklarını duymaktan kurtu-
lurlar ve böylece savaş durumu da başlar.
Toplum, insanların, gerçek bir *gereksinim*
duydıkları şeylere sahip olmalarını ko-
laylaştırır ve sağlar; ama aynı zamanda,
onlara, sayısız hayali gereksinim fikrini de
aşılar. Bu hayali *gereksinimler* de, insanları,
gerçek *gereksinimlerden* bin misli fazla bas-
kı altında bırakmakta ve belki de bir ara-
da oldukları için, darmadağın ve tek
başlarına olsaydılar, mutsuz olmayacakla-
rından daha fazla mutsuz kılmaktadır.

(Diderot)

GÜNDELİKÇİ

Kol gücüyle çalışan ve emeği gündelik
olarak ödenen işçi. Bu insanlar, bir ulusun
en büyük bölümünü oluştururlar ve iyi
bir hükümetin önemle üzerinde durması
gereken bir konu da onların durumlarıdır.
Gerçekten de, eğer *gündelikçi* sefalet içinde
yaşıyorsa, ulus da sefil durumdadır.

(Diderot)

GÜZEL

Güzel'in kökeni gibi zor bir irdelemeye girişmeden önce, bu konuyu ele almış bütün yazarları göz üründe tutarak, insanlarn en fazla sözünü ettikleri şeylerin, bir çeşit aln yazısının etkisindeymiş gibi genellikle en az bilinen şeyler olduklarını ve birçok inceleme konusu arasında, *güzelin* doğasının da böyle olduğunu belirteceğim. Herkes *güzel* konusunda fikir yürütür; doğanın yaratışlarında güzellik aranır, sanat ürünlerinde güzellik olması istenir, şunun ya da bunun *güzel* olduğu ya da olmadığı her an ileri sürülür; ama en ince ve sağlam beğenili kimselere, *güzelin* kökeninin, doğasının, kavramının, şaşmaz tanımının ne olduğu ve yine *güzelin* mutlak mı yoksa görelî mi olduğu; yeryüzündeki *güzel*'in kuralını oluşturan ve ona örneklik eden özsel, öncesiz-sonrasız ve değişmez bir *güzel*'in var olup olmadığı ve *güzelliğin* modayla bir tutulup tutulamayacağı sorulsa, hemen çeşitli duyguların ileri sürüldüğü; bu kimselerden bazılarının, bilgisizliklerini hemen itiraf ettikleri ya da şüpheci düşünceler ileri sürdükleri görülür. Peki, nerdeyse bütün insanlar *güzel* denen şeyin var olduğu konusunda birleştikleri, bu insanlardan birçoğu *güzelliği* iyiden iyiye hissettikleri halde, nasıl oluyor da, *güzelin* ne olduğunu bu kadar az biliyorlar?

.....

Bizler, hissetme ve düşünme yetisiyle doğuyoruz; düşünme yetisinin attığı ilk adım ise, algılanı inceleme, birleştirmek, karşılaştırmak, bileştirmek, aralarında uyuma ya da uyışmazlık bağıntılarını olup olmadığını kavramaktır. Bizler, çeşitli çarelere ve araçlara başvuramamızı gerektiren gereksinimlerle doğuyoruz. Beklediğimiz sonucu ya da yarattıkları sonucu doğurmalarına göre, bu araçların arasında, bazılarının iyi ve kötüsünün, eksiksiz olanın ve tamamlanmamış olanın vb., bulunduğu düşüncesine varıyoruz. Bu

araçların çoğu, bir alet, bir makine ya da bunlara benzer bir icat ürünüdür; ama her makine için bir bileşim, parçaları arasında tek ve aynı amaca yönelik bir d zenlenmişlik, vb., gereklidir. Böylece, gereksinimlerimizi ve yetilerimizi kullanmamız; düzen, düzenleme, simetri, mekanizma, oran ve birlik fikirlerini hemen edinmemize yol açıyor. Bütün bunlar, duylardan gelmektedirler ve yapaydırlar ve biz; düzenlenmiş, oranlar içine sokulmuş, bileştirilmiş, simetri kazandırılmış bir yığın yapay ve doğal nesne konusundaki fikirden, sağlam ve soyut olan düzen, düzenleme, oran, bileşim, bağıntı, simetri fikrine; oransızlığa, düzensizliğe ve kaosa ilişkin soyut ve olumsuz fikre geçeriz.

Bu fikirler, bütün ötekiler gibi deney-seldirler; yani bize, duylar yoluyla verilmişlerdir. [...]; uzunluk, genişlik, derinlik, nicelik, sayı fikirleri kadar da açık, seçik ve gerektirler; gereksinimlerimizden ve yetilerimizin işlemesinden kaynaklandıkları için, yeryüzünde, kullandığı dilde bu fikirlerin adları bulunmayan bir halk bile olsa, zihinlerde, şu ya da bu ölçüde geliştirilmiş, şu ya da bu ölçüde çok deneye dayanmış, şu ya da bu ölçüde çok varlığa uygulanmış olarak var olmaktan geri kalmayacaklardır ve bir halk ile bir başka halk ya da aynı halktan birisiyle bir başkası arasındaki fark; buradan kaynaklanmaktadır ve düzen, oran, bağıntı ve uyum konusundaki fikirleri belirtmek için kullanılan yuce deyişler ne olursa olsun ve onlara * ncesiz-sonrasız, özgün, yuce, güzelin temel kuralları* gibi hangi ad verilirse verilsin, bu fikirler, anlayış gücümüze ulaşabilmek için duylarımızdan geçmişlerdir ve nitekim en iğrenç fikirler için de aynı şey söz konusudur; yani bütün bu fikirler zihnimizin soyutlamalarından başka şey değilleridir.

Ama, düşünsel yetilerimizin işletilmesi ve icatlar, makineler, vb. ile gereksinimlerimizi giderme zorunluğu; anlayış gücümüzde, düzen, bağıntı, oran, ilişki, düzen-

leme, simetri fikirlerini doğurur doğuramaz, kendimizi, bu aynı fikirlerin sonsuz olarak tekrarlandığı varlık arasında buluruz; herhangi bir ürün, zihnimizde bu fikirleri uyandırmadığında bir adım atabilmemiz söz konusu değildir. Bu fikirler her an ve her yandan ruhumuzun içine girerler; benliğimizde olup biten her şey, dışımızda var olan her şey, geçmiş yüzyıllardan kalan her şey, çağdaşlarımızın çalışmalarının, düşüncelerinin, buluşlarının gözlerimizin önünde ortaya koyduğu her şey, bize; düzen, bağıntı, düzenleme, simetri, uygunluk ve uymazlık fikirlerini vermeye devam eder ve belki de, varlık fikrinden başka hiçbir fikir insanlara sözünü ettiğimiz bu fikir kadar yakın ve bilidik değildir.

Öyleyse, *mutlak, görelî, gencl* ya da *tikel* olsun, *güzel* fikrinin içine sadece düzen, bağıntı, oran, düzenleme fikirleri girdiğine ve bu fikirler de, varlık, sayı, uzunluk, genişlik, derinlik ve bunlara benzer daha başka sayısız şeyin fikirlerinden türediğine ve bu fikirler tartışma konusu olmadığına göre, bence; bu düzen, bağıntı, oran, vb. fikirleri, bir terim yerine bir başkasını koymakla ve kısır döngüye düşmek olmakla suçlanmaya maruz kalınmadan, *güzel*'in tanımında kullanılabilir.

.....

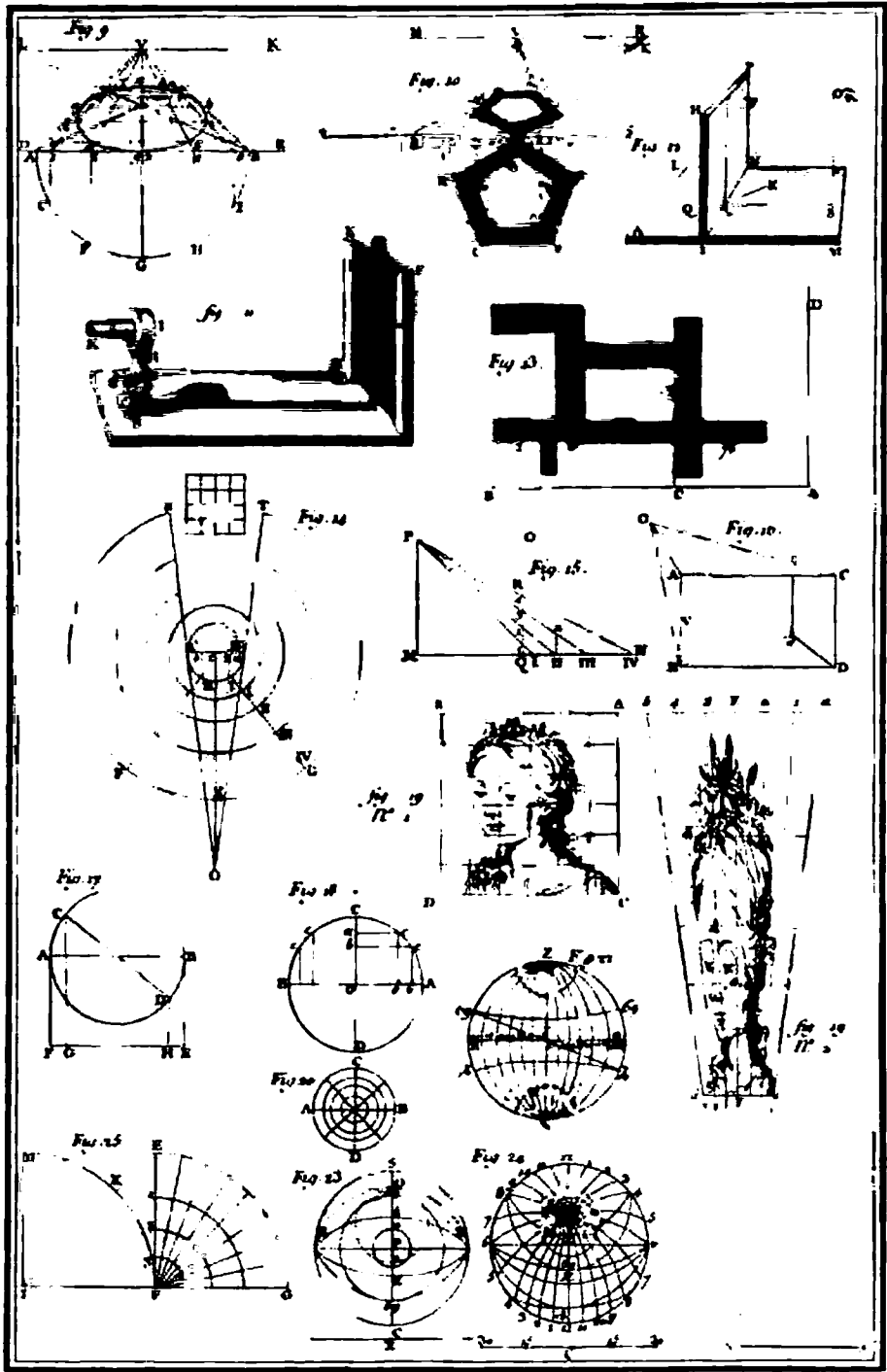
Demek ki, anlayışgücümde uygunluk (bağıntı) fikri uyandıracak şeye kendinde sahip olan her varlığa dışında *güzel* ve bu fikri uyandıran her varlığa da bana göre *güzel* diyorum.

Bununla birlikte, *her şey* dediğim zaman, tat ve koku alma duyularına ilişkin nitelikleri onun dışında tutuyorum. Bu nitelikler bizde uygunluk (bağıntı) fikrini uyandırsalar da, bu niteliklerin bulunduğu nesneler, sadece bu nitelikler açısından ele alındıklarında onlara *güzel* denmez [...]

Anlayışgücümde uygunluk fikri uyandıracak şeye kendinde sahip olan her şey ya da bu fikri uyandıran her şey dediğimde, nes-

nelerde olan formlarla, bu formlar hakkındaki fikri birbirinden iyice ayırt etmek gerekir. Anlayışgücüm, nesnelere hiçbir şey eklemeyiz ya da onlardan hiçbir şeyi çekip almaz. Louvre'un cephesini düşünüyüm ya da düşünmeyeyim, bu cepheyi oluşturan bölümlerin hepsinin şu ya da bu formu ve aralarında şu ya da bu düzenlenmişlik vardır; insanlar ister olsun, ister olmasın, bu cephe yine de *güzel*dir, ama bu sadece, bizim gibi beden ve zihinden oluşan bir tür varlık için böyledir; çünkü başka varlıklar için *güzel* de *çirkin* de olmaya bilir ya da *çirkin* bile olabilirler. Bunun sonucu olarak, *mutlak güzel* diye bir şey olmadığı halde bize oranla iki tür *güzel*, yani bir *gerçek güzel* ve bir de algılanmış *güzel* olduğunu söyleyebiliriz.

Benliğimizde uygunluk (bağıntı) fikrini uyandıran her şey derken, bir varlığa *güzel* demek için, bu varlıkta gerçekleşmiş olan uygunlukların ne türden olduğunu bilmek gerekir demek istemiyorum; bir mimari yapının bir bölümünü gören kimse, mimarın bile bilemeyeceği şeyi anlaması gerektiğini ve bu bölümün bir başka bölümle ilişkisinin, herhangi bir sayıyla bir başka sayıya olan oran içinde bulunduğunu bilmesini de istemiyorum; ya da bir konserde çalınan parçaları dinleyen, müzikçinin kendisinden fazla bilgi sahibi olması ve şu ya da bu ses arasında ikinin dörde ya da dördün beşe oranı olduğunu bilmesi gerektiğini de ileri sürmüyorum. Böyle bir kimsenin, söz konusu mimari yapının parçaları ya da müzik parçasının sesleri arasında bir uygunluk olduğunu algılaması ve hissetmesinin yeterli olduğunu söylüyorum. Zaten bu bağıntıların (uygunlukların) belirlenmemişliği, onları kavramanın kolaylığı ve onları anlamaya eşlik eden haz duygusudur ki, *güzel*'in, akıldan çok duyguya ilişkin bir şey olduğunun düşünülmesine yol açmıştır. En büyük yaşlarımızdan beri bir ilkeyi bildiğimiz her seferinde ve bu ilkeyi, dışımızdaki nesnelere kolay ve hemencecik uygu-

Perspective

Perspektif.

lama alışkanlığı haline getirdiğimizde, duygularımızla karar verdiğimizize inandığımızı söylemek isterim. Oysa, bağıntıların karmaşıklığı ve karşımıza çıkan nesnenin yeni olması, bu ilkenin uygulanmasını engellediği her durumda, hatamızı kabul etmek durumunda kalıyoruz. Bu durumda, haz alabilmem için, anlayışgücünün, bu nesnenin güzel olduğunu ileri sürmesini beklemem gerekmektedir. Zaten böyle bir durumda verilen yargı, her zaman *görelî güzel*'e ilişkindir ve *gerçek güzel*'e ilişkin değildir.

İster törelerdeki uygunluklar ele alınsın ve *ahlaksal güzel*; ister bu uygunluklar edebiyat yapıtlarında ele alınsın ve *edebî güzel*; ister müzik parçalarında ele alınsınlar ve müziksel güzel; ister doğanın yaratışlarında ele alınsınlar ve *doğal güzel*; ister insanın mekanik ürünlerinde ele alınsınlar ve yapay güzel söz konusu olsun; uygun bağıntıları herhangi bir nesnede ya da aynı nesnede ve herhangi bir açıdan ele alırsanız alın, *güzel* çeşitli adlar edinecektir.

.....
Ama bana, *bağıntı* dediğiniz zaman ne anlıyorsunuz diye sorulabilir. *Güzel* adını hiçbir zaman güzel olarak görülmemiş şeye vermek terimlerin anlamlarını değiştirmek demek değil midir? Bizim dilimizde *güzel* fikri her zaman büyüklükle ilişki haline getirilmiş ve güzelin özgül farkını, büyüklüğü de yüceliği de olmayan sayısız varlığa uygun düşen bir nitelik kapsamına sokmanın, *güzeli* tanımlamak olmadığı düşünülmüş gibi görünüyor. M. Crousaz, yaptığı *güzel* tanımına çok fazla özellik yüklediği için bu tanımın, sonunda pek az varlık kapsamı gibi bir hataya düşmüştür kuşkusuz. Peki, bu tanım, bir taş ocağının kenarına atılacak şekilde, bütün varlıkları içine alıyor gibi görünecek biçimde genelleştirmek, M. Crousaz'ın düştüğü hatanın tam tersine düşmek değil midir? Bu sorulara şunlar da eklenebilir: bütün

nesnelerin, birbirleriyle, bölümleri arasında ve başka nesnelerle bağıntıları olabilir ve sıralanmayan, düzenlenmeyen ve simetri içine sokulmayan nesne yoktur. Yetkinlik, her şeye uygun düşebilen bir niteliktir, ama *güzel* için böyle bir şey söz konusu değildir ve güzel az sayıda nesneye ilişkin bir özelliktir.

İşte, bana yapılabilecek tek itiraz olmasa da en güçlü görünen itiraz budur ve ben de buna cevap vermeye çalışacağım.

Bağıntı, genellikle, anlayışgücünün bir etkinliğidir ve bu etkinlikte, bir varlığın ya da niteliğin, bu varlık ya da niteliğin bir başka varlığın ya da niteliğin varlığını varsayması bakımından ele alınması söz konusudur. Bir örnek verelim: Pierre *iyi* bir babadır dediğim zaman, onda, bir başkasının varlığını yani oğlunun varlığını varsayan bir niteliği ele alıyorum demektir ve olabilecek bütün bağıntılar için de aynı şey geçerlidir. Dolayısıyla, algı bakımından, bağıntının ancak anlayışgücümüzde olmasına rağmen, varlıklarda da bir temeli olduğunu söylememiz gerekir. Bunun sonucu olarak da, herhangi bir şeyin, benim gibi beden ve ruhtan oluşmuş bir varlığın, ancak başka varlıkların ya da niteliklerin (bunlar varlığın kendisinde ya da dışında olabilirler) var olduğunu var saymadan ele alamayacağı nitelikleri taşıdığı her durumda, bu şeyin kendinde gerçek bağıntılar olduğunu söyleyeceğim ve gerçek bağıntılarla *algılanmış* bağıntıları birbirinden ayırt edeceğim. Ama üçüncü türden bir bağıntı da vardır ve bu *düşünsel* ya da *kurgusal* bağıntıdır; yani, insan anlayışgücünün şeylere yerleştirdiğini söyleyebileceğimiz bir tür bağıntıdır. Örneğin bir heykелci, bir mermer parçasına bakar ve keskinde daha hızlı işleyen hayalgücü, bu parçadaki fazlalıkları hemen çekip alır ve mermerde bir figür görür ve bu figür, tam anlamıyla hayalgücüne dayanan ve kurgusal bir figürdür. Heykелci, düşünsel çizgilerle tamamlanmış bir mekân bölümü üzerinde, şekillenmemiş bir mer-

mer parçasında hayalgücüyle gerçekleştirdiği şeyi uygulayabilir. Bir filozof, rastgele bir yere atılmış taşların oluşturduğu bir yığına şöyle bir göz atar ve düşünce yoluyla, bu yığında düzensizliğe yol açan bölümlerin hepsini olumsuzlar ve aynı yığından bir küre, bir küb, bir düzenli figür ortaya koymayı başarabilir. Bu ne demektir? Şöyle cevap verebiliriz: bir sanatçının eli ancak direnci olan bir yüzey üzerine bir desen çizebildiği halde, onun imgesini, düşünce yoluyla her cisme aktarabilir. Havalara düşünce yoluyla aktarılmış ya da hayalgücüyle en şekilsiz cisimden çıkarılmış olsun, imge, *güzel* ya da *çirkin* olabilecektir. Ama, içine konulduğu düşünsel tuval ya da içinden çıkarıldığı şekilsiz cisim, hiçbir zaman bu nitelikleri taşıyamayacaktır.

Demek ki, bir varlığın, onda gördüğümüz bağıntılar dolayısıyla *güzel* olduğunu söylediğim zaman, hayalgücümüzün ona aktardığı düşünsel ya da kurgusal bağıntılardan değil, onda bulunan ve anlayış-gücümüzün duyularımızın yardımıyla fark ettiği gerçek bağıntılardan söz ediyorum.

Öte yandan, bağıntılar ne olursa olsunlar, *güzel*'i meydana getiren yine de onlardır ve burada *güzel*, karşıtı olan *sevimsiz* ya da *şirin* anlamında değil, daha felsefi ve genel olarak *güzel* kavramına ve dillerin ve şeylerin doğasına daha uygun anlamda ele alınmıştır.

Eğer bir kimse, *güzel* dediğimiz varlıkları bir araya getirme sabrını gösterebilse, ortaya çıkan yığının sonsuz sayıda varlık kapsadığını ve küçüklük ya da büyüklük denen şeyin söz konusu olmadığını görecektir. Herhangi bir varlık tek başına olduğunda ya da bir türe bağlı bir varlık olarak bir başına ele alındığında, küçüklüğün ve büyüklüğün önemi kalmaz. İlk duvar saatinin ya da ilk kol saatinin *güzel* olduğu ileri sürüldüğünde onun mekanizmasından ya da parçaları arasındaki bağıntılardan başka şeye dikkat ediliyor

muydu? Bugün, saatin *güzel* olduğu söylendiği zaman da, kullanımından ve mekanizmasından başka şey göz önüne alınıyor mu? Öyleyse, *güzel*'in tanımının, bu niteliğin kendilerine yüklendiği bütün varlıklara uygun düşmesi için, büyük fikrinin dışlanması gerekir. Güzel fikrinden büyüklük fikrini çıkarmak istememin nedeni büyüklüğün *güzel* fikrine gelişigüzel her zaman bağlanmasıdır. Matematikte *güzel bir problem* dendiğinde, çözülmesi güç bir problem, *güzel bir çözüm* dendiği zaman da, güç ve karmaşık bir problemin basit ve kolay bir çözümü anlaşılır. *Güzel* sözcüğünün sürekli kullanıldığı durumlarda, *büyük*, *yüce*, *yüksek* fikirlerinin hiçte yeri yoktur. *Güzel* denen varlıklar bu açıdan ele alınırsa, birisi büyüklüğü, biri başkası yararlılığı, bir üçüncüsü simetriyi dışta bırakacaktır ve hatta bazıları, düzen ve simetri görünümünü bile dışlayacaktır. Nitekim, bir fırtınanın, bir kasırganın, bir kaosu resmi, bunun örneğidir ve dolayısıyla, bu varlıkları birbirine yaklaştıran biricik ortak niteliğin, bağıntı fikri olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Güzelliğin, bağıntıların algılanmasında olduğunu kabullenirseniz, onun, dünyanın ortaya çıkışından bugüne kadarki ilerlemelerinin tarihini kavramış olursunuz; ama genel olarak *güzelin* ayırt edici yanını, hoşunuza giden bir başka nitelikte ararsanız, fikrinizin belli bir mekân ve zaman noktasıyla sınırlandığını göreceksiniz.

Demek ki, bağıntıların algılanması, *güzelin* temelidir ve dillerde, sonsuz sayıda adla belirtilen bağıntı algılarının hepsi, *güzelin* çeşitli türlerini dile getirmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Güzelin kökeninin ne olduğunu açıklamaya çalıştıktan sonra, insanların *güzellik* konusundaki farklı kanılarının kökenini araştırmamız gerekiyor. Bu araştırma, ilkelimize kesinlik kazandırma sonucunu verecektir. Çünkü, bütün bu kanı farkları-

run, doğanın ürünlerinde olduğu gibi sanatların ürünlerinde de algılanmış ya da onlara yerleştirilmiş bağıntıların çeşitliliğinden kaynaklandığını göstereceğiz.

Tek bir bağıntının algılanmasından doğan *güzel*, birçok bağıntının algılanmasının sonucu olan *güzelden* daha sınırlıdır. *Güzel* bir yüz ya da güzel bir tablo, tek bir renkten; yıldızlı bir gökyüzü, bulutsuz bir gökyüzünden; bir peyzaj, açık bir kırık alandan; bir büyük bina, düz bir zemin-den; bir müzik parçası, bir sestten daha fazla etkiler bizi. Ama, bağınların sayısını sonsuza kadar çoğaltmamak gerekir ve *güzellik* bu artışı izlememektedir. Biz *güzel* şeylerde ancak sağlıklı bir kafanın açıkça ve kolayca kavrayabildiği şeyi bağıntı olarak kabul ediyoruz. Ama sağlıklı bir kafa nedir? Yapıtlarda hangi sınır vardır ki, onun berisinde, bağıntı diye bir şey olmadığı için yapıtlar aşırı ölçüde tekdüzedirler ve ötesinde ise, bu bağıntılarla aşırı olarak yüklü hale gelmektedirler? Verilen yargıların çeşitliliğinin ilk kaynağı budur işte ve uyumsuzluklar buradan başlamaktadır. *Güzelin* varlığı ve algılanan bağıntıların sonucu olduğu konusunda herkes görüş birliği içindedir. Ama; bilgi, deneyim, yargılama gücü, düşünme, görme, zihnin doğal kapsam genişliği, kişilere göre farklılık gösterdiği için, bir nesnenin kötü ya görkemli, anlam bakımından karışık ya da berrak, bayağı ya da değerli olduğu söylenmektedir.

Sanatçının yaptığı ve içine, insanların çoğunun kavrayamadığı kadar fazla bağıntı yerleştirmek zorunda kaldığı ne kadar çok kompozisyon vardır! Ve ürünlerinin gerçek değerini bilenler, ancak, onun sanatında etkinlik gösteren ve dolayısıyla ona hak vermeye en az yatkın olan kişiler değil midir? Peki bu durumda *güzel* dediğimiz şey ne hale geliyor? Evet, bu durumda *güzel*, onu hiçbir zaman hissetmeyecek olan bir cahiller yığınına sunulmuş oluyor ya da hınç içinde olan ve bundan dolayı susmayı tercih eden birkaç ki-

şinin eline bırakılmış oluyor. Büyük ve ulu bir müzik parçasının başına gelen de çoğunluk her zaman budur. Hazırladığımız bu yapıtın en başında yer alan yazıda M. d'Alembert, müziği öğrenme sanatının ortaya konmasından sonra, müziği dinlemeye ilişkin bir sanatın da ortaya konması gerektiğini söyler. Ben bunlara, şiir ve resim sanatlarının ortaya konmasından sonra, bu sanatları okuma ve görme konusunda boşu boşuna bir sanatın ortaya konulmaya çalışıldığını ekleyeceğim. [...]

Verdiğimiz yargılardaki çeşitliliğin nedenleri ne olursa olsun, bu, bağıntıların algılanmasına dayanan gerçek *güzelin*, bir hayal olduğunu düşünmemize yol açmaz. Burada ileri sürdüğümüz ilkenin uygulanması, sonsuz olarak çeşitlilik gösterbilir ve rastlantısal olarak geçirdiği değişiklikler, çeşitli incelemelerin yazılmasına ve edebi çatışmalara yol açabilir. Ama, her şeye rağmen, bu ilke değişmeden yerinde durmaktadır. Yeryüzünde, aynı nesnede aynı bağıntıları algılayan ve bu nesnenin *güzel* olduğunu söyleyen iki insan yoktur belki; ama, eğer hiçbir bağıntının kendisi üzerinde bir etki yapmadığı bir kimse varsa, hiç kuşkusuz bu tam anlamıyla ahmak bir kimsedir [...]

(Diderot)

laşılmak üzere çocuklarına bırakır. Oysa Lucas *halktan* biri olmasaydı, tarlasını, tüm olarak en büyük çocuğuna bırakacaktı. *Halk* dediğimiz şeyi meydana getiren ve her zaman ulusun en büyük ve en gerekli bölümünü oluşturan insanların portresi işte budur.

Bu insanların çalışkan ve itaatkâr olmaları için, rahat yüzü görmemeleri gerektiği konusunda inanılması güç ve utulacak bir politik görüş var. Bu sözde politikacılar, bilmedikleri yerlere biraz gitseydiler, çalışma ve üretmenin, hiçbir yerde, *halkın* rahat yaşadığı yerlerdeki kadar verimli olmadığını görecekerdi [...]

Dolayısıyla, bu sayısız masuma itaatkâr olmadıkları iftirasını atmak haksızlıktır ve onlar krallarına en sadık kimselerdir; hatta kralların en iyi dostlarıdır diyebiliriz. Halkta, belki de bütün öteki zümrelerde olduğundan daha fazla kamu aşkı ve bağlılığı vardır. Bunun nedeni halkın yoksul olması değil, cehaletine rağmen, güvenliğinin ve rahat yaşamının bircik güvencesinin hükümdarın koruması olduğunu çok iyi bilmesidir. [...]. *Halkın* rahat yaşamının, itaatkârlığına zarar vermesinin hiçbir örneğini tarih göstermiyor bize. IV. Henri'nin, *halkın* rahat yaşamasını isterken ve her ırgatın karnının iyice doymasını sağlamak için çalışacağını açıklarken haklı olduğunu söylemeliyiz. *Halkın* eline bol para sağlanınca devlet hazinesine de büyük miktarlar akacaktır; ama çalışmasıyla elde ettiği para onun elinden zorla alırsa, devlet gücünden ve kaynaklarından yoksun bırakılmış olacaktır.

(De Jaucourt)

HASTANE

.....

Sefillerin barınacakları yerlerin sayısını artırmaktan çok, sefaletin önüne geçmeye çalışmak önemlidir. *Hastanelerin* bu-

günkü gelirlerini yükseltmenin en sağlam yolu, yoksulların sayısını azaltmaktır. Normal bir çalışmanın yaşam gereksinimlerini karşılayacağı ve gençlik çağında, biraz tutumlu davranmanın, ileriye gören kişiye, düşkünlük döneminde yeterli bir kaynak sağlayacağı her yerde, pek az yoksula rastlanacaktır.

İyi yönetilen bir devlette, yoksulların olmaması, insanların yoksulluk koşulları içinde gözünü açmaması ya da rastlantı sonucu yoksulluğa düşmemesi gerekir.

Ben, yanlış anlaşılmış merhamet duygumuz yüzünden, çalışmış olsalar bulacaklarından çok daha kolayca yardım elde eden ve sokaklarımızda, tapınaklarımızda, kasabalarımızda, kentlerimizde ve kırsal alanlarımızda adım başına rastlanan genç ve gücü kuvveti yerinde tembelleri, yoksul saymıyorum. Böyle bir haşere takımı ancak, insan değerinin bilinip tanınmadığı bir devlette bulunabilir.

Meslekten dilenciler ile gerçek yoksulları aynı çatı altında toplayarak yaşam koşullarını eşitleştirmek; tarıma açılması gereken topraklar, insan gönderilmesi gereken sömürgeler, desteklenmesi gereken fabrikalar, sürdürülmesi gereken bayındırlık işleri olduğunu unutmak demektir.

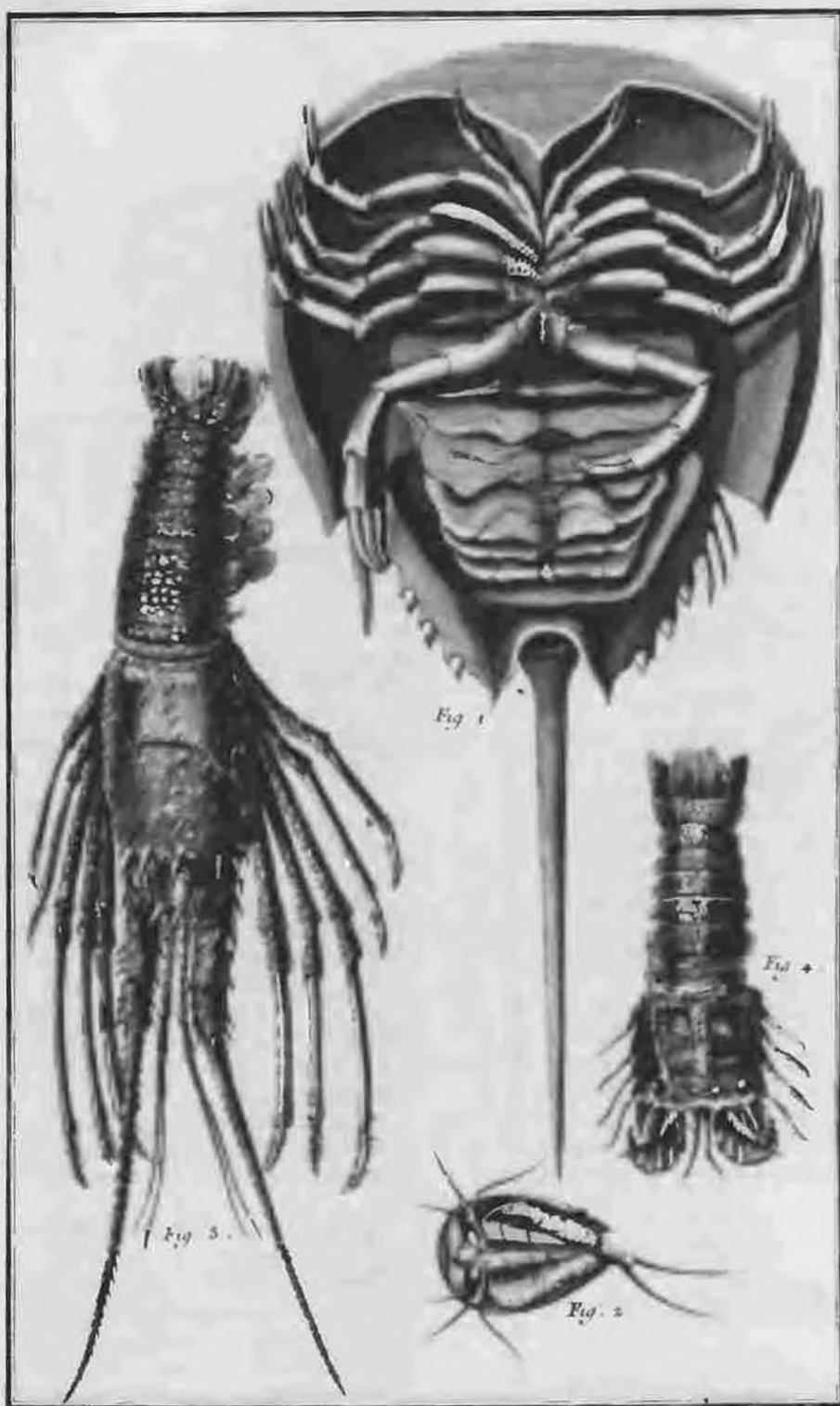
Bir toplumda gerçek yoksullar için sığınacak yerler varsa, buralardaki yaşam koşullarını elden geldiğince iyileştirmek, dine, insanlığa, sağlıklı bir politikaya uygun düşen bir şeydir.

Hastanelerin bahtsız insanların korktuğu bir yer olmaması, ama tembeller için hükümetin korkulacak bir şey olması gerekir

Gerçek yoksullar arasında, kimisi sağlıklı kimisi hastadır.

Sağlıklı yoksulların barındıkları yerlerin kentlerde olması doğrudur ve bence, hasta yoksulların barındıkları yerlerin sağlıklı insanların yaşadıkları yerlerden uzak olması için birçok haklı neden vardır.

Hastaların barındığı bir *hastane*, mima-

Bonnafant

Dessiné par

Histoire Naturelle,

Fig. 1. CRABE DES MOÛQUETS. Fig. 2. CRABE D'EAU DOUCE. Fig. 3. ÉCRUREUSE DE MER. Fig. 4. ÉCRUREUSE D'EAU DOUCE.

Yengeç ve istakozlar.

nın sanatını, hekimin görüşlerine bağımlı kılarak uyguladığı bir bina olmalıdır. Çünkü, hastaları belli bir yerde karmakarışık yaşama durumunda bırakmak, onları birbiriyle tahrip etmekten başka şey değildir.

Sadakalar, bir krallığın bütün yüzeyine dağıtıldığı bir genel hazinede toplansa, bu kurtarıcı kaynaklar en gerekli yere aktarılabilir.

Ansızın baş gösteren bir kutluk, bir salgın hastalık, herhangi bir bölgenin yoksullarının sayısını birden bire artırır. Dolayısıyla, bir hastanenin her zaman ki ya da bir anlık geçici gelir fazlasını bir başka hastaneye aktarmak doğru olmaz mı?

Böyle bir tasarıya karşı çıkanlara bakılınca, onların, çoğunlukla, yoksulların kanını içen korkunç yaratıklar olduklarını ve genel düzensizlikten kazanç sağladıklarını görürüz.

Hükümdar, uyruklarının hepsinin babasıdır; dolayısıyla, yoksul uyruklarının genel veznedarı niçin olmasın?

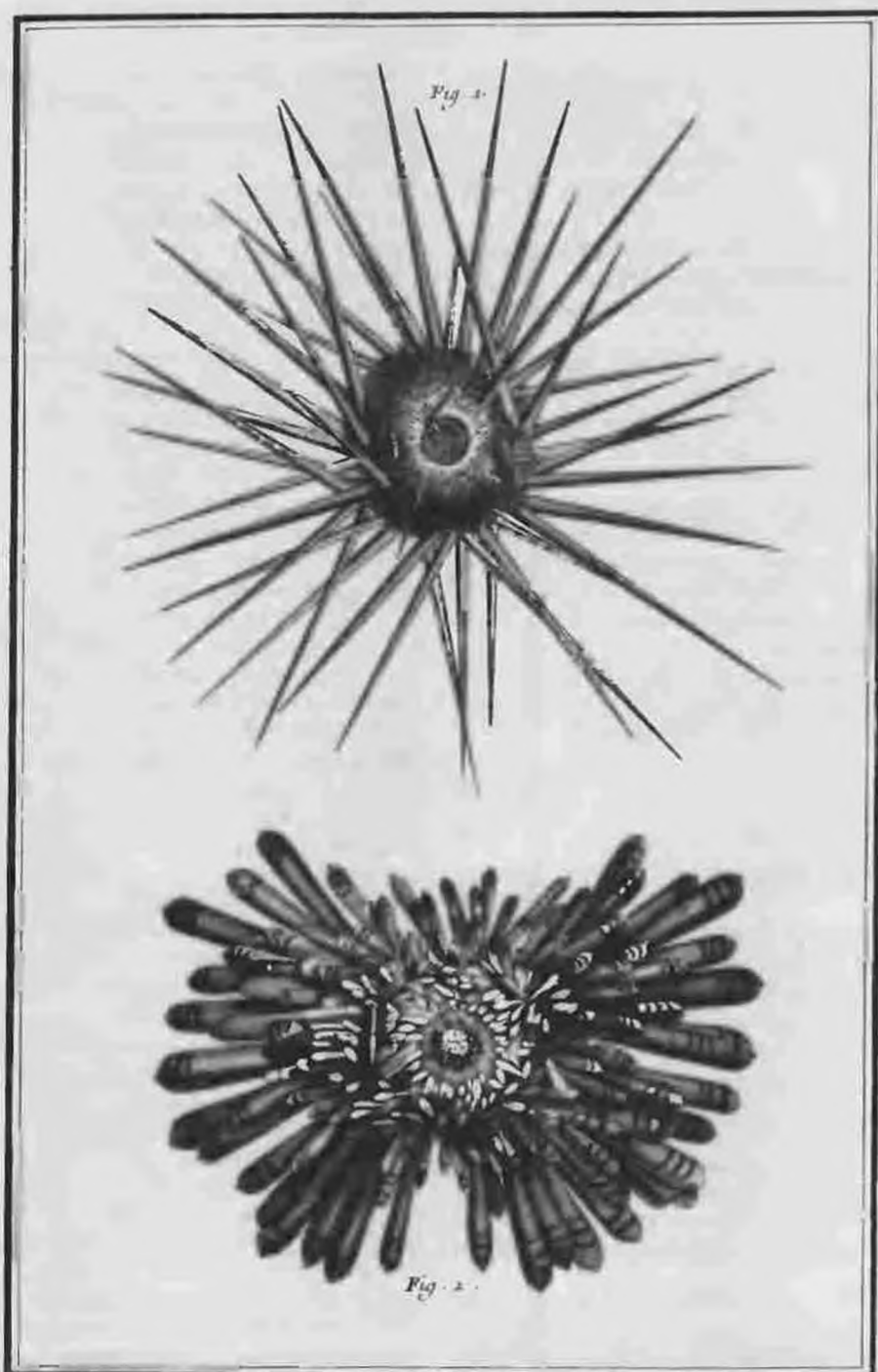
(Diderot)

HAYVAN^(*)

Hayvan nedir? Bu, doğa tarihi konusundaki felsefe ve bilgiler genişledikçe, cevabı verilmesi o ölçüde güçleşen sorulardan biridir. Hayvanın bilinen bütün özelliklerine topluca bir göz atılırsa, bu adla anılan herhangi bir varlığa verilemeyecek hiçbir özellik bunlar arasında bulunamaz ya da bu adın verilemeyeceği bir başka varlığa ait olmayan bir özellik de bulunamaz. Öte yandan, kesinlikle söylenebileceği gibi, evren, her şeyin birbirine bağlı olduğu ve varlıkların, gözden kaçacak ölçüde ince farklarla birbirlerinin üstünde yükseldikleri ya

da birbirlerinin altında yer aldıkları ve dolayısıyla bu sıralanımada (zincirlenmede) hiçbir boşluğun bulunmadığı biricik ve tek bir makine olduğuna ve Cizvit rahip Castel'in, küçük renk nüanslarıyla beyazdan siyaha geçilen renkli kurdelaşı da, doğadaki ilerlemelerin bir imgesini sunduğuna göre, hayvansallığın (eğer bu sözü kullanmak yerindeyse), başladığı ve sona erdiği iki sınır belirlemek bizim için çok güç olacaktır. Hayvan konusunda ileri sürülen bir tanım, çok genel olacak ya da yeterince geniş olmayacak ve böylece, belki bu tanımdan çıkarılması gereken varlıkları kapsayacak ya da içine konması gereken başka varlıkları dışta bırakacaktır. Doğayı daha fazla inceledikçe, doğru bir ileri-sürüş ortaya koymak için, bireylerin sayısı kadar çok adlandırmanın gerekli olduğunu ve ancak gereksinimin, genel adları yarattığını anlıyoruz. Çünkü bu genel adlar, şu ya da bu ölçüde kapsamlı oldukları için, anlamlı ya da anlamsız olmaları da, doğanın incelenmesinde gerçekleştirilen ilerlemenin derecesine bağlı olmaktadır. Yine de hayvan nedir? diye sormamız gerekir. M. de Buffon'a göre, hayvan, duyan, hareket eden, beslenen ve üreyen canlı ve örgütlenmiş maddedir. Dolayısıyla bitkisel varlık, beslenen ve üreyen ama duygudan yoksun olan, etki gösteremeyen ve hareket edemeyen canlı ve örgütlenmiş maddedir. Mineraller ise, duyguları olmayan, etkilemeyen, hareket edemeyen, beslenemeyen, üremeyen ölü ve ham maddelerdir. Buradan, duygunun hayvandaki başlıca ayırt edici derece olduğu sonucu çıkmaktadır. Peki, bizim duygu dediğimiz şeyden yoksun olan hiçbir hayvanın bulunmadığı kesin midir ya da Descartesçılara inanmak gerekirse, bizim gibi duygu sahibi olanlardan başka hayvanlar var mıdır? Descartesçılar, hayvanlarda bunun belirtileri olduğunu ama asıl insanın buna sahip olduğunu söylüyorlar. Gerçekten de, insanın kendisinin de kimi zaman, yaşamadan kopmadığı ve bir hayvan olmağa devam ettiği halde duyguyu kaybetmiş olduğu durumlar yok mu? Bu durumda nabız atıyor, kandolaşımı işliyor, bütün hayvansal işlevler çalışıyor, ama insan kendini de başka varlıkla-

(*) Diderot, bu maddede Buffon'un *Histoire naturelle* (Doğal Tarih) adlı kitabından yaptığı uzun alıntılarla kendi kişisel yorumlarını birleştirmiş. Burada, Diderot'un Buffon'dan aldığı bölümler italik dizilmiştir. (Yay. N.)

Marshall Del.

Baron Faut.

Histoire Naturelle, OURSINS.

Denizkestaneleri.

rı da duyumsanıyor. Peki, bu durumda insan nedir? Bu durumda hâlâ bir hayvan var olduğuna göre, en yetkin bitkiden en aptal hayvana geçiş aralığında böyle bir tür olmadığını kim söyleyebilir? Bu aralıkta şu ya da bu ölçüde uyusukluk ve şu ya da bu ölçüde uyuklama durumunda bulunan birçok hayvanın yer almadığını ve dolayısıyla, bu hayvanlar sınıfı ile bizim gibi öteki hayvanlar sınıfı arasındaki biricik farkın, onların uyuduğu, bizim ise uyanık halde bulunmamızdan başka bir şey olduğunu kim ileri sürebilir? Başka bir deyişle, bizlerin duygu sahibi hayvanlar onların ise duygudan yoksun hayvanlar olmadığım kim iddia edebilir? Öyleyse, hayvan denilen şey nedir?

.....
Ayaklarımızın altındaki şu cansız maddenin, şu taşın, şu kil parçasının bazı özellikleri var ve sadece var oluşu bile çok sayıda özelliği olabileceğini gösteriyor. En yalın madde bile, varlığı dolayısıyla, evrenin bütün öteki bölümleriyle sonsuz sayıda bağlantı içinde bulunuyor. Biz, bazı başka filozoflar gibi, maddenin hangi form içinde olursa olsun, kendi varlığını bilip tanıdığını söylemeyeceğiz. Bu görüş, bir metafizik sorusuna ilişkindir ve bunun Rûh maddesinde tartışıldığı görülebilir. Şunu anlatabilmek bize yetecektir: bütün dış nesnelerle aramızda bulunabilecek olan bütün bağıntıları biz kendimiz bilemediğimize göre, cansız maddenin bu konuda hiç denecek kadar az bilgisi olabileceğinden kuşku duyamayız. Zaten, duyularımız, bu duyulara yol açan nesnelere hiçbir şekilde benzemediklerine göre, analogi yoluyla, cansız maddenin duyguya da, duyuma da, varlığının bilincine de sahip olmadığını ve ona bu yetilerden bazılarını atfetmenin, onun, düşündüğümüzde, etkilediğimiz ve duyduğumuz biçimde düşündüğünü, etkilediğini ve duyduğunu söylemek demektir ve bu da dine olduğu kadar akla aykırı bir şeydir. Ama, düşünme, etkileme ve duyuma yetisinin bazı insanlarda çok yüksek bir düzeyde bulunduğu-

nu varlıklar zincirinde aşağı inildiği ölçüde azaldığını ve zincirin en uzak bir noktasında ortadan kalktığını unutmamak gerekir. Ne var ki, hayvanlar dünyası ile bitkiler dünyası arasında bulunan bu nokta, gözlemlerle gittikçe daha fazla yaklaştığımız, ama hiçbir zaman bilgisini edinemeyeceğimiz bir noktadır. Bu nokta söz konusu olunca, deneyler her zaman beride kalacak ve sistemler her zaman öteye geçecektir; çünkü deney adım adım ilerlemekte, sistem anlayışı ise her zaman atlamalar ve sıçramalarla ilerlemektedir.

.....
Hayvan, doğanın bütün güçlerini kendinde birleştirmiştir; onu harekete geçiren kaynaklar ona özgü ve özeldir. Hayvan, istek duyar, etki gösterir, kendini belirler ve duyularıyla en uzak nesnelerle iletişim kurar. Hayvan bireyi her şeyin kendisine yöneldiği bir merkezdir, tüm evrenin yansıdığı bir noktadır, özetlenmiş bir dünyadır. Ona özgü bağıntılar işte bunlardır; bitkilerle arasındaki ortak noktalar ise, büyüme, gelişme, üreme ve çoğalmadır.

.....
(Diderot)

HAZSEVER

Bu sözcük, duyuşal hazları seven anlamında kullanılır ve bu anlamda her insanı şu ya da bu ölçüde *hazseverdir*. Hem türümüzü hem de kendimizi koruyup sürdürmemizin haz alınacak bir şey olmasını isteyen doğanın bize vermiş olduğu organların duyarlılığı ve çevremizde bulunan ve bu duyarlılığı birçok şekilde tat almamızı sağlayacak tarzda etkileyen sayısız nesne konusunda içimize tedirginlikler salan bilmem hangi asık suratlı öğretiyi ileri sürenler, tımarhaneye kapatılması gereken içi kararmış kimselerdir. Bunlar, gücü her şeye yeten Tanrıya, muzır şeyleri, zehirleri, kaplanları, yılanları; kısacası, kötülük eden ne varsa her şeyi yarattığı için şükre-

derler ve gölge, serin sular, tatlı meyveler, güzel şaraplar, yani kötü ve zararlı dediğimiz şeyler arasına Tanrının serpiştirdiği ve iyiliğinin kanıtları olan her şey içinde Tanrıya adeta sitem ederler.

.....

(Diderot)

HIÇLIK

Skolastik filozoflara göre *hiçlik*, hiçbir gerçek varlığı olmayan bir şeydir ve ancak *olumsuzlama* ile kavranabilir ve adlandırılabilir.

Hiçliği kavramak için her çabayı harcadıktan sonra, bunun üstesinden gelemediklerini söyleyerek yakınan insanlara rastlıyoruz. Gerçekten de, dünyanın yaratılmasından önce ne vardı? Onun yerini tutan neydi? *Hiçbir şey*. Ama bu hiçbir şey hangi yolla tasarlanabilir ve düşünülebilir? Öncesiz-sonrasız bir maddenin var olduğunu düşünmek daha kolaydır. Sözüünü ettiğimiz insanlar, çaba gösterilmemesi gereken yerde çaba gösteriyorlar. Onları sıkıntıya sokan da işte bu. Çünkü onlar *hiçbir şeyi* tasarlamalarını sağlayacak bir fikir oluşturmak istiyorlar. Ne var ki, her bir fikir gerçek olduğu için, onun tasarımını sunduğu da aynı şekilde gerçektir. Düşüncelerimizin dilimize uygun bir biçimde düzenlenmesi ve bu dile denk düşmelerini istiyorsak, *hiçlikten* söz ettiğimiz zaman, ne olursa olsun hiçbir şeyi tasarlamamamız gerekir. Yaradılıştan önce Tanrı vardı, ama daha önce var olan ve dünyanın yerini tutan neydi? *Hiçbir şey*, hiçbir yer. Çünkü yer, kendi yeri olan evrenle birlikte yaratılmıştır; çünkü evren onun kendisidir ve kendi dışında değildir. Demek ki hiçbir şey vardı, ama bu nasıl kavranabilir? *Hiçbiri* kavramamak gerekir. *Hiçbir şey* diyen, kendi diliyle her gerçekliği dışladığını açıklar ve dolayısıyla, düşüncenin bu dile cevap verebilmesi için

her fikri bir yana atması ve ne olursa olsun *hiçbir* tasarimsal şeye dikkatini yöneltmemesi gerekir. Ama aslında düşünmekten vazgeçilmez ve her zaman düşünülür. Ne var ki, bu durumda, düşünmek sadece kendini duymaktır; tasarımlar oluşturmaktan kaçınıldığını duymaktır.

(Diderot)

HOBBEŞÇULUK

.....

Cenevrelî M. Rousseau'nun felsefesi Hobbes'un felsefesinin nerdeyse tamamen tersidir. Birisi doğal halde insanın iyi, öteki kötü olduğunu düşünür.

Cenevrelî filozofa göre, doğa hali, bir barış halidir; Malmesbury'de doğmuş olan Hobbes için ise bir savaş halidir. Hobbes'a inanılacak olursa, insanı daha iyi hale getiren şeyler yasalar ve toplumun oluşmuş olmasıdır. Oysa Rousseau'ya göre bunlar, insanı yozlaştırmıştır. Bu filozoflardan biri kargaşalı ve çatışmalı bir zamanda doğmuştu; öteki, toplum hayatı içinde ve bilginler arasında yaşıyordu. Bunlar, farklı zamanlar, farklı durum ve koşullar ve farklı felsefelerdir. Rousseau zarif ve duyguludur; Hobbes, kuru, ağırbaşı ve güçlüdür. Biri, tahtların sarsıldığını, yurttaşların birbirlerine karşı silahlandıklarını ve ülkesinin presbiteryen bağnazlığın çılgınlığıyla kana bulandığını görüyordu ve dinden ve din adamlarından nefret ediyordu. Öteki, her tür bilgiyi edinmiş insanların, boğazlaşuklarını, birbirlerinden nefret ettiklerini, kendilerini tutkularına kapıp koyverdiklerini; beğenilmeye, zengin olmaya, sayılmaya her şeyden fazla önem verdiklerini; edinmiş oldukları bilgilere hiç uygun olmayan bir tarzda hareket ettiklerini görüyor ve bilimi de bilginleri de küçümsüyordu. Her ikisi de aşırıya kaçmıştı. Bu iki filozofun sitemleri arasında belki de daha doğru

olan bir sistem vardır. Yani, insan türünün durumunun sürekli bir değişkenlik içinde bulunmasına rağmen, iyiliğinin ve kötülüğünün ayrı olduğunu; mutluluğunun ve mutsuzluğunun, aşamayacağı sınırlarla belirlendiğini söylemek istiyorum. Bütün yapay avantajlar kötülüklerle, bütün doğal kötülükler de nimetlerle dengelenir.

(Diderot)

HOŞGÖRÜ

Hoşgörü, genellikle, kendisine benzeyen varlıklarla bir arada yaşamaya yazgılı olan her kusurlu varlığın erdemidir. Zekâsı bakımından çok yüce bir varlık olan insan, aynı zamanda, yanlışları ve tutkularıyla öylesine sınırlanmıştır ki, ona, başkaları için *hoşgörü* göstermesi ve onlarla dayanışma içinde olması gerektiği ne kadar anlatılsa azdır ve kendisinin büyük bir gereksinim duyduğu bu hoşgörü ve dayanışma olmasa, yeryüzünde kargaşa ve ayrılıklardan başka şey görmek de olanaksızdır. Gerçekten de bu ılımlı ve uzlaştırıcı erdemler engellendiği için, insanlar birçok yüzyıl mutsuzluk içinde yaşamışlardır. Dolayısıyla, bunlar olmadan, aramızda huzur ve refahı sağlayacağımızı asla ummamamız gerekir.

Bu sözlerden çıkarabileceğimiz sonuçlar şunlardır: Önce, hükümdarların, sivil topluma ters düşen doğmaları hoşgörüyle karşılamamaları gerekir. Hiç kuşkusuz, hükümdarlar, bilinçleri ve vicdanları denetim altında tutamazlar, ama yine de, insanların yüreğinde başı bozukluk ve ödevlerden tiksime duygusu uyandıran haddini bilmez söylemleri önlemleri çok doğru olur. Özellikle, iktidar sahiplerinin daha ileri gitmelerini önleyen engeli ve güçsüzlerin biricik umudunu ortadan kaldıran; insanın koyduğu bütün yasaların

tanrısal bir yaptırımdan sağladıkları gücü bu yasaların elinden alarak onları gevşeten; haklı ile haksız arasında siyasal ve pek önemli olmayan bir fark gören; işlenen cürümün karşılığını canıye verilen cezaıyla bir tutan tanrıtanımazlar, kendilerine hoşgörü gösterilmesini isteyemezler. Bu tanrıtanımazlar önce bilgilendirilmeli, iyilikle özendirilmeli ve eğer tuttukları yolda devam ederlerse önlenmelidirler; onlarla ilişkiler kesilmeli ve onlar, birliğini bozdukları toplumdan atılmalıdır. Hükümdarlar, açgözlüklerini din kisvesi altında saklayarak hem sıradan kişilerin hem de hükümdarların mal mülküne el atmak isteyen kimselere şiddetle karşı çıkmalıdır. Hükümdarların özellikle, üyelerini çifte bir otorite altına alarak devlet içinde devlet kuran, siyasal birliği bozan, yurdu ayakta tutan bağları gevşeten ve çözen ve bütün bunları etkilerini ve çıkarlarını kendi ellerinde toplamak için yapan ve böylece genel toplumu kendi özel toplumlarına kurban etmeye eğilimli olan tehlikeli topluluk ve örgütleri titizlikle engellemeleri gerekir. Kısacası, devletin *tek ve bir* olması, rahibin de sadece bir yurttaş olması; bütün öteki insanlar gibi hükümdarın iktidarına ve yurdunun yasalarına baş eğmesi ve tamamen manevi olan otoritesinin, eğitmek, özendirmek ve erdemi savunmakla sınırlı olması zorunludur. Rahibin, tanrısal öğretmeninden, kendi otoritesinin bu dünyanın yüzünde gerçekleşmeyeceğini öğrenmesi gerekir. Çünkü, kılıç ile buhurdanun bir an için bile olsa aynı elde bulunmasına izin verirseniz, her şey mahvolmuş demektir.

Öyleyse şu genel kurala uymak gerekiyor: Toplumda kargaşa yaratmayan her şey konusundaki vicdan hakları, hiçbir ihlale uğramadan saygı görmelidir. Soyut düşünce alanında işlenen hatalar devleti ilgilendirmez; kanıların farklılığı, insanoğlu gibi yetkin olmayan varlıklar arasında her zaman egemen olacaktır; Güneşin pislikler ve lekeler ürettiği gibi, hakikat de din

sapkınlıkları üretir: dolayısıyla, kaçınılmaz bir kötülük, kökü kazınacak diye kılıç ve ateş kullanılarak daha fazla vahim hale getirilmemelidir; cürümler cezalandırılmalı, hatalara merhamet duygusuyla yaklaşılmalı ve hakikatin eline, silah olarak, yumuşaklık, örnek gösterme ve ikna etmekten başka silah verilmemelidir. *İnançların değiştirilmesini sağlamak konusunda, çağrıda bulunmak ceza vermekten daha etkilidir. Cezanın her zaman yıkım yaratmaktan başka bir sonucu olmamıştır.*

(Romilly)

HOŞGÖRÜSÜZLÜK

Dini; zorbalığın, sertliğin, haksızlığın, vahşetin iğrenç eylemlerinden sorumlu tutulmaya maruz bırakmak (dinden ayrılmış olanları dine döndürmek amacıyla da olsa) dine aykındır. Zihin, kendine doğru görünece boyun eğebilir ancak ve gönül de ancak iyi olarak gördüğü şeyi sevebilir. Şiddet, zayıf olanı ikiye bölür, cesur olanı kurban durumuna düşürür. Ama zayıf da cesur da zulmün haksızlığını için için duyacak ve öfkelenecektir.

Bilgi verme, ikna etme ve dua; işte, dini yaymanın biricik haklı araçları.

Kin, öfke ve küçümsemeye yol açan her araç, dine aykındır.

Tutkuları uyandıran ve menfaate bağlı görüşlerle ilişkili olan her araç dine aykındır.

Doğal bağları gevşeten, babaları çocuklardan, erkek kardeşleri erkek kardeşlerden, kız kardeşleri kız kardeşlerden ayıran her araç dine aykındır.

İnsanları baş kaldırmaya, ulusları silahlanmaya ve yeryüzünü kana boğmaya yönelen her araç dine aykındır.

Eylemlerin evrensel kuralı olan vicdana zorla yasalar kabul ettirmek istemek dine aykındır. İnsanları zorlamamak ama aydınlatmak gerekir.

Kötü niyetli olmadan aldanan insanlara acınabilir, ama onlar, hiçbir zaman cezalandırılmamalıdır.

Ne iyi niyetli ne de kötü niyetli kişilere acı vermemek, ama onları Tanrının yargısına bırakmak gerekir.

Dine uymuyor denen kişiyle ilişkiler kesiliyorsa; hasis, utanmaz, hırslı, öfkeli, kötü huylu denen kişilerle de ilişkiler kesilecektir.

Bizden farklı düşünenin başından bir tek saç teli koparılabiliyorsa, kafası da koparılabilir; çünkü, haksızlık sınır diye bir şey tanımaz. Yapılabilen kötülüğün derecesini, ya menfaat, ya bağnazlık ya içinde bulunulan an, durum ve koşullar belirleyecektir.

Hız. İsa, havarilerini çeşitli uluslara gönderirken, onlara ne gibi öğütler vermişti? Öldürmeleri ya da ölmeleriyle mi ilgiliydi bunlar? Zulmetmekle ve acı çek-tirmekle mi ilgiliydi yoksa?

Aziz Pavlus, Selanıklılara şöyle yazıyordu: *eğer biri gelip size bir başka İsa'nın haberini verirse, size bir başka ruh ve bir başka İncil önerirse, siz bunlara katlanacaksınız. Peki siz hoşgörüsüzler, hiçbir şeyin haberini vermeyene, hiçbir şey önermeyene ve savunmayana siz böyle mi davranıyorsunuz?*

Ayrıca şunları da yazıyordu: *sizinle aynı duyguları paylaşmayanlara düşman gözüyle bakmayın, ama onları kardeşleriniz gibi uyardırma çalışın. Peki siz bunu mu yapıyorsunuz?*

Sizin kanılarınız benden nefret etme hakkını size tanıyorsa, benim kanılarım sizden nefret etme hakkını bana niçin tanımasın? "Hakikati ben biliyorum" diye haykırırsanız, ben de aynı yüksek sesle, "hakikati ben biliyorum" diye haykırım. Ve ayrıca şunları da eklerim: aramızda barış olduktan sonra, sizin mi yoksa benim mi yaruldığının benim için ne önemi var? Ben körsem, bir körün yüzüne sizin şamar indirmeniz gerekir mi?

Bir hoşgörüsüz ne gibi bir insan oldu-

ğunu apaçık bir biçimde söyleseydi, yüzünde ona kapanmayan bir kapı kalırmıydı? Ve aklı başında hangi insan, hoşgörüsüzün yaşadığı ülkeye yaklaşmaya kalkıştırdı?

Origenes'in, Minucius Felix'in, ilk üç yüzyılın Kilise babalarının şunları yazdığını biliyoruz: *din, buyruk vermez, ama ikna eder. İnsanoğlu, dinini seçme konusunda özgür olmalıdır; zulmeden, Tanrısından nefret edilmesine yol açar; zulmeden, dinine iftira edendir.* Söyleyin bakalım: bu özdeyişler, cehaletin ya da sahtekârlığın ürünleri mi?

Hoşgörüsüz bir devlette hükümdar, rahiplerin elinde bir cellat olacaktır. Oysa hükümdar, uyruklarının hepsinin babasıdır ve onun görevi, uyruklarının tümünü mutlu etmektir.

Bazı durumlarda, insan, yanlışından sanki hakikatmış gibi kuşku duymaz. Bu söze karşı çıkan kimse hiçbir zaman yanlışlara içtenlikle kapılmamış bir insandır ancak. Sizin hakikatiniz bana yasaklar getiriyorsa, hakikat diye benimsediğim benim yanlışım da size yasaklar getirecektir.

Şiddetten elinizi çekin, ya da çoktancıları ve Müslümanları şiddete baş vuruyorlar diye kınamayın.

Kardeşinizden nefret ettiğimiz ve hemcinslerinize de nefret etmeyi öğütlediğiniz zaman, esininizi Tanrıdan mı alıyorsunuz?

Hız. İsa, *benim krallığım bu dünyaya ilişkin değildir*, demişti; ama onun çözmezi olan siz, bu dünyayı dehşete düşürmek istiyorsunuz. Yine, *ben içtenlikle uysal ve alçakgönüllüyüm* demişti; siz içtenlikle uysal ve alçakgönüllü müsünüz?

Şöyle de demişti: *ne mutlu yumuşak başlılara, barışçıl kişilere ve bağışlayıcılara.* Vicdanınızı bir kutsamaya yoklayın ve bu layık olup olmadığınıza bir bakın. Siz, yumuşak başlı, barışçıl ve bağışlayıcı mısınız?

Şöyle de demişti: *ben, kasaba, hiç şikâyet etmeden götürülen kuzuyum.* Oysa siz, kasabın bıçağını alıp uğruna kuzunun kanunun

akıtılmış olduğu insanı boğazlamaya hazırsınız.

Şöyle de demişti: *size zulmedilirse kaçın.* Oysa siz, size karışmayanları ve yanınızda ses çıkarmadan yaşamaktan başka şey istemeyenleri kovuyorsunuz.

Şöyle de demişti: *düşmanlarınızın üzerine gökten ateş yağdırmamı istiyorsunuz, ama sizi hangi ruhun yönlendirdiğinden haberiniz yok.* Ben de onunla birlikte şöyle diyorum: *hoşgörüsüzler, sizi hangi ruhun yönlendirdiğinden haberiniz yok.*

Aziz Yuhanna'ya kulak verin: *yavrularım, birbirinizi sevin.*

.....

İmansız bir hükümdarın, uyruğunun baş eğmesi gerektiğine ilişkin tartışılmaz bir hakkı varsa, inanmayan bir uyruğun da, hükümdarının kendisini koruması konusunda tartışılmaz bir hakkı vardır. Karşılıklı bir yükümlülüktür bu.

Hükümdar böyle bir uyruğun yaşamağa layık olmadığını söylerse, uyruğun da, inançsız bir hükümdarın hüküm sürmeye layık olmadığını söylemesinden korkulmaz mı? Ey kan içiçi *hoşgörüsüzler*, ilkelerinizin doğurduğu sonuçları görün ve tirtir titreyin. Duygularınız ne olursa olsun ey sevdiğim insar'ızr bu düşünceleri işte sizin için ileri sürdüm ve onlar üzerinde düşünmenizi rica ediyorum. Üzerinde düşünürseniz, ruh dürüstlüğüne de, yürek iyiliğine de uygun düşmeyen iğrenç bir sistemi bir yana bırakacaksınız.

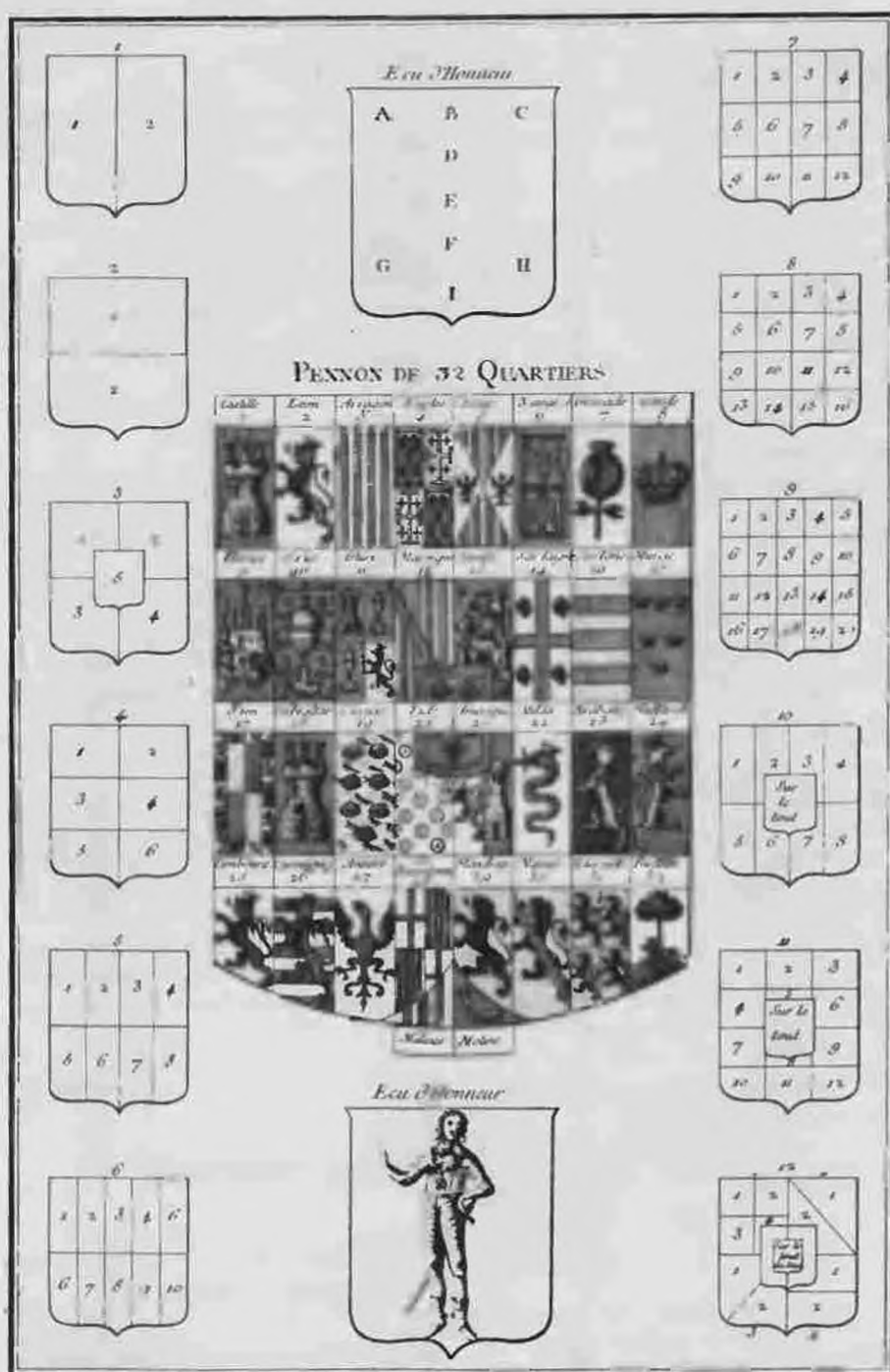
.....

(Diderot)

HÜKÜMDARLAR

.....

Baskıcı hükümdarların, çiğnenen yasaların, baş kaldırmış halkların sayısız örneklerini, tarih bize gösteriyor. Hükümdarları akıl yönlendirseydi, halklar, onların haklarını sınırlandırma ya da onlarla sürekli

Art Héraldique.

bir güvensizlik duygusu içinde birlikte yaşama gereksinimi duymayacaklardı. Uyruklarının mutluluğu için çalışmaktan hoşnutluk duyan hükümdarlar, onların haklarını çiğnemeye yönelmeyeceklerdir. İnsan doğasındaki kaçınılmaz bir yazgının sonucu olarak, insanlar iktidarlarını yaymak için sürekli olarak çaba harcarlar ve halklar, ihtiyatlı davranarak bunlara ne gibi engeller koyarlarsa koysunlar, hırs ve kuvvet, en sonunda bunları yıkar ya da bunlardan ustaca sıyrılır. [...]

Halkların mutluluğu için çok zararlı olan ve hükümdarların çoğunun işlediği bir hata vardır. *Hükümdarlar*, hakları sınırlandırıldığı zaman, hükümlarlığın yozlaştığına inanırlar. Oysa, ulusların başında bulunarak uyruklarının mutluluğu için çalışanlar, uluslarını sevdiklerini gösterenler, onların kendilerine hemen baş eğdiklerini göreceklere ve düşmanlarının yüreğine de korku salacaklardır.

HÜKÜMET

Bir toplumun, bir *hükümeti*, istediği biçimde kurma, farklı tarzlarda oluşturma ve bileştirme özgürlüğü vardır. Yasama gücü, bir halk tarafından bir kişiye ya da birçok kişiye yaşam süresince ya da sınırlı bir zaman için verilmişse, bu süre sona erdiğinde, hükümlarlık iktidarı, kaynağını oluşturan topluma yeniden geri döner. İktidar böylece geri döndüğünde, toplum, onu istediği gibi yeniden kullanır ve hak eden dirayetli insanlara verir ve böylece yeni bir hükümet biçimi ortaya koyar. Pufendorf, her çeşit karma *hükümeti* istediği kadar *kuralsız* diye adlandırsın. Gerçek kurallılık ve düzen, her zaman, sivil toplumların yararına en uygun düşecek olan kurallılıktır.

Bazı siyaset yazarları, bütün insanla-

rın, belli bir hükümet yönetimi altında doğdukları için yeni bir hükümet kurma özgürlüğüne sahip olmadıklarını iddia ederler. Onlara göre, her insan babasının ya da hükümdarının uyruğu olarak doğar ve dolayısıyla, herkes sürekli bir uyrukluk ve bağıllık yükümlülüğü altındadır. Bu akılyürütme, doğru görünmesine rağmen sağlam bir akılyürütme değildir. İnsanlar, içine doğdukları ve babalarıyla ya da hükümdarlarıyla ilişkili olan doğal boyun eğme durumlarından hiçbirini, kendi rızaları olmadan onlara boyun eğmelerini gerektiren bir bağ olarak görmezler. Dinsel ve din dışı tarih, birçok insanın, başka yerde yeni toplumlar ve yeni hükümetler kurmak amacıyla, içine doğdukları baş eğme durumundan ve yasalardan, kendilerini büyüten aileden ya da topluluktan ayrıldığını gösteren birçok örnek sunmaktadır.

Bir devletin kusurlu yasalarını geçerklikten kaldırmak yeterli değildir; önemli olan, hükümetin, halka yararlı olanı, halkın iyiliğini amaç olarak benimsemesidir. [...] Halka en yararlı olan şey, özgürlüktür. Birey için sağlık neyse, devlet için de özgürlük odur; sağlıklı olmayan birey haz duymaz, özgürlük olmayınca da devletlerin mutluluğundan söz edilemez. Dolayısıyla, yurtsever bir devlet, özgürlüğü savunma ve koruma hakkının, ödevlerin en kutsalı olduğunu anlayacaktır.

Hükümetin dizginlerini ellerinde tutanlar, iktidarlarını, halka özgü olan şeylerin korunmasına değil de ortadan kaldırılmasına yönelecek şekilde kullanırlarsa, kendilerini suçlamalıdır; çünkü, toplumun menfaati ve avantajı, *hükümetin* kuruluş amacıdır. Bundan kesin olarak çıkan sonuç da şudur: halkın ödevlerini tanıyıp bilmesi ve kendini yasalar altında güvende hissetmesi ve yöneticilerin, davranışlarının akla uygun bir biçimde sınırlandırılması ve ellerindeki iktidarı, siyasal toplu-

Antiquités, Ruines d'Athènes

Atina harabeleri.

ma, gevşeklik, açgözlülük, gibi kişisel menfaati kamu yararının ve yurttaş yurttaşın karşısına diken hallere, başka her yerde olduğundan daha az rastlanıyordu.

Bu kentte, hukuk sistemi, bir yığın yasa yüzünden battal hale gelmemiştir. Gerçekten de, davaların ve onların karara bağlanmasını sağlayan yasaların sayısı artıran şeyler, gereksiz nesneler ve lüksler, düşmanlıklar, tedirginlikler ve kıskançlıklardır.

İsparta'da, çok az kıskançlık, ama erdem alanında çok fazla yarışma ve birbirini geçme çabası vardı. Senatörler, boş bir göreve, kentin en erdemli kişisini getirmek için halk tarafından seçiliyordu.

İsparta'da, yurt için, şan ve şeref için, erdem için duyulan tutkuları artırmak ve yurttaşları bu soylu erdemlerle mutlu kılmak amacı gütmeyen hiçbir anayasa ya da sivil yasa ve töre yoktu

İ

İFFET

Bu, beden kurallara aykırı isteklerini, ılımlı hale getirmemizi sağlayan bir erdemdir. Doğadan aldığımız iştah ve istekler arasında, en güçlüsü, bir cinsi öteki cinse yönelen iştahdır. Bu iştah, hangi türden olursa olsun hayvanlarla aramızda bulunan ortak bir noktadır. Çünkü doğa, hayvanların korunmasını insanın korunmasından daha az gözetmez; kötü hayvanları da, bizim yararlı ve iyi dediğimiz hayvanların korunmasından daha az gözetmez. Ama yetkin bir hayvan olan insanda, öteki hayvanlarda hiçbir zaman görülmeyen bir özellik ortaya çıkmıştır. Bu özellik, insanın, doğa tarafından insan türünün çoğalmasına bağlanmış olan hazzla, bir oyuncakmış gibi oynaması ve bu hazzın cazibesinin amacını bir yana atabilmesidir. Dolayısıyla buradaki uygunuz durumun özü de işte budur ve bundan ötürü, bu durumun karşısına dikilen erdemün özü de, doğadan alınan şeyin akla uygun bir biçimde yararlı hale getirilmesine ve araçların amaçtan hiçbir zaman ayrılmasına dayanacaktır. Demek ki *iffetin*, hem evlilik dışında hem de içinde var olması söz konusudur. Yani *iffet*, doğanın bizden istediği her şeyi yerine getirerek ve hem dinin hem de yasaların bize izin verdiği şeyleri yaparak ve bekârlıkta ise; zamanı, yeri, durum ve koşulları, töreleri, dini ve yasaları göz ardı etmeye sürükleyip yasaklanmış eylemlere bizi sürükleyecek olan doğa tepkisine direnç göstererek gerçekleştirilecektir.

İşte, felsefenin, *iffet* konusunda bize kabul ettirmek istediği şeylerin tümünün bunlar olduğu söylenebilir. Ama, Hristi-

yan dininin yasaları, çok daha dar ve sınırlıdır: yersiz bir sözcük, bir bakış, bir söz, bir davranış, Hristiyan iffetini zedeleyen. Hristiyan, tenimizdeki şeytanın sürekli etkilerine rağmen kendini meleşimsi bir saflık ve temizlik içinde koruyup yaşabildiği zaman gerçek *iffete* ulaşır ancak. Masumlüğümüzün bu düşmanın gayretlerini destekleyebilen her şey, Hristiyanın kafasında, *iffeti* engelleyen şeylerdir ve bunlara örnek olarak, yeme ve içmedeki aşırılığı, uygunsuz insanlarla ve hatta öteki cinsten insanlarla görüşmeyi, edebe aykırı bir nesneyi görmeyi, cinaslı bir söylemi, yüz kızartıcı bir metin okumayı, din karşıtı bir düşünceyi vb., gösterebiliriz. [...]

(Diderot)

İKTİDAR

Her hükümetin (yönetimin) hedefi, yönetilen toplumun menfaatinin ve iyiliğin sağlanmasıdır. Anarşiyi önlemek, yasaların geçerliğini sağlamak, hakları korumak ve daha güçlü olanların girişimleri karşısında kalan zayıfları desteklemek amacıyla her toplum, bütün bu hedeflerin gerçekleşmesi için gerekli *iktidarın* kendilerine verildiği hükümdarları başına getirmiştir. Toplumun içine düşebileceği bütün durum ve koşulları önceden kestirmenin olanaksız olması, halkların, kendilerini yönetmekle görevlendirdikleri kimlere verdikleri *iktidarın* şu ya da bu ölçüde geniş olmasına yol açmıştır. Özgürlükleri üzerinde titizlikle duran halklar, bu *iktidara* sınırlar koymuşlar, ama birçok durumda bu sınırların çok dar olmaması gerektiğini kavramışlardır. Nitekim Romalılar, cumhuriyet döneminde, en mutlakiyetçi monark kadar geniş *iktidara* sahip olan bir diktatörü, yönetici olarak başlarına getiriyorlardı. Monarşiyile yönetilen bazı dev-

letlerde hükümdarın *iktidarı*, devlet yasalarıyla sınırlandırılmıştır ve hükümdar bu yasaları aşamaz. Örneğin İngiltere’de, yasa *iktidarı* hükümdarın ve iki parlamentonun elindedir. Başka ülkelerde, monark, halkın rızasıyla mutlak bir *iktidarı* elinde tutar, ama hükümdar, kendisini ve uyruklarını karşılıklı olarak güven içine almış olan temel devlet yasalarına her zaman baş eğger.

Sahip oldukları *iktidar* ne kadar geniş olursa olsun hükümdarların elindeki bu güç; yasaları çiğnemek, halkları ezmek, aklı ve eşitliği ayakları altına almak hakkını onlara asla vermez. Soyluların zorbalığından bıkmış olan Danimarkalılar, kendilerini âdeta elleri kolları bağlı olarak III. Frederik’in insafına teslim etme kararını almışlardı. Böyle bir davranış, umutsuzluğun bir sonucu olarak görülebilir ancak. Ama bu halkı yönetmiş olan hükümdarlar, ellerindeki bu olanaktan şimdiye kadar kötü bir şekilde hiçbir zaman yararlanmaya kalkışmadılar; uyruklarının kendilerine vermiş gibi görüldüğü yıkıcı bir zorbalığa yönelecek yerde, yasalara uyarak ülkeyi yönetmeyi tercih ettiler. *Nunquam satis fida potentia ubi nimia.* [Çok fazla güç olan yerde hiçbir zaman yeterli güven yoktur.]

(De Jaucourt)

İNANMAK

Ya araştırma zahmetine girilmediği, ya gerektiği gibi araştırılmadığı ya da iyice araştırıldığı için, bir olgunun ya da önermenin doğruluğu konusunda ikna olma durumuna inanmak diyoruz. Bir şeyi onama, ancak, iyice araştırmanın sonucu olduğu zaman sağlam ve doyurucudur. Aklın kullanılmadığı ya da kötü bir biçimde kullanıldığı durumlarda, insanın kendinden memnun olması güç olduğu kadar da az rastlanan bir durumdur. *İnanması*

için hiçbir neden olmadığı halde *inan*an kimse, doğasının en önemli ayrıcalığını ve üstünlüğünü ihmal ettiği için kendini her zaman kabahatli hisseder ve davranışının bu kusurlu yanını mutlu bir rastlantının örtbas edeceğini hayal etmesi de olanaklı değildir. Ruhunun yetilerini genişliği içinde kullandıktan sonra aldanışa düşen kimse, akıllı bir yaratık olarak ödevini yerine getirdiğini söyleyebilir kendine ve araştırma yapmadan inanmak kadar, apaçık olan ve kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde kanıtlanmış olan bir hakikate inanmamak da aynı ölçüde suçlanacak bir şeydir. Demek ki bir şeyi onamayı iyice düzenlememiz gerekir ve hangi durumda ya da konuda olursa olsun, vicdanının ve aklın sesine kulak verilirse, bu onama gerektiği gibi yerine oturtulmuş olacaktır. Başka türlü hareket edersek, sadece en belirgin apaçıklığı ve en büyük olasılığı izlemek için bize verilmiş olan aklımıza karşı günah işlemiş ve yetilerimizi kötüye kullanmış oluruz. Akli tahrip etmeden ve insanlığını en üzücü şaşkınlıklar içine atmadan, bu ilkelere karşı gelinebilir.

(Diderot)

İSA'NIN VAAZI

Hz. İsa'nın havarilerine yaptığı ve aziz Matta İncili'nin V, VI ve VII. bölümlerinde yer alan konuşmaya bu ad verilir. Rabbinizin bu konuşması üzerinde alışlageldiğinden daha fazla durmak bizim için önem taşıyor; çünkü bu konuşmada, çıkarılabilecek sonuçlar dolayısıyla uygulanması olanaksız gibi görünen birçok davranış kuralı yer almaktadır. [...]

Ama, Hristiyanların, bu buyruklardan çoğuna uymak isteselerdi, toplumun altüst olacağı, zenginlerin kötü kişilerin hedefi haline geleceği, inananların, kötü durumlarda beslenmek ve bir şeyler giy-

mek için refah içinde bulunduğu zaman tasarruf yapmadığı için açlıktan ölme tehlikesiyle yüzyüze geleceği kabul edilmektedir. Kısacası, Hz. İsa'nın davranış kurallarının, kamu güvenliği ve huzuruyla uzlaşmadığını herkes itiraf etmektedir. Yorumcuları, sınırlar koymaya, değişiklikler yapmaya, dolaylı anlamlar çıkarmaya sürükleyen de işte budur. Ama bütün bunlar, kılı kırk yarma gibi gözüküyor bize. Çünkü, davranış kuralları ileri süren bir yasa koyucu, kastettiğini açıkça ortaya koymalıdır ve yasalarda paradokslara yer verilemez; yoksa, herkes keyfine göre bu yasalara sınırlamalar ve değişiklikler getirir.

Yorumcuların yanılmasının nedeni, sözünü ettiğimiz bu üç bölümde, Hz. İsa'nın açıkladığı davranış kurallarının, bütün Hristiyanlar için geçerli olduğunu sanmalarındır. Oysa, yorumcuların, bu kurallar arasında birçoğunun Hristiyanların benimsediği kurallar olmasına rağmen, birçoğunun da sadece Havariler için söylenmiş olduğuna ve onlara, yükümlü kıldıkları görevleri yerine getirmeleri için buyurulmuş olduğuna dikkat etmeleri gerekirdi. [...]

Hz. İsa'nın vaazının, Havarilere yönelik olduğu ilkesi ortaya konur konmaz, bu konudaki bütün güçlükler ortadan kalkar. Akli başında davranmaya, adalete ters düşüyor ve kamu güvenliğini yıkıp toplum içinde kargaşalara yol açıyor gibi görünen bütün bu davranış kuralları, bu açıdan ele alınınca, çok doğrudur ve sınırlandırılmalarına ya da kısıtlanmalarına da gerek yoktur diyebilirim. Çünkü, Hz. İsa'nın Havarileri, yapmaları gereken işlerle meşgul oldukları için, şu yeryüzünde mal mülk edinmeye yönelemezlerdi kuşkusuz. Ve onların özellikle hasislikten kaçınmaları gerekiyordu; çünkü böyle bir kusur, yüklendikleri görevin verimli bir biçimde yerine getirilmesini engelleyebilirdi. Çünkü Havariler, gökyüzünün kuşları gibi Tanrının beslediği ve tarlaların

zambakları gibi donattığı kimselerdi ve yine onlar, görevini devraldıkları yüce efendilerini (pirlerini), örnek olarak kabul ederek, bir yanaklarına tokat atıldığı zaman öteki yanaklarını uzatanlar, yani en büyük ıhlımlılığı gösteren kimselerdi. Onlar, dünyanın kurban ettiği kişiler olacaklardı; çünkü görevini yükledikleri Hristiyan inancı sınırsız sabır gösterilmeksizin yaygınlaştırılamazdı ve onlar yarın diye bir şey düşünüp endişelenmek durumunda değillerdi; çünkü Tanrı, onların her gereksinimini karşılama ödevini üzerine almıştı. İşte bundan ötürüdür ki, Hz. İsa, havarileri seçtikten sonra onların yola çıkarken gerekli şeyleri yanlarına almalarını yasakladı; çünkü işçi, ancak kendi yiyeceğine layıktı, *Luka, b. IX, 3 ve arkası; Malta, b. X, 1 ve arkası*.

.....

(De Jaucourt)

İSKİTLERİN, TRAKYALILARIN VE GETAE'LERİN FELSEFESİ

Eskiden, bütün kuzey bölgelerine *İskit yurdu* gibi genel bir ad veriliyordu. Keltlerin ülkesi İskitlerin ülkesinden ayırt edilince, *İskit yurdu* denince, Avrupa'nın en uç noktalarında bulunan uzak kuzey bölgeleri anlaşıldı [...]

Buralarda yaşayan halkın, hırsızlıktan daha büyük bir cürüm tanımadıkları; çadırlar içinde yaşadıkları, ellerindeki biricik zenginlik olan sürülerini rastgele otlamaya bıraktıkları için, eğer hırsızlık olsa, hiçbir güvenceleri olmayacağı; bal yiyerek ve süt içerek yaşadıkları; yün ve elbise diye bir şey bilmedikleri; keskin ayazlarda hayvan postlarına sarılarak korundukları, masum ve haksever insanlar oldukları ve sadece doğanın gereksinimleriyle uğraştıkları için, daha fazla hiçbir şey istemedikleri söylenmiştir.

Biz burada, felse tarihiyle ilgilenmekten çok, insan doğasının, yasadışı, rakipsiz ve kralsız olarak kendine bırakıldığı zamanki durumunun ne kadar övgüye layık olduğu üzerinde duruyoruz.

Kaba saba İskitler, Eski Yunan ülkesinde yaşayanların hiçbir zaman bilmediği bir mutluluğun tadını çıkarmıştı. Peki bu ne demek? Yoksa kötülüklerin bilinmemesi, erdemin bilinmesine tercih mi edilmeli ve insanlar, zihinleri yetkinleştiği ve tanı tasarımı inceldiği ölçüde kötü ve mutsuz mu oluyorlar? Phidias Zeus'unun çevresinde de kötü ve kapkara ruhlar vardı kuşkusuz, ama İskitlerin kaba ve şekilsiz taşları kana belenmiştir. Ne var ki, gerçeği konuşmak gerekirse, ben, bir anlık vahşi bir cürümü, uygar ve sürekli bir cürümüşlüğe, şiddetli bir hastalık ateşini, kangren yaralarına tercih ederim.

.....

.....

(Diderot)

İSVİÇRE

.....

İsviçre üzerine uzun uzadıya söz ettim, ama Asya'nın, Afrika'nın ve Amerika'nın en büyük krallıklarını iki sözcükle geçiştirdim. Bunun nedeni, bütün bu krallıkların, köle yığınları yaratmaktan başka bir şey yapmamaları ve İsviçre'nin ise özgür insanlar üretmesidir. Daha başka bölgelerde cömert olan doğanın, bu ülkeyi pek gözetmemesine rağmen, burada oturanlar mutlu bir yaşam sürerler ve bu ülkede, toprağın işlenmesine dayanan zenginlikler, hünerli ve çalışkan eller tarafından toplanır. Toplumun güzel yaşamı ve sağlıklı bir felsefe (bu olmadan bir toplumun uzun ömürlü mutluluğu da söz konusu değildir), iklimin ılıman olduğu ve bolluğun hüküm sürdüğü bölgelerde kendini gösterir. Bu ülkede, mezhepler, hoşgörülüdürler. Sanatlar ve bilimler de, hay-

ranlık verici ilerlemeler göstermişlerdir. Bir zaman köylüce yaşamı olan bu ülkenin birçok bölümünde, Atina'nın kibarlığını, Lakedaimon'un sadeliğine katma başarısı gösterilmiştir. Umanız ki bu ülke, yabancıların lüksünden kaçınmasını bilir ve lüksü yasaklayan yasaların işlerliğini her zaman korur ve sürdürür.

(De Jaucoart)

K

KAFKASLAR

Karadenizin batısından başlayıp Hazer denizi kıyısında sona eren dağ dizisi. Zincirlenmiş Prometheus'un karaciğeri bir akbaba ya da kartal tarafından burda parçalanıp yeniyordu. Bu bölgede oturanlar, Philostratos'a inanılacak olursa, Prometheus efsanesini gerçek olarak kabul ederek kartallarla savaşıyorlar; yuvalarını bozdukları bu havyanları oklarla vuruyorlardı. Ya da Strabon'un dediğine göre, efsanenin, insan yaşamının kötülüğünü ve mutsuzluğunu dile getirdiğini düşünerek, çocukları doğduğu zaman yas tutuyorlar ve öldüğü zaman seviniyorlardı. Dinin hakikatini gerçekten benimsemiş hiçbir Hristiyan yoktur ki, *Kafkaslar*'da oturanları taklit etmesin ve çocuklarının ölümünden memnun olmasın. Çünkü yeni, doğmuş ve hemen ölmüş çocuğun bir tür kutsanmışlık kazandığı kesindir ve sağlıklı olarak yaşayan insanın akıbetinin ise, ne olduğu belli değildir. Dinimiz, hem ne kadar korkunç hem de ne kadar avutucul!

(Diderot)

KARTAL

Kartal, Zeus'un, Titanlar'a karşı girişeceği savaşın başarıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağı konusunda Naksos adası kâhinlerine başvurduğu günden itibaren bu tanrının kuşu olmuştur. [...]. Zeus tasvirlerinde, kimi zaman bu tanrının ayak ucunda kimi zaman yanında canlandırılan kartalın pençeleri arasında çoğunlukla bir yıl-

dırım vardır. Bu masalın, en yüksek bulutlara kadar yükselmekten ve gök gürültüsünün geliyor gibi görüldüğü yüksek yerde saklanmaktan hoşlanan kartalın uçuşunun gözlemlenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu özellikler, kartalın bir tanrı kuşu olmasına ve yıldırımı taşıyor gibi tasvir edilmesine yetiyordu. Tanrılarını yüceltmeye giriştikleri zaman da Çoktanrıcular kendilerini kapıp koyveriyorlardı. Gerçekten de boşanmış yerinde asla durmaz ve en aşırı ve kaba hayallere kaptırır kendini. Daha sonra da bu hayaller, zamanla insanların her şeye kolayca kanmalarıyla pekişir. Çok büyük ve tehlikeli bir iş olan misyonerliğe, Tanrı tarafından çağrılı olmadıkları ve insanları da az tanıdıkları halde soyunanlara evvahlar olsun! Bir baykuş yuvasına, azıcık bir ışık yöneltseniz, onların gözlerini âdeta kör edersiniz ve çığlıklar atmalarına yol açarsınız. Dinin, sadece yüce, sağlıklı ve doğru şeylere inanmayı ve ancak erdemli davranışları örnek almaya buyurduğu halklara ne mutlu. Filozofun, tapınaklarımızın önüne gelmesi için aklından başka hiçbir şeyi kullanmasının gerekli olmağı bizim dinimiz de, işte böyle bir dindir.

(Diderot)

KİLİSE BABALARI

Kilise babalarının, insan ile Hristiyan arasında çok büyük bir fark olduğunu ileri sürdüklerinden ve bu farkı daha da aşırı hale getirdiklerinden ötürü, uygulanması olanaksız kurallar ileri sürdüklerinden kuşku duyulamaz. İncil'in uyulması gerektiğini ileri sürdüğü kuralların çoğu, herkesin aklını kullanarak bulup benimseyebileceği kurallardır. Hristiyanlık, insanların dikkat eksikliğini gidermekten ve tek başına bırakılan aklın hiçbir zaman bulamayacağı daha güçlü gerekçeleri bize

sunmaktan başka bir şey yapmaz.

(De Jaucourt)

KOLEJ

Biz burada, çeşitli Paris kolejlerinin kuruluşunu ayrıntılı bir biçimde ele almayaacağız. Bu ayrıntılar, bizim bu yapıtımızın konusu olamaz ve zaten okurları da pek fazla ilgilendirmez. Biz burada çok daha önemli bir konu, yani bu kolejlerde gençlere verilen eğitim üzerinde duracağız.

Ama, böylesine önemli bir soruyu ele almadan önce, bu makalenin, nefret etmediğim gibi kormadığım da birtakım insanları şaşırtabileceğini söyleyerek okurları uyarmalıyım. Aslında ben, bu insanların bazılarını takdir de ederim ve zaten benim savaşım insanlarla değildir. Benim savaşım, kötüye kullanmalardır [...]. Ele alacağım konu, hükümeti ve dini ilgilendirmektir ve üzerinde serbestçe konuşulması gereken bir konudur. Ama bu arada kimseyi güvendirmemek de doğru olur. Bu uyanları yaptıktan sonra konuya giriyorum.

Bu ayrıntıdan, genç bir insanın, en değerli on yılını *kolejde* geçirdikten sonra ölü bir dil konusunda en eksik bilgileri edindikten sonra okula veda ettiği sonucu çıkıyor. Ayrıca, unutulması gereken retorik kurallarından ve felsefe ilkelerinden başka bir şey de öğrenmiyor; çoğunlukla da, en azından sağlığının bozulması gibi kötü durumlara düşüyor; kimi zaman yanlış anlaşılmış bir dinsel bağlılığı benimsiyor, ama çoğunlukla öylesine yüzeysel bir din eğitimi görüyor ki, dine karşıt bir konuşmaya girse ya da tehlikeli bir yazı okusa, ne düşüneceğini şaşıyor.

Aklı başında hocaların, bizim burada yaptığımızdan daha güçlü bir biçimde bu kötüye kullanımlardan yakındıklarını biliyorum. Çünkü bu hocaların hemen hepsi, *kolejlerdeki* eğitimin bir başka biçime sokulmasını tutkuyla istiyorlar. Biz burada onların düşündükleri ve hiçbirinin de yazmaya cesaret edemediği şeyleri açıklıyoruz sadece [...]. Ben ders veren hocaları alaya alacak değilim; benim kendi hocalarıma duyduğum saygı bu tür duygulara kapılmamı engeller. Ama bu hocalarla birlikte, böylesine bir kötülüğün genişlemesini ancak hükümetin yüksek otoritesinin engelleyebileceğini düşünüyorum. Ayrıca, Paris üniversitesi profesörlerinden birçoğunun bugünkü duruma ellerinden geldiğince karşı çıktıklarını ve çoğunluk tarafından dışlanma tehlikesini göze alarak alışlagelmış eğitimin sınırlarının ötesine de geçtiklerini söylemeliyim [...]. Gerçek felsefe, Fransa'da ne kadar yayılırsa yayılsın, tek tek kişiler tarafından daha kolayca, ama kurumlar tarafından daha zorlukla benimsenmektedir. Çünkü felsefe, tek tek kişiler söz konusu olunca ikna etmeleri gereken bir tek zihinle, ama kurumlar söz konusu olunca binlerce zihinle uğraşmak zorundadır. Örgütlü bir topluluk oluşturmayan tek tek kişilerin oluşturduğu Paris üniversitesi, dinsel nitelik de taşımaz ve dolayısıyla okullarda hâlâ egemen olan önyargıları bir yana daha kolayca atabilir.

Bana kalırsa, *kolejlerdeki* eğitime bir başka biçim vermek olanaksız değildir. Gerçekten de, ölü bir dili yarım yamalak öğrenmek için niçin altı yıl harcamalı? Ne var ki, Horatius'un ve Tacitus'un eserlerini yazdığı bir dili öğrenmenin aleyhinde değilim ben. Onların hayranlık verici yapıtlarını tanımak için bu dili öğrenmek mutlak olarak gereklidir. Ama bence, bu yapıtları anlamak yeterlidir ve Latince yazmayı becerebilmek için harcanan za-

man boşuna harcanmış bir zamandır. Bu zaman, genellikle, kolejden çıktıktan sonra bile iyice bilinmeyen ya da iyi konuşulmayan anadili öğrenmek için kullanılmaktadır. İyi bir Fransızca gramer, aynı zamanda yetkin bir mantık ve yetkin bir metafiziktir ve onun yerine öğretilen anlamsız şiirlerden çok daha değerlidir. Zaten bizim bazı *kolejlerde* öğretilen Latince de allahlıktır. Bu konuda uzmanların yargısına başvurmamız doğru olur.

Latincenin, ölü bir dil olduğu için, hemen bütün inceliklerini gerektiği gibi kavrayamadığımızı ve bugün Latinceyi en iyi yazanlar olarak kabul edilenlerin, belki de çok kötü yazdıklarını, ama onların ifade aksaklıklarının da bizim tarafımızdan anlaşılmadığını söylemeliyim [...].

Ayrıca, modern hümanistlerimizden bazılarını ne kadar takdir etsem de, kendi dillerinden başka bir dili çok iyi konuşmak için bir yığın zahmete girişmek zorunda oldukları için onlara acıyorum. Çünkü bu hümanistler, bu konuda güçlükleri yendiklerini düşünüp bir üstünlük elde ettiklerini sanıyorlarsa yanılıyorlar. Çünkü anadilini iyi yazmak ve konuşmak, ölü bir dili iyi konuşmak ve yazmaktan daha zordur.

Bu düşüncelerden Latince yazı ödevlerinin birçok sakıncası olduğu ve ödevlerin yerine Fransızca yazı ödevlerinin konmasının daha doğru olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Zaten, Paris üniversitesinde yapılmaya başlayan şey de budur. Bu üniversitede, Latince, ayrıcalıklı yerini hâlâ korumaktadır, ama Fransızca da öğretilmeye başlanmıştır.

Çok iyi yazarların yapıtlar verdiği İngilizce, ve İtalyanca ve belki de Almanca ve İspanyolca gibi yabancı diller de *kolejlerin* öğretim programlarına girmelidir. Bunların öğrenilmesi, sadece bilginlerin

kullanmak durumunda oldukları ölü dillerin öğrenilmesinden çok daha yararlı olacaktır.

Tarih bilimi ve bu bilimle ilişkili olan kronoloji ve coğrafya için de aynı şeyleri söyleyeceğim. *Kolejlerde* tarihin öğretilmesine pek önem verilmiyor gibi görünmesine karşılık, bu bilimin öğrenilmesine en elverişli dönemin, çocukluk olduğunu söyleyebiliriz. İnsanların çoğu için pek yarar sağlamayan tarih bilimi, verdiği örnekler ve kötü de iyi de ilkeleri olmadığı bir yaşta çocuklara sunduğu canlı erdem dersleriyle çok yararlı olur. Tarih bilimi, salt merak bir yana, otuz yaştan sonra öğrenmeye başlanmaz; çünkü, otuz yaşında, zihin ve kalp, daha sonra bütün yaşam boyunca ne olarak kalacaksa odur. Tanıdığım akıllı bir adam, tarihin, tersine, yani zamanımızdan başlayıp eski yüzyıllara yönelecek şekilde okunması ve okutulması gerektiğini söylüyordu. Bu düşünce, bence, çok doğru ve felsefi bir düşünce. Gerçekten de, Pharamond'un, Clovis'in, Charlemagne'in, Sezar'ın ya da İskender'in yaptıklarını öğreterek, bir çocuğu sıkıntıya sokmanın ve kendi çağının tarihi konusunda cahil bırakmanın ne yararı var? [...] Retoriğe gelince, bu alanda da kurallardan çok, örnekler üzerinde durmak; eski yazarları okumakla ve onları gereksiz yere övüp durmakla yetinmemek; bu yazarları eleştirme cesaretine sahip olmak; onlarla modern yazarlar arasında karşılaştırmalar yapmak ve Romalılardan ya da Eski Yunanlılardan üstün yanlarımızı ya da onlara oranla ne gibi kusurlarımız olduğunu göstermek doğru olur. Retorikten önce felsefe okutulması da belki daha doğru olacaktır; çünkü yazmaya başlamadan önce düşünmesini öğrenmek gereklidir.

Felsefe eğitiminde; mantık söz konusu olduğunda konuyu özet olarak vermek; metafizikte Locke'un görüşlerinin bir özeti öğretmek; felsefi ahlakta Seneca'nın ve Epiktetos'un yapıtları üzerinde dur-

mak; Hristiyan ahlakında, Hz. İsa'nın dağ üzerinde verdiği vaazı incelemek; fizikte, deneylere ve geometriye önem vermek yeterlidir.

Bütün bu çeşitli konuların öğrenilmesine, güzel sanatların ve sağ beğeniyi oluşturmaya ve insanı inceltmeye en elverişli olan müziğin öğretilmesini de eklemek gerekir [...].

Böyle bir öğrenim planının, öğretmele- rin sayısının artıracaklarını ve öğrenim süresini uzatacaklarını biliyorum. Ama bence, 1° kolejden daha uzun bir süre sonra çıkan gençler, eğer bir öğrenim görürlerse, çok daha kazançlı olacaklardır; 2° çocuklar, sanıldığından çok daha dikkatli ve zekidirler ve eğer onlara küçük yaşta geometri okutulursa, bu alanda birçok genç yeteneğin yetişeceği kesindir ve unutmamak gerekir ki, düzen ve yöntemle, en sınırlı zekâlara bile her bilim öğretilir ve aslında bu konuda büyük yanlışlar yapılmaktadır; 3° bütün bu bilgi dallarını bütün çocuklara aynı zamanda öğretmeye kalkışılmamalı ve belli bir sıra gözetilmelidir; ve bu yapılırsa, çocukların bazıları belli konulara kendilerini verebilirler ve bu kadar çok bilgi alanı arasında severek öğrendikleri bir alanı kolayca bulabilirler [...].

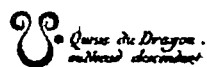
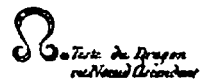
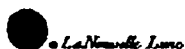
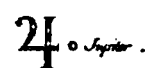
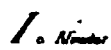
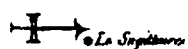
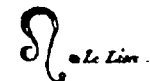
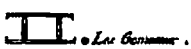
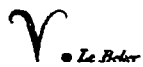
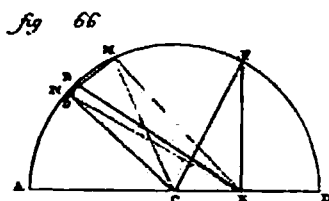
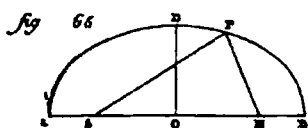
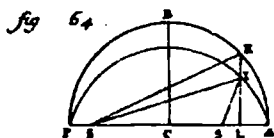
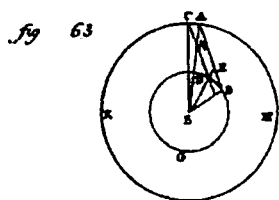
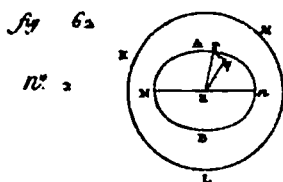
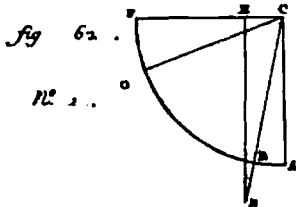
.....

Kolejlerde verilen eğitimin bir başka sakıncası yanı da, hocanın, bilgi aktarı- ken, öğrencilerinin çoğunluğunun anlaya- bileceği bir düzeye uymak zorunda olma- sıdır. Böylece öğretmen, vasat zekâlılara uymak zorundadır. Bunun sonucu da, yüksek zekâlıların büyük ölçüde zaman kaybına uğramasıdır.

Ayrıca, gençlerin eğitiminde ihmal gösteriliyorsa, bunun kabahatini kendi- mizde ve eğitimle görevlendirilmiş kişile- re gerekli önemi vermeyişimizde aramalı- yız [...].

.....

(D'Alembert)

Astronomie

KOPERNİK (Kopernik'in sistemi ya da varsayımı)

.....

İtalya'da, *Kopernik*'in sistemini savunmak yasaktır. Çünkü, dünyanın hareket ettiği düşüncesine dayandığı için, bu sistemin Kutsal Kitap'a aykırı olduğu ileri sürülmektedir. Yüce Galileo, bir zamanlar engizisyonun karşısına çıkmış; dünyanın döndüğü konusundaki görüşü de din sapıklığı olarak mahkûm edilmişti. Engizisyoncular, onu suçlayan kararnamelerinde, bu görüşü, Cusa kardinaline dayanarak yenileyen *Koperniks*'ın; Kutsal Kitap açılmalarında öğreten Diego Zuniga'nın ve aynı görüşün, tarikatının başkanına yazdığı bilgi dolu bir mektupta Kutsal Kitap'a aykırı olmadığını gösteren İtalyan karmeliti P. Foscarini'nin adlarına da yer vermekten geri kalmamışlardı. Galileo, bu sansüre rağmen, dünyanın döndüğünü ileri sürmeye devam ettiğinden, yeniden mahkum edildi, sözünü geri aldığını söylemek zorunda kaldı ve hem söz hem de yazıyla yanlışını güya kabul etti ve bunu, 22 Haziran 1633'te, diz çökmüş ve elini İncil'in üzerine koymuş olarak ve kararnameye ters düşen hiçbir şey yapmayacağına ve söylemeyeceğine söz vererek yaptı. Sonra engizisyonun hapishanesine atıldı ve çok geçmeden salıverildi. Bu olay, Papanlığa bağlı olan Descartes'ı, dünya konusunda yazmış olduğu ve basılmaya hazır kitabı yayınlamaktan kaçınacak kadar korkuttu. *Bütün bu ayrıntılar için, M. Baillett'nin Descartes'in Hayatı* adlı kitabına bakınız.

İşte o zamandan beri, İtalya'nın en aydın kafalı filozofları ve gökbilimcileri, *Kopernik*'in sistemini savunmaya cesaret edemediler ya da benimsemiş gibi görünecek olsalar, bu sistemi sadece bir varsayım olarak ele aldıklarını titizlikle açıkladılar ve zaten Papanın bu konudaki kararnamelerine tam anlamıyla boyun eğdiklerini söylediler.

İtalya gibi düşünce ve bilgi zenginliğiyle dolu bir ülkenin, bilimin ilerlemesine bunca zarar veren bir hatayı kabullenmesini ve bu konuda Fransızlar gibi düşünmesini ne kadar istesek azdır! Böyle bir değişikliği gerçekleştirmek, bugün Kiliseyi yöneten ve hem bilimlerin hem de bilginlerin dostu olan aydın düşünceli Papanın yüceliğine denk düşecektir [...]. Ünlü bir yazar, *Kopernik*'in bir küresini gördüğü zaman yüzü kızarmayan tek bir engizisyoncu yoktur demişti. Dünyanın döndüğü düşüncesine engizisyonun gösterdiği öfke dolu tepki, dinin kendisine de zararlı olmuştur [...]. İspanya'da ve İtalya'da *Kopernik* 'in sistemine gereken değerin verilmemesinin başlıca nedenlerinden biri, şu ya da bu Papanın, dünyanın dönmeyeceğine karar vermiş olması ve Hristiyanlığı hiçbir biçimde ilgilendirmeyen bu konularda bile Papanın verdiği yargının asla hatalı bir yanı olmadığına inanılmasıdır [...]. Fransa'da ise, dünya sistemi söz konusu olduğunda, engizisyonun kararnamelerinden çok, gökbilim gözlemlerine inanılır. İşte bu nedenlerden ötürü, M. Pascal'ın dediği gibi, İspanya kralı, dünyanın birbirine ters noktalarına gidip gelmiş olan Colombus'a, bu noktalarda hiçbir zaman bulunmamış olan Papa Zacharias'tan fazla inanmakla çok doğru hareket etmiştir.

Fransa'da, *Kopernik*'in sistemi, hiçbir korku duyulmadan savunulmaktadır ve yukarda belirttiğimiz nedenlerden ötürü bu sistemin dinsel inanca karşıt olmadığını herkes içtenlikle düşünmektedir [...]. İnançsızların, Kutsal Kitap'ın bazı bölümlerinde, hiç de haklı olmayarak, fizik bilimi ve gökbilim açısından bulduklarını ileri sürdükleri sorunlara da işte ancak bu şekilde sağlam ve doyurucu bir cevap verebilir.

.....

(D'Alembert)

KÖLECİLİK

.....
Kölecilik, Avrupa'nın büyük bir bölümünde ancak XV. yüzyıla doğru yasaklandı. Bununla birlikte, Polonya'da, Macaristan'da, Bohemya'da ve aşağı Almanya'nın birçok bölgesinde, köleciliğin büyük ölçüde var olduğunu biliyoruz [...]. Her ne olursa olsun, Avrupa'da köleciliğin kaldırılmasından sonraki bir yüzyıl boyunca, kölelere sahip olmanın kendileri için avantajlı olduğunu düşündükleri ülkeleri ele geçiren Avrupa devletleri, köle alım ve satımını engellemediler ve bütün insanları eşit kılan doğa ve Hristiyanlık ilkelerini unuttular.
.....

Barbarların doğaları gereği köle ve kendilerinin özgür olduğunu söyleyen ve dolayısıyla Barbarların kendilerine itaat etmeleri gerektiğini düşünen Greklerin bu tutumu, aşırı bir gururdan başka şey değildi. Böyle düşünülünce, töreleri ve gelenekleri bizimkilerden farklı olan bütün halklara barbar gözüyle bakmak ve başka hiçbir vesile olmaksızın, kendi yasaları-muz altına sokmak için onlara saldırmak işten bile değildi. Gururun ve cehaletin önyargıları, insanlığı unutturmaktan başka şeye yaramaz.

Demek ki, Hristiyan dininin, bu dinu benimseyenlere, aynı dini benimsemeyenleri sırf daha fazla yayılıp egemen olmak için köle haline getirme hakkını verdiğine inanmak, doğaya ve uluslararası hukuğa doğrudan doğruya karşı gelmek demektir. Ne var ki, Amerika'yı yapıp yıkanları teşvik eden işte bu düşünceydi ve böylece dinden, kendi buyruklarına karşıt olarak bir kere daha yararlanılıyordu. Oysa din, bize, bütün insanların eşit olduğunu öğretiyor.

Nihayet şunu da belirtelim: modern yazarlarımızdan birinin yaptığı gibi; kölelere sahip olmanın insanlığı küçük düşürdüğünü düşünmek dar kafalılıktır, çünkü

Avrupalıların sahip olduklarını sandıkları özgürlük, yeni bir efendi bulmak için zincirlerini parçalamaktan başka şey değildir tarzında iddialar ileri sürmek, sözcüklerle oynamaktan ya da insanın kendisiyle alay etmesinden başka şey değildir. Gerçekten de bir Avrupalıyı bağlayan zincirler, sömürgelerimizdeki köleleri bağlayan zincirlere benzemez ve bu iddia, yazarın hiçbir zaman köle durumuna sokulmamış olduğunu göstermektedir.
.....

(De Jaucourt)

KÖTÜ HUY

.....
Konuştuğumuz dilde, *kusur* ile *kötü huy* arasında bir fark gözetilir; her *kötü huy* bir *kusurdur*, ama her *kusur* bir *kötü huy* değildir. *Kötü huyu* olan kişinin özgürlüğü olduğunu ve dolayısıyla bu huya sahip olmaklığı bakımından kabahatli olduğunu düşünürüz. Kusurun ise doğadan geldiğini kabul ederiz ve kişiyi mazur görüp doğayı suçlarız. Felsefe bu ayırt etmeyi titizlikle incelediğinde, çoğunlukla bir anlamsızlıktan başka şeyin söz konusu olmadığını görür. gerçekten de, bir kimse, ödle, şehvet düşünür, öfkeli; yani kısacası kötü huy sahibi olma konusunda, şaşı, kambur ya da topal olma durumundakinden daha özgür olarak mı öyledir? Yaşamımızı belirleyen eğitimi, ulusal töreleri, iklimi, durum ve koşulları göz önüne alırsak sahip olduğumuz iyi niteliklerden dolayı iftihar edemeyiz ve bunların kaynağının kendimiz olduğunu söyleyemeyiz ve başkalarının kusurlarını da *kötü huylarını* daha hoşgörüyü ele alırız ve her zaman nefretle ya da sevgiyle telaffuz ettiğimiz *kötü huylu* ve *erdemli* sözlerini daha dikkatlice kullanırız ve bunların yerine, her zaman acımanın eşlik ettiği *bahtsız doğmuş* ya da *talihli doğmuş* sözlerini kullanmaya

yönölürüz. Bir köre acırsınız, ama kötü bir adamın, bir şey yaptığı anını ilerisini göremeyen bir kimse olduğunu düşünmezsiniz bile!

(Diderot)

KUTSAL MAKAM

Kutsal makam, Roma Kilisesi birliğinin kendi merkezi olarak gördüğü Roma piskoposluğudur. Ama Roma tahrip olsaydı ya da din sapıklığına düşseydi, Kilise *kutsal makam* olarak kabul ettiği bir başka merkez bulacaktı ve bu, Kiliseye inanıldığı sürece böyle devam edecekti. Dolayısıyla, *kutsal makamın* bulunduğu yere göre kendini belirlemek zorunda olan Kilise kurumu değildir; nitekim, *kutsal makam* bir zaman Antakya'daydı. Dolayısıyla, dogmaları benimseyip koruması ve Kilisenin kurallarına uyması gereken bu piskoposluktur ve Kilise, bu dogmalara ve kurallara uyduğu sürece bu makamı birliğinin merkezi olarak kabul eder.

Roma sarayı ise *kutsal makam*'dan farklıdır ve bu saray sözcüğüyle, kimi zaman sadece Papanın yanındaki görevliler kastedilir ve bu anlamda Roma sarayı denir. Ne var ki, Roma sarayı sözü, bir başka anlamda, Papaların iktidarını yüceltmekle uğraşan ve bu yolla kendilerini yüceltip keselerini doldurmayı amaçlayan saray erkanını belirten bir sözdür. Bunlar, Roma din başkanlarına sadece Tanrının sahip olduğu nitelikleri atfeden bir dalkavuklar yığındır ve kutsal alçak gönüllülüğü ve dinsel çıkar gütmemezliği aşağılık çıkarlar ve keyfi bir egemenlik haline getiren adamlardır. Hristiyan Kilisesini viran eden ve din ayrımlıklarını körükleyen birçok kötüye kullanma ve kargaşa da, işte bu aşırı iddiadan kaynaklanmıştır.

(De Jaucourt)

L

LÜKS

Zevkli ve hoş bir yaşam geçirmek için kullanılan zenginliklere ve ürünlere *lüks* adı verilir.

Lüksün ilk ve başlıca nedeni, kendi halimizden memnun olmamamız ve bütün insanlarda bulunan ve bulunması gereken daha iyi bir durumda olma isteğidir. İnsanların tutkularının, erdemlerinin ve kötü huylarının kaynağı da bu istektir. İstek, insanları, zenginlikleri kaçınılmaz biçimde sevmeye ve aramaya yöneltir. Demek ki zenginleşme isteği, eşitlik ve mal ortaklığı üzerinde temellenmemiş olan bütün yönetimlerin hareket ettirici güçlerinden biridir. Öyleyse, her devlette ve her toplumda *lüks* vardır. Vahşinin, havan derileriyle satın aldığı hamağı, Avrupanın da koltuğu ve yatağı vardır; bizim kadınlarımız allık sürüp elmaslar takınırlar, Floridalı kadınlar da mavi boyayla süslenirler ve cam bilyeler takarlar.

Lüks hemen her zaman, üzerinde ahlakçıların nutuk attıkları bir konu olmuştur ve ahlakçılar, *lüksü*, bilgiyle değil hırçınlıkla yasaklamaya yönelmişlerdir. Bir süreden beri de filozof ve devlet adamı olarak değil de tüccar ve esnaf olarak *lüksten* söz eden politikacılar, *lüksü* göklere çıkarıp duruyorlar.

İyi bir yönetimde yararlı bir şey olan *lüks*, ancak yöneticilerin cehaleti ve kötü niyetiyle tehlikeli hale gelir. Ben burada, düzenin egemen olduğu uluslarla, düzenin zayıflamış olduğu uluslarda *lüksün* ne gibi bir rol oynadığını inceleyeceğim.

Kırsal alanda yaşayanlarda duygu yü-

alandayışayanlardan ve tarlayışayanlardan oluşur ya da oluşmalıdır ve bu çoğunluğun geçim kolaylığı içinde olması için çalışkan olması ve çalışkan olması için de çalışmasının kendisine iyi bir yaşamsağlayacağını umut etmesi ve ayrıca bunu istemesi gerekir. Umutsuzluğa kapılmış halklar, en azlayetinmeyi hemen kabullenirler ve doğanın her şeyi verdiği ve çok bereketli olan, amayasa koyucunun, kendini gösterme merakının ve bunun sonucu olarak biraz lüksün ortaya çıkmasını sağlayacak önemleri alamadığı için uyumsuzluk içinde kalan bölgelerde oturanların durumu, bunun bir örneğidir. Dolayısıyla, köylerde, küçük kasabalarda; araç, gereç ve kumaş yapımevleri olmalı ve bunlar kırsal alanda yaşayanların bakımlılığını ve hatta süslenmesini sağlamalıdır ve bu yapım evleri, sözü geçen bölgelerde, geçim kolaylığını ve nüfusu daha da artıracaktır. Fransızları sadece tüccarlar-dan oluşan bir ulus yapmak istediği ileri sürülerek gereğinden fazla eleştirilmiş olan o büyük insanın, yani Colbert'in projesi işte buydu.

Kırsal alanda yaşayanlara iyi muamele edilirse, bunlar arasında, mülk sahiplerinin sayısı artacak; zenginlerle aralarındaki büyük mesafe kapanacak ve zenginlere olan aşğılayıcı bağımlılıkları azalacaktır. Böylece halk, yüksek duygular besleyebilecektir, cesaret sahibi olacak, ruhça ve bedence güçlenecek, yurdunu sevecek; yasa koyuculara, hükümdara, düzene, refahını ve rahatlığını borçlu olduğu yasalara saygı ve bağlılık duyacak; senyörü karşısında daha az dehşete düşecek, ama vicdanından, parasını ve malını, onurunu ve rahatını kaybetmekten korkacak; çalışmasının ürününü zenginlere pahalıya satacak ve artık onur sahibi olan tarım emekçisinin oğlu, para babasının yanında hizmetkâr elbiselerini giymek ve bu adamın küçümsemesi altında yaşamak gibi alçaltıcı bir durum edinmek için babalarının soylu mesleğini eskisi gibi kolayca terk edeme-

yecektir. Kent halkları ve bir ölçüye kadar da kırsal alanda yaşanlar, rahat yaşamı ve hatta lüksü arayacaklardır, ama bu her zaman yarara bağlı olacaktır ve lüks aşkı, hiçbir zaman çılgın bir yarışma haline gelmeyecektir.

Yurttaşların ikinci sınıfında, düzen anlayışı ve kendi işleriyle uğraşan kimsele-rin genellikle edindiği tartışma yatkınlığı yaygınlaşacaktır. Bunlar, eğlencelerinde bile sağlam ve sağlıklı şeylere rağbet edecekler; kötü töreler yüzünden bayağılaşmış olmadıkları için dürüst davranacaklar ve kendilerini kötü yola sürüklemedikleri için ileri gelenlere ve büyüklere ulaşan bilgiler ve aydınlıklar bu ikinci sınıftan yayılacaktır.

İleri gelenlerin ve büyüklerin ise, belli ödevleri olacaktır ve savaş mesleğini seçenler, bu mesleği orduların içinde ve sınırlarda öğrenecekler; devlette görev almak isteyenler ise, ciddi şekilde ve kendilerini vererek okuyup bilgi edinecekler ve eğer para açısından ödüllendirilme, sadece en büyük hizmetleri yerine getirmiş olanlara bile özgü olarak kalmazsa ve eğer yüksek görev ve yönetim yerleri hiçbir hizmet yapmadan ve doğuştan verilmezse ve belli hizmetler görmek zorunlu olursa, baştaki büyükler, duygularım ve bilgi denip aydınlanma yetilerini tembelce ve havai bir lüks içinde yitirmeyeceklerdir. Can sıkıntısının pençesine daha az düşerek, kendi hayalgüçlerini de dalkavuklarının hayalgüçlerini de çocuksu hazlar ve fantastik modalar uğruna tüketmeyecekler; gerçek ayrıcalıkları ve halkın onlardan hesabını sorduğu gerçek bir meziyetleri olduğu için, aşırı gösterişe kaçmayacaklardır. Bir araya toplanıp kendi içlerine kapanmadıkları ve çevrelerinde daha az para babası gördükleri için kendi lükslerinde aşırılığa yönelmeyecekler ve hükümetin, düzenin korunmasına ve devletin refahına duyduğu ilgiyi görerek, bunların birine ya da ötekine bağlanacaklar; yurt sevgisini, erdemli ve ağır başlı bir şeref

anlayışına ilişkin duyguları aşılacaklar ve törelerin bozulmamasına dikkat edeceklerdir.

.....
Toplum içine yaşamaya başladığı andan itibaren, zenginleşme ve zenginliğin tadını çıkarma isteği insanoğlunun doğasında yer aldığı ve bu istek, bütün büyük toplumları desteklediği, zenginleştirdiği ve canlandırdığı ve *lüks*, iyi bir şey olduğu ve yalnız başına hiçbir kötülük yapmadığı için; filozof olarak da hükümdar olarak da, tek başına ve soyutlanarak ele alınan *lükse* saldırmamak gerekir.

Hükümdar, aşırılıkları ve kötüye kullanımları yönetimde ve yasalarda engelleyecek biçimde reformlar yaparsa, lüksün doğuracağı kötülükleri düzeltebilir.

Zenginliklerin bir başkentte yığılmış ve hiç kuşkusuz en büyük *lükse* dalmış olan az sayıda yurttaş arasında paylaşılmış olduğu bir ülkede, para babalarını, lükslerini hemen sınırlamak ve azaltmak zorunda bırakmak, saçma bir davranış olacaktır; çünkü bu, zenginliklerin, zenginden yoksula ulaşmasını sağlayan yolları tıkamak, geçim kaynağını *lüksten* sağlayan çok sayıda insanı umutsuzluğa düşürmek ya da en azından, zanaatkâr oldukları için yurtlarına tarım alanında çalışanlardan daha az bağlı olan bu yurttaşları, yığın halinde yabancı ülkelere göçme zorunda bırakmak sonucunu doğuracaktır.

Bu kadar geniş bir ticaret, böylesine evrensel bir endüstri ve bu kadar çok sayıda yetkin zanaatlar ortada olduğuna göre, Avrupa'yı artık eski sadeliğine geri döndürmeyi umut etmeyin; zaten böyle bir şey Avrupa'yı güçsüzlüğe ve barbarlığa götürmekten başka şey olamaz. *Lüksün*, insanlığın mutluluğuna ne kadar çok katkısı olduğunu da başka yerde kanıtlayacağım; ne var ki bu mekanenin, devletlerin büyüklüğüne ve gücüne, *lüksün* katkısı olduğunu ve *lüksü* teşvik etmek, yönetmek ve bilgi ve aydınlığa kavuşturmak

gerektiğini açıkladığını düşünerek kıvanç duyuyorum.

Zenginleri ayırmak gerekiyorsa zenginlikleri bölmek gerekir; ama ben tarım yasaları, mal ve mülkün yeniden bölüşülmesi ya da şiddete başvurulması gibi önlemler önermiyorum; hence, bazı yapımevleri ve belirli ticaret etkinlikleri için ayrıcalıkların olmaması; maliye ve para işlemlerinin daha az kâr getirmesi, yükümlülüklerin ve kazançların aynı insanlar üzerinde yoğunlaşmaması; tembelliğin, utanç duyma durumuna düşmekle ya da çalışma ve işten yoksun bırakmakla cezalandırılması yeterlidir. Bu durumda, zenginliklerin yavaş yavaş bölündüğü ve arttığı; *lüksün* de onlar gibi aynı süreçten geçtiği ve her şeyin düzen içine girdiği görülecektir. Bu makalede yer alan doğruların çoğunun daha geniş bir biçimde ele alınması gerektiğini biliyorum; ama ben, bir kitap değil bir makale yazdığım için her şeyi özet olarak vermek zorunda kaldığımı düşünüyorum [...].

(Saint-Lambert)

M

MAKYAVELCİLİK

Bu anlayış aşağılık bir siyasal tutumdur ve şu üç sözcükle, yani "tiranlık yapma sanatı" olarak tanımlanabilir ve bu sanatın ilkelerini de Floransalı Machiavelli kitaplarında açıklamıştır.

.....
Machiavelli'nin *Hükümdar* adlı kitabı kadar gürültü koparmış pek az eser vardır. Machiavelli, bu kitabında menfaat söz konusu olduğunda, hükümdarların; dini de adalet kurallarını da, sözleşmelerin kutsallığını da ve kutsal olan her şeyi de ayaklar altına almaları gerektiğini ileri sürer. [...]

Monarşinin en ateşli savunucularından birinin, bir anda, tiranlığı aşağılık bir biçimde haklı çıkarmaya kalkan bir kimse haline gelmesi nasıl açıklanabilir? Şimdi bu sorunun cevabını vereceğim ve bu konudaki duygularımı da, doğru olduğu ileri sürebilecek bir düşünce olarak açıklayacağım. Bence, Machiavelli, bu kitabını yazdığı zaman, yurttaşlarına şöyle diyordu: *Bu kitabı iyice okuyun. Eğer başınıza bir efendi getirmek istiyorsanız, onun, benim size anlattığım gibi bir insan olacağına dikkat edin; evet, kendinizi teslim ettiğiniz vahşi hayvan, benim anlattığım bu efendidir.* Çağdaşları, onun amacım gerektiği gibi anlamadılar ve hata ettiler. Başka bir deyişle, onun yergisini bir övgü sandılar. Nitekim, Şansölye Bacon, bu yarulgıya düşmemiştir ve şöyle diyordu: Machiavelli, tiranlara hiçbir şey öğretmez ve onların ne yapacağını çok iyi bilir, ama bu arada, halka, nelerden korkması gerektiğini öğretir. [...] Ne olursa olsun, Machiavelli'nin, kitabına karşı genel bir itirazın yükseleceğinden kuşku duymadığım ve hasımlarının, onun be-

timlediği hükümdarın, insanları görkemli bir biçimde yönetmiş olanların çoğunun sadık bir imaj olmadığını kanıtlama başarisını gösteremeyeceklerini düşündüğünü söyleyebiliriz.

Ben, bir filozofun *Makyavelciliği* çürütme amacı güden kitabı hakkında bir hükümdar tarafından sorguya çekildiği zaman şöyle dediğini duymuştum: "Efendim, Machiavelli'nin kendisini izleyenlere verdiği ilk dersin, onun eserindeki görüşleri çürütmek olduğunu sanıyorum."

(Diderot)

MALİYE

Bu sözcük, kralın ve devletin kamu gelirlerini belirtir. *Maliye*yi sadece para sananlar, ancak sonucu görenlerdir ve dolaşısıyla maliye hakkında doğru bir fikir edinmek için, daha geniş bir bakış açısını benimsemek gerekir. İyice bilinen, tam anlamıyla gelişmiş ve temellendirilmiş *maliyelerde*, bir hükümetin en ilginç işlemlerinin ilkesi, nesnesi ve aracı açıkça görülür [...].

Böylesine geniş bir konuda değişmez ve sağlam dayanak noktaları bulmak için, *maliyenin* ilkesini, kapsadığı zenginlikleri, sağladığı kaynakları ve gerektirdiği yönetimi ele almak gerekir. İlkesiz zenginlik yoktur ve zenginliksiz kaynak yoktur; yönetilecek bir şey yoksa, yönetim de söz konusu olamaz; bu alanda her şey birbirine bağlıdır, her şey birbirine bitişir; insanlar ve şeyler, her bölümde devrimsel olarak ortaya çıkıp kendilerini gösterirler; birbiriyle ilişkili olmayan hiçbir şey yoktur ve tıpkı elektrik akımında olduğu gibi, her şey en büyük hızla iletişim içindedir [...].

İlke olarak ele alınan maliyenin, insanlar tarafından yaratıldığı ve onlar için olduğu apaçıktır [...]. Bu bakımdan, Terentius'un şu sözünü akıldan çıkarmamak gerekir: *Homo sum, nihil humani a me alienum*

Tailleur d'Habits, Habillements actuels.

Günlük giysiler.

puto (Ben insanım ve insansal olan hiçbir şey bana yabancı değildir). İnsanlığın yasası, toplumun en önemli bağı ve en büyük görüşlerin kökü de budur [...].

Demek ki insanlar hiçbir zaman unutulmamalıdır ve unutulamazlar; her şey onlar için yapılır ve her şeyi onlar yaparlar [...].

(Pesselier)

METAFİZİK

Metafizik varlıkların nedenini (ilkesini) ve kökünü arayan bilimdir. Her şeyin bir metafiziği ve pratiği (uygulaması) vardır; nedene dayanmayan pratik ve uygulaması olmayan neden (ilke), yetkin olmayan bir bilimdir. Bir ressam, bir şaire, bir müzikçiye, bir geometriciye sorular sorduğunuzda, onu yaptığı işi açıklama zorunda bırakırsınız; yani *se* natırın metafiziği hakkında konuşmasını sağlarsınız. İnceleme alanı, zaman, mekân, madde ve ruh hakkındaki soyut ve boş düşüncelerle sınırlandırılırsa, *metafizik* küçümsenecek bir bilim haline gelir; ama, gerçek bakış açısından ele alınan metafizik, bambaşka bir şeydir. *Metafizik* hakkında kötü şeyler söyleyenler, gerektiği kadar derin düşünceleri olmayan kimselerdir.

(Diderot)

MODA

Töre, kullanım, giyinme tarzı olarak ele alınabilen ve kısacası süslenmeyi ve lüksü sağlayan her şey olarak tanımlanabilen *moda*, siyasal ve felsefi açıdan incelenebilir.

Ne kadar garip olursa olsun, kabulle-

nildiği sürece insanın süslenmesini ve güzel görünmesini sağlayan ve hoş gitmeyi sağlama olanağını sunan *modaya* karşı çıkmak hatalı bir davranıştır. [...] İnsanın zavallığını ortaya koyan ve bir çeşit çalgınlığa benzeyen şey, beğeniyi, yaşamı, sağlığı, bilinci, ruhu ve bilgileri kapsayacak şekilde genişletilen *modalara* körü körüne boyun eğmektir.

Bu alan, aslında, değişikliklerin ve kapislerin gerçek alanıdır. Modalar, kimi zaman, hiçbir neden söz konusu değilken art arda ortaya çıkar, birbirlerini tahrip eder ve kaybolup giderler. [...]

(De laucourt)

MUSEVİ VE HIRİSTİYAN FELSEFESİ

Kuşkuculuk ve kolayca kanma, düşünen bir insana yakışmayan şeylerdir. Yanlış şeyler var diye her şeyin yanlış olduğunu; doğru şeyler var diye de her şeyin doğru olduğunu sanmak yerinde bir tutum değildir. Filozof, inceleyip irdelemek sizin hiçbir şeyi inkâr da etmez kabul de etmez; aklına, gerektiği ölçüde inanır; hakikati araştırmanın zahmetli olduğunu bilir, ama olanaksız olduğunu düşünmez; çalışıp didinerek hakikate ulaşır; güvençsiz ve kararsız insan ise ne yapacağını bilmez ve yanılır [...]. Görüşlerin inanılmayacak kadar çeşitli olması, kuşkunun ortaya çıkması, aklın ve felsefenin küçümsenmesi, manevi bilimlerde ve doğa bilimlerinde bizi aydınlatabilecek biricik meşale olarak vahye baş vurmak gerektiğinin yanlış olarak düşünülmesi; dini, tartışmalara boğarak ve felsefeyi de imana bağımlı kılarak her ikisini de yozlaştıran ve ucubeye benzeyen karışım, yani tanrı bilim ile sistemlerin karışımı, işte buradan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, inanmak gerek-

tiği yerde akla ve mantiğa baş vurulmuş ve akla baş vurulması gereken yerde de inanılmış ve bu da, sayısız kötü Hristiyanın ve kötü filozofun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Doğa, filozofun biricik kitabıdır; tanrıbilimcinin biricik kitabı da Kutsal Yazılardır. Kilisenin, geleneğin, Kilise Babalarının ve vahyin otoritesi tanrıbilimciyi belirler; filozof ise, gözlemden ve deneyden başka bir yol gösterici tanımaz. Bunların her ikisi de akıllarını kullanırlar ama bu kullanımın farkları vardır. Bu farkı kabul edilmezse, aklın ilerlemeleri engellenir ve iman tehlikeye düşer. Sekter felsefeden ve kuşkuculuktan iğrenmiş oldukları için, sadece dinin yararlandığı kaynaklarda doğa bilimi konusunda bilgi edinmeye yönelmiş olanların anlayamadığı şey de işte budur. Bundan ötürü bazıları, Kutsal Yazıların lafzına titizlikle bağlı kalmışlar ve bazıları da Musa'nın hikâyesini doğal fenomenlerle karşılaştırarak istedikleri benzerliği bulamayınca alegorik açıklamalar yapmak zorunda kalmışlardır [...].

(Diderot)

MUTLAK MONARŞİ

Yurttaşların tümünün, bir hükümdara, onun kendisinde başlangıçtan itibaren bulunan mutlak iktidarı, mevcut yasalardan başka hiçbir kısıtlama eklemeksizin vermek zorunda olduğunu düşündüğü monarşi biçimi. Böyle bir monarkın mutlak iktidarını, keyfi ve despotça iktidarla karıştırmamak gerekir; çünkü, monarşinin kökeni ve doğası, yine kendi doğasıyla, yani monarka bu iktidarı verenlerin niyetiyle ve devletin temel yasalarıyla sınırlanmıştır. İyi bir yönetim altında yaşayan halkların, kurallardan ve bir şeften yoksul olarak ormanlarda dolaşıp duran halklardan daha mutlu olduğu gibi; devletlerinin temel yasaları uyarınca yaşayan monark-

lar da, halklarının gönlünü alacak ve kendilerinin de hoşnutluk duymalarını sağlayacak hiçbir şeyleri olmayan despot hükümdarlardan daha mutludurlar.

(De Jaucourt)

MUTLU

Fransızca *mutlu* (*heureux*) sözcüğü, hiç kuşkusuz *heur*'den (talih, baht) gelir ve bunun da kökeni *heure*'dür (saat'tir). Bundan ötürü bu dilde *à la bonne heure*'à la mal'heure gibi eski deyimler vardır. Bunun kaynağı da, felsefe olarak eski ulusların birkaç önyargısından başka şey bilmeyen babalarımızın, iyi ya da kötü saatler olduğuna inanmalarıdır.

.....
Mutluluk denen şey bazı haz fikirlerinin bileşiminden oluşan soyut bir fikirdir. Gerçekten de, ancak bir an haz duymuş olan kimse, mutlu bir insan olamaz; ve tıpkı bunun gibi, acı çekilen bir an da, bir kimseyi mutsuz yapmaz. Haz, *mutluluktan* daha hızlı geçip giden bir şeydir ve *mutluluk* da, *bahtıyarlıktan* daha geçici bir durumdur. Şu an mutluyum dendiğinde, bu sözcük kötüye kullanılmaktadır ve aslında *haz duyuyorum* demek istenmektedir ve tekrarlanan hazlar söz konusu olduğundan bu tekrarlanma süresi içinde insan kendine *mutluyum* diyebilir ve bu mutluluk biraz daha fazla sürerse, *bahtıyarlık* dediğimiz şey söz konusudur ve midesi bulanana bir hastanın kendisi için hazırlanan en güzel yemekleri yiyememesi gibi, kimi zaman, refah içinde bile *mutlu* olunmaz.

Ölümünden önce kimseye mutlu dememek gerekir, diye eski bir söz vardı ve bu söz yanlış ilkelere dayanıyor gibi görünmektedir. Bu sözün ancak doğumundan son anına kadar sürekli olarak mutlu olan bir insana *mutlu* denebileceğini belirttiği söylenebilir. Ama, hoş anların böylesine sü-

rekli bir dizisi, organlarımızın yapısı, gereksinim duyduğumuz öğelerin yapısı ve daha da bağımlı olduğumuz insanların yapısı bakımından olanaksızdır. Her zaman *mutlu* olduğunu iddia etmek, ruhun arayıp da bulamadığı şeydir; bizim için, uzun süre keder ve hüznün içinde kalmamak yeter de artar ile; ne var ki her zaman *mutlu* bir yaşamın tadını çıkarmış olduğu düşünülen ama kötü bir biçimde ölen bir kimse, hiç kuşkusuz ölümüne kadar *mutlu* sözünü hak etmiş olacaktır ve hatta onun insanların en *mutlusu* olduğu da söylenebilir. Nitekim, önyargılı ya da kafasız ya da hak yiyici olan ya da bütün bu niteliklerin hepsini benliklerinde toplamış olan yargıçlar tarafından tek bir Tanrıya inanıyor şüphesiyle yetmiş yaşında mahkeme delip zehirlenerek öldürülmeye mahkûm edilmiş olan Sokrates'in, Grekler arasında en *mutlu* insan olması olasıdır.

Dolayısıyla üzerinde çok tartışılan *nemo ante obitum felix* [Kimse ölmeyen (ölümünden) önce *mutlu* (sayılamaz)] felsefi özdeyişi, her bakımdan tam anlamıyla yanlış gibi görünmektedir ve eğer bu özdeyiş *mutlu* bir insanın *mutsuz* bir ölümle ölebileceğini belirtiyorsa, bayağı bir şey söylemekten ileri gitmiyor demektir. Halkın dilinden düşmeyen *bir kral kadar mutlu* atasözü de, daha da yanlış bir düşünceyi dile getirir ve okumuş, görüp yaşamış herhangi bir kimse, halkın ne kadar çok yanlış olduğunu iyi bilir.

Birinden daha *mutlu* bir başka durumun bulunup bulunmadığı; genel olarak erkeğin kadından daha mı *mutlu* olduğu sorulur ve bu soru konusunda bir karara varmak için Teiresias ve İphis gibi erkek ve kadın olmak gerekir; ayrıca, onların her birine özgü bir kafayla, bütün koşulları yaşamış olmak ve erkek ile kadının yaşabilecekleri bütün durumlardan geçmek gerekir.

Bir kimsenin bir başkasından daha *mutlu* olup olmadığı da sorulmaktadır. Damla hastalığına tutulan, servetini, şere-

fini, karısını ve çocuklarını kaybeden ve idam hükmü yiyen bir kimsenin, şu dünyada, güçlü bir genç sultandan ya da La Fontaine'in papuç tamircisinden daha az *mutlu* olduğu besbellidir.

Ama aynı ölçüde sağlıklı, zengin ve aynı koşullarda olan iki insandan hangisinin daha *mutlu* olduğu bilinmek istenirse, bu kişilerin mizacına bakmak gerektiği de besbellidir. Bunlardan, daha ılımlı, daha az tedirgin ve aynı zamanda daha duyarlı olan, daha *mutludur*; ama *ne yazık ki*, en duyarlı olan, her zaman daha az ılımlı olan bir kimsedir ve bizi *mutlu* kılan, içinde bulunduğumuz koşul değil, ruhumuzun yapısıdır. Ruhumuzun bu yatkınlığı ise, organlarımıza dayanır ve organlarımız, biz kendilerine hiçbir biçimde müdahale edemeyeceğimiz bir biçimde düzenlenmişlerdir [...].

(Voltaire)

MÜLKİYET

Bir sivil toplumu oluşturan bireylerden her birinin yasal olarak edindiği para ve mülk üzerindeki hakkı, mülkiyettir.

İnsanların sivil toplumlar kurarlarken göz önünde tuttıkları başlıca amaçlardan biri, edinmiş olduğu ya da edinebileceği avantajlardan gönül rahatlığıyla yararlanmayı sağlamaları olmuştur. İnsanlar, kendi para ve mülklerinden yararlanmaları konusunda kendilerini hiç kimsenin rahatsız etmemesini isterler; dolayısıyla, tüm toplumun düzeninin korunması ve sürdürülmesi için, eldeki zenginliklerinin bir bölümünün vergi olarak verilmesi de kabul edilmiştir [...]. Boyun eğdikleri hükümdarlara duydukları coşku ne kadar güçlü olursa olsun, insanlar, kendi para ve malları üzerinde bu hükümdarlara mutlak ve sınırsız bir iktidar verme iddiasına hiçbir zaman kapılmamışlardır. Hiçbir şeye inanmayan dalkavuklar, kimi za-

man, hükümdarlara, uyruklarının para ve mülkleri üzerinde mutlak bir hakları olduğu fikrini aşılarmaya çalışmışlardır; ama, böylesine saçma öğütleri ancak despotlar ve tiranlar benimsemiştir. Siyam kralı, uyruklarının bütün para ve malının sahibi olduğunu ileri sürer; ama böylesine barbar bir hakkı doğurduğu sonuç, başarılı bir isyancının, Siyam kralının para ve mallarına sahip olabilmesinden başka bir şey değildir. Kuvvetten başka bir şey üzerinde temellenmeyen her iktidar, yine kuvvetle kendini tahrir eder. Aklın kurallarına uygun davranılan devletlerde, tek tek kişilerin mülkiyetleri, yasaların koruması altındadır; aile babası, emeğiyle elde edip topladığı para ve mallardan yararlanma bunları çoluk çocuğuna bırakma güvencesine sahiptir: iyi krallar, uyruklarının sahip oldukları şeylere her zaman saygıyla yaklaşmışlar ve kendilerine emanet edilmiş kamusal zenginlikleri kendi havai tutkularının tatmin etmeye, korudukları kişilerin ağgözlülüğünü ya da çevrelerindeki insanların doymazlığını gidermeye yarayan bir hazine olarak görmemişlerdir.

N

NÜFUS

.....

M. de Montesquieu, *Kanunların Ruh'u*nda ve 112. İran Mektubu'nda, yeryüzünde yaşayan insanların eskisine oranla ancak onda bir olduğu sonucuna bu konularda yapılabilecek bir hesap sonucunda vardığını ve işin şaşılacak yarının, insanların sayısının gün geçtikçe azalması ve eğer böyle devam ederse, on yüzyıl sonra yeryüzünün bir çöle dönüşeceği olduğunu söyler.

Ama kendisinden önce Strabon'un ve Sicilyalı Diodoros'un da kapıldığı bu korkunun yersiz olduğunu M. de Montesquieu'ye söyleyebiliriz. Onun gezip gördüğü yeryüzü bölgesi, gelecekte belki de bugünkünden daha az bir nüfusa sahip olacaktır, ama yeryüzü durdukça, onun üzerinde yaşayan insanların da var olması büyük bir olasılıktır.

.....

Evrende her şey birbirine bağlıdır ve evren, bütün bölümlerinin uyumu ve tekabülüyle ayakta duran bir bütündür. Evrende, ona gerekli olmayan en küçük bir atom bile yoktur [...].

Bu ilkeye dayanarak, genel olarak nüfusun, en sona kadar değişmeden kalacağını; bugün yaşayan insanların toplamının Antikçağ dönemlerinden herhangi birindeki insan toplamına eşit olduğu ve kimi zaman ulusları kasıp kavuran afetlerin ortaya çıkmasına yol açan korkunç olaylar dışında, insanların sayısında şu yada bu ölçüde azalma görülmüş de olsa, toplamda azalma olmadığı ve belki de nüfusun yer değiştirdiği ve dolayısıyla bazı yerel azalmalar olduğu ileri sürülebilir.

.....

Büyük monarşilerin, çok sayıda nüfusa karşıt olduğunu kanıtlamak için saptamalarımızı daha da derinleştirmeye lüzum yok. Sadece, insanlığın haklarına saygı duyulan adaletli yönetimlerde insanların sayısının fazla olacağını söylememiz yeter.

.....

[...] Tiranlık, köleler ve çöller; özgürlük ise, uyruklar ve taşra bölgeleri yaratır. [...] Köleliğin kendilerini beklediği yerde insanlar çoğalamaz.

.....

Uyruklar ne kadar yoksul olursa sayıca o kadar artarlar; sırtlarına ne kadar vergi yükü bindirilirse, kendilerini o ölçüde bu vergileri ödeme duruma sokarlar iddiasında bulunanlar, insan ırkına ve devlete söven kimselerdir. bunlar, bazı genel kuralları olduğunu ileri sürerek yol açmış olan ve her zaman yol açacak olarlardır. Bir yalan ortaya atarak, belki de en büyük cezaya çarptırılması gereken bir acımasızlığı sergilediklerini öğrenmeleri için, onları, yurttaşlarının içine düşmesini istedikleri koşullarda yaşamaya mahkûm etmek gerekir.

.....

Modern siyasetin yol açtığı toplumsal durum ve servet eşitsizliğinin doğurduğu ve insanların yaşam koşullarında ortaya çıkan farklar, bu insanların sayıca azalmasında en fazla etki gösteren nedenlerden biridir. İnsanları böylesine küçük düşürmenin ortaya çıkardığı en büyük sakıncalardan biri de, onların birbirlerine beslemeleri gereken karşılıklı ve doğal sevgi ve şefkat duygularının ortadan kalkmasıdır. Yoksunluklar içinde doğmuş olabileceklerini ve saygınlıklarını itibari değerlere borçlu olduklarını unutan bazı insanların, başkalarını, hayvanlarından bile istemeyecekleri hizmetleri yapmaya mahkûm ederek aşağıladıkları görülmüştür. Bu adamlar, kendilerinin sahip olabilecekleri avantajlara da çekecekleri zahmetlere de hem-

cinslerinin layık olmadığını düşünürler.

.....

Doğanın iki büyük amacı vardır: bireyin korunması ve türün çoğalması. Eğer her şey, var olmaya ve varlıklar ortaya koymaya yöneliyorsa ve varlığımızı, bir başkasına iletmek için edinmiş olduğumuz da doğruysa, bizi bu amaçlardan uzaklaştıran her kurumun kötü olduğunu ve doğanın düzenine ters düştüğünü kabul etmek gerekir. Nitekim, bir toplumun bütün üyelerinin bu toplumun genel iyiliğine birlikte katkıda bulunması gerektiği; en iyi yasaların, hiçbir yurttaşı yararsız bir insan duruma sokmadığı, her şeyi kamunun iyiliğine yönelttiği ve böylece topluluğun korunmasını ve refahını sağladığı doğruysa; devleti yurttaşların büyük bir bölümünden yoksun bırakan, aynı olarak ya da mübadele yoluyla yeniden geri vermeksizin devletin zenginliklerine el koyan kuruluşların da, bir devleti kemiren ve sonunda bu devletin ortadan kalmasına yol açan kurumlar olduğunu kabul etmek gerekir.

.....

Avrupa'da hiçbir yaran olmayan, halkın yıkımına yol açan, devletlerin zenginliğini ve halkını yiyip bitiren bir yığın silahlı insanı, barış zamanında bile besleme âdetini yaygınlaştırmış olan şey, egemen olma isteği, şatafat, lüks ve gösterişçiliktir [...]. Butün devletler, askeri güçlerini, komşularınıninki oranında artırmışlardır [...]. Bir zaman elli bin kişiyle korunan bir devlet bugün ikiyüz bin kişiyle korunmaktadır ve bunun nedeni de, bu devletin kendisini korumak zorunda olduğu kuvvetlerin, kendi kuvvetlerinin düzeyine çıkarılmış olmasıdır. Gittikçe artan bu masrafın gerekçesi olarak ileri sürülen sağlam bir güvenliğin sağlayacağı avantajlar da böylece, hiçe indirilmiştir ve sadece masraf ve nüfusun azalması gibi sonuçlardan başka şey elde edilememiştir.

.....

Çok sayıda askerden oluşan ordular,

bu nüfusun azalmasına yol açar; sömürgeler de aynı sonucu doğurur. Bu iki nedenden de, aynı ilkeye, yani fetihler yapmak ve toprak bakımından genişlemek gibi iki tutuma dayanır. Bu anlayışın, sömürgeler söz konusu olduğunda, üzerlerinde egemenlik kurulan insanlar kadar fatihleri de yıkıma uğrattığı besbelli bir gerçektir. Sürülmemiş topraklar kalmadıkça fabrikalara sahip olmayı düşünmemek gerektiği söylenmiştir ve bu doğrudur. Dolayısıyla, çok sayıda insan olmadan sömürgelere sahip olmaya da kalkışmamak gerekir.

Sömürgeler kurarken sadece belli toprakları istila etmedik; oralarda oturan vahşi halka, hıncılarımızı ve nefretlerimizi de, bazı kötü huylarımızı da aşıladık; onları, torunlarını bile ortadan kaldıracak şekilde, alkollü içkilere alıştırdık. Bu hakikatlerin karşısına, siyasal kurallar çıkarılıyor ve özellikle ticaretin bu işten yararlı çıkacağı ileri sürülüyor. Ama, bu kurallar sanıldığı kadar akla uygun ve ticaret de böylesine ilgi çekici bir şey mi?

Her zaman söylediğim gibi, Avrupa'nın belki de en uzun ömürlü devleti olacağını ileri sürebileceğimiz İsviçre, aynı zamanda nüfusu en kalabalık ve ticaretle en az uğraşan devlet değil mi?

Yeni Dünya'nın keşfedilmesinden ve Hint Adaları'nda kurumlarımızın yerleşmesinden bu yana, bütün gözler, bu bölgelerin zengin ürünlerine çevrildi ve bugün artık, bir lüks ve gereksiz şeyler ticaretinden başka şey yapmıyor hale geldik. Kendimize özgü olan ve bize sağlam zenginlikler kazandırabilecek olan ticareti bir yana bıraktık. Ondandır elde ettiğimiz avantajlar ne oldu? Ya da onlardan sadece, acılarını çektiğimiz kötülükler gelmedi mi başımıza?

Lüks ticareti ve lükse bağlı sanatlar, bütün bu sakıncaların yanı sıra, insanları, kırsal alandakinden daha fazla kazanç

sağlama ve daha az yorulma olanağı sunmak gibi tehlikeli bir baştan çıkarma durumu da yaratmaktadırlar. İklim ve hava etkilerden kurtulmuş olarak, bütün gün rahat rahat oturup ipek eğirmek ya da lüks ürün yapımevlerinde başka eşyalar hazırlamak varken, sabahdan akşama kadar iki büklüm halde, üzüm kütükleriyle kim uğraşacak ve kim tarlalarda hasat yapacak ve yazın sıcağında kışın ayazında çalışıp duracak? İşte bu yüzden, yapımevleri insanları kentlere çekmiş ve onlara çok kalabalık yerler görünümü vermiştir. Ama kırsal alana giderseniz, oraların çöle dönmüş olduğunu görürsünüz [...].

Lüks ticareti, kentleri kalabalıklaştırmak için kırsal alanları işte böyle insansız bırakmıştır; ama bu, her zaman sürüp gidecek olan bir durum değildir. Bu nüfus da, bu ticaretin zenginlikleri de, olaylara bağlıdır ve kolayca değişikliğe uğrayabilir. En ufak bir koşul değişikliği bunları sona erdirebilir; savaş, benzer yapımevlerinin kurulması, hatta bir ülkedeki bu tür işletmelerin bir başka ülkeye aktarılması, işlenen maddelerin bulunmaması ve daha birçok neden bu ticareti ortadan kaldırabilir ve bu yapımevlerindeki etkinlikleri sona erdirebilir. Ve bu durumda, toprakları işlemeyi bir yana bırakmış olan bir yığın halk işsiz kalır ve ekmeğini kazanamaz. Dilenen birçok aile ortaya çıkar ya da kendi ülkesinde iş bulamadığı için başka ülkelere gider. Toplumun sırtına yük olan bu insanlar, kendi gerçek işlerinden ve çabalarından koparılmamış olsalardı, aynı toplumu zenginleştirecek ve çok sayıda nüfusu olan bir toplum haline getireceklerdi. Eskiden, bunların, toprağa bağlı olmalarını sağlayan küçük mülkleri vardı ve bu, onların birer yurttaş olmasını sağlıyordu; ama birer gündelikçi haline geldikleri için yurtsever olma özelliklerini de kaybetmişlerdi; çünkü, hiçbir şeye sahip olmayan kimsenin vatani da yoktur; böyle bir kimse, kol gücünü ve emeğini her yere götürür ve ekmeğin parasını çıkardığı yerde

yerleşir. Böylece ülke de ticaretten, zenginliklerden ve halktan yoksun kalır ve bu, sözünü ettiğimiz durumların gerçek nedenlerini bilmemenin bir sonucudur.

(Damilaville)

OKUL (Felsefe okulu)

Bu söz Fransızcada, bir başka biçimde ve daha yaygın olarak *skolastik* denen felsefe çeşidini belirtir. Bu felsefe, şeyler yerine sözcükleri, gerçek felsefenin yüce hedeflerinin yerine uyduruk ya da gülünç soruları ele alır; barbarca terimler kullanarak birtakım anlaşılmasız şeyleri açıklar; Tümler, kategoriler, metafizik dereceler, boşluktan nefret gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açan ya da bunlara büyük önem veren de bu felsefedir ve bu felsefenin cehaletten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Skolastiğin XII. yüzyılda ortaya çıktığı ya da en parlak dönemini yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde Paris Üniversitesi görkemli bir hal almıştı. Aynı dönemde, yeryüzünde yaygın olan pek az bilgi olması, elde kitap bulunmayışı, gözlem eksikliği ve bunları elde etmenin zorluğu, insanları boş sorular sormaya yöneltiyordu; gerçek varlıklar üzerinde düşünmek yerine soyutlamalar üzerinde düşünülüyordu; bu tür incelemeler için yeni bir dil yaratılmıştı ve bu dili öğrenmiş olanlar da kendilerini bilgin sanıyorlardı. Skolastiklerin birçoğunun yazılarındaki keskin zekâyı ve ince düşünceyi kötüye kullandıklarını görünce esef etmemek olanaksızdır. Gerçekten de, bu kadar çok zekâ bir başka zamanda, daha iyi bir şekilde kullanılmış olsaydı, bilimlerde büyük ilerlemeler gerçekleştirilecekti kuşkusuz [...].

Bu barbarlıktan kurtulmayı Descartes'a borçluyuz. Bu büyük adam, okul felsefesinin yanlışları konusunda uyardı bizi (bunu yaparken, belki de istemeyerek kendi felsefesi konusunda da uyardı, ama burada söz konusu olan bu değil). Paris Üniversitesi, gerçekten bilgili birkaç pro-

fesör sayesinde, artık bu cüzamdan kurtuluyor; ama tamamen iyileşmiş olduğu söylenemez. Ne var ki, engizisyon korkusu yüzünden İspanya ve Portekiz üniversiteleri bu alanda çok daha az ilerleme gösterdi; bu üniversitelerde, felsefe, bizde XII. ve XVII. yüzyıllar arasında ne haldeyse öyle kalmış gibi görünüyor; hatta profesörler bir başka felsefe öğretmemek için yemin ediyorlar ve bu da, bilgilerin yayılmasını engelleyecek bütün önlemlerin alınmasından başka bir şey değildir. 1752 yılında yayımlanan bir bilimsel derginin *edebiyat haberleri* sütununda Lizbon'da yeni yayımlanan ve Aristoteles felsefesini skolastik açıdan ele alan (XVIII. yüzyılın ortasında) bir kitabın adını okuyunca şaşıyor insan ve bunun bir dizgi hatası olduğunu ve kitabın yayım tarihinin 1750 değil 1550 olması gerektiğini düşünüyor.

Birçok bilimin hâlâ yükünü çektiği yarırsız ve yorucu terimlerin *okul* felsefesine duyulan düşkünlüğün kötü bir kalıntısı olduğunu söylemek de sanırım yerinde olur.

(D'Alembert)

OLGU

Bu, tarımlanması güç terimlerden biridir. Genel olarak, bir şeyin olabildiğilik durumundan var olma durumuna geçtiği zaman bilinen her koşul ve durumda, bu terimin kullanıldığını söylemek de konuya bir aydınlık getirmez.

Olguları üç sınıfa ayırabiliriz: tanrısallığın edimleri, doğanın fenomenleri ve insanların eylemleri. Birinciler, tanrıbilimin; ikinciler, felsefenin ve geri kalanlar gerçek anlamda tarihin kapsamına girer ve bunlardan hepsi de eleştirinin konusudur.

Olgular iki genel bakış açısından da ele alınabilirler. Yani *olgular* ya doğaldırlar, ya doğaüstüdürler; onları ya gözümüzle görmüşüzdür ya da onlar bize gelenekle,

tarihle ve bütün anıtlarıyla iletilmişlerdir.

Bir *olgu* gözlerimizin önünde gerçekleştirmiş ve kendi kendimizi aldatmamak ve başkaları tarafından aldatılmamak için elimizden gelen bütün önlemleri almışsak, *olgunun* doğasının içerdği bütün kesinliğe sahibiz demektir. Ama bu ikna oluşun geniş bir alanı vardır; dereceleri ve kuvveti, *olgunun* içinde ortaya çıktığı durum ve koşullara, görerek tanıklık edenin kişisel niteliklerine bağlıdır. Kendinde ele alındığında çok sağlam olan kesinlik, insan kolay kanar olduğu ve *olguda* basitlik ve sıradanlık bulunduğu zaman daha da artar ya da insan daha irdeleyici olduğu ve *olguda* daha fazla olağanüstülük ve karmaşıklık bulunduğu zaman daha da azalır. Gerçekten de insanları inanmaya sürükleyen, yapılarından ve bilgilerinden başka nedir ve insanlar, kendilerine ve başkalarına karşı bütün önlemleri aldıkları konusundaki kesinliği *olgunun* doğasından başka nereden edinebilirler?

.....

(Diderot)

kaba ve ahmak bir kimse olmak gerekir." Bilgelerin, sadece *putataparlıktan* değil de çoktanrıçılıktan da tiksindiklerini gösteren binlerce tanıklık vardır. Rıza göstermenin ve sabrın örneği olan ve en kötü durumlarda bile yüce bir kimse olduğunu kanıtlayan Epiktetos da sadece tek bir Tanrıdan söz eder. İşte onun özdeyişlerinden biri: "Tanrı beni yarattı; Tanrı benim içimde; gittiğim her yere götürüyorum onu; nasıl olur da onu, müstehcen düşüncelerle, aşağılık isteklerle kirletebilirim? Ödevim, her şey için Tanrıya teşekkür etmek, her şey bakımından onu övüp yüceltmek ve son nefesime kadar onu kutsamaktır." Epiktetos'un bütün düşünceleri bu ilkeye dayanır.

Epiktetos, kölelik içinde ne kadar buyukse Roma İmparatorluğu tahtında aynı ölçüde büyük olan Marcus Aurelius, ya yaygın dilin kullanımına uymak ya da Yüce Varlık ile insanlar arasında yer alan varlıkları dile getirmek için tanrılardan çoğunlukla söz eder. Ama yazılarının birçok bölümünde, ezeli, ebedi ve sonsuz tek bir Tanrı kabul ettiğini duyurur bize ve şöyle der: *Ruhumuz, tanrısallıktan türemiştir; çocuklarımız, bedenim ve düşüncelerim Tanrıdan gelir.*

Stoalılar ve Platoncular, tanrısal ve evrensel bir varlık kabul ediyorlardı; Epikuroşçular da bunu reddediyorlardı; büyük din adamları dinsel gizemlerde sadece tek bir Tanrıdan söz ediyorlardı; öyleyse *puta-parlar* neredeydi?

(Voltaire)

PYRRHONCU ya da KUŞKUCU FELSEFE

Akılyürütme sanatında Bayle kadar yetenekli pek az kimse vardı ve belki de ondan daha üstün bir kimse yoktu. Bir sis-

temin zayıf tarafını onun kadar incelikle yakalamasını ya da yararlı yanlarını değerlendirmesini bilen bir başka kimseden söz edilemez; kanıtladığı zaman ürkütücüydü, itiraz ettiği zaman daha da ürkütücüydü; neşeli ve verimli bir hayalgücü vardı ve kanıtlamalara giriştiği zaman, eğlenmekten, betimlemeler yapmaktan gönül çelmekten geri kalmıyordu [...]. Kanıtlaması gereken tez ne olursa olsun; tarih, geniş ve derin bilgiler, felsefe; evet her şey, onun yardımına koşuyordu. Hakikat diye gördüğü bir şey varsa, ona direnmek olanaksızdı; yalan lehinde konuştuğu zaman da, kalemi, hakikatin bütün renklerini kazandırıyor ona; tarafsız olsun ya da olmasın onu süslüyordu ve hiçbir zaman yararın kendisi değil, ele alınan şey görülüp algılanıyordu.

Bayle'in ten zevklerini denetleme, utanma, aile sadakati ve bunun gibi başka erdemlere hiçbir zaman büyük bir önem vermediğini sanıyorum. Eğer verseydi, yargılarında daha ihtiyatlı davranırdı [...].

Yukarıda söylediklerimizden, ilk kuşkucuların sadece dogmatiklerin kibrini yerden yere çalmak için akla karşı geldikleri sonucu çıkıyor. Dolayısıyla, *modern* kuşkucular arasında yer alan bazı kişilerin, dine otorite kazandırmak için felsefeye kara çaldıklarını; bazılarının felsefeye daha sağlam bir biçimde saldırmak için onun üzerinde kurulması gereken temeli yıkmaya çalıştıklarını ve eski ve modern kuşkucular arasında, birçok soruda kesin bilgiler edinemedikleri için içtenlikle kuşku duyan kimseler bulunduğunu söyleyebiliriz.

Biz bu konuda, doğada her şeyin bir-birine bağlı olduğunu ve insanoğlunun, mutlak, eksiksiz ve yetkin bilgisini edinebileceği hiçbir şeyin bulunmadığını; en açık aksiyomların (belitlerin) bile böyle olduğunu; çünkü bunun böyle olmaması için her şeyi bilmiş olmamız gerektiğini söylüyoruz.

Her şey birbirine bağlı olduğu için ve insanoğlu her şeyi bilmediğine göre, art arda tartışmalara girerek bilinmeyen bir şeye varmak durumundadır ve bu bilinmeyen noktadan geriye dönerek, ondan bir önceki nokta hakkında hiçbir şey bilmediği ve kesinsizliğin söz konusu olduğu ileri sürülebilir ve bu noktadan da daha önceki için de aynı şey söylenebilir ve böyle devam edilerek en apaçık ilkeye kadar varılabilir.

Dolayısıyla, insan aklının kullanılmasında uyulması gereken bir ağırbaşlılık vardır ve bunu kabullenmek gerekir. Böyle yapılmazsa, kesinsizliğin içine batıp gitmek kaçınılmazdır. Sürekli olarak genişlemiş ve artmış bilgileri zayıflamağa başladığı an, insanoğlunun tartışmayı bir yana bırakması gerekir.

Art arda mantıksal sonuçlara vararak bir kimseyi apaçık bir önermeye ulaştırırsam, tartışmayı bir yana bırakırım. Cisimlerin varlığını, mantık kurallarını, duyuların tanıklığını, doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün, haz ile acının, kötü huy ile erdemin, uygun ile uygunsuzun, haklı ile haksızın, dürüst ile hilekârın arasındaki farkı inkâr eden kimseyi de dinlemem. Yalın bir sorudan beni uzaklaştırmak istediği için, maddenin, anlayışgücünün, tözün, düşüncenin ve bunun gibi ipe sapa gelmez konuların doğası üzerine söylediği laflara yönelmek isteyen kişiye de sırtımı dönerim.

Gerçek insanın iki felsefesi olmaz:, bunların biri çalışma odasında ötekisi de insanlar arasında olduğu zaman ileri sürülemez; çünkü insan, pratikte unutmak zorunda kalacağı ilkeleri kuramsal ve soyut düşüncede temellendirip benimseyemez.

Ne görürse görsün, neye dokunursa dokunsun, duysun ya da algılasın, bütün bunların kendi duyumlarından başka bir şey olmadığını ya da bilincin ve olup biten her şeyin, kendisinin dışında hiçbir şey olmadığı halde, öylesine örgütlenip

düzenlenmiş olduğunu ve belki de sadece kendisini var olduğunu ileri süren kimseye karşı ne diyebilirim? İleri sürdüğü bu paradoksun saçmalığını ve derinliğini hemen anlarım ve kanı sahibi olmayan insanın kanısını çürütmek için zaman harcamam ve ona karşı çıkaracağım en iyi kanıtın onun inkâr ettiği şey olduğunu düşünürüm. Onu mat etmek için, doğanın dışına çıkmam; onun ve kendimin dışında bir noktadan akılyürütmeye başlamam gerekir bu durumda ve bu da olanaksızdır. Bu sofist, aslında, itiraz edilen şeylere karşı insanın kendisinin de belli bir sağlamlık katması gerektiğini ileri süren konuşma terbiyesinden yoksun bir kimsedir. Kendisinin duymadığı bir kuşkuyu gidermek için neden nefes tüketeyim? Benim zamanım bu kadar değersiz mi? Siz de zamanınızı böylesine değersiz mi buluyorsunuz? Araştırmaya ya da açıklamaya değer başka hakikatler yok mu? Daha önemli şeylerle uğraşalım; eğer bu havailiklerden başka uğraşacak şey yoksa, uyuyalım ve sindirim yapalım.

(Diderot)

R

RAHİPLER

Bu sözcükle, Yeryüzündeki çeşitli halkların benimsemiş olduğu dinsel inançların uygulanmaları görevini yerine getiren kimseler belirtilir.

Dinler ve inançlar törenleri gerektirir. Bunların amacı, insanları etkilemek ve yücelttikleri tanrıya bağlılık ve saygı duymalarını sağlamaktır. Boşinançlar çeşitli dinlerde uygulanan törenlerin sayısını çoğalttığı için bu törenleri yönetenler, çok geçmeden sadece tapınaklara hizmet vermekle görevli ayrı bir zümrenin oluşmasına yol açtı; böylesine önemli hizmetleri yapmakla görevli olanların, kendilerini tamamen tanrıya verdiklerine inanıldı ve böylece, insanların tanrıya duydukları saygıdan bu zümrenin kendisi de pay aldı ve sıradan insanların işleri ve çalışmaları, bu zümrenin etkinlikleri yanında önemsiz sayıldı ve halklar, bu en kutsal ve önemli dinsel görevi yükselmiş olanların geçimini sağlamak zorunda olduklarına inandılar; bu din adamları da, tapınaklarına kapanıp dış dünyayla pek az ilişki kurdular ve bu durum dünyadan uzak yaşayan rahiplere daha da fazla saygı duyulmasına yol açtı; onların, tanrının sevgili kulları olduğu; tanrıların iradesinin onlara emanet edildiği ve onların bu iradeyi yorumladıkları ve böylece tanrılar ile ölümlüler arasında iletişim kurdukları düşünüldü.

Hemcinslerini egemenlik altına almak, hoşlanılan bir şeydir; nitekim *rahipler* de yurttaşlarının kafasında kendi lehlerine yarattıkları saygınlıktan yararlanmasını bildiler; tanrıların kendilerine göründüklerini iddia ettiler; tanrıların buyruklarını ilan ettiler, dogmaları öğrettiler; neye inanmak ve neyi reddetmek gerektiğini

belirlediler; tanrıların hoşuna giden ve gitmeyen şeyleri saptadılar; kehanetlerde bulundular; kaygılı ve meraklı insanlara, geleceğin ne olduğunu açıkladılar; yerine getirdikleri görevden ya da ileri sürdükleri öğretilerden şüphe etmeye kalkışacak olan küstahları, öfkelenmiş olan tanrıların vereceği cezaların doğurduğu korkuyla tir tir titrettiler.

Egemenliklerini daha da sağlamlaştırmak için, tanrıları; gaddar, intikamcı, yatışmak nedir bilmeyen güçler olarak betimlediler; insanoglunun ruhunda bağnazlığa en elverişli zemini oluşturan kasvet ve kederi yaratan korkunç törenler, kutsamalar ve gizemler ortaya koydular, böylece, tapınaklarda oluk oluk kan aktı; korkunun boyunduruğu olan ve boşinançlarla serseme dönen halklar, tanrısal iyiliğe karşı çok şey ödemeleri gerektiğine inandılar; donup kalmış kadınlar, küçük çocuklarını alevlere attılar; kurban edenlerin bıçakları altına binlerce kişi düştü. Böylece, sadece *rahiplere* yararı olan ipe sapa gelmez ve iğrenç dinsel uygulamalara boyun eğildi ve boşinançlar, rahiplerin iktidarını yaygınlaştırdı ve pekiştirdi.

Çalışmak gereksinimi duymayan ve egemenliklerinden de emin olan *rahipler*, yapayalnız yaşamlarının doğurduğu can sıkıntısını gidermek için insanların çoğunun bilmediği doğa gizemlerini incelediler. Mısır *rahiplerinin* göklere çıkarılan bilgilerinin kaynağı işte buradadır. Vahşi ve cahil halkların hemen hepsinde, tıbbın ve din görevlerinin aynı kişilerin elinde olduğu görüldü. Rahiplerin halka yararlı olmaları da, iktidarlarını pekiştirmeye yol açmaktan geri kalmamıştır. Bu rahiplerden bazıları daha da ileri gitmişler ve fizik alanındaki incelemelerinden, herkesi şaşırtacak sonuçlar elde etmişlerdi. Nedenleri bilinmediği için bu sonuçların doğaüstü olduğuna inanılıyordu. Bir yığın olağanüstü olay ve mucize denilen şeyler işte böyle ortaya çıktı; şaşkına dönen insanlar, kendilerini kurban edenlerin, doğa ögele-

rine egemen olduklarına, tanrıların intikamını ve kayırmasını istedikleri gibi elde ettiklerine, tanrılara olduğu gibi onlara da saygı duymaları gerektiğine inandılar.

Böylesine saygı duyulan kimselerin, toplumun iyi bir düzeni olması için konmuş gerekli sınırlamaların içinde uzun zaman kalmaları zordu; nitekim iktidarlarının yarattığı kibre kapılan din adamlarını, hükümlanlık haklarını edinme tartışmasına girdiler; kendileri de uyrukları gibi dinin yasalarına boyun eğmiş olan hükümdarlar, din adamlarının gasp edici hareketlerine ve zorbalıklarına karşı koyacak güçte değillerdi; bağınazlık ve boşinançlar, monarkların tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu; kutsal kişileri engellemek ya da cezalandırmak istediklerinde tahtları hemen sallanmaya başladı; çünkü, bu din adamlarının çıkarları, tanrıların çıkarlarıyla aynı şey haline gelmişti ve onlara direnmek, tanrılara karşı gelmek demekti; haklarına dokunmak ise, günah işlemekten başka şey değildi ve iktidarlarını sınırlamaya kalkmak dinin temellerini yıkmaya çalışmak anlamına geliyordu.

Çoktanrıçılığın *rahipleri* iktidarlarını, işte bu aşamalardan geçerek pekiştirdiler. Mısırlılarda, krallar, din adamlarının denetim ve buyrukları altındaydı; tanrılara karşı bir kusur işlemiş olan monarklar, din adamlarından kendilerini öldürmeleri emrini alıyorlardı ve boşinançların öyle bir gücü vardı ki, bir hükümdar böyle bir emre karşı gelemiyordu. Galyalılarda, Druid'ler, halk üzerinde mutlak bir egemenliğe sahiptiler; din hizmetleri vermekle yetinmeyip, halk arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik de ediyorlardı. Meksikalılar, barbar *rahiplerin* tanrıların arkasına sığınarak onlara yaptıkları gadarlıkların altında inliyorlardı; din adamı, tanrıların iradesini açıkladığı zaman, kralar, en haksız savaşırlara girişmeyi red edecek durumda değillerdi; din adamı, tanrı acıktı diyordu ve imparatorlar komşuları

na karşı hemen silaha sarılıyorlar; tanrıya ve daha doğrusu din adamlarının iğrenç ve zorba boşinançlarına kurban edilmek üzere düşmanlarından tutuklar almak için acele ediyorlardı.

Rahipler, din görevlerinin insanlar üzerinde kendilerine verdiği iktidarı kötüye kullanmakla yetinselerdi, halklar çok daha mutlu olacaktı. Oysa İnci'in salık verdiği itaat ve yumuşaklığa rağmen, karanlık yüzyıllarda, Tanrının rahiplerinin, isyan bayrağını açtıkları; halkı hükümdarlara karşı silahlandırdıkları; küstah bir şekilde, krallara, tahtan inmelerini emrettikleri; halkları hükümdarlarıyla birlik halinde tutan kutsal bağları koparma hakkını kendilerine verdikleri; kendi gözü kara girişimlerine karşı çıkan hükümdarları tiranlıkla suçladıkları; bütün yurttaşlara eşit olarak sorumluluk yüklemek için yapılmış yasalar karşısında kendilerinin belli bir bağımsızlıkları olduğunu iddia ettikleri görüldü. Bu iddialar, kimi zaman oluk oluk kan akıtılarak pekiştirildi. Aynı iddialar, halkların cehaleti, hükümdarların zayıflığı, *rahiplerin* düzenbazlığı yüzünden etkili oldu. Rahipler zorbalıkla ele geçirdikleri haklarını korumayı, çoğunlukla, iğrenç engizisyonun kurulmuş olduğu ülkelerde başardılar. Engizisyon, eski Meksika rahiplerinin yaptıklarından hiç aşağı kalmayan insan kurban etme örneklerini sık sık verdi. Oysa, aklın ve felsefenin ışığıyla aydınlanmış ülkelerde durum böyle değildir ve rahip, insan, uyruk ve yurttaş olduğunu hiçbir zaman unutmaz.

(D'Holbach)

RUH

.....
Benliğimizdeki düşünen şey konusunda ne dersek diyelim, işlevlerinin, yaşadığımız sürece bedenimizin yapıma ve durumuna bağlı olduğu bellidir. Beden ile

insandaki düşünen şeyin bu karşılıklı bağımlılığı bedenın ruhlı birliğı denilen şeydir ve sağıklı felsefeyle vâniy, bu birliğın, sadece, Yaradanın özgür iradesinin bir sonucu olduğunu öğretmektedir bize. Demek ki bu birlik, hakkında kuşku duymayacağımız bir olgudur; ama bu olgunun ayrıntıları, bizim kesinlikle bilmediğimiz şeylerdir. Bu ayrıntıları sadece deneye başvurarak öğrenmek ve bu konuda ileri sürülebilecek bütün soruları saptamak bize düşer. Bu soruların en ilginçlerinden biri, burada ele alacağımız şu sorudur: *ruh*, bağılı olduğu bedenın bütün bölümleri üzerinde işlevlerini eşit olarak mı göstermektedir; yoksa, bu ayrıcalıgım özel olarak verilmiş olduğu belli bir beden bölümü vardır? Eğer böyle bir tek bölüm varsa, bu hangi bölümdür? Descartes, buna, kozalaklı bez (epifiz); Vieussens, yumurtamsı merkez (centre ovale); Lancisi ve M. de La Peyronie, nasırsı madde diye cevap verir. Descartes'inki bir tahmindir; Vieussens, bazı anatomi gözlemlerine dayanan bir sistem kurmuştur; M. de La Peyronie ise deneylere dayanmaktadır.

Demek ki *ruh* M. de La Peyronie'nin dediğı yerdedir ve bir başka deney onun yerini değişikliğe uğratana ve fizyolojistleri bir yer bulamayacak duruma düşürüne kadar da orada kalacaktır. Bu arada ruhun işlevlerinin nasıl pamuk ipliğine bağılı olduğunu düşünelim. Gerçekten de, bir kas lifinin zedelenmesi, bir kan damlasının damar dışına sızması, hafif bir iltihaplanma, bir düşme, bir berelenme, ruhun o kadar yüceltilen bütün kavrama gücünü, yargı yetisini ve aklı alıp götürebiliyor

Ne kadar itiraz edilirse edilsin, ruhun işlevlerinin, bedenın durumu ve yapıyla ilişki içinde olduğundan kuşku duyulamaz ve nitekim, beyin ve beyinciğı koruyan kafatası, hamur kadar yumuşak olduğu sırada, ebe kadının parmağını fazlaca bastırmasının bir bireyi zekâca geri yap-

maya yettiğini herkesin kabul etmesi gerekir.

Alınan besinler, bedenın yapısı ve bu yapı da ruhun işlevleri üzerinde o kadar etkili olmaktadır ki, bu düşünce bile, çocuklarını beklenmesi için bilmedikleri insanlara veren anneleri korkutacaktır.

Çocukların henüz kuvvetlenmemiş organları üzerinde gösterilen etkiler, ruhun işlevlerine ilişkin olarak çok kötü sonuçlar doğurabilirler ve bundan ötürü anababaların, çocuklarının hiçbir şekilde korkutulmamalarına dikkat etmeleri gerekir.

Şimdi de, ruhun beden üzerinde ve buna karşılık bedenın ruh üzerindeki etkilerini kanıtlayan iki olayı aktaralım. Doğal eğilimleri ya da yetiştirilmesinin çok kuralı ve sert olmasından ötürü dindarlıkta aşırılığa kaçmış olan bir genç kız, bir çeşit dinsel melankoliye tutulmuştu. Yüce Varlıktan yersiz yere korkması, karanlık fikirlerin kafasına uşuşmesine yol açmış ve her zaman içinde yaşadığı korku ve dehşetin sonucu bu genç kız, âdetten kesilmişti. Bu aksaklığı gidermek için çok etkili ve iyi seçilmiş âdet sağlayıcı ilaçlar kullanıldı, ama bunların bir yararı olmadı; âdet kesilmesi devam ediyordu ve genç hastanın yaşamı çekilmez bir yük haline gelmişti. Genç kız, bu durumdayken, yumuşak ve uysal karakterli ve doğru düşünceli bir din adamıyla tanışma fırsatını elde etti. Bu din adamı, tatlı tatlı konuşarak ve mantıklı düşünceler ileri sürerek, genç kızın, saplandığı korkulardan kurtulması, yaşamla barışıklık içine girmesi ve ona Tanrı hakkında daha sağıklı fikirler aşılması konusunda başarılı oldu ve ruh iyileşince, âdet kesilmesi ortadan kalktı; hasta tam anlamıyla sağığına kavuştu (oyşa, bu iki karşıt durumda, yaşam tarzı nasılsa öyle kalmış ve değişmemişti). Ama ruh, hastalığa yeniden düşmeye bedenden daha az yatkın olmadığından, genç kız, ilk baştaki boşınançlı korkularına yeniden kapılınca, bedeni de aynı rahatsızlığın et-

kisine girdi ve hastalığa yine eski belirtiler eşlik etti. Din adamı, genç kız bu durumdan kurtarmak için önceki yolu yeniden denedi; başarılı oldu ve genç kız yeniden âdet görmeye başladı ve sağlığını kazandı. Bu genç insanın yaşamı, birkaç yıl boyunca, boşanç ve hastalık ile din ve sağlığın alternatif olarak ortaya çıktığı bir sahne olmuştu. Boşançlar egemen olduğu zaman genç kız âdetten kesiliyor ve hastalanıyor; din ve sağduyu ağır bastığı zaman da, beden normal olarak etkinliklerini gösteriyor ve sağlık geri geliyordu

(Diderot)

S

SANAT

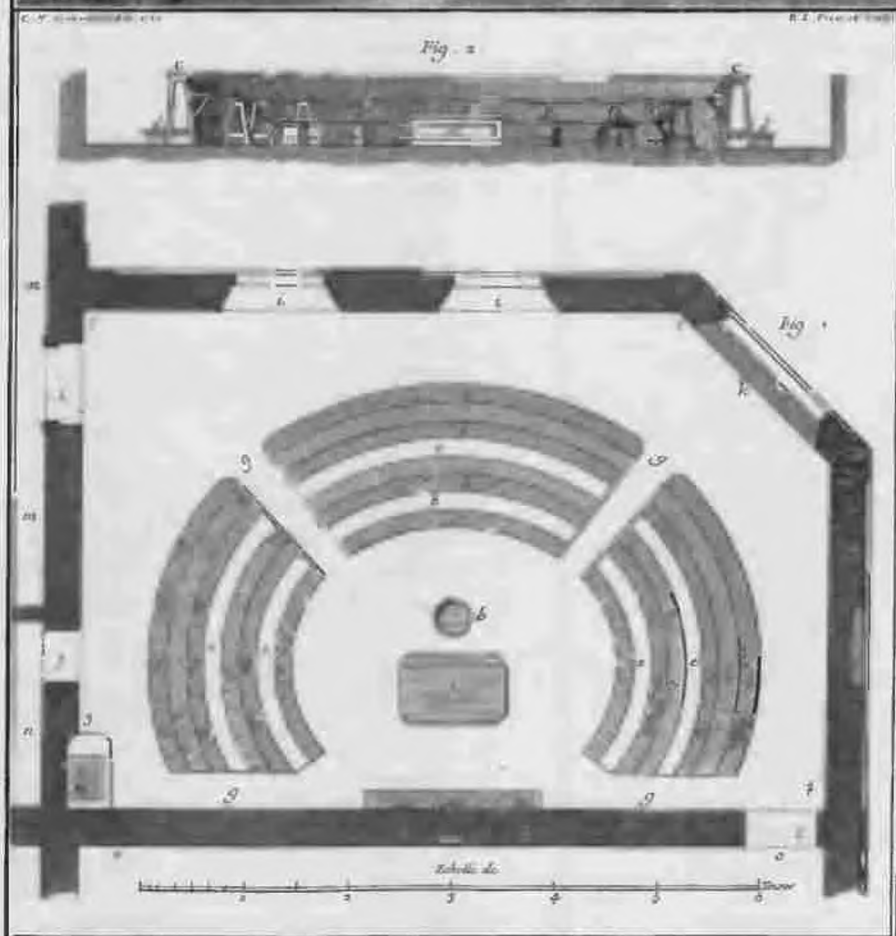
Bu, soyut ve metafizik bir terimdir. Varlıkların, ve onların sembollerinin doğası, yararlılığı, kullanımı ve nitelikleri konusunda gözlemler yapılarak işe başlandı ve daha sonra bir kurallar ya da araçlar sistemi kurmak ya da aynı amaca yönelik kurallar saptamak için bu gözlemlerin aktarıldığı birleştirme merkezine ya da yerine genel olarak *bilim*, *sanat* ya da bilgi dalı adı verildi. Evet, genel olarak bilgi dalı da bundan başka şey değildir. Bir örnek verelim: sözcüklerin kullanımı ve onlardan yararlanma üzerinde düşünüldü ve daha sonra *Grammer* sözcüğü ortaya atıldı. *Grammer*, belli inceleme nesnesine ilişkin araçların ve kuralların sistemidir ve nesne, heceli ses, sözün göstergeleri (işaretleri), düşüncenin dile getirilişi ve ona ilişkin olan her şeydir: başka Bilimler ve *Sanatlar* için de aynı şey söylenebilir. *Bkz. SOYUTLAMA*

Bilimlerin ve Sanatların kökeni. Bilimlerin ve Sanatların ortaya çıkmasını sağlayan, insanoğlunun gereksinimleri, lüksü, eğlencesi ya da merakı dolayısıyla, doğanın ürünlerine uygulamış olduğu çalışmasıdır (emeğidir) ve farklı gözlem ve düşüncelerimizin bir araya geldiği bu alanlar, Mantıkçıların dediği gibi *formel* (biçimsel) inceleme nesnelerinin doğasına göre Bilim ve Sanat adlarını almışlardır. *Bkz. NESNE.* Eğer bir nesne gerçekleştirilip ortaya konursa, onun gerçekleştirilmesini sağlayan kuralların bir araya getirilmesi ve teknik düzenlenişi *Sanat* diye adlandırılır. Eğer nesne, sadece çeşitli yanları bakımından inceleniyorsa, bu nesneye ilişkin gözlemlerin bir araya getirilmesi ve düzenlenmesi *Bilim* adını alır. Nitekim bu

C. M. de la Harpe del.

B. L. Picot sculp.

Ecole de Dessin

Resim okulu.

bakımdan, *Metafizik* bir bilim ve *Ahlak* bir sanattır. Tanrıbilim ve Fişekçilik için de aynı şey geçerlidir.

Bir sanatın kuramsal ve pratik yanı. Daha önce söylenenlerden, her sanatın bir kuramsal yanı ve bir de pratik yanı olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Sanatın kuramsal yanı, onun kurallarına ilişkin olan, ama uygulanmayan bilgilerdir; pratiği ise, aynı kuralların üzerinde düşünülmeden ve alışkanlıkla uygulanması ve kullanılmasıdır. Kuram olmadan pratiği daha da ilerletmek ve pratik olmadan kuramsal yanı iyice kavramak, olanaksız değilse de çok güçtür. Her sanatta, ancak kullanım ve uygulamayla öğrenilen ve işlenen maddeye araçlara ve el işine ilişkin birçok özellik vardır. Güçlükleri ortaya koymak ve olayları belirtmek pratiğe düşer; bu güçlükleri gidermek ve olayları açıklamak da kuramın işidir. Bundan dolayı, ancak akıl yürütmesini bilen bir Sanatçı sanatı konusunda gerektiği gibi konuşabilir.

Sanatların, özgür ve mekanik olarak birbirinden ayrılması. Ürünleri incelendiğinde, sanatların bazılarının elden çok zihinsel etkinliğe ve karşıt olarak bazılarının da, zihinden çok el ve kol çalışmasına bağlı olduğu görülür. Bazı sanatların ötekilerden üstün tutulması ve yine *sanatların, özgür sanatlar ve mekanik sanatlar* olarak bölünmesinin kökeni, bir bakıma, işte buradadır. Sağlam bir temele dayanmasına rağmen, bu bölümlenme, değerli ve çok yararlı kişilerin küçük görülmesi deneyler ve somut ve maddesel nesnelerle sürekli ve ısrarlı olarak uğraşmanın insan zihninin saygınlığına ters düştüğüne inanmamıza zaten yol açmış olan ve ne idüğü belirsiz bir tembelliğin pekişmesi gibi kötü sonuçlar doğurdu. Aynı şekilde, *mekanik sanatlar*'la uğraşmanın ve hatta bunları incelemenin; araştırılmaları zahmetli, üzerinde düşünülmeleri tiksindirici, açıklanmaları güç olan ve sayıları bitip tükenmeyen ve değerleri pek küçük olan şeylerin düzeyine inmek demek olduğu düşünül-

dü. [...] Ama, İngiltere'nun en büyük dahilerinden Bacon ve Fransa'nun en büyük devlet adamlarından Colbert ve bunların yanı sıra bütün zamanların akıllı başında bilge kişileri böyle düşünmediler. Bacon, *mekanik sanatların* tarihini, gerçek Felsefenin en önemli dallarından biri olarak görüyor ve bu sanatların pratiğini küçümsemekten kaçınıyordu. Colbert'e göre de, halkın kol emeğiyle çalışması ve yapımvelelerinin kurulması, bir krallığın zenginliğinin en sağlam güvencesiydi [...]. En yüce bilimleri ve en çok değer verilmiş *sanatların* avantajlarını bir kefeye ve *mekanik sanatların* avantajlarını da öteki kefeye koyup tartarsak, bunlardan birine ve ötekine verilen değer, sağladıkları avantajlarla orantılı olmadığını ve mutlu olduğumuza bizi inandırmak için uğraşanların, bizim gerçekten mutlu olmamız için çalışan insanlardan daha fazla övüldüğünü görürüz. Yargılarımız ne kadar garip! Bir yandan yararlı işler yapmak gerektiğini ileri sürüyoruz, öte yandan yararlı işler yapanları küçümsüyoruz. [...]

Genelde sanatların amacı. İnsanoğlu doğanın bir aracı ya da yorumcusudur ancak; çevresindeki varlıklara ilişkin deneysel ya da düşünümselel bilgisi ne kadar genişse, anlayışı ve etkinlik alanı da o kadar geniştir. Ne kadar güçlü, yorulmaz ve kıvrak olursa olsun, çıplak el ancak az sayıda iş yapmaya yeter; büyük işleri ancak aletlerin ve kuralların yardımıyla gerçekleştirebilir. Aynı şeyi anlayışgücü için de söyleyebiliriz. Aletler ve kurallar, kola eklenmiş kaslar ve zihnin daha iyi çalışmasını sağlayan yedek parçalar gibidir. Genellikle her sanatın ya da aynı hedefe yönelik her alet ve kural sisteminin amacı doğanın sağladığı temel üzerinde belirlenmiş belli birtakım formları oluşturmaktır ve bu temel ya madde ya zihindir; ya ruhun belli bir işlevidir ya da doğanın herhangi bir ürünüdür. Yazarlar üzerinde pek durmadıkları için, benim burada üzerinde önemle duracağım *mekanik sanatlarda, insanın*

Fig 2me

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Praement

Fig 1

*Ces deux Figures de Choregraphie
contiennent autant de mesures que
l'air noté cy dessus savoir dix
mesures ou jusqu'à la reprise*

Fig 3

37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48

Choregraphie *ou Art d'Ecrire la Danse.*

Koreografi ya da dans yazma sanatı.

gücü, doğal cisimleri yaklaştırmak ya da uzaklaştırmakla sınırlıdır. Bu yaklaştırmak ya da uzaklaştırmamanın var olmasına ya da olanaksız olmasına göre, insanoğlu her şeyi yapabilir ya da hiçbir şey yapamaz. (Bkt. nov. org.)

.....
Sanatların dili üzerine.

Sanatlarla ilişkili şeyleri söylemeyi zorlaştıran, sağlam tanımların olmayışı ve çalırken yapılan hareketlerin çeşitliliği değil, çok fazla olmasıdır. Hareketlerin çeşitliliğini anlamanın tek yolu bu sanatların araçlarını ve ürünlerini sağladıkları avantajlar ya da insan zihnini yüceltmeleri açısından ele almak ve yakından tanımadır. Gerçekten de hangi fizik ya da Metafizik sisteminde, ipek eğirme ya da çorap yapma makinesindeki ya da Sırmacı, Tülbentçi ya da Çuhacı tezgâhındaki zekâdan, keskin görüşten ve tutarlılıktan daha fazlasına rastlanır? Hangi Matematik karutlaması, bazı saatlerin mekanizmasından ya da bir üründen kullanılacak iplik elde edilmeden önce hintkenevinin ya da ipekböceği kozasının geçirildiği işlemlerden daha karmaşıktır. [...]

Şimdi, basım sanatından, barutun icadından ve pusuların özelliklerinden söz etmek istiyorum. Bu buluşların Yazın alanında, askerlik Sanatında ve Denizcilikte gerçekleştirdikleri devrimler saymakla bitmez! Pusula, gemilerimizin hiç bilinmeyen yerlere gitmesini sağladı; baskı alanında kullanılan hurufat, bütün ülkelerin ve bütün gelecek zamanların bilginleri arasında iletişimi gerçekleştirdi; barut, sınırlarımıza ve düşmanlarımızın sınırlarını savunan mimarlık binyapıtlarının yapılmasına yol açtı. Bu üç buluş, dünyanın yüzünü neredeyse tamamen değiştirmiştir. Sanatçıların hak ettikleri adaleti onlara verelim. Özgür sanatlar kendilerini yeterince övüp durdular; geri kalan soluklarını, Mekanik sanatları yüceltmek için kullanabilirler artık. Mekanik sanatları önyargılar yüzünden uzun süredir düşmüş oldukları

kötü durumdan kurtarmak, Özgür sanatlara düşer; Mekanik sanatları hâlâ içinde bulundukları yoksulluktan çıkarmak da kralların korumasının sonucu olacaktır. Zanaatkarlar, küçümsedikleri için, kendilerinin küçümsenecek insanlar olduğuna inandılar; şimdi, onlara, kendi haklarında daha iyi şeyler düşünmelerini öğretilim, ancak bu yolla onların daha iyi ürünler ortaya koymaları sağlanabilir. Umarız ki, atölyelere kadar gidip Sanatlara ilişkin gerçekleri inceleyerek toplayan ve bunları bize bir yapıtta açıklayan kimseler Akademiklerden mezun olur ve ortaya koydukları yapıtı da, Sanatçıların okumasını, Filozofların yararlı bir biçimde düşünmesini ve yönetimin başındakilerin, nihayet, otoritelerini ve ödüllendirmelerini yararlı bir biçimde kullanmalarını sağlar.

Bilginlere vermeye cüret edeceğimiz öğüt şudur: bize öğrettiklerinizin uygulamalarını yapın, acele karar vermeyin ve başlangıçta, kendisinden beklenen bütün avantajları sağlayamadığı için bir icadı yatarsız diye kara listeye almayın. Gerçek bir filozof olmasına rağmen Montaigne, aramıza gelmiş olsaydı, şunları yazdığı için utanırdı herhalde: Ateşli silahların, kullakları sağır etmekten başka (zaten bu gürültüye de artık alışıldı) hemen hiçbir yararı yoktur ve umarız, bunların kullanılmasından bir gün vazgeçilecektir. Montaigne, o zamanki arkebüzcuları, fitil ya da çark yerine barutu ateşleyebilecek bir başka tertibat koymak konusunda teşvik etseydi daha bilgece davranmayacak ya da böyle bir tertibatın günün birinde icat edileceğini söyleseydi daha ileri görüşlülük göstermeyecek miydi? Montaigne'in yerine Bacon'ı koyarsanız, bu düşünürün barutun niteliklerini filozof olarak irdelediğini ve affınıza sığınarak söylüyorum, humbaraları, mayınları, topları, bombaları ve askeri Fişekçiliğin bütün ürünlerini önceden haber verdiğini görebilirsiniz. Ama, makinelerin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusunda aceleci bir yargı vermış

*Dessin,
Proportions de la Statue de Laocöon.*

Laocöon heykelinin oranları.

olan tek filozof Montaigne değildir. Olağanüstü bir dahi olan Descartes ve Montaigne'ın aynasının masaldan başka şey olmadığını ileri sürmemişler miydi? [...].

Sanatçıları, bilginlerin öğütlerini dinlemeye ve yapacakları keşiflerin kendileriyle birlikte yeryüzünden silinip gitmesini önlemeye davet ediyoruz. Sanatçıların, yararlı bir sırı saklamanın, topluma karşı işlenmiş bir suç olduğunu bilmeleri ve bu durumlarda bir kişinin çıkarını herkesin çıkarına tercih etmenin de aşâğılık bir davranış olduğunu kavramaları gerekir. Başkalarıyla iletişim kurarlarsa, onları birçok önyargıdan ve özellikle hemen hepsinin benimsediğı bir önyargıdan, yani Sanatlarının artık değışikliğe uğrayamayacak kadar mükemmelleşmiş olduğı düşüncesinden kurtarma olanağı doğacaktır. [...]

Bir yapımevinin bir başkasından daha üstün olması üzerine. Bir yapımevinin bir başkası üzerindeki üstünlüğünü sağlayan şey, özellikle, kullanılan maddelerin sağlamlığı ve bunun yanı sıra çalışmanın hızı ile ürünün kusursuzluğudur. Kullanılan maddelerin iyi olmasını sağlamak bir denetim işidir. Çalışmanın hızı ve ürünün kusursuzluğu ise, çalışma yerinde toplanmış işçilerin sayıca çokluğuna dayanır. Filan işçi, sadece tek ve belli bir iş yapar ve bütün yaşamı boyunca da bunu yapacaktır. Falanca da başka bir iş yapar; dolayısıyla herkesin işini çok iyi yapması gerekir. [...] Yabancı yapımevlerinin bizim Lyon'daki yapımevlerimizden üstün olmasının nedeni, bu kentteki çalışma yöntemlerinin başka yerlerde bilinmemesi değildir. Çünkü, hemen her yerde aynı tezgâhtar kullanılmaktadır, aynı ipek işlenmektedir ve aynı uygulamalar vardır. Asıl neden, bir araya gelmiş olan ve aynı maddeyi işleyen 30.000 işçinin sadece Lyon'da bulunmasıdır. Bu makaleyi daha da uzatabilirdik; ama Ansiklopedimizin en başında yer alan yazıyla birlikte bura-

da söylediklerimiz düşünmesini bilenler için yeterlidir ve bilmeyenler için de ne kadar dil döksek yeterli olmayacaktır.[...]

(Diderot)

SANAYİ

Bu sözcük iki şeyi belirtir: kol ve el gücüyle çalışma ve sanatlara ve zanaatlara ilişkin yararlı makinelerde zihnin gerekleştirdiğı icatlar. Sanayi, kimi zaman bunlardan birini kimi zaman da ötekini belirtir ve çoğunlukla her ikisini de kapsar.

Bu çalışma ve etkinliğin, toprakların ekilmesiyle, yapımevleriyle, sanatlarla ilişkisi vardır. Sanayi her şeyi verimli hale getirir ve her yana bolluk ve yaşam yayar. Yıkıcı uluslar, kendilerinden sonra da etkisini gösteren kötülükler yaparlar, ama sanayiye uygulayan uluslar kendileriyle bile bitmeyen iyilikler ortaya koyarlar.

.....
Sanayiye vergiler koymaktan çok, topraklarını daha iyi işleyenlere ve ortaya koydukları ürünleri daha da geliştiren işçilere ikramiyeler vermek gerekir. Bu uygulamanın Büyük Britanya'nın üç krallığında ne kadar başarılı olduğunu bilmeyen yoktur. Sadece bu uygulama sayesinde, günümüzde, İrlanda'da Avrupadaki en önemli bez yapımevlerinden biri kurulmuştur.

(De Jaucourt)

SAVAŞ

Bu olayın, hükümdarlar arasında silah yoluyla çözülen bir anlaşmazlık olduğu söylenir [...].

Savaş, her yüzyılda olmadık nedenlerden ötürü ortaya çıkmış; dünyayı kasıp kavurmuş, aileleri yıkmış, ülkelerde dulardan ve yetimlerden başka pek az insan

bırakmıştır; bunlar esef edilecek, ama her zaman rastlanan şeylerdir. İnsanlar her zaman; hurs, haset, kıskançlık, kötülük yüzünden birbirlerinin elinden malını mülkünü almışlar, birbirlerini boğazlamışlar ve birbirlerini yakmışlardır. Bu işi daha ustalıklı yapmak için de, *Askerlik sanatı* denen şeyin kurallarını ve ilkelerini ortaya koymuşlar ve bu kuralların uygulanmasına da, şeref, soyluluk, ün gibi şeyler eklemişlerdir.

Oysa bu şeref, bu soyluluk ve bu ün, tiranlara ve haksız saldırganlara karşı, dini, yurdunu, parasını, malını ve yaşamını koruyan kimseler için söz konusu olabilir. Dolayısıyla, bir savaş, nedenine bağlı olarak haklı ya da haksızdır. Apaçık bir biçimde doğru nedenler için yapılıyorsa, *savaş* haklıdır; doğru ve yeterli bir neden olmasızın yapılıyorsa haksızdır.

Bu hakikat in gücünü hissedenden hükümdarlar, giriştikleri savaş haklı çıkarmak için *çıkla nalar* yapmaya büyük önem verirler; ama bu arada, savaşın gerçek nedenlerini halktan ve hatta kendilerinden titizlikle saklarlar. Nitekim İskender, Darius'a karşı savaş açmasını haklı çıkaracak neden olarak Perslerin Greklere hakaret etmelerini ileri sürüyordu, oysa gerçek neden, kendini göstermek hursundan başka şey değildi. Aynı şekilde ve tıksınç nedenlerle açılan modern *savaşlardan* da örnekler vermek çok kolaydır; ama tutkularımızın haksızlık etmemize ve hatta görüşlerimizi bulandırmaya yoi açabileceği dönemlere bu kadar yaklaşımdan kaçınacağız.

Tam anlamıyla haklı bir *savaşta* haklı çıkarıcı ilkenin yerinde olması yetmez; savaşın nedenle örtüşmesi, yani hükümdarın ancak kendini koruma zorunluluğu dolayısıyla *savaş* açması gerekir. *Kamunların Ruhı*'nın yazarı Montesquieu, haklı olarak, devletlerin yaşamı, insanların yaşamı gibidir demişti. İnsanlar, kendilerini doğal koruma durumundaysalar, öldürme hakkına sahiptirler; devletler de, ken-

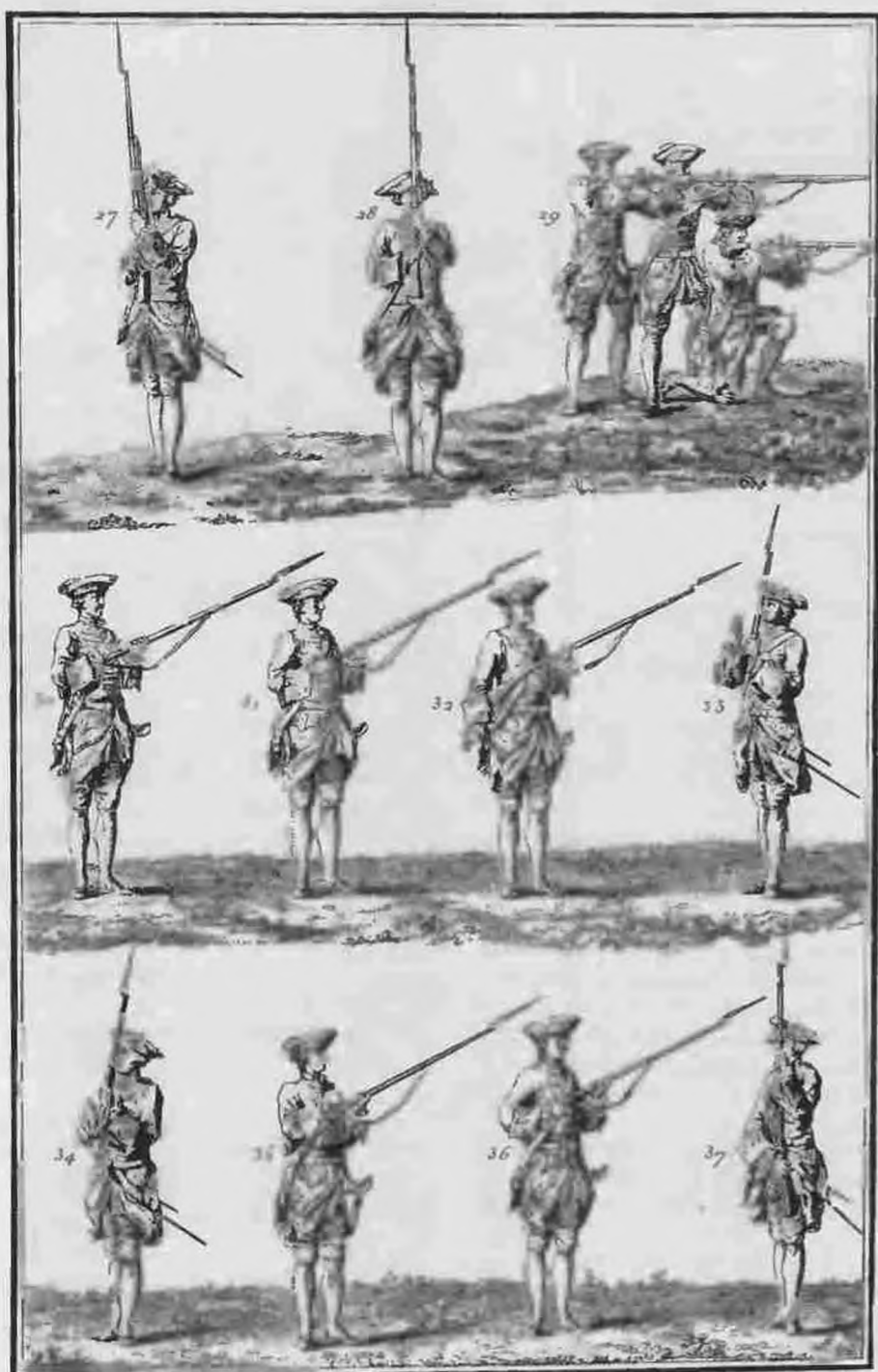
dilerini korumak için savaşa girmek hakkına sahiptirler. Nefsimi savunma durumunda, yaşamım bana ve bana saldıranın yaşamı da ona ait olduğu için öldürme hakkına sahibimdir. Dolayısıyla bir devlet de, kendini koruması bütün öteki korumalar gibi haklı olduğu için haklı olarak savaşa girer.

.....

Şu durumlar söz konusuysa, her savaş haksızdır. 1° Ortada haklı çıkaracak hiçbir neden ve görünürde yarar sağlayacak bir durum olmadığı zaman savaş çıkarılırsa; 2° Bize gerçek olarak zarar vermedikleri halde başkalarına sadece özel çıkarlarımız için saldırırsak; 3° Görünüşte haklı çıkarıcı olan, ama iyice incelendiklerinde, haksız oldukları görülen nedenlere dayanan gerçekler ileri sürüldüğünde; 4° Yerinde ve haklı çıkarıcı nedenlerle, bize verilen zararlar hiçbir ilişkisi olmayan gerekçelere dayanarak ve sırf beyhude bir ün kazanmak, herkesi korkutmak, askeri kuvvetlere talim yaptırarak ya da egemenlik alanını genişletmek için *savaş* çıkarılırsa. Son iki tür *savaş* çok rastlanan ve en haksız olan savaşlardır. Bir halkın verimsiz bir toprağı terk etmek, yurdunu değiştirmek ve zor kullanarak verimli bir ülkeye yerleşmek istemesi için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Çünkü, silah zoruyla, bir başka halkın özgürlüğüne, yaşamına ve ülkesine tecavüz etmek de aynı ölçüde haksızdır. Puta par oldukları söylenerek Amerikan yerlilerine yapılan kötülükler bunun bir örneğidir.

.....

Saldırmak ya da korunmak için, hangi gerekçeyle olursa olsun *savaş* açmak, kaçınılmaz bir biçimde sayısız kötülük, adaletsizlik ve felaket getireceği için, böyle bir aşırı harekete, ancak, iyice düşünüp taşındıktan sonra girmek gerekir. Plutarkhos, eski Roma'da rahiplerin haklı olarak savaş açabileceğine karar vermelerinden sonra Senato'nun da, bu savaşın avantajlı olup olmadığı konusunda irdelemeler yaptığını söyler.

Art Militaire, Exercice

Askeri eğitim.

.....
Silaha başvurmanın doğurduğu sonuçlar ise, zamana, yere, kişilere ve sürekli olarak değişen ve belirlenemeyen beklenmedik olaylara bağlıdır. Dolayısıyla, bir hükümdar haklı olduğunu, kamuya yararı dokunacağını, kaçınılamayacağını ve ortaya çıkabilecek olayların zarardan çok yarar sağlayacağını iyice ölçüp biçtikten sonra savaşa girişmelidir.

Bunlar sadece, dinin ve uzak görüşlülüğün ilkeleri değil, ama aynı zamanda, insanlığın ve barış sevgisinin gerekli kıldığı temel düşüncelerdir. Hükümdarların yerine getirmeleri gereken bir ödevdir bu ve kendilerine emanet edilmiş otoritenin doğası ve amacı da bunu gerektirir. Dolayısıyla, hükümdarlar, uyruklarının malını ve canını korumaya özellikle dikkat etmelidirler. Halkın kanı, ancak, yine bu halkın canını korumak için feda edilebilir ve buna da çok gerekli olduğu zaman karar vermek doğru olur. Ne yazık ki, pohpohlayıcı akıl vermeleri, şan ve şerefe ilişkin uydurma fikirler, beyhude kıskançlıklar, temelsiz gerekçelere dayanan aç gözlülükler, dalkavukların ve bazı yüksek görevlilerin telkinleriyle yapılmış ittifaklar; hemen bütün hükümdarları, gereği olmadan her şeyi tehlikeye atmaya, topraklarını harap etmeye ve düşmanlarına olduğu kadar kendi ülkelerine de kötülük eden savaşlar açmaya sürüklemiştir.

.....
Bir düşmana karşı haklı olarak başvurulacak yollara gelince; savaşın temel özelliğinin, korkutma ve güç kullanma olduğunu; bunlara ustalık, hile ve aldatma canun da eklenebileceğini söyleyebiliriz. Ama bütün bunları kalleslikle yapmamak; yazılı ya da sözlü anlaşmaları çiğnemek gerekir.

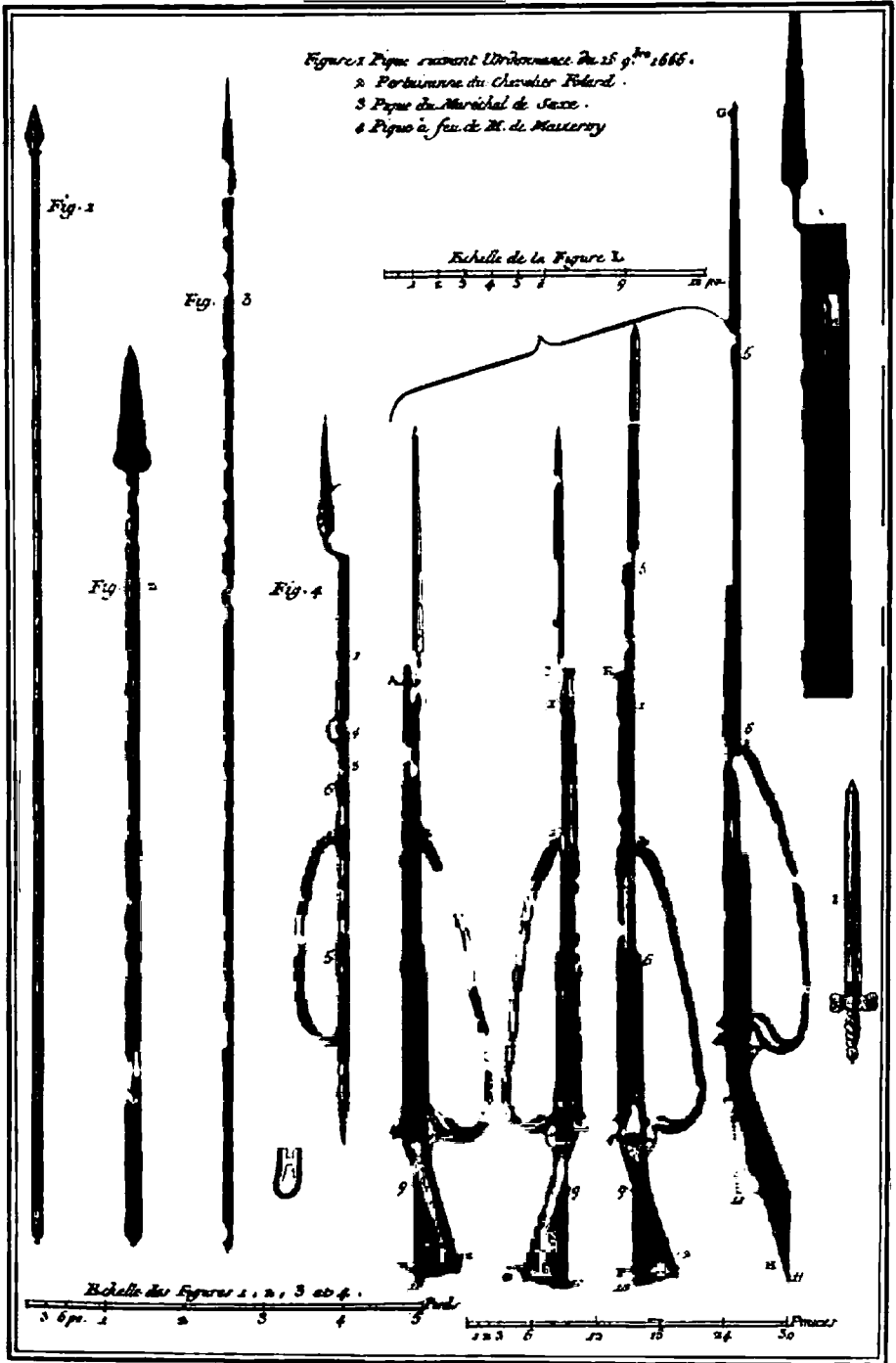
Avrupa'nın askeri yasaları, savaş esirlerini kasten öldürmeye, aman dileyenlerin ve teslim olanların canını almaya izin vermez. Yaşlıların, kadınların, çocukların ve genel olarak yaşları ya da meslekleri

dolayısıyla silah kullanamayanların ve sırf düşman ülkede bulundukları ya da düşman ulusun üyesi oldukları için savaşa bulaşmış olanların öldürülmesi de söz konusu değildir.

Dolayısıyla, *savaş* hakları kadınlara tevavüz etmeyi hiç mi hiç kapsamaz. Çünkü böyle bir davranış, savunmamıza, güvenliğimize ve haklarımızın korunmasına hiçbir katkıda bulunmaz ve sadece kendini kaybetmiş askerin hayvanlığını tatmin etmekten başka işe yaramaz.

Ne var ki, savaş sırasında, başa gelen binlerce aşağılık ve aşırı hareket, binlerce çapul hareketi ve dehşet vardır. Silahların gürültüsü içinde yasaların susması gerekir denmiştir. Ama ben buna; medeni yasaların, her ülkenin kendi mahkemelerinde barış zamanında geçerli olan yasaların, savaş zamanı susması gerekse de, ezeli ve ebedi olan, geçerliğini her zaman ve bütün haklar için koruyan ve doğanın bağrında yazılı halde bulunan yasalar için aynı şeyin söz konusu olmadığını söyleyerek cevap vereceğim. Ama *savaş*, doğanın, adaletin, dinin ve insanlığın sesini boğmakta; eşkiyalık ve canilikten başka şeye yol açmamaktadır. Korku, kılık ve çaresizliğin eşlik ettiği savaş, anaların, çocukların ve evli kadınların yüreğini paralar; kırsal alanları yakıp yıkar, vilayetleri ıssız hale getirir ve kentleri kül yığınına çevirir. *Savaş*, en büyük başarılarla ulaştıkları sırada görkemli devletleri güçsüz hale getirir; zafer kazananları talihin birden ters dönmesi tehlikesiyle yüz yüze getirir; bütün ulusların törelerini yozlaştırır ve bozar ve verdiği kurbanlardan daha fazla insanı sefil hale getirir. *Savaşın* meyveleri bunlardır işte. Bugün (1757), gazetelerde, *savaşın*, çok zayıflamış olan ve koparılmaması gereken iyilikseverlik bağlarını daha da pekiştirmek zorunda olan halklara, karada ve denizde, eski ve yeni dünyada yaptığı kötülüklerin haberlerinden başka bir şey yankılanmıyor.

(De Jaucourt)

Piques et Fusil - Pique

Mızraklar ve süngüler.

SEÇMECİLİK

Seçmeci, önyargıları, gelenekleri, genel kabulleri, otoriteyi, yani kısacası, insanların çoğunu boyunduruk altına almış olan her şeyi çiğneyerek, kendi kendine, en apaçık ve genel ilkelere yükselmeye cüret eden; onları irdeleyen, tartışan, kendi deneyinin ve aklının tanıklığından başka şeyi kabul etmeyen ve hiçbir şeye bağlanmaksızın ve taraf tutmaksızın incelediği felsefelerden sadece kendisine ait olan özel bir felsefe oluşturan bir filozoftur. *Özel bir felsefe* dedim, çünkü seçmesinin amacı, insan ırkının eğitimi olmaktan çok, kendi kendisinin çömezi olmak; başkalarını yetiştirmekten çok, kendini yetiştirmek; hakikati öğretmekten çok, tanıyıp bilmektir. Seçmeci, tohum serpen ve eken bir kimse değil, toplayan ve eleyen bir kimsedir. Seçmeci, sağladığı mahsülden huzur içinde yararlanacak, mutlu yaşayacak ve eğer, coşku, gösteriş düşkünlüğü ya da daha soylu bir duygu onu mizacının dışında çıkarmazsa, bilinmeden ölüp gidecektir.

Sekter, bir filozofun öğretisini benimseyen kimsedir; seçmeci ise, üstat diye kimseyi tanımayan bir insandır. [...]

Kendi adıyla anılmasından çok daha önceleri, ilk dahilerin üzerinde çalıştığı akla çok uygun bir felsefe olan seçmecilik, XVI. yüzyılın sonuna kadar unutulmuş durumdaydı. Bu kadar uzun süre uyumuş ve tükenmiş halde bulunan doğa, işte bu dönemde, bir çaba göstererek, nihayet, insanlığın en güzel ayrıcalığına, aynı kendi başına düşünme özgürlüğüne tutkulu olan insanlar ortaya çıkardı ve böylece, Jordanus Brunus de Nole [Giordano Bruno il Nolano], Verulam Baronu, Francis Bacon, Tommaso Campanella, Thomas Hobbes, René Descartes, Gotfried Wilhelm Leibniz, Christian Thomasius, Nicolas Jérôme Gundlungius, François Buddé, André Rudigerus, Jean-Jacques Syrbius,

Jean Leclerc, Malebranche, vb. gibi düşünürlerin etkisinde, seçmeciliğin yeniden ortaya çıktığı görüldü.

Daha önce söylediklerimden iki çeşit *Seçmecilik* olduğu sonucu çıkıyor. Bunlardan birincisi, bilinen hakikatleri, verilmiş olguları bir araya getiren ve doğanın incelenmesi yoluyla bunların sayısını çoğaltan deneysel Seçmecilik; ikincisi, bir fenomenin açıklanmasını ya da bir deney fikrini elde etmek için, bilinen hakikatleri birbiriyle karşılaştıran ya da verilmiş olguları bileştiren sistematik Seçmeciliktir. Deneysel *Seçmecilik* çalışkan adamlara, sistematik Seçmecilik ise deha sahiplerine özgüdür ve bu ikisini birleştirecek olan kimse, nin adı, Demokritos'un, Aristoteles'in ve Bacon'un adlarının arasında yer alacaktır.

[...] Modern *Seçmeciliğin* gecikme nedenlerinin birincisi, insan zihninin ilerlemeler gerçekleştirirken doğal olarak izlediği yol ve dolayısıyla Felsefeden önce öğrenmiş olduğu ve her zaman öğreneceği bilgilerle yüzyıllar boyunca kaçınılmaz bir biçimde meşgul olmasıdır. İnsan zihninin de çocukluk ve yetişkinlik çağı vardır; ve umarız ki düşkünlük, yaşlılık ve köhneleşmişlik çağı olmaz. Geniş ve ayrıntılı bilgiler, edebiyat, diller, eski yapıtlar, güzel sanatlar, insanlığın ilk yıllarının ve ergenliğinin meşgaleleridir; Felsefe ise ancak, yetişkinliğinin meşgalesi ve yaşlılığının avuntusu ve hüznü olabilir; bu da, zamanın kullanılmasına ve karaktere bağlıdır [...]. Seçmeci felsefenin gecikmesinin nedenlerine gelince, bunları sayıp dökmek yeterli olacaktır. Bunlar, sayısız akıllı insanı meşgul eden din kavgaları; bu tür insanların birçoğuna zulüm edilmesine ya da cesaretinin kırılmasını yol açan boşanmaların yarattığı hoşgörüsüzlük; dâhi bir adamı, doğal olarak bulunması gereken tarafın tam tersi olan tarafa atan yoksulluk; böyle bir adamı öfkeliendiren ve kalemi elinden atmasına yol açan yanlış ödüllendirmeler; siyasal hesaplarına, ulu-

sun edebiyattan ve güzel sanatlardan kazanacağı görkemi hemen hiç sokmayan ve yararlı sanatların ilerlemesini ihmal eden ve yerinin doldurulup doldurulamayacağı bilinmeyen ve kafasında tasarılarıyla ölen bir dâhiye, biraz para yardımı yapmaya yanaşmayan yönetimin kayıtsızlığıdır. [...]

Şimdiye kadar, Seçmecilik, sadece Felsefe konularına uygulanmıştır; ama düşünün kafaların kaynamasına bakılınca, bu anlayışın daha genelleşeceğini kestirmek pek zor değildir. Bu anlayışın ilk etkilerinin hızla ortaya çıkacağını sanmıyorum ve bunu dilemek, belki doğru da değildir. Çünkü, Sanatların uygulanmasında usta olanlar, akılyürütmede yeterince başarılı değiller ve akılyürütmeye alışık olanlar ise, mekanik konularda yeterince bilgi sahibi değiller ve bilgi sahibi olmak da istemiyorlar. Değişiklik yapmak konusunda acele edilirse, her şeyi düzeltelim derken berbat etmek durumuna kolayca düşebilir. Böyle bir davranışın ilk dönemi, aşırılıklara kaçmak olarak kendini gösterir. Dolayısıyla ben, Filozofları, bundan kaçınmaya davet ediyorum; eğer sakıncan kimselerse, birçok alanda önce öğrenci olmaya karar vereceklerdir ve ustalık daha sonra gelecektir; ilkeler ortaya koymadan önce de, bazı tahminler ileri sürmekle yetineceklerdir. [...] Sınırlarını genişletmeye ya da daraltmaya kalkışmadan önce, sanatın kaynaklarını incelemek, daha akıllıca olmaz mı? [...] Sahte amatörler, sanatçıları yozlaştırırlar; yarım yamalak bilgileri olanlar ise umutsuzluğa düşürürler; Özgür sanatlardan söz ediyorum şimdi. Ne var ki, bilgiler her yönde yayılırken ve yüzyılın ruhu başlatıldığı devrimi ilerlettirirken, hükümet, ilerlemelerine daha yararlı bir biçimde ilgi göstermeye yanaşmazsa, mekanik sanatlar, hangi düzeydeyseler orada kalacaklardır. Bu sanatların bir akademisi olması, arzu edilecek bir şey değil mi? Hükümetin böyle bir akademiyi kurmak ve sürdürmek için yılda elli bin frank

vermesi havaya atılmış bir para mı olacak? [...] Ama önerdiğim kuruluş olmadığı için, yapılmış bütün gözlemler kayboluyor, bütün deneyler unutulup gidiyor, yüzyıllar birbirini kovalıyor, dünya ihtiyarlıyor ve mekanik sanatlar her zaman çocuk olarak kalıyorlar.

.....

(Diderot)

SERVET

.....

Zenginlik edinme yolları, yasa tarafından yasaklanmamış olsa, ahlak açısından *canice* olabilirler. Gerçekten de, milyonlarca insanın, bazı ülkelerde olduğu gibi, az sayıdaki tembel yurttaşın utanılacak lüksünü beslemek için en gerekli şeylerden yoksun olmaları, doğal hukuka ve insanlığa karşı bir durumdur. [...] Bazıları yoksulluk yüzünden ölürken, bazılarınun boynlarına kadar lükse batmış olmalarına yol açan eşitsizlik, yani servetler arasındaki bu korkunç eşitsizlik Epikürosçuların Tanrının varlığına karşı ileri sürdükleri ve Kutsal Kitap'ın verdiği aydınlatıcı bilgilerden yoksun olan filozofların, cevabının verilemeyeceğini düşündükleri kanıtlardan biridir. [...]

Namussu olarak *servet* sahibi olmanın araçları, yetenek ve çalışmadır. Bu araçların başında da, ticaret gelir. Bilge bir insanın gözünde, büyüklerin eteğini öpen birinin alçakça davranarak ve entrikalar çevirerek elde ettiği *servet* ile zenginliğini kendisinden başkasına borçlu olmayan ve bu zenginliği devletin yararı için kullanan bir tüccarın *serveti* arasında çok büyük bir fark vardır. Ticaretin, yani zenginleşmenin en soylu yolunun, asiller tarafından küçümsenmesi, ama asillğin yine de bu servetle satın alınması, bizim törelerimizdeki garip bir barbarlık ve aynı zamanda gülünç bir çelişkidir. Ama bu barbarlığa

ve çelişkiye ayrıca tüy diken de, soyluluk niteliğinin, her yolla edinilmiş zenginliklerle edinilebilmesidir.

.....

(D'Alembert)

SINIRLI MONARŞİ

Üç siyasal gücün, birbirini dengeleyecek ve karşı ağırlıklar oluşturacak biçimde birbirinin içinde erimiş olduğu monarşi *çesidi*. Kalıtım yoluyla geçen *sınırlı monarşi*, *monarşinin* en iyi biçimi olarak görünmektedir; çünkü, istikrarı bir yana, bu rejimde, adalet aygıtı, birbirlerini karşılıklı denetleyen ve aralarında bağlantı bulunan iki bölümden oluşmuştur; ve bu iki bölüm de, yasama gücüne bağlı olan yürütme gücüyle sıkı bir ilişki içindedir. Kökleri her zaman kesilmiş kana bulanmış olan İngiliz yönetiminin, yüzyıllar sonra nihayet, bütün ulusları şaşırtarak, özgürlük ile krallık arasında eşitliğe dayanan bir karışım olarak ortaya koyduğu hükümet işte bu tür bir hükümdür. Bizim bildiğimiz öteki Avrupa *monarşilerinde*, üç siyasal güç, bu biçimde birbiri içinde erimiş değildir. Bu monarşilerden her birinin, siyasal özgürlüğe şu ya da bu ölçüde yaklaşımlarına göre, bu üç siyasal gücü özel bir biçimde bölüştürdükleri görülüyor. İsveç'te bu rejimin sağladığı olanaklardan yararlanılırken, Danimarka'nın aynı rejimden uzak olduğu ve Rusya'nın ise katıksız bir despotluk olduğu söylenebilir.

(De Jaucourt)

SİTE

Birçok ailenin kurduğu büyük toplumların ilkinde *site* denir. Bu toplumda, iradeyle yapılan edimler ve güç kullanımı, iç ve dış güvenlik, huzur ve yaşamın bü-

tün öteki avantajlarının sağlanması için, fizik bir kişiliğe ya da manevi bir varlığa verilmiştir. [...] Dolayısıyla, *site* kavramı, *iradeleri olmayan* tek tek kişilerle fizik ya da kamusal manevi bir varlığın bağıntısını varsayar. Her sitenin, biri felsefi öteki tarihsel olmak üzere iki kökeni vardır. Birincisini ele alan bazı kimseler; insanoğlunun doğası gereği *siteler* ya da sivil toplumlar kurmaya, ailelerin birleşmeye, yani iradelerini ve güçlerini fizik ya da manevi bir kişiliğe vermeye eğilimli olduklarını ileri sürerler. Bunun doğru olduğu söylenebilir, ama kanıtlanması kolay değildir. Bazıları da, ailesel ya da babaerkil olsun, en küçük topluluğun bile oluşması ve varlığını sürdürmesi için, sivil bir toplumun gerekli olduğunu söylerler. Ama özgür ve birbirinden ayrı olarak yaşayan babaerkil ailelerin varlığı, bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Aileleri sivil toplum olarak bir araya getiren ve bu toplum içinde tutan şeyin, insan doğasının yetersizliği, kötülükten korkması, yaşamın rahatlığı ve hatta sefahat olduğunu ileri sürenler de vardır. İlk kent ya da *site*, Kabil tarafından kuruldu. Kötü bir kimse olan ve ilk olarak kendini hükümdar gibi gösteren Nemrud da *site* kurucularından biriydi. *Sitelerin doğuşu* ve gelişmesiyle birlikte, ahlak bozukluğunun ve kötü huyların da ortaya çıkıp arttığını görüyoruz. Demek ki, tarih ve felsefe, bunların kökeni konusunda görüş birliğine varmıştır. İçinde yaşanan *sitenin* yasaları ne olursa olsun, onları bilmek, onlara boyun eğmek ve onları korumak gereklidir. Bir *siteyi* kurmak için toplanan aileler düşünüldüğünde, bunlar arasında sadece eşitlik olduğu kavranır. Bu ailelerin bir araya toplanmış olduğu ve iradeler ve güçler arasında rızaya dayanan bir uyuma sağlandığı düşünüldüğünde de, sadece aileler arasında değil, bireyler arasında da bağımlılık olduğu kavranır. Bu akılyürütme, *siteler* arasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Tek tek *siteler* düşünüldüğün-

de, onlar arasında sadece eşitlik olduğu kavranır; ama bu *sitelerin* bir araya geldikleri düşünüldüğünde, imparatorlukların kuruluşu ve *sitelerin* ya aralarında ya da herhangi bir fizik, kişiliğe ya da manevi varlığa bağımlılıkları kavranır. [...] Bir *site*deki ailelerin ya da imparatorluktaki *sitelerin* fizik bir kişiliğe ya da manevi bir varlığa bağımlılıklarını sağlayan rıza gösterme, olgularla kanıtlanmıştır ve *sitedeki* aileler arası düzeni bozan kimse kötü bir yurttaştır; imparatorluk içindeki *siteler* arası düzeni bozan ise kötü bir uyruktur. İyi düzenlenmiş bir devlette, bir *site*, tek bir kişilik olarak görülebilir ve *sitelerin* birliği de tek bir kişilik olarak görülebilir ve bu sonuncu kişilik, *sitelerin* genel olarak ve tek tek iyi bir yaşam sürmesini sağlamak zorunda olan fizik bir bireyin ya da egemen bir manevi varlığın otoritesine bağımlı bir kişilik olarak ele alınabilir.

.....

(Diderot)

SİVİL ÖZGÜRLÜK

[...] Bu özgürlük, yasanın öngörmediği herhangi bir şeyi yapmak zorunda kalmamaktır ve insan, sivil yasalarla yönetildiği için böyle bir durum içinde yaşamaktadır ve dolayısıyla, bu yasalar ne kadar iyiye, özgürlük de o kadar yücedir.

M. de Montesquieu'nün dediği gibi, insan zihinlerini, *özgürlük* sözcüğü kadar farklı tarzlarda etkileyen bir başka sözcük yoktur. bazıları için bu sözcük, kendisine tiranlık hakkı verdikleri kişiyi görevinden alma kolaylığını; bazıları için boyun eğecekleri kişiyi seçme olanağını belirtir. Bu sözcüğü, bazıları silahlanma ve şiddet uygulama hakkı olarak; bazıları da, sadece kendi uluslarından bir adam ya da kendi yasalarıyla yönetilme aracılığı olarak anlarlar. Birçok kimse bu sözcük ile belli bir hükümet biçimi arasında ilişki kurmuş ve

öteki biçimleri dışlamış. Cumhuriyet yönetiminin tadını çıkararak özgürlüğü bu yönetimde; monarşi yönetiminden yararlanarak da monarşide bulmuşlardır. Herkes, kendi alışkanlıklarına ve eğilimlerine uygun olan yönetime özgür demiştir; ama, özgürlük yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır ve eğer bir yurttaş, yasaların yasakladığı bir şeyi yapabilirse, *özgürlük* diye bir şey kalmayacaktır; çünkü, bütün öteki insanlar da bu güce sahip olacaklardır. Bu özgürlüğün, sınımlı yönetimlerde; yani kimsenin, yasaların kendisini yükümlü kılmadığı şeyleri yapmak zorunda olmadığı ve yasaların izin verdiği şeyleri de yapmamak zorunda olmadığı ilkesine göre kurulmuş yönetimlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Demek ki sivil *özgürlük*, yapılabilecek en iyi yasalara dayanır ve böyle yasaların geçerli olduğu bir devlette, yasalara göre mahkemesi görülün ve ertesi gün asılması gereken bir kimse, Türkiye'deki bir paşadan daha özgür olacaktır. Dolayısıyla, yasama gücü ile yürütme gücünün tek elde toplandığı devletlerde özgürlük diye bir şey söz konusu olamaz. Yargı gücünün yasama ve yürütme güçlerinden ayrılmadığı devletlerde ise, *özgürlük* hiç mi hiç yoktur.

(De Jaucourt)

SİYASAL OTORİTE

Hiçbir insan, başkalarına buyruk verme hakkını doğadan almamıştır. Özgürlük tanrısal bir armağandır ve aynı türden olan her birey aklını kullanabilme durumuna girer girmez, özgürlükten yararlanma hakkına sahiptir. Eğer doğa bir otoriteye izin vermişse, bu ancak, baba otoritesi olabilir, ama bu otoritenin de sınırları vardır ve doğa durumunda, çocuklar kendilerini idare edebilecek duruma geldiklerinde, bu otorite de hemen sona erecektir. Bunun dışındaki her *otorite*, doğadan baş-

ka bir kökenden kaynaklanır. Bu tür bir otoritenin, iyice incelendiğinde, iki kaynaktan birine dayandığı görülür: ya otoriteyi ele geçirenin gücü ve şiddete baş vurması ya da aralarında yaptıkları, ya da varsayılan bir sözleşmeyle *otoriteye* boyun eğenlerin rızası.

Şiddetle elde edilen iktidar, bir çeşit gasp etmedir ve buyruk verenin gücü, kendisine boyun eğenlerin gücünden daha fazla olduğu sürece devam edebilir. Nitekim, boyun eğenler daha güçlü duruma geçerlerse ve zincirlerini kırarlarsa, bunu, kendilerine zorla kabul ettiren kişi kadar hak ve adaletle yaparlar. Böylece, otoriteyi oluşturan aynı yasa, onu bozmuş olur ve bu *en güçlü olanın yasası* denen şeydir.

Şiddete dayanarak kurulmuş olan *otorite*, kimi zaman, nitelik bakımından değişikliğe uğrar. Bu durum, boyun eğdirilmiş olanların açık rızasıyla, otoritenin sürmesi durumunda söz konusudur. ama bu durumda, *otorite*, sözünü edeceğim ikinci türden bir *otorite* haline gelir ve bu tür otoriteyi edinen, hükümdar durumuna girerek tiran olmaktan kurtulur.

Halkların rızasından kaynaklanan iktidar, kullanımını yasallaştıran, topluma yararlı kılan, cumhuriyete avantajlar sağlayan ve sınırlar içinde kalmasını zorunlu kılan koşullar gerektirir. Çünkü insanoğlu, her şeyin üstesinde ve kendisinin tüm olarak ait olduğu bir tek efendiye sahip olduğu için, bir başka insana, tüm olarak ve hiçbir koşul söz konusu olmadan benliğini vermemek zorundadır ve veremez. Bu efendi, yaratık üzerinde doğrudan iktidarı olan, mutlak olduğu kadar da kısıkanç ve haklarını hiçbir zaman kaybetmeyen ve bir başkasına iletmeyen Tanrıdır. Tanrı, genel iyilik ve toplumun sürdürülmesi için insanların, aralarında bir bağımlılık düzeni kurmalarına ve aralarından birine itaat etmelerine izin verir; ama bunun, bir yaratığın Yaradanın haklarını kendinin kılması için, körü körüne ve

hiçbir çekince olmadan değil, akıl ve ölçülükle yapılmasını ister. Bunun dışındaki her tür baş eğme, gerçek bir putataparlık cürmüdür. Bir insanın ya da bir tasvirin önünde dizlerinin üzerine çökmek, yürek ve düşünce bağlılığı isteyen Tanrının pek önem vermediği dış bir görünüşten başka bir şey olmayan bir törendir ve Tanrı, insanların bunu, sivil ya da siyasal bir inancın ya da dinsel bir inancın belirtisi haline istedikleri gibi getirmelerini yine insanlara bırakır. [...]

Hükümdar, *otoritesini*, otoritesi altında olan uyruklarından alır ve bu otorite, doğanın ve devletin yasalarıyla sınırlanmıştır. Doğanın ve devletin yasaları, hükümdarın yönetimine boyun eğenlerin ya da eğdikleri düşünülebilecek olanların bu davranışının koşullarıdır. Bu koşullardan biri şudur: uyrukları üzerinde, onların seçimi ve rızasından başka hiçbir şey dolaşısıyla iktidar ve otorite sahibi olmadığı için, kral, bu otoritesini, kendisine sağlamış olan ahit ya da sözleşmeyi hiçbir şekilde bozamaz ve eğer böyle davranırsa, *otoritesi* ancak krallık unvanıyla var olabileceği için kendi kendisine karşı olarak hareket etmiş olur. Bunların birini yok sayan, ötekini de yıkmış olur. Demek ki hükümdar, ulusun rızası olmaksızın ve baş eğme sözleşmesinde belirtilmiş olan seçimden bağımsız olarak iktidarına ve uyruklarına sahip olamaz. [...]

Ayrıca, bir ailede kalıtım yoluyla geçmesine rağmen yönetim, tek bir kişiye verildiği zaman, özel bir varlık değil, kamu-sal bir varlıktır ve dolayısıyla, özne ve tam mülkiyet hakkıyla ait olduğu halkın elinden hiçbir zaman alınmaz. [...]

Yasalara saygı duyma, özgürlüğün korunması ve yurt sevgisi, her yüce şeyin ve her güzel eylemin verimli kaynağıdır. Halkların mutluluğunu ve onları yöneten hükümdarların gerçek görkemini de burada aramak gerekir. Boyun eğmenin yüceleştigi ve buyruk vermenin bütün haşme-

tiyle ortaya çıktığı durum da budur. Buna karşıt olarak, dalkavukluk, özel çıkarlar ve kölece davranışlar, bir devletin bela olan bütün kötülüklerini ve şerefini ayaklar altına düşüren bütün alçaklıkların kaynağıdır. [...] Eğer Fransa ile Türkiye'yi aynı bakış açısından ele alırsam, bir yanda aklın birleştirdiği, erdemın eyleme kaynaklık ettiğı, hem bulge hem görkemli bir şefin, adalet yasalarına göre yönetimde bulunduğı bir insan topluluğı; öte yanda ise, alışkanlıkların birleştirdiğı, sopa yasasının yürüttüğü ve mutlak iktidar sahibi bir efendinin kendi kaprisine göre yönettiğı bir sürü görüyorum.

(Diderot)

SIYASAL ÖZGÜRLÜK

Bir devletin siyasal özgürlüğü, yasama gücünün, uluslar hukukuna ilişkin yürütme gücünün ve medeni hukuka ilişkin yasalara dayanan yürütme gücünün birbirinden ayrılmasını sağlayan yasalar tarafından oluşturulur.

Yurttaşın siyasal özgürlüğü, her kişinin güvenlik içinde olduğı düşüncesinden kaynaklanan gönül rahatlığıdır ve bu güvenliğe sahip olmak için de, yönetimin, bir yurttaşın bir başka yurttaştan korkmasını sağlayacak bir yönetim olması gerekir. İyi medeni ve siyasal yasalar, bu özgürlüğü sağlar. Ceza yasaları da, her ceza-yı cürümün özelliklerine göre saptadıklarında, bu özgürlüğün sağlanması daha da pekişir.

(De Jaucourt)

SKOLASTİKLERİN FELSEFESİ

Daha önce söylediklerimizden, bu iğrenç öğretim yönetiminin bütün bilimleri âdeta zehirlediğı sonucu çıkıyor.

Skolastik, ya çocukça ya da tehlikeli bir yığın karu ortaya çıkardı.

Felsefeyi yozlaştırdı.

Yalanı savunmayı, hakikati bulandırmayı, bir soru üzerinde hem lehte hem aleyhte tartışmayı kolaylaştırdığı için kuşuculuğı yaygınlaştırdı.

Kuram ve uygulama alanında tanrıtanımazlığa yol açtı.

Ahlakın ilkelerini yerinden oynattı.

Gerçek belagati yıktı.

En güçlü kafaları, iyi incelemeler yapmaktan uzaklaştırdı.

Eski ve modern yazarların küçümsenmesine yol açtı

Çok uzun süre egemenliğini koruyan ve ancak zahmetli çabalarla yıkılan Aris-totelesçiliğe yol açtı.

İyi öğretilerden pek az etkilenmiş de olsalar, bu tür insanlara en ağır suçları yükledi ve onları en şiddetli zulümlere uğrattı.

Astrolojiye dayanan hukuku teşvik etti.

Aristoteles'in eserlerinin ve sezislerinin gerektiğı gibi anlaşılmasını önledi.

İleri gelen kimselerin, yüksek kilise görevlilerinin ve önemli kişilerin koruması ve birtakım aşağılık tartışmacılara verilen onursal ünvanlar, önemli görevler, saygınlıklar ve servetler; iyi düşünen kafaları, daha sağlam bilgilere yönelmekten alıkoydu.

Skolastiklerin mantığı, çocukça bir saf-satacılıktır.

Fizikleri densizliklerle yoğrulmuştur.

Metafizikleri, saçma sapan ve anlaşıl-maz laflar yığınıdır.

Doğal ve vahye dayanan tanrıbilimle-ri, ahlakları, hukukları, siyasetleri, kimi

iyi kimi kötü birtakım fikirlerden oluşan bir arapsaçıdır.

Kısacası, bu felsefe, insan zihninin başına gelmiş en büyük belalardan biridir.

Günümüzde bile, bu hastalıktan tamamen kurtulmuş olduğumuza kim inanır? Bugün din okullarında öğretilen tannbilime bakın! Kolejlere öğrenilen felsefeye bakın! Eski filozofların üzerinde durdukları başlıca konu olan ahlak, bu eğitimde unutulmuştur. Öğrenimini yapmış olan genç bir adama, Skolastiklerin "ince madde"sinin ne olduğunu sorarsanız, size cevap verip açıklamalar yapacaktır. Ama, erdem nedir, diye sormayın; çünkü bu konuda hiçbir şey bilmez.

(Diderot)

SOKRATESÇİ FELSEFE

Sofistlerin başına, ondan daha büyük felaket gelmişti. Sokrates'in öğrencileri, onun yönetimini yavaş yavaş öğrendiler ve çok geçmeden alayı ve tümevarımı, yuduruk hatiplerin, kötü şairlerin, filozof müsvettelerinin, adaletsiz ve kibirli kodamanların pek de hoşuna gitmeyecek biçimde kullanmaya başladılar. Rahiplerin de, sanatçıların da, yargıçların da hiçbir saçmalığını gözden kaçırmadılar. Coşku dolu ve şen şakrak bir gençliğin ateşi, bu gençliği bilgilendiren kişiye her yandan kin duyulmasına yol açtı. Bu kin gittikçe çoğaldı. Sokrates, bunları küçümsüyordu; kendisine kin duyulmasına, iftira edilmesine önem vermiyordu; çünkü suçsuzdu. Ama yine de bu düşmanca duyguların ve davranışların kurbanı oldu. Sokrates'in felsefesi bir şişirme ve fiyaka değil, cesaret ve uygulama işiydi. Apollon, onun için şöyle diyordu: "Sophokles bilgedir, Euripides ondan daha bilgedir, ama Sokrates bütün insanların en bilgesidir." Sofistler her şeyi bildiklerini söyleyerek övünüyor-

lardı; Sokrates ise tek bir şey, yani hiçbir şey bilmediğini bildiğini söylüyordu. Böylece onları sorguya çekme, en utanılacak biçimde köşeye sıkıştırma ve mahcup etme avantajını kendine sağlamış oluyordu. Basiretli, deneyimli; başkalarının sözlerine kulak vermiş, çok okumuş ve düşünmüş bir kimse olan Sokrates, hakikatin, bir ucu karanlıklardan çıkan ve öteki ucu karanlıklarda kaybolan bir ipe benzediğini; her soruda, bilgilerin ışığının, ipin üzerindeki bir noktaya kadar derece derece arttığını ve bu noktadan sonra zayıfladığını ve gözden kaybolduğunu kolayca fark etmişti. Dolayısıyla, filozof, gerektiği yerde durmasını bilen kişiydi; oysa basiretsiz sofist, durmadan yürüyor ve hem kendini hem de başkalarını yoldan çıkarıyordu. Sofistiğin diyalektiği, kesinsizliklerden başka şeye ulaşmıyordu. Bu, Sokrates'in çağdaşı olan sofistlere sürekli olarak verdiği bir dersti, ama sofistler bu dersten yararlanamadılar.

.....

(Diderot)

SÖMÜRGE

VI. Amerika'nın XV. yüzyılın sonunda keşfedilmesi, Avrupa'nın sömürgelerini çoğalttı ve sömürgelerin altıncı türünün ortaya çıkmasını sağladı.

Bunların kurulmasının amacı, ticaret ve tarımdı. Dolayısıyla bu toprakları fethetmek ve yeni bir halkı buraya yerleştirmek için eski halkı kovmak gerekiyordu.

Bu sömürgelerin sadece metropolün yararlanması için kurulmuş olmasından şu sonuçlar çıkar:

1° Sömürgelerin, doğrudan doğruya metropole bağımlı olmaları ve dolayısıyla onun koruması altında bulunmaları gereklidir.

2° Sömürgelerde ticaret yapma hakkı,

sadece, bunları kuranlara ait olmalıdır. Böyle bir *sömürge*, metropolün topraklarının ürünlerini artırdığı, metropolde yaşayan daha büyük sayıda insanın geçimini sağladığı ve metropolün öteki uluslarla yaptığı ticaretteki kazancına katkıda bulunduğunda takdirde amacına ulaşmış olur. Bazı özel durumlarda, bu üç avantaj bir arada bulunmayabilir; ama, en azından, bunlardan birinin ötekileri belli bir ölçüde telafi etmesi gereklidir. Bu telafi gerektiği gibi değilse ya da *sömürge* bu üç avantajdan hiçbirini sağlayamıyorsa, egemen ülke için bu *sömürge*nin zararlı olduğuna karar verilebilir.

*Sömürge*lerimizin ticaretinden ve tarımından elde edilen kazançlar şunlardır: 1° Tüketimlerinin topraklarımızın sahiplerine, ekim masrafları çıktıktan sonra sağladığı daha büyük ürün; 2° bu ülkelerde onlar için çalışan sanatkarlarımızın ve denizcilerimizin elde ettiği gelirler; 3° bizim gereksinimlerimizi karşılamak için sağladıkları her şey; 4° ihraç etmemiz için bize sağladıkları artı ürünler.

Bu hesaptan, birçok sonuç çıkabilir:

Bunların birincisi, *sömürge*lerin, metropol olmadan başlarının çaresine baktıkları zaman yararlı olmaktan çıktıkları ve dolayısıyla, egemenlik altına alınmış ülkeye uygun düşecek biçimde, bir *sömürge*deki sanatları ve tarımı, şu ya da bu nesneyle sınırlamak, durumun gerektirdiği bir yasadır.

İkincisi, bir *sömürge*de yabancı ülkelerle ticaret yapılırsa ya da yabancı emtia tüketilirse, bu ticaretin ve tarımın, metropolle yöneltilmiş bir hırsızlık olmasıdır ve bu hırsızlık, yasalarla cezalandırılabilen, ama yabancıların kazancına göre, bir devletin gerçek ve görelî gücünün azalmasına yol açan bir hırsızlıktır.

Dolayısıyla, bazı durumlarda bu ticareti sınırlandırmak, ticaret özgürlüğünü ihlal etmek demek değildir. Nitekim, kayıtsızlığı dolayısıyla bu tür bir ticareti hoşgören ya da bazı limanlara, *sömürge*le-

rin kurulmasının temel ilkesine karşı çıkabilme kolaylıkları tanıyan bir siyaset, ticareti ya da bir ulusun zenginliğini yıkan bir siyasettir.

Üçüncü sonuç ise, bir *sömürge*nin nüfusça ne kadar kalabalık ve toprakları ne kadar çok işlenmişse, o kadar yararlı olmasıdır. [...]

Bir devletin *sömürge*lerine yaptığı masraflar, bunların ilk kuruluşları için yapılmış masraflarla sınırlı değildir. Bu tür kuruluşlar sabır ve hatta inatçılık gerektirir. Sabırlı davranmanın daha güvenli etkileri ve daha sağlam ilkeleri vardır. Dolayısıyla, ticaretin, *sömürge*lere belli bir istikrar kazandırmasına kadar, bu *sömürge*leri sürekli olarak teşvik etmek ve bunu yaparken de, durumlarını ve topraklarını göz önünde tutmak gerekir. *Sömürge*ler, ihmal edilirse, ilk masrafların ve zamanın kaybedilmesinin yanı sıra, daha hırslı ve etkin halkların yemi haline getirilmiş de olurlar.

Devletin, aralarında bağlantılar kurabilen birçok *sömürgesi* varsa, bunların her birinin gücünü ve zenginliğini artırmanın gerçek sırrı, aralarında karşılıklı ilişkiler ve sürekli bir deniz ulaşımı kurmaktır. [...]

(Véron de Forbonnais)

SPİNOZACI

Spinoza'nın felsefesini kesin bir görüş olarak kabul eden kimse. Eski *Spinozacılar* ile modern *Spinozacıları* birbirine karıştırmamak gerekir. Bu sonuncuların benimsediği genel ilke, maddenin duyarlı ve canlı olduğudur ve bu iddialarını da, hareketsiz bir cisim olan sadece, ısının yavaş yavaş artmasıyla duyarlı ve canlı bir varlık haline gelen yumurtayla ve aslında bir tohum zerresi olan her tür hayvanın büyümesiyle kanıtlamaya çalışırlar. [...] Ve buna dayanarak, maddeden başka bir şe-

tenlik ve tutkuyla dolu sahnelerin, tahammül edilmez düzensizliklerle ve hatta saçmalıklarla kimi zaman çarpıtılmaya uğratılmalarına esef eder insan; ama belki de çarpıklıklar, çevreledikleri güzelliklere daha da hayranlık duymamıza hizmet ederler.

Sinirli ve pitoresk deyişlerle, betimlemelerle dolup taşar onun yapıtları ve onlarda dil yalınlığını ve duruluğunu aramak boşunadır. Tiyatro sanatı ve yönetimi konusundaki cehaletine isyan eder insan, ama bu kusur eserleri okunurken, temsil edildiği zamankinden daha belirgin olmadığından, bütün eserlerinde kendini gösteren bu beğeni eksikliği, göz kamaştıracı güzellikler ve parlaklıklarla telafi edildiği için bağışlanacak bir şeydir.

Kıscası Shakespeare, tiyatronun her iki türü bakımından da, yüce ve verimli bir deha ve esin kaynağı çok zengin bir kimse olduğunu göstermiştir. Ama bir yazarın sadece üstün niteliklerine güvenmesinin tehlikeli olduğunu gösteren bir örnek olarak da görülmelidir ve oran ve boyut bakımından kusurlu olmanın kimi zaman bazı varlıklara daha devasa bir görünüm vermesi gibi, onun dehasının büyüklüğünün de abartıldığından şüphe edilebilir

(De laucourt)

T

TARİH

Gerçek olduğu ileri sürülen olayların anlatısı tarihtir ve buna karşıt olarak masal, uydurulduğu kabul edilen olayların anlatısıdır.

İnsan hatalarının bir derlemesinden başka şey olmayan kanılar *tarihi* vardır; sanatların icadı ve ilerlemesiyle, mekanizmalarının betimlenmesiyle birlikte ele alındığında ve belki de bütün öteki tarihlerden daha yararlı olan sanatlar *tarihi* vardır; Fiziğin temel bölümlerinden biri olan ve yersiz olarak tarih denmiş olan *doğal tarih* de vardır.

Olayların tarihi, kutsal ve kutsal dışı olmak üzere ikiye ayrılır. Kutsal tarih, Tanrının, bir zamanlar Yahudi ulusunu yönlendirmek ve şimdi de bizim inancımızı sınamak için gösterdiği tanrısal ve mucizesele işlemlerin dizisidir. Ben bu saygı değer konuya değinmeyeceğim.

.....
Tarihin yararı üzerine. Tarihin sağladığı avantaj, bir devlet adamının, bir yurttaşın, yabancı ülkelerdeki yasalar ve törelerle kendi yasalarını ve törelerini karşılaştırma olanağı sağlamasıdır. Modern ulusları, sanat, ticaret ve tarım bakımından bir yarışa sokmuş olan şey de işte budur. Geçmişteki büyük hatalardan her alanda ders alınabilir. Sağma dalaşmaların yol açtığı cürümler ve felaketler, gözler önüne ne kadar serilse azdır. Bu dalaşmaların hatıralarını tazelenikçe, yeniden ortaya çıkmaları önlenmiş olur.

.....
Dikkatle okuyan bir hükümdarın zihni üzerinde, örneklerin büyük etkisi vardır. Bu hükümdar, IV. Henri'nin, Avrupa sistemini değişikliğe uğratacak olan büyük

savaşına, bu savaşın mali kaynakların hiçbir yardımı olmaksızın yıllarca sürdürece kadar savaş gücü olduğundan kuşku duymadığı zaman giriştiğini görecektir.

Kraliçe Elizabeth'in, sadece ticaret kaynaklarıyla ve iyi yönetilmiş bir ekonomiyle, güçlü II. Felipe'ye karşı koyabildiğini ve yenilmez donanmaya karşı denize indirdiği yüz geminin dörtte üçünün İngiltere'nin ticaret kentleri tarafından sağlandığını görecektir.

Nihayet, modern tarihin en büyük yararı ve eski tarihe oranla üstünlüğü, bütün hükümdarlara, XV. yüzyıldan bu yana, çok büyük üstünlük sağlamış olan bir devlete karşı her zaman bir birlik kurulduğunu öğretmesidir. Bu denge sistemi, eskilerin hiçbir zaman bilmedikleri bir şey olarak kalmıştır ve bundan dolayı, öteki uluslarınkinden daha güçlü bir askeri kuvvet oluşturan Roma halkı, Tiber'den Fırat'a kadar, bütün halkları birbiri ardından boyunduruk altına alabilme başarısını gösterebilmiştir.

Tarih bilgisinin kesinliği üzerine. Matematik kanıtlamaya dayanmayan her kesinlik, bir olasılıktan başka şey değildir ve tarihte de bundan başka kesinlik yoktur.

Marco Polo, ilk ama tek bir kişi olarak Çin halkının yüceliğinden söz ettiği zaman, ona kimse inanmamıştı ve zaten o da kimsenin inanmasını isteyemezdi. Portekizliler, bu uçsuz bucaksız imparatorluğa yüzyıllar sonra girdiklerinde, bu durumun kesin olduğu biliniyor bugün ve bu kesinlik, çeşitli uluslardan binlerce insanın bunu gözleriyle görmelerinden ve kimsenin de onların tanıklıklarına karşı çıkmamalarından kaynaklanıyor.

Kendisine iyilik eden Sultan'ın ülkesinde kalmakta inat ederek yanındaki adamlarıyla bir Yeniçeri ve Tatar ordusuna karşı çarpışan XII. Karl'ın serüvenini, sadece iki ya da üç tarihçi yazmış olsaydı, bu konuda herhangi bir yargı vermekten

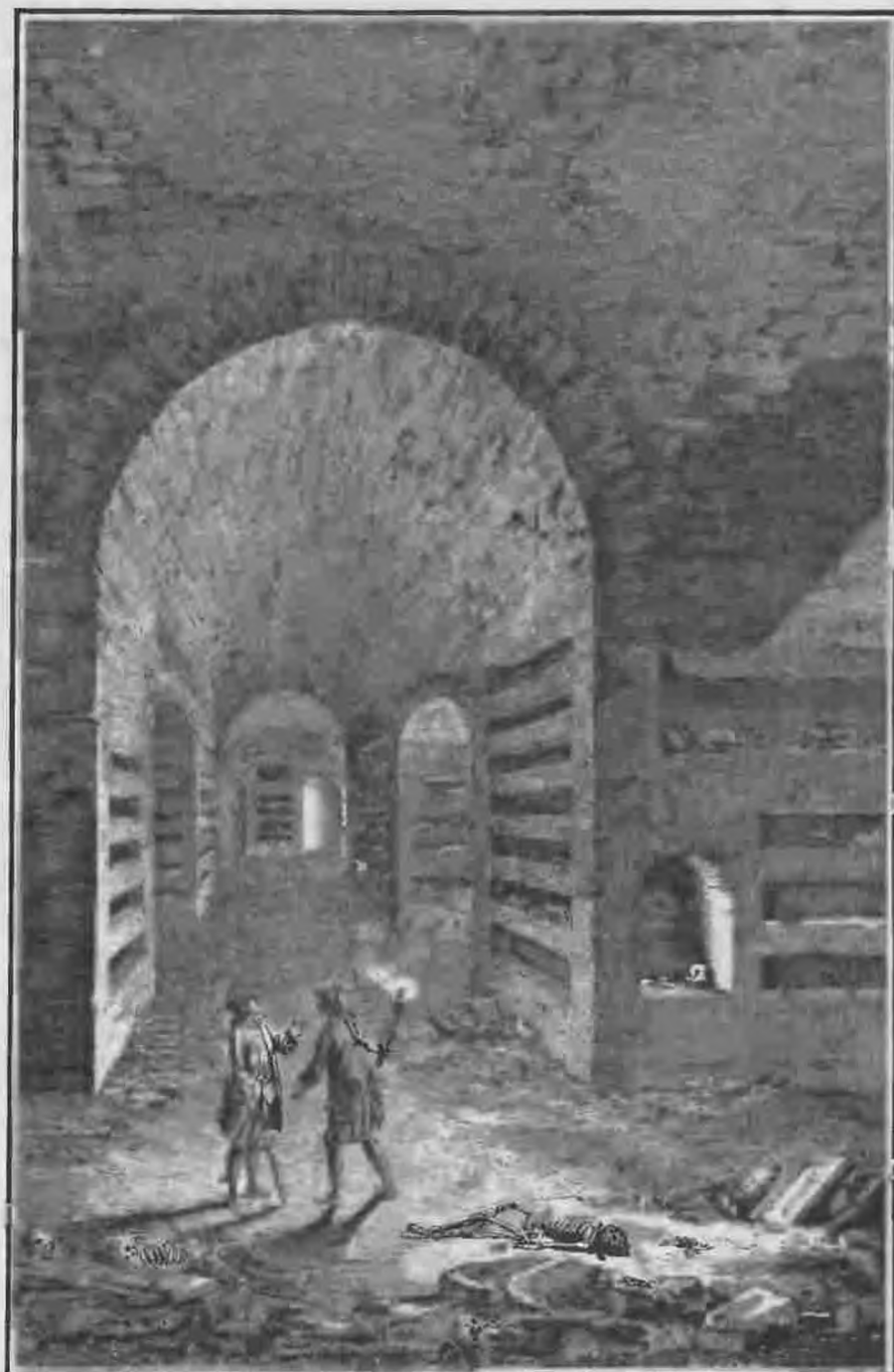
kaçınırdım; ama bunu gözleriyle görmüş olan birçok tanıkla konuştuktan ve XII. Karl'ın bu eyleminden kuşku duymaya yol açacak hiçbir söz duymadıktan sonra, söylenenin doğru olduğuna inanmam gerekti. Çünkü, akıllıca ve her zaman rastlanan türden olmasa da, bu eylem, doğanın yasalarına da kahramanın karakterine de karşıt bir şey değildi.

Doğa olaylarının her zamanki bildik akışına ters düşen bir şeye asla inanmamak gerekir. Ama bu şey, tanrısal ruhun etkisindeki insanlar tarafından doğrulanmışsa durum farklıdır. [...]

Tarih bilgisinin kesinsizliği. Çağlar, masal çağları ve tarih çağları diye ikiye ayrılmıştır. Ne var ki, tarihsel çağları da, hakikat ve masal bakımından ikiye ayırmak gerekirdi. Günümüzde, artık masal olarak kabul edilmiş olan anlatılanlardan söz etmiyorum. Örneğin Titus Livius'un tarihini süsleyen ya da berbat eden olağanüstü olaylar söz konusu değil burada. Ama, en yaygın olarak kabul edilmiş olgularda bile insanı kuşkuya düşüren çok şey var.

Yöntem, tarihi yazma tarzı ve üslup üzerine. Bu konu üzerinde çok şey söylendiği için bizim birkaç söz etmemiz gerekir. Titus Livius'un yöntem ve üslubunun, ağır başlılığının, bilgelik dolu belâğatinin Roma cumhuriyetinin görkemine uygun düştüğü; Tacitus'un tiranları betimlemekte usta olduğu, Polybos'un savaş konusunda dersler vermek ve Halikarnaslı Dionysios'un eski yapıtlara ilişkin açıklamalar yapmak konusunda yetenekli oldukları yeterince biliniyor.

Ama bugün, bu büyük ustalar örnek olarak alınınca, onlarınkinden daha ağır bir yükün altına girilmiş oluyor. Modern tarihçilerden, daha fazla ayrıntı, daha iyi saptanmış olgular, daha kesin tarihler daha sağlam kaynaklar isteniyor ve törelere, yasalara, ticarete, maliyeye, tarıma, nüfusa daha fazla dikkat etmeleri gerektiği ileri sürülüyor. Matematik ve fizik için söz

Engraved by Borel

Antiquités, Catacombes de Naples

Napoli'de yeraltı mezarları.

konusu olan, *tarih* için de söz konusu. Tarihçilik mesleğinin kapsamı çok büyük ölçüde genişledi. Gazetelerden bir derleme yapmak ne kadar kolaysa, bugün *tarih* yazmak da ölçüde zor.

Bir yabancı ülkenin *tarihini*, kendi ülkenizin tarihi gibi ele almamanız istenir sizden.

Gerçekten de eğer Fransa'nın tarihini yazıyorsanız, Seine'i ya Loire'i betimlemeniz gerekmez; ama Portekiz'in Asya'daki fetihlerini anlatıyorsanız, keşfedilen ülkelerin topografyasından ösz etmeniz istenir. Okurunuzu, elinden tutup, Afrika, İran kıyıları ve Hindistan boyunca gezdirmeniz gerekir; Avrupa için yeni olan bu ulusların töreleri, alışkanlıkları ve yasalari konusunda bilgiler vermeniz beklenir sizden.

Portekizlilerin Hint adalarına yerleşmelerini anlatan yirmi *tarih* kitabımız var; ama bunların hiçbirisi, bu adaların çeşitli hükümetleri, dinleri, eski yapıtları konusunda bilgi vermiyor bize. [...]Bu düşüncemizin, yabancı ülkelerin bütün *tarihleri* için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Amu Derya [Ceyhun] ya da Sir Derya [Seyhun] kıyılarında, bir barbardan sonra bir başka barbarın iktidarı ele aldığından başka söyleyecek şeyiniz yoksa, okurlarınıza ne bakımdan yararınız olabilir?

Ülkenizin tarihine uygun yöntem, Yeni Dünya'da yapılan keşifleri betimlemek için elverişli değildir. [...]

Bu kurallar yeterince bilinmektedir. Ama *tarihi* iyi yazma sanatı, her zaman az rastlanır bir şey olarak kalacaktır. Ağır başlı, duru, çeşitlilik taşıyan ve tatlı bir üslup kullanılması gerektiği de biliniyor. *Tarih* yazmanın kuralları için geçerli olan, bütün zihinsel sanatların kuralları için de geçerlidir; yani, ortada birçok kural, ama pek az büyük sanatçı vardır

(Voltaire)

TASARRUF

[...] Fransızlar kadar *tasarruf* acemisi ve cahili bir başka halk yoktur her halde ve dolayısıyla Fransızlar kadar tedirgin ve yaşamın acılarına ve sefaletine maruz bir başka halk da pek yoktur. Tasarruf denen erdeme duyduğumuz kayıtsızlık ya da onu küçümsememiz, bize, kötü bir eğitim ve gösterilen yanlış örnekler dolayısıyla daha çocukluk çağında aşılarmıştır. Ziyafetlerin ve kutlamaların şatafatının, giysilerin, apartımanların, mobilyaların göz kamaştırıcılığının sürekli olarak övüldüğünü duyarız. Bütün bunlar, sadece, çalışmanın ve yeteneğin amacı ve ödülü olarak değil, ama özellikle, beğenin ve ince anlayışın meyvesi, soylu bir ruhun ve yüksek zekânın belirtisi olarak gösterilir.

Hz. İsa, beş ekmeği ve iki balığı, ardından gelen bir yığın insanın karnını doyuracak kadar çoğalttıktan sonra, arta kalan ve on iki sepeti dolduran parçaları toplatarak ve bunu kendi söylediği gibi, hiçbir şeyin ziyan olmamasını sağlamak için yaparak, bize çok güzel bir tutumluluk dersi vermiştir.

Ne var ki, lüksün ve daha başka yararsız gibi görünen şeylerin ortadan kaldırılmasını ciddi bir şekilde önermek için, insanın dünyadan haberi olmaması gerekir ve benim amacım da bu değildir. İnsanların çoğunluğu, kendilerine gösterilen yığınlarca kötü örneğe direnç gösteremeyecek kadar zayıftır; alışkanlıkların ve kanıların esiridirler; ama bu çoğunluğu doğru yola sokmak olanaksız olsa da, bir takım gereksiz harcamaların nasıl kötüye kullanıldığı konusunda aydın ve dürüst insanları ikna etmek belki de pek güç değildir ve aslında bu tür harcamaların engellenmesi, kamu özgürlüğünü hiçbir zaman kısıtlamayacaktır ve bunlar hiçbir er-

demli amaca yönelik olmadıkları gibi daha akıllıca ve yararlı bir biçimde de kullanılabilirler. Havai fişek gösterileri, genel balolar ve şölenler, resmi kabuller, vb. bir takım maskaralıklardan, çocuksu eğlencelerden başka şeyler değildir ve bunlar alışkanlıklar uğruna milyonların boşa gitmesine yol açmaktadırlar; oysa gerçek gereksinimler kapıya dayanmıştır ve ulusal ekonomiyi sadakat gösterilmediği için bu gereksinimlerin nasıl giderileceği bilinmektedir.

.....
Modern siyaset adamlarımızdan bazıları, Kilise görevlilerinin sayısının aşırı derecede yüksek olmasının, ulusal servete zararlı bir şey olduğunu haklı olarak saptamışlardır. Manastırlardaki her iki cinsten kişilerin sayısı da, bunu doğrulamaktadır. Bu din kurumlarında bulunanların tümü, yararlı ve belli bir görevi olanların dışında, topluma yararlı hiçbir şey üretmeden, gerçek emekçilerin sırtından geçmektedirler. Bunların kendi özel geçimlerine bile bir katkuları yoktur ve çoğunluğu zor yaşam koşullarından geldikleri ve devlet tarafından günah çıkarmasının sert kurallarına uymak zorunda bırakıldıkları halde, çalışma denen o en eski yasadan kaçmasını başarmakta ve bir damla alın teri dökmeden tatlı ve sakın bir yaşam sürmektedirler.

.....
Aşında benim bütün bu önerilerimin amacı, sadece, insanları, çıkarları konusunda aydınlatmak; yaşamları için kaçınılmaz biçimde gerekli olan şeye dikkat elmelerinin ve gereksiz şeylere fazla bağlanmalarının doğru olacağını belirtmek; kısacası, çabalarını daha verimli şeylerine yöneltmelerini sağlamak; daha çok sayıda uyğu, toplumun manevi ve maddesel iyiliği için çalışmaya yöneltmektir. Böyle alışkanlıkların ve törelerin, bizim ülkemizde, çıkarın, lüksün ve ten zevklerinin yerini almasına Tanrı yardımcı olsun! Bu dileğimiz yerine gelirse, bütün yurttaşlar,

sınırsız bir rahatlık, mutluluk ve barış içinde yaşayacaktır.

(Faiguët)

TEMEL YASA

Bir yönetimin kuruluşunun temelini oluşturan her tür ilk yasaya, bu ad verilir.

Bir devletin *temel yasaları*, bütün genişlikleri içinde ele alındıklarında, sadece, ulusun tümünün hükümet şeklinin ne olması gerektiğini ve bir kraldan sonra tahta nasıl çıkılacağını belirlemeyi sağlayan buyruktular değil; aynı zamanda, halk ile, halkın kendisine hükümlanlık hakkını verdiği kişi ya da kişiler arasında yapılmış sözleşmelerdir ve bu sözleşmeler, nasıl hükümet edileceğini belirler ve hükümdarın otoritesine sınırlar koyar.

Aynı sözleşmeler, devletin temeli oldukları ve hükümet yapısı bunlar üzerinde yükseldiği ve halk da hükümetin bütün gücünü ve sağlamlığını bunlardan aldığı düşünüşü için, *temel yasalar* diye adlandırılmışlardır. Ama yine de bunlara yasa adı verilmesi pek yerinde değildir; çünkü, bunlar, sözcüğün tam anlamıyla gerçek uzlaşmalardır; ama uzlaşmaya katılan tarafların bunlara kesinlikle uyması gerektiği için bu uzlaşmalar *yasaların* yaptırım güçlerine sahiptirler.

Ne var ki, sınırlı bir monarşide, bunların başarılı olmasını sağlamak için, ulusun tümü, yasama gücünü, yargıçların atanması hakkını kendine ayırabilir; adli gücü bir senatoya ya da meclise verebilir ve başka ayrıcalıkları yanında, monarka, askeri gücüne ve yürütme gücüne sahip olma hakkını da tanıyabilir. Yönetim, bu ilk birleşme edimiyle bu düzey üzerinde kurulmuşsa, bu ilk edim, devletin güvenliğini ve özgürlüğünü sağladığı için, bu devletin temel yasaları diye adlandırılır. Ayrıca, bu tür yasaların hükümlanlığa zararı dokunmaz ve tam tersine, hükümlanlığın

yetkinleşmesine katkıda bulundukları söylenebilir ve böylece söz konusu *yasalar*, hükümdarı, deyiş yerindeyse yanılma olanaksızlığı içinde bırakarak iyi işler yapmak zorunluğuyula karşı karşı bırakırlar. [...]

(De laucourt)

TEMSİLCİLER

Bir ulusun *temsilcileri*, dürüst bir yönetimde, toplum tarafından, bu toplum adına konuşmakla, onun çıkarlarını savunmakla, toplumun baskı altında tutulmasını önlemekle ve yönetime katkıda bulunmakla görevlendirilmiş yurttaşlardır.

Despotik bir toplumda, ulusun şefi her şeydir; tek kişinin iradesi yasadır ve toplum hiçbir şekilde temsil edilmemiştir. Asya'daki yönetim işte bu tür bir yönetimdir ve bu yönetim altında yaşayanlar, yüz yıllardır kalıtsal bir kölelik içinde yaşamışlar ve kendilerini sürekli olarak ezen güçlü bir iktidarı dengelemek için gerekli yol ve yordamları hiçbir zaman düşünmemişlerdir. Avrupa'da ise böyle olmamıştır. Bu kıtada yaşayan ve Asyalılardan daha sağlam, daha çalışkan, daha savaşçı olan insanlar, bir ulusun, bu ulus adına konuşan ve engellenmediği zaman çoğunlukla kötülüğe yönelen bir iktidarın girişimlerine karşı çıkan belli birtakım yurttaşlar tarafından temsil edilmesinin yaranı ve gerekli olduğunu her zaman anladılar. Ulusun organları ya da *temsilcileri* olmak üzere seçilmiş olan bu yurttaşlar, farklı zamanlara, farklı sözleşmelere ve farklı durum ve koşullara göre, şu ya da bu ölçüde geniş ayrıcalıklara ve haklara sahip oldular. Avrupa'nın hemen her ülkesinde, kamu yönetimine katılan, hükümdarların önerilerini onaylayan ya da reddeden ve devletin sürekliliği için gerekli önlemlerin alınmasında kendilerinin görüşü alınan ve *diyet, états-généraux, par-*

lamento ya da *senato* adları verilen meclislerin kökeni, işte buradadır. Tam anlamıyla demokratik bir devlette, ulus, gerçek anlamda temsil edilmiş değildir; çünkü, halkın tümü, iradesini, bütün yurttaşlardan oluşan genel meclislerde açıklama hakkına sahiptir; ama halk, otoritesini emanet ettiği görevliler seçtiği zaman, bunlar halkın *temsilcileri* olurlar ve halkın kendine ayırdığı iktidarın azlığına ya da çokluğuna göre, yönetim, bir aristokrasi haline gelir ya da demokrasi olarak kalır.

Mutlak monarşilerde, hükümdar, ulusunun biricik *temsilcisi* olma hakkını, ya halkın rızasıyla alır ya da halk istemediği halde bu hakkı kendine verir. Bu durumda hükümdar, herkesin adına konuşur ve yaptığı yasalar tüm halkın iradesinin dile gelişidir. ya da böyleleşmiş gibi kabul edilir.

İlamlı monarşilerde ise, hükümdara ancak yürütme gücü verilmiştir ve ulusu ancak bu alanda temsil eder ve yönetimin öteki alanları için temsilciler seçer. Nitekim İngiltere'de, yürütme gücü, monarkın kişiliğine verilmiştir ve yasama gücü, ise, hükümdar ile parlamento arasında paylaşılmıştır. Parlamento, İngiliz halkının çeşitli zümreleri olan din adamların soylular ve sıradan yurttaşların genel meclisidir. Sıradan yurttaşlar, kentlerin, kasabaların ve taşra bölgelerinin seçtiği belli saydaki milletvekili tarafından temsil edilirler.

.....
Fransız ulusu eski dönemlerde, din adamları ve soylulardan oluşan zümreler tarafından temsil edildi ve zamanla bunlara halkı temsil edecek olan üçüncü zümre eklendi. Bu ulusal meclisler, 1628'den sonra, kesintili olarak görev yapmışlardır.

.....
Modern yönetimlerimizin kökenine inerseniz, bunların sert ve verimsiz ülkelerden çıkıp daha verimli bölgeleri ele geçirmeye çalıştıklarını ve daha elverişli topraklarda yerleştiklerini; zengin ve uygar

ulusları yağmaladıklarını görürüz. Zafer kazanmış olan yarıcı topluluklar, boyunduruk altına aldıkları bu ülkelerde yaşayanları, ellerine düşmüş zavallı bir sürü olarak görüyorlardı. Nitekim bu zafer kazanmış ve mutlu haydutların kurdukları ilk kurumlar, genellikle, zayıflığın tepesine binen kuvvetin doğurduğu sonuçlardan başka şeyler değildi: onların, zafer kazananların yararına, ama yenilenlerin zararına olan yasalarını her zaman görüyoruz. Dolayısıyla bütün modern monarşilerde, soyluların, ileri gelenlerin, yani savaşımların, ülkede daha önce yaşayanların topraklarını ele geçirmiş olduklarını ve kendilerini ulusları temsil eden yegane kimseler durumuna getirdiklerini de her yerde görüyoruz. Küçümsenmiş, ezilmiş, baskı altına alınmış bu uluslar ise, kendilerini yenmiş olanların yanında ses çıkarma hakkına bile sahip değiller. [...]

Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nu parçalayan Barbarlar, çoktanrıciydılar ve yavaş yavaş Kutsal Kitap'ın ışığıyla aydınlanarak, yenilgiye uğramış olanların dinini kabul ettiler. Savaşçı ve hareketli bir yaşamın pekiştirdiği koyu bir cehalet içinde olan bu Barbarlar, kendilerinden daha akli başında olan yurttaşlar tarafından yönlendirilmek ve desteklenmek gereksinimini duydular; daha yumuşak törelere bilgi ve bilimi de katan din adamlarına saygı duymaktan kaçınmadılar. O zamana kadar ulusların yegane temsilcileri olan monarklar ve soylular, ulusal meclislere, kilise görevlilerinin de çağrılmasına rıza gösterdiler. Boyunduruk altına alınamayacak kadar güçlü olan soyluların girişimlerini engellemekten bıkmış olan krallar, gem tutmayan bu soyluların iktidarını dengelemek için, halkın saygı duyduğu dinin temsilcileri olan kişilerin gücüne baş vurmaın kendi çıkarlarına olduğunu anladılar. Zaten büyük ölçüde mal ve para edinmiş olan din adamları, kamu yönetimine ilgi duyuyorlardı ve dolayısıyla alınan kararlara katılmaya başla-

mışlardı.

Feodal yönetimde, soylular ve din adamları, tüm ulus adına konuşma hakkına sahip yegane kişilerdi ya da ulusları temsil eden biricik kişilerdi. Toprağı işleyenler, kentlerde ve kırsal alanda yaşayanlar, yapımevlerinde çalışanlar; kısacası, toplumun sayıca en fazla olan en çalışkan ve en yararlı bölümü, kendi adına konuşma hakkına sahip değildi ve bazı ileri gelen kişilerin, kararla birliktte kararlaştırdıkları yasalara, sesini çıkarmadan boyun eğmek zorundaydı. Böylece halka hiç kulak verilmedi; halk, hor görülen aşağılık bir yurttaşlar yığından başka şey değildi ve bu yığna hiçbir şey borçlu olmadıklarını düşündükleri halde aynı yığınun çalışmalarının meyvesini yiyen bir avuç kibirli ve nankör senyörün sesine kendi sesini de katmaya layık görülüyordu. Soyluların ayrıcalığı, halkı baskı altına tutmak, soymak ve ceza görmeksizin sıkıntıya sokmaktı ve ulusun başında bulunan da, buna karşı bir çare bulamıyordu. Gerçekten de, feodal yönetimde, hem monarka, hem de halka karşı silahlanmış bir aristokrasi tarafından ezilmiş ve küçük düşürülmüş halklardan ve güçsüz hükümdarlardan başka şey görmeyiz. Krallar ancak, yüksek soylulardan ve hem çok zengin hem de çok bağımsız bir din adamları sınıfından uzun süre zarar gördükten sonra, kendi alinyazılarını belirleyen medislerde ulusun belli bir ölçüde etkili olabilmesi olanağını sağladılar. Böylece halkın sesi nihayet duyuldu, yasalar pekişti, ileri gelen kimselerin aşırı davranışları engellendi ve bunların, o zamana kadar küçük görülen yurttaşlara adaletli davranmaları zorla sağlandı ve tüm ulus, isyancı ve söz dinlemez soyluların karşısına dikildi.

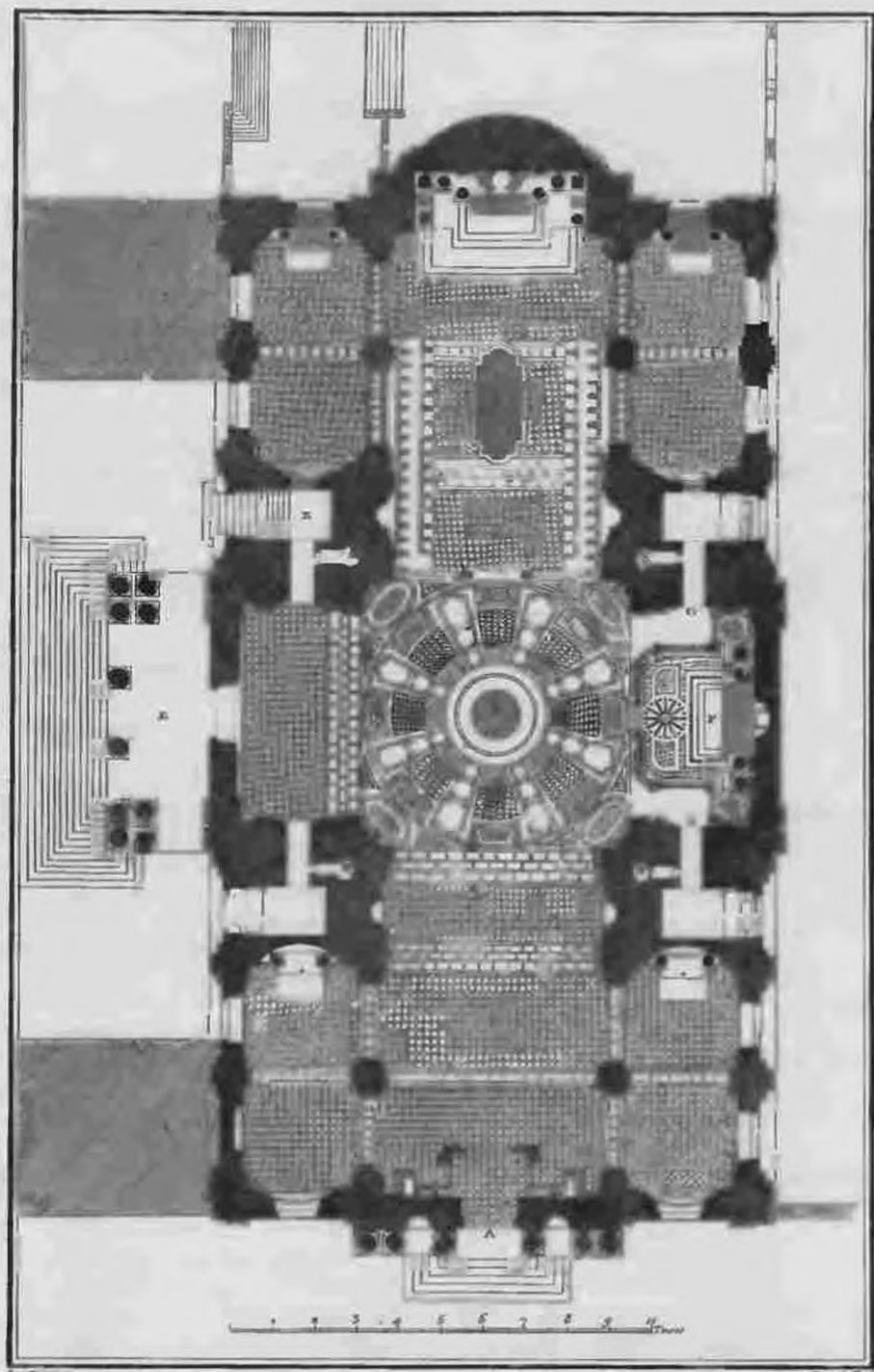
Durumların ve koşulların getirdiği zorunluk, siyasal fikirlerin ve kurumların değişikliğe uğramasını gerekli kılar; töreler sertliklerini kaybedince, haksızlık kendi kendine zarar vermeye başlar; halkın

başındaki tiranlar, uzun bir süre sonra, yaptıkları çılgınlıkların, kendi çıkarlarına karşıt olduğunun farkına varırlar; ticaret ve manüfaktür, devletler için gereksinim haline gelir ve ortamın huzur içinde olmasını gerekli kılar; savaşçılara artık daha az gerek duyulur; kıtlıklar ve açlıklar, birkaç silahlı çetenin çıkardığı kanlı kavgaların zarar verdiği düzenli ve iyi bir tarımın gerekli olduğunun kavranmasını sağlar. Nitekim bu sürecin sonunda, yasalara gereksinim duyulmuş, bu yasaların yorumcularına saygı gösterilmiş ve bu kimseler, kamu yaşamının güvenceleri olarak görülmüşlerdir. Böylece, iyi kurulmuş bir devlette, yargıç, saygı değer bir kimse ve insanların hakları konusunda, kılıçtan başka hak tanımayan ve egemenliği altındaki kimselere adaleti parayla satan cahil ve zalim soylulardan daha iyi karar verebilen bir kişi olarak görülmüştür. Öte yandan yönetimler, adım adım ve yavaş yavaş yerine oturur; başlangıçta güce dayanarak kurulmuş oldukları halde, ancak, her yurttaş baskıdan kurtaran her yurttaşın mülkiyetini ve haklarını güvence altına alan adaletli yasalar sayesinde ayakta kalabilirler; insanlar kendi öfke ve çılgınlıklarına karşı, çareyi en sonunda hakça davranmakta aramak zorundadırlar. [...]

Demek ki, ulusunun temsil edilmesi, hükümdarın yararıdır; kendi öz güvenliği de buna dayanır; kötülerin girişecekleri tecavüzlere karşı en iyi savunma aracı, halkların sevgisidir; ama hükümdar, gereksinimleri ile ilgilenmediği, istediği avantajları sağlamadığı, güçlerin saldırılarına karşı korumadığı, başına gelen felaketlere çare bulmadığı halkının sevgisini nasıl kazanabilir? Halk temsil edilmezse, ulusun başındaki kimse, uzaktan gördüğü ve dalkavukluğun her zaman kendisinden saklamaya çalıştığı sefaletleri ayrıntılı olarak nasıl öğrenebilir? Ülkesinin kaynaklarını ve gücünü bilmeden, hükümdar, yanlış işler yapmayacağından nasıl emin ola-

bilir? Kendini temsil ettirme hakkından yoksun olan bir ulus, kendisini baskı altına alan küstahların eline düşer; her değişikliğin durumunu iyileştireceğini umar; kendisine yardım etme konusunda söz veren her fesatçının tutkularının aracı olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Acı çeken bir halk, kendisi adına konuşma cesareti gösteren herhangi bir kimseye ılgüdüsel olarak bağlanır; kendisine, gizli den gizliye temsilciler ve koruyucular seçer; kendi adına ileri sürülen talepleri onaylar. Deritlerini açıklayan kimseler olarak, çoğunlukla, hırslı ve kalles adamları seçer. Bu adamlar, halkı davalarının savunucusu olduklarına inandırarak ayartırlar ve savunma bahanesiyle devleti yıkarlar. Fransa'da Guiseler, İngiltere'de Cromweller ve bunlar gibi daha birçok isyancı, kamu iyiliğini bahane ederek uluslarını en korkunç kargaşalara itmişlerdi ve işte bu adamlar, hem hükümdarlar hem de uluslar için tehlikeli olan bu tür temsilciler ve koruyuculardır.

Hükümdarlar ile halkları arasında her zaman bulunması gereken uyumu korumak, bunların her ikisini de kötü yurttaşların tecavüzlerinden korumak bakımından, yurttaşlarının her bir zümresinin kendisini temsil ettirmesini kamunun iyiliğiyle uğraşan meclislerce konuşabilmesini sağlayacak bir anayasadan daha yararlı hiçbir şey yoktur. Yararlı ve hakça olmaları için, bu meclislerin para ve mülk sahibi olmaları dolayısıyla yurttaşlık niteliğini edinmiş olanlardan ve hem durumları hem de bilgileri sayesinde ulusun çıkarlarını ve halkların gereksinimlerini bilen kişilerden oluşması gerekir; kısacası, yurttaş yurttaş yapan mülkiyettir; mülkiyet olan her insan, devletin iyiliğine ilgi duyar ve sözleşmelerin kendine verdiği özel yer ne olursa olsun, her zaman, mülkiyet sahibi olarak ve mülkiyetine göre konuşmak durumundadır ya da kendini temsil ettirme hakkına da yine bunlara göre sahiptir.

Marbrerie

L'empartement du plan de l'Eglise de la Sorbonne.

Sorbonne Kilisesi'nin döşemeleri.

.....
 Soylu ya da savaşı, din adamı ya da yargıç, tüccar, yapımevi sahibi ve çiftçi; hepsi de aynı derecede gerekli insanlardır; her biri, üyesi olduğu büyük aileye kendi tarzına göre hizmet eder; hepsi de devletin çocuklarıdır; hükümdarın, onların çeşitli gereksinimleriyle ilgilenmesi gerekir, ama bu gereksinimleri bilmesi için onların seslerini duyurmaları zorunludur ve sesini, gürültü çıkarmadan duyurmak için de, toplumun her sınıfının, organlarını ya da temsilcilerini seçme hakkına sahip olması gerekir. [...]

(D'Holbach)

TEOKRASİ

Bir ulusun doğrudan doğruya Tanrı'nın buyruğu altında bulunduğu ve Tanrı'nın bu ulusa, peygamberler ya da vekiller aracılığıyla iradesini açıkladığı yönetim biçimine de bu ad verilir.

Gerçek bir teokrasinin tek örneğini İbrani ulusu vermiştir bize. [...] Bu halk Mısırlıların uzun süredir baskısı altında inlerken Yaradan ona verdiği sözü hatırlamış ve zincirlerini kırarak bu halkın kendisine vaat ettiği topraklara sahip olmasını sağlamıştı. Yaradan, bu kurtuluşu gerçekleştirmek için, iradesini kendisine açıkladığı bir peygamber göndermişti ve bu peygamber Musa'ydı. Tanrı, Musa'yı halkının kurtarıcısı olması ve saptadığı yasaları açıklamakta aracılık etmesi için seçmişti. Musa, Tanrının isteklerini açıklayan bir araçı ve Tanrı, İsraililer üzerindeki hükümdarlığı kendine ayırmıştı; peygamber olarak Musa, Tanrı adına, bu halka yerine getirmeleri gereken tapınmayı ve uymaları gereken yasaları buyuruyordu.

.....
 İsraililerin, bize, gerçek bir teokrasinin örneğini veren biricik halk olmalarına rağmen, Musa'nın yüklendiği görevle do-

nanmış olmadıkları halde, cahil ve aldatılmış haklar üzerinde bir imparatorluk kuran ve bu imparatorluğun tanrısallığının imparatorluğu olduğu konusunda halkı kandıran düzenbazların ortaya çıktığı görüldü. [...] Japonlarda da dünyevi imparator ya da kubo, otoritesini sınırlamadan önce, dairi'nin ya da ruhani imparatorun iktidarı, bir teokrasiye benziyordu. Eski Galyalılar'da, buna benzer bir imparatorluğun kalıntılarına rastlanır. Bu toplulukla, druid'ler, halkın rahipleri ve yargıçları görevlerini yerine getiriyorlardı. Etyopyalılarda ve Mısırlılarda, rahipler, Tanrısallığa karşı kabahat işleyen kralların intihar etmesi için emir veriyorlardı; kısacası, din adamları takımının, insanların bedeni ve ruhu üzerine otorite kurmak için birtakım çabalar harcamadığı hiçbir ülke yoktur.

Hz. İsa'nın, kendi kralığının bu dünyaya ait olmadığını belirtmesine rağmen, cehalet yüzyıllarında, kralların iktidarının enkazı üzerinde kendi iktidarlarını kurmaya çalışan Hristiyan din ulularının ortaya çıktığı görüldü. Bunlar, ancak evrenin efendisine ait olan bir otoriteyle taç ve tahtlara sahip çıkmaya kalktılar.

Halkların boşınançlarla yüklü ahmaklıklarından yararlanarak ve onları doğal hükümdarlarına karşı kuşkırtarak ve Avrupa'nın dört bucağına soy kırımını ve deşet olaylarını yayan VII. Gregorius ve VIII. Bonifatius ve başka birçok Papanın iddiaları ve kuralları işte bu tür şeylerdi. [...] Tarih ve dencyler, genellikle, din adamlarının, yeryüzünde her zaman bir tür teokrasi kurmak için çaba harcadıklarını gösterir. Rahipler, sadece Tanrıya ya da tanrısallığı temsil etmek üzere aralarından seçtikleri birine boyun eğmek istediler; devlet içinde, sivil iktidardan bağımsız ayrı bir devlet kurmaya yöneldiler; insanların apaçık bir biçimde kendilerine verdikleri ve kendilerinin de sahiplendikleri para ve mülkü sadece Tanrısallıktan aldıklarını iddia ettiler. Dolayısıyla, bu hurs dolu ve hayali iddiaları engellemek ve toplumun

bütün üyelerini, aklın ve devletin huzuru-
nun çizdiği sınırlar içinde tutmak, hü-
kümdarların bilgeliğine düşen bir görev-
dir.

Modern bir yazar, *teokrasiyi*, bütün
ulusların benimsemiş oldukları yönetim-
lerin ilki olarak görür ve tek bir Tanrı ta-
rafından yönetilen evrenin benzeri olarak,
toplum halinde bir araya gelmiş olan in-
sanların da, Yüce Varlıktan başka monark
istemediklerini ileri sürer. Daha sonra, in-
sanoğlu, bu göksel monark konusunda
ancak kusurlu ve insansal fikirler sahibi
olduğu için, ona, saraylar, tapınaklar,
tahtlar yapmış ve görevliler ve elçiler ver-
miştir. Çok geçmeden de, toplumun bu
göze görünmez kralı, vasıflarından bazı-
rını belirten tasvirler ve simgelerle temsil
edilmiştir ve böylece yavaş yavaş, simge-
nin neyi belirttiği unutulmuş ve ancak
temsil ettiği Tanrısalığa borçlu olunan
şey, simgenin kendisine verilmiştir. İşte
bu da, rahiplerin, halkı bilgilendirmedik-
leri ya da kendi çıkarlarını gözettikleri
için zemin hazırladıkları putataparlığın
kaynağını oluşturmuştur. Bu rahipler, ko-
nuşmayan ve cansız putlar adına insanları
yönetme konusunda hiçbir zahmet çek-
memişlerdi ve bu adamların yönetimi al-
tında, iğrenç, boşançlar yeryüzünü kap-
lamış ve bu yönetim, kurban etme olayla-
rını, sunuları, yani gizli ve görünmeyen
Tanrının görünen vekillerine yararlı ola-
cak bütün uygulamaları ve törenleri sayıl-
mayacak kadar çoğaltmıştı. İktidarları do-
layısıyla kibre kapılan rahipler bu iktidarı
inanılmayacak biçimde kötüye kullanmış-
lar ve aşırılıklara düşerek, yazarımızın
dediğine göre, tanrıların çocukları olduk-
larını iddia eden ve Mitolojide, *yarı-tanrı*
adıyla sözü edilen insan ırkının ortaya
çıkmasına neden olmuşlardı. Daha sonra,
teokrasinin temsilcilerinin dayanılmaz
baskısından bazen insanlar, aralarında
Tanrısalığın canlı simgelerini görmek is-
temişler ve dolayısıyla, görünmeyen mo-
narkın vekilleri olarak kabul ettikleri kral-

ları seçmişlerdi. Aradan çok geçmeden de
bunlara, onlardan önce *teokrasinin* simge-
lerine gösterilen aynı saygı gösterilmiş,
sanki birer Tanrıymışlar gibi bağlanmış
ve onlar da insanlara köle muamelesi yap-
mışlardı. Çünkü Yüce Varlığa her zaman
boyun eğmiş durumda olduklarına ina-
nan insanlar, bu güçsüz imajların kötüye
kullanabilecekleri iktidarı yararlı yasalarla
sınırlandırmasını unutmışlardı. Ve yine
yazarımıza göre, işte bu da, despotizmin,
yani Asya halklarının, insanoğlunun ken-
di mutluluğu için yönetilmesini isteyen
doğa ve akıl hukukunu talep etmeksizin
boyunduruğu altında hâlâ inledikleri key-
fi ve zorbaca yönetimin gerçek kaynağı ol-
muştur. *Bkz. RAHIPLER.*

(D'Holbach)

TEOZOFLAR

Bunların, başkalarına hemen hiç ben-
zemeyen filozoflar oldukları söylenebilir.
Bunların felsefesini benimseyenler, insan
zekâsının acınacak bir şey olduğunu dü-
şünüyorlar; zekânın karanlık ve aldatıcı
parlıtısına hiç güvenmiyorlar ve içlerinde-
ki doğaüstü ve tanrısal bir ilkeyle aydın-
landıklarını ileri sürüyorlardı. Ve onlara
göre bu ilke, onların benliğinde kimi za-
man parlıdayıp duruyor, kimi zaman da
sönüyordu; etkili olduğu zaman onları en
yüce bilgilere ulaştırıyor, ama etkili olma-
dığı zaman da doğal bir ahmaklık içinde
bırakıyordu; hayalgüçlerini güçlü bir bi-
çimde kavırıyor, onları coşturuyor, ege-
menliği altına alıyordu, ama onlar buna
karşı hiçbir şey yapamıyorlardı ve ayrıncı,
onları Tanrı ve doğa konusunda en önem-
li ve en gizli keşiflere ulaştırıyordu; işte,
onların teozofi dediği şey de buydu.

.....

Aramızda hâlâ birkaç teozof vardır
Bunlar yarım yamalak bilgi edinmiş olan
ve eski geniş ve derin bilgilerle, yeni felse-

fenin tümünü, Kutsal Yazılar'a indirgeme konusunda inat eden kimselerdir; haklarını savunduklarını sandıkları Vahyi almakça kıskançlıklarıyla küçük düşürenler de bunlardır ve bunlar, kafalarında ne kadar akıl varsa aklın egemenliğini o kadar daraltanlar ve bize de akli kullanmayı bile isteye yasaklayanlardır; ve yeni bir varsayım, din sapkınlığı yaftasını hemen yapıştırmaya hazır olanlardır ve bunlar, bütün bilgileri, din bilgileriyle ve her tür okumayı Eski ve Yeni Ahit'i okumayla sınırlandırmak isteyenlerdir ve Kutsal Yazılar'da, olmayan her şeyi gören ve olan hiçbir şeyi göremeyenlerdir ve felsefeden ve filozoflardan nefret edenler ve talep ettikleri gibi, eğer hükümet kendilerini destekleyecek olsa, bizim yöneldiğimiz keşif ve araştırma anlayışını boğabilecek ve bizi barbarlığın karanlıklarına atabilecek adamlardır.

(Diderot)

TİCARET

Ticareti, ürünlerin bir ülkenin içinde ya da sömürgelerde dolaşımı, fazla ürünlerin ihraç edilmesi ya da tüketim ya da yeniden ihraç etmek için yabancı ürünlerin ithal edilmesi olarak tanımladık

Bu tanım, *ticareti*, *iç ticaret* ve *dış ticaret* olmak üzere doğal olarak ikiye ayırır ve bunların birbirine karıştırılmaması gerekir.

İç ticaret, bir toplumun üyelerinin kendi aralarında yaptıkları ticarettir.

Bu iç dolaşım, yurttaşların topraklarından, sanat ve zanaatlarından elde ettikleri ürünleri tüketmelerine dayanır. Bir ulusun gerçek zenginliğinin, en yüksek noktasına, gereksinimleri için başka uluslardan hiçbirine baş vurmamak zorunda kalmadığı zaman ulaştığını daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla çeşitli devletlerde orta-

ya konmuş kurallar, doğal kaynakların zenginliğine, doğanın vermediklerini sanat ve zanaatlarıyla telafi edenlerin hünerlerine göre değişiklikler gösterir.

İç ticaretin miktarı, her bir yurttaşın; beslenmesi, barınması, giyim kuşamı, gerekli eşyayı satın alması ve lüksünü sürdürmesi için yaptığı özel harcamaların toplamına eşittir. Ama bu toplamdan, yabancı ürünlerin tüketimi için harcanan ve eğer telafi edilmezse *iç ticaret* için gerçek bir kayıp olan miktarı çıkarmak gerekir.

[...] Bir halkın, yaşamın bütün hoşluklarının tadını çıkaracak durumda olması gerekir; çünkü halk böyle yaşarsa, daha mutlu olur. Eğer durum bunun tersiye, ve halk bolluk içinde tüketim yapamıyorsa, rahat içinde yaşaması olanaksız hale gelecektir; çünkü gerçek gereksinimler, bir an bile beklemeyen barbar ve sabırsız alacaklılar gibidir. Kaliteli ürünler ve bolluk, ülkenin kendisi tarafından üretilip sağlanıyorsa, birçok avantajı da birlikte getirirler; bu ürünler yabancıları çeker ve etkiler ve üretilmiş oldukları devlete yeni bir ihracat kaynağı sağlar.

Bu ilkeyi, bilimlere, zihinsel yaratışlara ve özgür sanatlara da yaymama izin vermenizi isterim. Gerçekten de, bu ilkenin kapsamını böylece genişletmek; bilimleri ve sanatları fayda açısından yeni bir şekilde ele almak, onların değerini düşürmek demek değildir. İnsanların bilgilenmeye ve eğlenmeye gereksinimleri vardır ve bilgi ya da eğlence araçlarını elde etmek için bir başkasına baş vuran her ulus, bu konuda yaptığı harcamalar dolayısıyla yoksullaşır ve harcamaları da baş vurduğu ulus için bir kâr kaynağıdır. [...]

İç ticaret, siyasal yapının özel yasalarına boyun eğer; siyasal kararlarla, ulusal ya da yabancı ürünlerin tüketimi, devletin yararı göz önünde tutularak serbest bırakılır, kısıtlanır ya da yasaklanır. [...]

Nihayet, *iç ticaretin*, bir devletin ger-

çek zenginliğı göz önünde tutularak yönlendirildiğini unutmamak gerekir.

Dış ticaret, siyasi bir toplumun öteki topluamlarla yaptığı ticarettir. [...]

Dış ticaret etkinlikleri, başka halkların gereksinimlerine cevap vermeye ve bu etkinlikten iç gereksinimleri karşılayacak şeyleri sağlamaya dayanır. Bu ticaretin başarısı, elden geldiğince çok şeyi en avantajlı biçimde üretim piyasaya sürmeye bağlıdır. Sürekli ve sağlam bir biçimde yürütülmesi için de, akıl ve bilgiyle yönlendirilmesi gerekir.

Daha önce birçok kez belirttiğimiz gibi, toprak ürünleri, her tür ticaretin temelidir. Verimli toprakları olan ülkelerin bu olanağa sahip olmayan ülkeler üzerinde avantajı vardır. Ve ürünler ne kadar gerekli ve nitelikliyse, yabancıların bunlara bağımlılığı da o kadar büyük olacaktır.

Büyük bir nüfus, bir halkın, öteki halkların gereksinimlerini yüksek bir düzeyde karşılaması olanağını sağlayan bir avantajdır ve buna bağlı olarak böyle bir halkın dış ticareti, iç ticaretin beslemeyeceği bütün insanlara da iş alanı açar.

Nüfusun miktarı, yurttaşların, çalışmalarıyla (emekleriyle) kendilerine rahat bir yaşam sağlamalarına ve güvenlik içinde bulunmalarına bağlıdır. Çalışmaları ve harcadıkları emek, geçimlerini sağlayamadığı zaman, yurttaşların ekmek parasını kazanmak için başka ülkelere gittiklerini deneyler göstermiştir.

Bir halk, kendi ürünlerini, aynı ürünlerle sahip öteki ülkeler kadar ucuza vermezse, başkalarına hiçbir şey satamaz ve eğer bu ürünleri daha ucuza satarsa daha avantajlı duruma girmiş olur.

Bu sonucun sağlam bir biçimde alınmasını sağlayan dört etken vardır: rekabet, insanların emeğinde tutumluluk gösterilmesi, ihracat masraflarının azlığı ve para faizinin düşüklüğü.

Rekabet bolluk getirir ve bu da, erzakun, ilksel maddelerin, vb. fiyatını düşü-

rür. Rekabet, ticaretin en önemli ilkelerinden biri ve özgürlüğünün temel ilkesidir. [...]

İnsanların emeğinde tutumluluk gösterilmesi, bu emeği, makinelerin ve hayvanların çalışmasıyla desteklemeye dayanır. [...]

Ihracat masraflarının azlığı, bir ülkenin ürünlerinin ucuzluğunun ve dolayısıyla satılabilmesinin üçüncü kaynağıdır.

Çeşitli halklar arasında, genel ticaret dengesi her zaman kârlı olanın, en güçlü halk haline geleceği apaçıktır. Böyle bir halk daha fazla zenginliğe sahip olacak ve ülke içinde dolaşıma giren bu zenginlikler, yurttaşların daha büyük bir çoğunluğuna rahat bir yaşam sağlayacaktır. Siyasi bir oluşum içinde, en iyi ve en yetkin düzeye yükseltildiğinde, ticaretin doğuracağı sonuç işte budur ve yönetimin çabası da ticarete bu olanakları sağlamaktır. [...]

(Véron de Forbonnais)

TÖRELER

Bunlar, insanların, doğadan gelen ya da sonradan edinilmiş, iyi ya da kötü ve kurala bağlanabilir ya da yönetilebilir özgür edimleridir. Törelerin yeryüzündeki farklı halklara göre çeşitlilik göstermesi, ilkimden, dinden, yasalardan, yönetimden, gereksinimlerden, eğitimdən, davranış tarzlarından ve benimsenen örneklerden kaynaklanır. Bir ulusta, bu nedenlerden biri ağır basarsa, ötekiler onun ağır bastığı ölçüde etki güçlerini kaybederler.

Bu hakikatleri kanıtlamak için ayrıntılara girmek gerekir; ama elinizdeki bu yapının sınırları buna el vermiyor. ne var ki, bizim ııman bölgelerimizin çeşitli hükümet şekillerine bir göz atmak bile, yurttaşların törelerini kestirmemize yeter. Nitekim ekonomi ve ticaretle geçinen bir cum-

Engraving by

James G. G.

Manège, Le galop uni à droite et le galop faux à droite

Maneje at eğitimi: Dörtünl çalışmaları.

huriyette, törelerin sadeliği, din konusunda hoşgörü, azla yetinme, tutumluluk, kâr etme anlayışı, kaçınılmaz bir biçimde ağır basacaktır. Her vatandaşın devlet yönetimine katıldığı bir sınırlı monarşide, özgürlük o kadar önemli bir şey olarak görülecektir ki, bu özgürlüğü savunmak için girişilen her savaş, büyük bir kötülük olarak görülmeyecektir; bu monarşi altında yaşayan halklar, mert, gönlü gani, bilimlerde ve siyasette derin bilgiler edinmiş kimseler olacaklardır ve boş zamanlarında ve hatta kendilerini zevk ve sefaya kaptırdıkları zaman bile ayrıcalıklarını hiçbir zaman unutmayacaklardır. Kadınların, topluluk göreneklerini âdeta yönlendirdikleri zengin bir mutlak monarşide; onur, yükselme hırsı, kibarlık, haz düşkünlüğü, gösteriş ve rehavet, uyrukların ayırt edici özellikleri olarak ortaya çıkacaktır ve bu hükümet avareliğe de yol açtığı için, bu avarelik, töreleri bozacak ve onların yerine, davranış inceliklerini koyacaktır.

(Diderot?)

TÖRENLER

Bunlar, genellikle, bir toplumun yönetim ve din törelerinin bir bölümünü oluşturan dışsal ve simgesel gösterilerdir.

.....
Törenler konusunda incelenmesi gereken başlıca iki şey vardır: Toplumdaki ve dindeki kökenleri ve dindeki gereklilikleri. Bunların birincisi irdelendiğinde, toplum yaşamındaki her törenin, bir ilk olguya ve bu olgunun durum ve koşullarına ilişkin özel bir kökeni olduğu görülüyor ve dindeki her törenin kökeni için de aynı şey söylenebilir. Ne var ki, bu iki tür tören arasında bir fark vardır ve dolayısıyla, kimi zaman akla yakın ve bilgece bir sistem oluşturmuş, ama kimi zaman da gerekçesiz, ilintisiz ve otoritesiz bir aşırılıklar,

saçmalıklar ve zavallıklar yığını olarak kalmış dinsel törenlere neyin kaynaklık ettiği araştırılabilir.

Dolayısıyla, bu araştırmamızda, *dinsel törenleri, inanca dayanan ve kutsal törenler ve boşinanca dayanan ve iğrenç törenler* olarak iki sınıfa ayırmak yerinde olur.

Inanca dayanan kutsal törenler sadece şunlardır ve şöyle sıralandırılabılır: 1° insanların, kırsal alanlarda, evrenden başka tapınakları, bir tutam çayırda başka mihrapları, bir bitkiden başka sunuları, bir kuzudan başka kurbanları ve kendilerinden başka kurban edicileri olmadığı zaman, yüreklerinin temizliği ve törelerinin masumluluğu içinde Tanrılarına adadıkları doğal tapınmaya eşlik eden ve Âdem'den Musa'ya kadar süren az sayıda *tören*; 2° Tanrının, kendi ağzından ya da vekilleri ve peygamberleri aracılığıyla Yahudi halkına buyurmak lütfunda bulunduğu ve Musa ile başlayan ve İsa'nın geçersiz kıldığı törenler; 3° Hristiyan dininin tanrısal kurucusu tarafından işaret edilen. Havarileri ve ardılları tarafından kurulan ve yöneten dinm adamları ve katılan dindarlar tarafından her zaman kutsanan ve zamanın bitimine kadar sürecek olan Hristiyan dini *törenleri*.

Bu törenlerin kökeni tarihsel bilgiler tarafından temellendirilmiş ve sahih oldukları konusunda hiçbir şüphemiz olmayan kitaplar tarafından da aktarılmıştır. Aynı törenler, ilk insanlarda, doğanın verdiği esinler sonucu ortaya çıkmıştı; Yahudilerde ise, teokratik yönetimin bir ölçüde üzerinde temellendiği gerçekler haline gelmiş ve Hristiyanlarda, inancın, umudun ve şefkatin simgeleri olarak ortaya çıkmıştı. [...]

Ama *boşinançlara dayanan törenler* için aynı şeyi söyleyemeyiz. Zaten, Kutsal Yazıların bize öğrettiklerinin dışında, bu konuda her şey felsefenin tartışma alanına aittir ve kısaca söylemek gerekirse, felsefe bunların putataparlığını; doğaüstü güçlere, yaltaklanmaya, şaşkınlık ve hayranlı-

ğa, korkuya ve yanlış anlaşılmış bir umuda bağlar; bakınız PUT; ve dolayısıyla, boşanma dayanan bütün törenleri, rahiplerin çıkarına, kaprisine ve kötülüğüne bağlı olarak çeşitlenme gösteren dile gelişler olarak görür. [...]

(Diderot)

TUFANDAN-ÖNCEKİ FELSEFE

.....
[...] Âdem'in cennetten kovulmasından önceki bilgeliği ile bizim anladığımız anlamda felsefe arasında hiçbir benzerlik yoktur. Çünkü bu bilgelik, Tanrı bilgisi insanın kendi benliğine ilişkin bilgi ve özellikle Âdem'in göz önünde tutularak yaratıldığı mutluluğa ulaştırarak her şeye ilişkin birtakım pratik bilgilerden başka şey değildi. Hiç kuşkusuz Âdem'in böyle bir bilgeliği vardı; ama bunun, meraktan ve hayranlıktan doğan ve zahmetli çabalar sonucunda edinilen felsefe bilgisiyle ne gibi bir benzerliği olabilir? Âdem'in yaratılmasına yol açan bilgelik, Tanrının en basit ruhlara bile bağışladığı inayetin bir meyvesidir. Ve hiç kuşkusuz, gerçek bir felsefedir bu; ama, insan zihninin doğduğu ve bütün yüzyılların gelişip serpilmesine çalıştığı felsefeden tam anlamıyla farklıdır. Peki Âdem, ilk masumluk durumunda felsefe diye bir şey bilmiyorduyse cennetten kovulduktan sonra onun edinmiş olduğu söylenen ve sözünü ettiğimiz ilk felsefenin soluk bir kopyasından başka şey olmayan felsefe neydi? Âdem'den, kendisini her yerde kovalayan günahın yükünü çekerken, Tanrıyı merhamete getirmek isterken ve içene düştüğü sefaleti gidermeye çalışırken, beyhude bir felsefenin kısır ve soyut düşünceleriyle uğraşması nasıl beklenebilir? Âdem'in hayvanlara adlar verdiği söylenir, peki bu, onun

doğayı ve özelliklerini iyice bildiğini mi gösterir? Âdem, hepimizin ortak annesi olan Havva ve çocuklarıyla birlikte oturup düşünüyordu; peki bu onun diyalektiği bildiğini mi gösterir? Âdem, kendisine zavallı bir kulübe yapmış, ailesini akıllıca eğitmiş, ve ödevlerini öğretmiş ve din konusunda bilgiler vermişti; peki bu, onun mimar, siyasetçi ve tanrıbilimci olduğunu mu kanıtlar? Ve nihayet şunu da söyleyelim. Tufan'dan sonra uzun süre, insanlar, en az gelişmiş olan ve kaba saba fikirlerini birbirlerine iletmek için yaralandıkları hiyeroglifi hâlâ kullanırken, Âdem'in harfleri ilk icat eden kimse olduğu nasıl söylenebilir?

.....
[...] Zihnin ve düşüncenin gereksinimleri ancak, beden gereksinimleri karşılandıktan sonra giderilebilir. Dolayısıyla ilk insanlar felsefe üzerinde kafa yormaktan çok uzaktırlar. [...]

(Diderot)

V

VATAN

Hatırlar vatandan söz ederler; coğrafyacı, vatani yeryüzü haritası üzerinde belli bir alan olarak görür; bir sözlüğe baksanız, *vatanın*, insanın doğduğu yer olarak tanımlandığını görürsünüz. Ama filozof, Fransızca'daki *patrie* (vatan) sözünün, Latince babayı ve çocuklarını belirten *pater* sözcüğünden geldiğini bilir. Biz de bugün aynı sözcüğü kullandığımızda, *aile*, *toplum*, *özgür devlet* kavramlarını düşünürüz [...]. Dolayısıyla, despotluğun zulmü altında yaşayanın vatani yoktur. Geçen yüzyılda Colbert, *krallık* ile *vatani* da eşanlamda kullanmıştı.

Grekler ve Romalılar için vatan, en sevicecek ve en kutsal varlıktı. [...]

Onlar, vatanın, içinde yaşayan tüm insanlar tarafından korunan ve kimsenin terk etmek istemediği bir yer olduğunu söylüyorlardı ve yine onlara göre, vatani terk etmek, kişinin mutluluğunu bir yana bırakmasından başka şey değildi. Başka bir deyişle, vatan, sütünü veren ve çocuklarına düşkün olan bir anneydi [...].

Vatan sevgisi, insanın törelerinin güzel ve sağlam olmasını sağlar ve törelerin güzel ve sağlam olması da, vatani sevmenin kaynağıdır ve bu avnu zamanda yasaları ve devletin iyiliğini sevmektir ve demokrasinin temelini oluşturan bir duygudur [...].

Belirttiğimiz bu ayrıntılardan sonra, kölece yaşayan devletlerde vatan diye bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemem gerekir. Bundan ötürü, hükümdarın iradesinden başka bir yaşamın bilinmediği, bu hükümdarın kaprislerinden başka bir şey hayranlık duymanın kural olma-

dığı, terörden başka bir yönetim ilkesinin bulunmadığı; hiçbir zenginliğin, mülkiyetin ve yaşamın güvence altında olmadığı doğu despotizmi altında yaşayanların *vatani* yoktur ve bu insanlar mutluluğun gerçek bir dile gelişi olan *vatan* sözcüğünü bile bilmezler. [...]

(De Jaucourt)

VERGİLER

Devleti daha da zenginleştirmek için belki yüz tane tasarı hazırlanıyor, ama bir bireyin devletin zenginliğinden pay alması konusunda iki üç tasarıdan fazlasının olduğu söylenemez. Krallığın şanından şerefinden, gücünden her zaman söz edilir. Ama aslında bu sözlerin, uyrukların özgürlüğü refahı ve mutluluğu yanında hiçbir anlamı yoktur. Bir devletin zengin ve güçlü olması, uyruklarından her birin devletin zenginliklerinden pay almasından başka nasıl sağlanabilir? Fransa'da bunun gerçekleşmesini istiyor muyuz? O zaman, aklımıza gelen bir yığın önleme başvurmamız gerekir. Bunlardan bazılarını belirtmek istiyorum: 1° Uyuğun da hükümdarın da zenginliğinin kaynağı olan tarımı, nüfus bolluğunu ve ticareti geliştirmek zorunludur; 2° mali kaynaklar ve etkinliklerle tarım arasında denge kurmak gereklidir [...]; 3° lüksü sınırlandırmak yerinde bir önlem olacaktır [...]; 4° tekellerden, ticari ayrıcalık haklarından mutlaka kurtulmak gerekir; 5° şölenler ve kutlamalar gibi israfa yol açan alışkanlıkları bir yana bırakmak doğru olur; 6° vergileri yoluna koymak yararlı olacaktır, vb. [...]. Vergiler de, adaletli bir biçimde yurttaşlar arasında da dağıtılsa, Fransa çok güçlü bir devlet ve Fransızlar da mutlu insanlar olacaklardır. Ama böylesine güzel bir günün şafağı, acaba sökmek üzere mi?

(De Jaucourt)

Y

YAHUDİLER

Hız. İsa'dan bu yana çektiği acılar, Roma imparatorlarından gördüğü zulümler ve Hristiyan ülkelerinde başına gelen felaketler göz önüne alınınca, insan bu hal-kın hâlâ var olmasına şaşar. Aslında bu halk, sadece varlığını korumakla kalmamıştır ve bugün bir zamanlar Kenan ilinde olduğundan daha az sayıda da değildir. Batı ülkelerindeki Yahudilere, Doğudakiler, Çin'dekiler Afrika'dakiler, Batı ve Doğu Hint adalarındakiler ve Amerika kıtasının içindekiler de katılacak olursa bu düşüncemizin doğruluğu ortaya çıkar. [...]

Ülkeler ve denizler aşan, hiçbir yerde iyi bir şekilde karşılanmayan bu halk, yüzünün dört bucağında darmadağın olmuş durumdadır ve gerçek bir gücü olmadığı ve askerlik sanatının bilgilerinden de yoksun kalmış olduğu için herhangi bir yeri kendine yurt edinememiştir.

Böyle bir dağınıklık, herhangi başka bir ulusun dinini geçersiz kılabilirdi; ama *Yahudiler*, yasalarının niteliği ve gücüyle dinlerini ayakta tutmasını bilmişlerdir. [...] Bu yasalar, *Yahudilerin* birlik içinde, başka insanlardan apayrı ve belli mahallerde ve kendi aralarında evlenerek yaşamlarını sağlamıştır. [...] Baş eğdikleri bu kurallar, onların birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlamış, dinsel inançlarını pekiştirmiş, Avrupa halklarının uzun süredir küçümsedikleri bir etkinlik, yani ticaretle uğraşmalarına yol açmıştır.

Barbar dönemlerden beri ticaretin *Yahudilere* bırakılması bu halkın kaçınılmaz biçimde zenginleşmesine ve zengin oldukları için de tefeci diye zulüm görmele-

rine yol açtı. Uyruklarının cebine elini atmayan krallar, yurttaş olarak tanımadıklarını *Yahudileri* işkencelerden geçirdiler. İngiltere'de *Yahudilerin* başına gelenler, önceki ülkelerde uğradıkları baskı ve zulümler hakkında bize çok iyi bir fikir verebilir. Bu ülkede, kral John, para bulması gerektiği zaman, zengin *Yahudileri* hapse atmıştı ve bu kralın elinden pek az *Yahudi* kurtulabilmişti.

Fransa'da da, *Yahudilere* aynı muamelelerin yapıldığını; bu zavallı halkın hapse atıldığını, yağmalandığını, büyücülükle suçlandığını, köle gibi satıldığını, ülkeden kovulduğunu unutmamak gerekir. [...]

Ama daha sonraları, hükümdarlar kendi çıkarlarını düşünmeye başladılar ve *Yahudilere* karşı daha insanca ve ılımlı olarak davrandılar. [...]

(De Jaucourt)

YAŞAM

M. de Parcieux, Paris'te doğan 3.700'den fazla çocuğun ortalama yaşının 21 yıl ve 4 ay olduğunu saptadı. Eğer düşükler sayılmazaydı bu rakam 23 yıl ve 6 ay olacaktı. Bu veriler, Paris'in yaşam süresi bakımından Fransa'da en düşük ortalama sahip bir bölge olduğunu gösteriyor.

M. de Parcieux'nün de dediği gibi, zengin insanların çocukları genel olarak yoksulların çocuklarından daha az ölüyor. [...]

YURTTAŞ

.....
 Hobbes, uyruk ile *yurttaş* arasında hiçbir fark gözetmez; [...] bunun nedeni, bu filozofun, uyruğu bir bireyin hükümdara olan ilişkisi, yurttaşı ise, yasalar açısından ele almasıdır. Bunların her ikisi de anlaşılabilir bir kavram içeriyor; ama birisinde manevi bir kişilik söz konusu, ötekinde ise fizik bir varlık ön plana çıkıyor. Dolayısıyla, hükümdarlar gibi tam anlamıyla doğa durumunda yaşayanlar ile bu durumdan tam anlamıyla vazgeçip köle olanlara *yurttaş* denilemez. [...]

.....

(Diderot)

Z

ZENCI TİCARETİ

Bu etkinlik, Avrupalıların, köle denen bu zavallıları, sömürgelerinde çalıştırmak için Afrika kıyılarından satın almalarına dayanır. Zencileri köle yapmak için bu şekilde satın almak, dine de, ahlaka da, doğal yasalara da aykırı düşen bir davranıştır.

.....

Bu çeşit bir ticaret, ahlaksal açıdan haklı çıkarılabilirse, hoş görülüp bağışlanmayacak hiçbir cürüm kalmaz. [...]

Şunu belirtmek gerekir: kimse, bir köle satın alıp ona sahip olma hakkını kendinde göremez; insanların özgürlükleri, bir ticaret eşyası değildir; satın alınamaz ve satılamaz. [...]

.....

(De Jaucourt)